

ISSN: 1300-7874
e dergi ISSN:2564-6915

TÜRKLÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI

JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH

*uluslararası hakemli dergi
international peer reviewed journal*

**Yılda iki sayı yayımlanır.
*Biannual***

**26. Yıl/Year
50. Sayı/Volume**

**Niğde
2021-Güz/Autumn**

Kurucu ve Baş Editör / *Founder and Editor in Chief*
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT

Editör Yardımcıları / *Assistant Editors*
Dr. Öğr. Üyesi Dinçer APAYDIN
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Arş. Gör. Merve AKBAŞ
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

İngilizce Editörü / *English Manuscripts Editor*
Okt. Hale DEDE
(Kadir Has Üni.)

Yazı İşleri Müdürü / *Executive Editor*
Doç. Dr. Ramis KARABULUT
(Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Haberleşme / *Communication*
turklukbilimi@gmail.com

Ramis KARABULUT
Aşağıkayabaşı Mah. Bor Yolu Üzeri
Batur Rezidans Nu:30 / NİĞDE
☎ 0542 626 24 56

ISSN: 1300-7874
e dergi ISSN:2564-6915

Ağ Adresi / *Website*
www.tubar.com.tr

Baskı/*Printing*
Bizim Büro Mat.
Büyük Sanayi 1. Cad. Sedef Sok.
Nu: 6/1 İskitler / ANKARA
☎ (0 312) 435 82 07 - 229 99 28

Basım Tarihi: Haziran / June 2021

Banka Hesap Nu.
Bank Account Number
Garanti Bankası/*Bank*
Niğde Şubesi/*Branch*
Hikmet KORAS
TR49 0006 2000 2560 0006 6945 66

TÜBAR'ın tarandığı dizinler
TÜBAR is indexed and abstracted by

TR DİZİN Tübitak Ulakbim
EBSCO Academic Complete Search
MLA Modern Language Association
SOBIAD Sosyal Bilimler Atf Dizini

TÜBAR'ın Yazım ve Yayın İlkeleri'ne
www.tubar.com.tr
adresinden ulaşabilirsiniz.

Danışma Kurulu / *Advisory Board*
Prof. Dr. Vahit TÜRK
(İstanbul Kültür Üni.)

Prof. Dr. Abdürreşit KARLUK
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
(Ondokuz Mayıs Üni.)

Prof. Dr. Necdet OSAM
(KKTC Doğu Akdeniz Üni.)

Prof. Dr. İbrahim MARAŞ
(Ankara Üni.)

Prof. Dr. Selahattin BEKKİ
(Ahi Evran Üni.)

Doç. Dr. Halide İMAMOVA
(Taşkent Devlet Şarkşinaslık Ens.)

Doç. Dr. Ergin JABLE
(Priştine Üni.)

Yayın Kurulu / *Editorial Board*
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Prof. Dr. Hikmet KORAS
(Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL
(İstanbul Kültür Üni.)

Prof. Dr. Muhsin MACİT
(Anadolu Üni.)

Prof. Dr. İrfan MORİNA
(Priştine Üni.)

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
(Hacettepe Üni.)

Prof. Dr. Serkan ŞEN
(Ondokuz Mayıs Üni.)

Doç. Dr. Âdem POLAT
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Doç. Dr. Elza SEMEDLİ
(Hazar Üni.)

Dr. Ablet SEMET
(Georg-August Universität Göttingen)

Dergimiz; editörleri, kurul üyeleri, hakemleri ve yazarlarına, her türlü akademik faaliyette COPE (*Committee on Publication Ethics*)'un ölçütlerinin esas alınmasını önermektedir.

<https://publicationethics.org/>

50. Sayının Hakemleri / Referees

Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer AKA ERDEM
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH
(Erciyes Üni.)

Prof. Dr. Ahmet BOZDOĞAN
(Sivas Cumhuriyet Üni.)

Dr. Öğr. Ahmet BÜYÜKAKKAŞ
(Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Arş. Gör. Dr. Serkan CİHAN
(Çankırı Karatekin Üni.)

Doç. Dr. Şerife ÇAĞIN
(Ege Üni.)

Prof. Dr. Bekir ÇINAR
(Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Prof. Dr. Faruk ÇOLAK
(Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
(Hacettepe Üni.)

Prof. Dr. Ali DUYMAZ
(Balıkesir Üni.)

Doç. Dr. Muvaffak EFLATUN
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ
(Kırıkkale Üni.)

Doç. Dr. Mevlüt GÜLMEZ
(Akdeniz Üni.)

Doç. Dr. Selma GÜLSEVİN
(Dokuz Eylül Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Tayfun HAYKIR
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Nursan ILDIRI
(Atatürk Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Özlem KAYABAŞI
(Kütahya Dumlupınar Üni.)

Doç. Dr. Sevda ÖNAL KILIÇ
(Atatürk Üni.)

Prof. Dr. Mehmet Fatih KİRİŞÇİOĞLU
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Numan KÜÇÜKBALLI
(Selçuk Üni.)

Doç. Dr. Özlem NEMUTLU
(Manisa Celâl Bayar Üni.)

Doç. Dr. Canan OLPAK KOÇ
(Burdur Mehmet Âkif Ersoy Üni.)

Doç. Dr. Abdülkadir ÖZTÜRK
(Ordu Üni.)

Doç. Dr. Selçuk PEKER
(Necmettin Erbakan Üni.)

Doç. Dr. Âdem POLAT
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Doç. Dr. Soner SAĞLAM
(Pamukkale Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Musa SALAN
(Bartın Üni.)

Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
(Gaziantep Üni.)

Prof. Dr. Abdullah ŞENGÜL
(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ŞENYÜZ
(Kütahya Dumlupınar Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Zehra YAZBAHAR
(Gümüşhane Üni.)

Doç. Dr. Veli Savaş YELOK
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Prof. Dr. Talip YILDIRIM
(Uşak Üni.)

Arş. Gör. Dr. İbrahim YILMAZ
(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Prof. Dr. Sefa YÜCE
(Gazi Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

	Sayfa Page
Prof. Dr. TAKDİM Nâzım H. POLAT EDITORIAL	7-8 9-10
Araştırma Makaleleri / <i>Research Articles</i>	
Arş. Gör. Dr. Ermeni Kıpçakçasından Karay Türkçesine Fulya AKMAN Yansımalar: Yeterlilik Kategorisi <i>Reflections From Armenian Kipchak to Karaim Turkish: Dynamic Modality Category</i>	11-18
Pınar ÇELİK ÖNAL René Girard'ın Üçgen Arzu Modeline Göre Nizâmî'nin Husrev u Şîrîn ve Nevâî'nin Ferhâd u Şîrîn Mesnevilerinde Husrev'in ve Ferhâd'ın Konumu <i>The Position of Husrev and Ferhâd in Nizâmî's Husrev u Şîrîn And Nevâî's Ferhâd u Şîrîn Masnavis According to René Girard's Mimetic Theory of Desire</i>	19-30
Arş. Gör. Dr. İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in Bir Hikâyesi: Mustafa DERE "Altın Perisi" <i>A Story of Ibnu'l Hakkı Mehmed Tahir: "Altın Perisi"</i>	31-46
Dr. Cengiz EKEN Mütareke Döneminden Unutulmuş Bir Eser: - <i>İftardan Sonra</i> Selma ÇELİK <i>A Forgotten Work from the Armistice Period: İftardan Sonra</i>	47-67
Dr. Öğr. Üyesi Kırşehir Yöresinden Tespit Edilen Songül ERDOĞAN Dokumacılık Terimleri (İsimler) <i>Weaving Terms from Kırşehir Region (Nouns)</i>	69-93
Dr. Öğr. Üyesi Özbek Şair Zülfiye İsrailova'nın Şiir Sanatı ve Erhan GİRAY Şiirlerinde Kadınlar <i>The Art of Poetry and Women in Poetry of the Uzbek Poet Zülfiye Israilova</i>	95-109
Dr. Kü- Kök Biçimi ve Kü- Kök Biçiminden Türemiş Ahmet KARAMAN Gövde Biçimler <i>Kü- Root Form and Derived Forms from Kü- Root Form</i>	111-126
Dr. Kapitalizmin Kısılcığında Bir Kadın Romanı: <i>Ankara Mahpusu</i> Emrah MEYDAN <i>Ankara Mahpusu: A Women's Fiction in the Grip of Capitalism</i>	127-135

Arş. Gör. Seyfettin ÖZDEMİREL	Niğde (Dünderlı Kasabası) Yöresinden <i>Derleme Sözlüğü</i> 'ne Katkılar <i>Contributions to Turkish Dialects Dictionary from Niğde (Dundarli)</i>	137-149
Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA	Eski Türkçedeki <i>İt-</i> (Devlet, Bodun, Törü Düzeni Kurmak, Devleti ve Milleti Yaşatmak, Düzene Koymak) Fiili Üzerine <i>On the Verb It in Old Turkish (To Establish a State, Bodun, Lawful Order, to Keep the State and Nation Alive, to Put in Order)</i>	151-163
Öğr. Gör. Esra TOPÇU	<i>Haftalık Gazete</i> Haftalık Gazete	165-184
Arş. Gör. Dr. İbrahim YILMAZ	<i>Dik</i> Kelimesinin Semantik Çeşitlenmeleri Üzerine -	
Arş. Gör. Dr. Arife Ece EVİRGEN	<i>On the Semantic Variations of the Word Dik</i>	185-198
Yayın Tanıtımı / <i>Book Review</i>		
Doç. Dr. Mehmet YASTI	Orhan YAVUZ – Mevlüt GÜLMEZ <i>Maksadî Kemalât (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)</i>	199-203
Özlem YAYGIN	Hasan ÇELİK <i>Tâhirü'l-Mevlevî Divan Edebiyatı Yazıları I-II</i>	205-208

TAKDİM

(50)

KUTLU TÜRK BİRLİĞİ

Değerli Türklük Bilimi gönüllüleri;

Dergimiz *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 26 yılını tamamlarken 50. sayısıyla huzurlarınızda... Sevinçle ifade edebiliriz ki 26 yıl boyunca, dergimiz yayıncılıkta meydana gelen hiçbir gelişmeye bigâne kalmayarak 50. sayıya ulaşmıştır. 50 sayı ne demek? 50 sayıda 950 yazı yayımlandı. Türklük Bilimi alanının herhangi bir noktasına işaret eden “Takdim”ler bu sayıdan çıkarıldığında 899 bilimsel makale yayımlandığı anlaşılır. Bütün bu yazıların ruhu, geçmişi ve geleceğiyle, güçlü ve zayıf yönleriyle, sorunları ve çözüm önerileriyle Türk dünyasını tanı(t)maktır.

50. sayı, mutlu bir tesadüfle “Türk Devletleri Teşkilatı”nın kuruluş günlerine rastladı, kutlu olsun! Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılışından itibaren birbiriyle ikili-üçlü görüşmeler yapan Türk devletlerinin başkan veya teknokratları, aralarında işbirliği için ürkek adımlar atmışlardı. “Türk Devletleri Teşkilatı”na giden yol ise 3 Ekim 2009’da Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye arasında imzalanan Nahçıvan Anlaşması ile kurulan “Türk Dili Konuşan Ülkeler Konseyi” (Türk Keneşi) ile döşenmişti. Ne var ki bu ad tercihinde bile, dünya siyasetinde haklılıkla değil kaba güçle öne çıkanları endişelendirmeme gayreti sezilmektedir. Ama yine de Özbekistan 30 Nisan 2018’de Türk Keneşi’ne katılma niyetini açıklayıp 14 Eylül 2019’da tam üye oldu. Bu yolda daha önemli bir gelişme ise yine 2019’da Macaristan’ın gözlemci üye sıfatıyla birliğe katılması ve gelecekte tam üyelik başvurusu yapabileceğini bildirmesidir. Tarih bilgisi yeterli olanlar bilirler ki Türk birliği düşüncesinin ilk derneği “Turan Cemiyeti” Macaristan’da kurulmuştu, bugün de birlik için ilk seslerden birinin oradan yükselmesi şaşırtıcı değildir.

2020’de Ukrayna’nın, Türk asıllı Dışişleri Bakan Yardımcısı Emine Cepar vasıtasıyla gözlemci olma isteği, söz konusu birliğin yarattığı güven ve umudun resmidir. Keza Afganistan’ın 3 Mayıs 2021’de, Türk Keneşi’ne gözlemci sıfatıyla katılma başvurusunda bulunduğu bilinmektedir. Ancak daha sonraki idare değişikliği, Afganistan’ı başka istikametlere sürüklemiştir.

Türk Birliği’ne doğru yürüyüşte önemli bir dönemeç de 12 Kasım 2021’de aşıldı: İstanbul’da, 8. Türk Dili Konuşan Ülkeler Konseyi İstanbul Zirvesi’nde, örgütün adı **Türk Devletleri Teşkilatı** olarak değiştirildi. Böylece üye ülkeler, amaçlanan güç ve imkânlar birlikteliğine inançlarının daha kuvvetlendiğini ortaya koydular. Henüz bağımsızlık ilanında, Devletlerarası siyasi bağlantılar karşısında

tarafsızlığını bildirmiş olan Türkmenistan'ın "gözlemci" sıfatıyla katılımı, teşkilata güvenin yükseldiğini gösterir. Bundan sonraki adım, teşkilatın adını "Türk Birliği" veya "Turan" olarak değiştirmektir. II. Dünya Savaşı sonlarından SSCB'nin dağıldığı 1991 sonlarına (26.12.1991) kadarki engelleyici ihtiyat artık yok olmalıdır. "Türklerin anayurdu Orta Asya'dır." diyen fakat hâlen orada Türk bulunup bulunmadığını söylemeyen orta dereceli okul ders kitaplarındaki zihniyet artık terk edilmiştir, diriltilmemelidir.

Ziya Gökalp'in dediği gibi milletlerin hayatında iki devir vardır: Şiir devri, şuur devri. "Şuur devrinde şiir susar, şiir devrinde şuur seyirci kalır." Türk dünyası 30 yıl boyunca daha çok şiiri yaşadı, artık şuur devrine geçme zamanıdır. Yapılması gerekenlerin listesi uzundur fakat ilk üçü bellidir:

1. Ortak alfabe kullanılmadan kültür beraberliği mümkün değildir. Sovyet eğitiminin çarkında öğütölmüş vicdanlar, milliliği düşünemez, bölgecilik tuzağında debelenip dururlar. Onlar yok sayılmalıdır. Hatta 34 harfli ortak alfabe ortada olduğuna göre bilimin söyleyebilecekleri noktalanmıştır. Bu alfabenin işaretleri, bütün bölgelerde mutlaka aynı ses için kullanılmalıdır. Konu artık siyasî kadroların sorumluluğundadır ve asla gecikilmemelidir. Onların düğümü kesip atacıkları gün, bu gündür.

2. Ortak edebiyat kitapları yazımı için 2017'de alınan karar hâlâ tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. İsmail Gaspıralı'nın tavrı, lehçelerin müşterekleri, her bölgede okutulacak edebiyat kitapları yazımı için uygundur. "Şu şunu anlamaz, bu bunu bilmez" gibi seviyesizlikler dikkate alınmamalıdır. Eğitim-öğretim, her zaman, mevcut birikime yeni şeyler katmak için yapılıır.

3. Sadece bağımsız Türk devletlerinden değil Türklüğün bütün bölgelerinden seçme öğrencileri Türkiye'de okutmak ortak düşünce olmalı ve kararlılıkla uygulanmalıdır. Böylece uzun ayrılık dönemlerinin tahribatı makul bir sürede giderilebilecek, bilim ve sanat dilinde ortaklık yaşanabilecektir.

Bu maddeler, "Türk-Dünyası 2040 Vizyonu" belgesine farklı tonda girmiştir (<https://www.turkkon.org>). Fakat uygulamada her adım dikkatle takip edilmiştir.

Türklüğün bugün ve yarınki en büyük düşmanı, "Türkiye bir mozaiktir." diyen zihniyettir. Türk dünyasının bütünleşmesi, pek çok hânâne sinsi düşünce yanında "mozaik"çiliği de silecektir.

Yarınımıza inanalım, güvenelim. Bugün dünden güzeldir, yarın bugünden daha güzel olacaktır, kutlu Türk Birliği kurulacaktır.

Nâzım H. POLAT
15 Kasım 2021-Ankara

EDITORIAL

(50)

HOLY TURKIC UNION

Dear esteemed Turkology enthusiasts;

May we present to you the 50th issue of our very own Journal of Turkology Research in its 26th anniversary... We can say with pleasure that the journal has reached its 50th issue without being distant from any developments that have happened in the world of publishing over the past 26 years. 950 articles have been published – 899 if we exclude the ‘Forward’ letters that discuss various topics on Turkology; all of which in the spirit of getting to know and also introducing the Turkic world – its past and present, with all the strengths and weaknesses, the challenges and proposed solutions...

It is a happy twist of fate that the 50th issue coincides with the foundation of the “Organisation of Turkic States”. Happy anniversary! The heads or technocrats of the Turkic states had only taken rather timid steps to cooperate with each other after the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), while the foundation of the Cooperation Council of Turkic Speaking States (Turkic Council) with Nakhchivan Agreement of 3 October 2009 between Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Turkey paved the way to the Organisation of Turkic States. Even in the choice of this very name, however, one sees the tendency to not disquiet those in world politics who come to the forefront forcefully rather than legitimately. Despite this, Uzbekistan declared their intention to join the Turkic Council on 30 April 2018 and became a full member on 14 September 2019. Even more importantly, Hungary joined as an observer with the declaration of their potential full-membership application in the future. Those who know history enough will also know that the Turanian Society, where the idea of a Turkic union was born for the first time, was founded in Hungary; therefore, it comes as a little surprise that one of the first voices for the union is raised from here.

Ukraine’s wish to be an observer, through their Deputy Minister of Foreign Affairs Emine Ceppar who is of Turkish origin, signifies the trust and hope that the Union has led to. Likewise, we also know that Afghanistan too made an application for accession as an observer on 3 May 2021; although the administration change that later took place put them in a different direction.

Another turning point on the way to the Turkic Union happened on 12 November 2021: The name of the organisation was changed as ‘the Organisation of Turkic States’ during the 8th Summit of the Cooperation Council of Turkic Speaking States. Through this the countries showed that their belief in the aspired marriage of power and opportunities was even stronger. Another sign of the ever-increasing trust in the organisation is Turkmenistan’s accession as an observer, as this is a country who have expressed a neutral stance in international political arena since their independence. The next step should be changing the

name of the organisation as ‘Turkic Union’ or ‘Turan’. The prohibiting (and unnecessary) caution that prevailed from the end of the Second World War until the collapse of USSR in late 1991 (26.12.1991) should disappear. The mindset of middle school textbooks, which on the one hand says that “the motherland of the Turkic people is Cenral Asia” while on the other hand fails to tell whether there exist any Turkic people in that area, is now abandoned, and it shall never be revived.

As Ziya Gökalp put, there are two eras in the lives of nations: That of the ‘poetry’ (read ‘feeling’) and that of the ‘rationality’ (read ‘mind’). “Poetry is silent during era of rationality, and then rationality stands by when it is the era of the poetry”. The Turkic world did experience the ‘poetry’ more in their 30 years, now is the time for the transition into the age of ‘rationality’. The list of what needs to be done is rather long, but the first three are obvious:

1. Cultural coexistence is not possible without a common alphabet. Those who have been crushed under the Soviet education cannot possibly think of nationality, they rather become trapped by the idea of regionalism. These should be ignored. As a matter of fact, there is nothing more to say from a scientific perspective, as we already have the 34-letter common Turkic alphabet. The signs of this alphabet should definitely be used for the same sounds across all regions. The responsibility on this issue now belongs to the politicians and they should not be late – the time is now for them to act.

2. The decision to write common literature textbooks taken in 2017 is still to be put into practice. The stance of İsmail Gaspıralı, and the commonalities of the dialects, are appropriate for writing literature textbooks that can be taught everywhere. Some worthless thoughts, such as ‘one will not understand this and other will not know that’, should be ignored. Education is always meant to be adding new things to the existing knowledge.

3. It should be the mutual idea to give students, not only those from the independent Turkic states but from all Turkic regions, the opportunity to study in Turkey; and it should be executed with determination. This will undo, within reasonable time, the destruction, which has been caused by the long periods of separation, making a common art and science language possible.

Similar clauses have been included in ‘Turkic World Vision 2040’ document (<https://www.turkkon.org>). That said, how these are put into practice should be closely followed in every step.

The biggest enemy of the Turks, today and tomorrow, is the mentality that says “Turkey is a mosaic”. The integration of the Turkic world will demolish this ‘mosaicism’ together with all other thoughts filled with treason. Let us believe in and trust our future. Today is better than yesterday, tomorrow will be better than today, and the holy Turkic Union will be established.

Nâzım H. POLAT
November 15th, 2021-Ankara

ERMENİ KIPÇAKÇASINDAN KARAY TÜRKÇESİNE YANSIMALAR: YETERLİLİK KATEGORİSİ

Öz: Halis Kıpçakçanın temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Ermeni Kıpçakçası ile onun çağdaş varislerinden olan Karay Türkçesi arasında dil özellikleri bakımından pek çok benzerlik bulunmaktadır. Bu benzerliklerden biri de yeterlilik kategorisinde tanımlanmıştır. Diğer Kıpçak lehçelerinde olduğu gibi Karay Türkçesinde de yeterlilik kategorisi al- yardımcı fiili ile ifade edilir. Karay Türkçesinin Troki (Trakay) diyalektinde ise, izine ilk kez Ermeni Kıpçak metinlerinde rastlanan fiil + {-mA} + bol- / bol- + fiil + {-mA} yapısı da tanımlanmıştır. Ermeni Kıpçakçasına ait örneklerde {-mA} fiilden isim yapım eki almış ana fiilin ardından gelen bol-, kendisinden sonra aldığı zaman/kip ve şahıs ekleri ile yeterlilik kategorisini tamamlamaktadır. Troki (Trakay) diyalektinde ise söz konusu yapının ardından al- yardımcı fiili de gelmekte ve karma bir görünüm sergilenmektedir. Yani Ermeni Kıpçakçasındaki fiil + {-mA} + bol- / bol- + fiil + {-mA} yapısı; Troki (Trakay) diyalektinde fiil + {-mA} + bol- + al- / bol- + al- + fiil + {-mA} formuna kavuşmuştur. Bu durum, Ermeni Kıpçakçası ile Karay Türkçesi arasındaki organik bağı destekleyici özelliklerden biri olarak önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeterlilik Kategorisi, Ermeni Kıpçakçası, Karay Türkçesi, Tarihi Karşılaştırma.

Reflections From Armenian Kipchak to Karaim Turkish: Dynamic Modality Category

Abstract: There are many similarities between Armenian Kipchak, which is accepted as one of the representatives of basic Kipchak, and Karaim Turkish, one of its contemporary successors, in terms of language characteristics. One of these similarities has been observed in the dynamic modality category. As in other Kipchak dialects, the dynamic modality category in Karaim Turkish is expressed with the auxiliary verb "al-". The verb + {-mA} + bol- / bol- + verb + {-mA} structure, which was first traced in Armenian Kipchak texts, is also seen in the Troki (Trakay) dialect of Karaim Turkish. In the examples of Armenian Kipchak, bol- coming after the main verb which takes -mA deverbial noun, completes the dynamic modality category with the tense / modal and person suffixes that it takes after itself. In the Troki (Trakay) dialect, the auxiliary verb "al-" also follows this structure and a mixed appearance is displayed. In other words, the verb + {-mA} + bol- / bol- + verb + {-mA} structure in Armenian Kipchak has become the form verb + {-mA} + bol- + al- / bol- + al- + verb + {-mA} in the Troki (Trakay) dialect. This situation is important in terms of one of the features that support the organic relation between Armenian Kipchak and Karaim Turkish.

Keywords: Dynamic Modality Category, Armenian Kipchak, Karaim Turkish, Historical Comparison.

TÜRKLÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
50. SAYI / VOLUME
2021-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Arş. Gör. Dr.
Fulya AKMAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

fulya.akman@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1367-6811

Gönderim Tarihi

Received
20.10.2021

Kabul Tarihi

Accepted
23.11.2021

Atf

Citation

Akman, Fulya. "Ermeni Kıpçakçasından Karay Türkçesine Yansımalar: Yeterlilik Kategorisi." *Türklik Bilimi Araştırmaları*, no. 50, 2021, ss. 11-18.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Hazarlar döneminde Museviliği kabul etmiş Karaylar, günümüzde Litvanya, Ukrayna ve Kırım'da yaşayan Türk topluluklarıdır. Karay Türkçesi lehçe sınıflandırmalarında etnik bakımdan “Kıpçak, Kıpçak-Polovets”, coğrafi konum olarak “Batı, Kuzeybatı, Karadeniz-Hazar çevresi”, dil özellikleri bakımından ise “tav, tavlı, kalgan” grupları içerisinde gösterilmektedir (Gülsevin 24). Tarihî Kıpçakçanın bugünkü temsilcilerinden biri olan Karay Türkçesinin, Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak metinleri ile gerek dil bilimsel gerekse söz varlığı açısından büyük oranda örtüştüğü yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur (Gabain 75; Pritsak 131; Kasapoğlu Çengel 24; Durgut 34; Öztürk 79). Kırım, Haliç-Lutsk ve Troki (Trakay) diyalektlerinden müteşekkil Karay Türkçesinin Kırım diyalektinin Kırım Tatarcası ve -Osmanlı İmparatorluğu zamanında kurulan ticari ve siyasi ilişkiler nedeniyle- Osmanlıcadan da etkilendiği belirtilmekte; hatta Oğuzca unsurların fazlalığı sebebiyle Anadolu'da konuşulan Türkçenin bir diyalekti gibi görüldüğü ifade edilmektedir (Jankowski 109-112; Çulha 15). Karay Türkçesinin Kırım diyalekti, Kırım Tatar Türkçesiyle benzerlikler gösterirken, Troki (Trakay) ve Haliç diyalektleri Kumanların ve Ermeni Kıpçakların dili ile örtüşmektedir (Kowalski xxiv). Bu çalışma ile izine ilk kez Ermeni harfli Kıpçak metinlerinde rastlanan *fiil* + {-mA} + *bol-* / *bol-* + *fiil* + {-mA} yeterlilik yapısının Karay Türkçesinin Troki (Trakay) diyalektine ait metinlerindeki tezahürleri üzerinde durmak hedeflenmişti.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerinde *fiil* + {-mA} + *bol-* / *bol-* + *fiil* + {-mA} Yeterlilik Yapısı

Ermeni Bagrathlılar İmparatorluğunun 11. yüzyılın ortalarında çöküşü ile Kırım'a göç eden Ermenilerin bu bölgede yaşayan Kıpçaklarla komşuluk ve ticarî ilişkiler içerisinde bulunması; Kıpçakçanın Ermeniler tarafından 13.-15. yüzyıllarda konuşma ve din dili olarak benimsenmesi sonucunu doğurmuş; 16. ve 17. yüzyıllarda ise bu etkileşim, günümüze değin ulaşan dil yadigârlarını bizlere miras bırakmıştır (Kasapoğlu Çengel 23). Bu yadigârlar içerisinde bulunan *Töre Bitigi* ve *Kamenets Vakayinamesi* adlı eserlerin taranması sonucu elde edilen örneklerde *fiil* + {-mA} + *bol-* / *bol-* + *fiil* + {-mA} kurulumunun olumlu ifadelerde “imkân” ve “izin”; olumsuzlarda ise “imkânsızlık” ve “yasaklama” kiplik anlamlarını yansıttığı ve dönemin yeterlilik ifadesinin *al-* yardımcı fiili dışında bu yapı ile de sağlandığı belirtilmiştir (Akman Acungil 129). Türkçenin Kıpçakçadan önceki tarihî dönemlerinde {-ğalı/-ğäli}, {-makl/-mek}, {-sel/-sa}, {-p} ekleriyle öbekleşmiş ana fiilin ardından gelen *bol-* yardımcı fiili ile yeterlilik kurulumu sağlanmış (Korkmaz 120-121; Ağca 3-21; Erdal 259; Eckmann 28; Yuldoşev 101); Ermeni Kıpçakçasında da ise bu eklerin yerine

{-mA} fiilden isim yapım eki kullanılmıştır. Schütz (118) ve Kasapoğlu Çengel'in (59) Ermeni Kıpçakçasına yönelik yaptıkları çalışmalarda {-mA} *bol-* yapısının yeterlilik fonksiyonuna sahip olduğu hususuna değinilmiştir. “Ana fiil + {-mA} fiilden isim yapım eki + *bol-* +[{-mA} olumsuzluk eki]+ zam/kip + şahıs eki” ya da “*bol-* + [{-mA} olumsuzluk eki]+ zam/kip + şahıs eki+ ana fiil + {-mA} fiilden isim yapım eki” biçiminde formüle edilebilen yeterlilik kurulumu; Ermeni harfli Kıpçak metinlerinden elde edilen örneklerle şöyle somutlaştırılabilir:

1. *Evet tez keç bastı, da posilok bermä bolmadılar çazaçka* (KV, 127, 54).

“Ama hemen gece çöktü ve Kazaklara, takviye **gönderemediler.**”¹

2. *Da yänä yoluçkay, kimsä töräniñ alnuna ki klägäy kensiniñ bliskiyn mocovat etmä, ya oğlun, ya çardaşın, ya kensiniñ ötmäk yevüçsün, bularnı bolur etmä, tek aççaga yalga tutkan reçnikni bolmas. A bu opravalar barça burunğı törädä bolmaç keräk, egär yerli bolsun, egär çonaç, burunğı törädä nema dä yasamasa, 2-inçi dä, 3-ünçi dä nema arttırma bolmas.* (TB, 180).

“Ve yine birisi (şöyle bir olayla) karşılaşa, mahkeme huzurunda kendi yakınlarını vekil etmek istese, oğlunu, kardeşini veya evlatlığını. Bunları vekil **etmek mümkündür**; sadece parayla kiraladığı (kişi) vekil olmaz. Bu işlemlerin hepsinin ilk mahkemede yapılması gerekir. Yerli olsun, konuk olsun ilk mahkemede yapmasa, ikinci ya da üçüncü mahkemede herhangi bir ekleme olmaz.”

3. *Da starosta Kalinovskiy atı bilä boğuldu kınarına suvunuñ, zera kınarı suvnuñ berehistiy edi, da bolmadı çıçma.* (KV, 111, 44)

“Muhtar Kalinovskiy suyun (nehirin) kenarında atı ile boğuldu, çünkü nehrin kenarı dikti ve karaya **çıkamadı** (kurtulamadı)”.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi {-mA} fiilden isim yapım ekini alan ana fiilin ardından gelen *bol-* yardımcı fiili ile yeterlilik kurulumu tamamlanmış ve “imkân”, “izin”, “imkânsızlık” ya da “yasaklama” gibi kiplik anlamlar ifade edilmiştir.²

Kimi örneklerde ise {-mA} fiilden isim yapım eki yönelme hâli ekiyle genişlemiştir:

¹ 1. ve 3. cümlelerin aktarmasında Schütz (1968)'ün İngilizce çevirisinden yararlanılmış; 2. ve 4. cümlelerin aktarması ise Kasapoğlu Çengel (2012)' den alınmıştır.

² Ermeni Kıpçakçasının Türkçeden sapma gösteren “yüklemin serbest olma” özelliği nedeniyle örneklerde de görüldüğü gibi cümle diziliminde kimi zaman *bol-* yardımcı fiili, {-mA} fiilden isim yapım ekiyle öbeleşmiş ana fiilden önce gelmektedir.

4. *A egär xonaxka utru kimesä antka tüşkäy, keräk 4-ünçi kündä antın tügällägäy, özgä türlü dügül. A egär axça tölvünä kimesä bilinsä, alay ox 4-ünçi küngä bermäx keräk tölvögä. Bu burungi törödä tölämädi esä, bolur ekinçi 4-ünçi küngä dirin algay tölvögä, munı bolur oderjat etmägä törälärgä körä. Mundan artıx törädän küin almağa bolmastır, alay ox, kimniñ imen'ası bolsa, ya xumaşı, bolur zastavitsa bolma borçlusuna utru.* (TB, 173-174)

“Eğer bir kimse misafire karşı ant içse, dördüncü günde andını tamamlaması gerekir. Başka türlü olmaz. Eğer para ödemeyi kabul ederse, dördüncü güne kadar ödeme yapması gerekir. Bu birinci mahkemede ödemediyse ikinci kez dördüncü güne kadar ödeme yapacak. İkincide de ödemediyse üçüncü kez dördüncü güne kadar ödeyecek. Kanuna göre bunu (bu sureyi) **alabilir**. Mahkemeden bundan fazla gün **almamaz**. Böylece o kişinin malı mülkü varsa onu borçlusuna karşı rehin bırakmak zorundadır.”

Halis Kıpçakçanın karakteristik bir özelliği olarak söylenebilecek bu yapı; Nogay Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Kırım Tatarcası gibi modern Kıpçak lehçelerinde de yukarıda aktarılan formüllerle birebir paralellikte tanımlanmaktadır:

Nogay Türkçesine ait bir örnek

*Men ya, avdan bek razı man taymaga,
Men turganda baskalarga tar bolsa.
Men **bol**arman süyüvimdi **tymaga**,
Mennen başka süygen âdem bar bolsa.*

Ben hayattan pek razıyım gitmeye,
Ben yaşarken başkalarına dar ise.
Ben sevgime engel olabilirim,
Benden başka seven kimse var ise.

Kumuk Türkçesine ait bir örnek:

*Haci atasını yurtdağı qardaların görme bara bola edi. O sayalı da Haci, Nürhayatını yanına süygen zamanda **barma bola**. “Haci, babasının köydeki kardeşlerini görmeye giderdi. O sebepten Haci, Nürhayat’ın yanına istediği zaman gidebiliyordu.”*

Kırım Tatar Türkçesi’nden bir örnek:

*Cenazelerde çetten iştirak etip, xalqnen beraber o da oz yanığını bildirdi. Lâkin qabir qazmadı. O bile edi ki, ‘kâfirge musulman qabiri **qazmağa olma**.’* “Cenazelere kenardan katılıp, insanlarla birlikte o da üzüntüsünü gösterdi. Fakat kabir kazmadı. O biliyordu ki, “Kâfir Müslüman kabri kazamaz.”³

³ Nogay, Kumuk ve Tatar Türkçelerine ait örnekler T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, <http://ekitap.kultur-turizm.gov.tr/TR,78479/turkiye-disindaki-turk-edebiyatlari-antolojisi.html>’den alınmıştır.

Çalışmanın temel konusu olan Karay Türkçesindeki görünümün yukarıda örneklendirilen diğer modern Kıpçak lehçelerinden farklılık arz etmesi ve karma bir görünüm sergilemesi; müstakil bir değerlendirme ihtiyacını doğurmuştur.

Karay Türkçesi Troki (Trakay) Diyalektinde *fiil + {-mA} + bol- / bol- + fiil + {-mA}* Yapısının Kullanımı

Karay Türkçesinin 14. yüzyıldan sonra ortaya çıkan Troki (Trakay) diyalektinin oluşumunda; Litvanya Büyük Prensi Vytautas'ın 1397-1398 yıllarında yaptığı Kırım seferi esnasında yüzlerce Karay Türkünün bu bölgeye getirilmesi milat olarak kabul edilebilir (Kocaoğlu 4). Litvanya'daki Karayların çoğu, Karay'da dinî törenler yapıldığında anadillerini anlasalar da, günlük hayatta aktif olarak bu dili kullanmamaktadırlar (Kocaoğlu 1). Yaygın olarak konuşulmayan ve aslında dünyanın en çok tehlike altındaki dillerinden birisi olarak kabul edilen Karay Türkçesinin Troki (Trakay) diyalekti, eski yazma ve edebî metinlerin daha çok bu diyalekte olması nedeniyle esas kabul edilmektedir (Gülsevin 20). *Fiil + {-mA} + bol- / bol- + fiil + {-mA}* yapısına yönelik aşağıda tespit edilmiş örnekler bu diyalekte ait metinlerin yer aldığı *Karay Türklerinin Dili (Troki Diyalekti)* ve *Karaimische Texte Im Dialect von Troki* adlı çalışmalardan derlenmiştir.

(125) <i>Har kün turup maxtav bermä</i>	Her gün kalkıp
(126) <i>Men bolalğäymün Tenrimä</i>	Tanrımı övebileyim
(127) <i>Uş bu koltxam eşitilgey,</i>	Bu duam işitilsin
(128) <i>Biyik kökkä kötğrğlgey.</i>	Yüksek göğe yükseltilsin
(KTD, I. metin, 170).	

(166) *Yalbaramın Saya da bolalmıymın kıyaslama alarnı da esimdä tutma alarnı yetmä da bilmä yoraların* (KTD, II. metin, 173). “Sana yalvarıyorum, onların yorumlarını **bilemiyorum**, aklımda **tutamıyorum**, onları kıyaslayamıyorum.”

(872) *Üç tübünä kalträydır yer, da dört tübünä bolalmıydır kötürmä* (KTD, III. metin, 216). “Yer üç temeline titrer, dört temele yükseltmek olamaz.”

(12) *Axnu karanı ayırma bolalmıt* (KTD, VII. metin, 349). “Ak ile karayı ayırt edemiyor.”

Erkine ğar adamnun moğor koyadur, bilme bolalmıydurlar bar el işin anun (KTDT, 32, 37/7). “Her insanın gücüne mühür koyar, insanlar onun işini bilemiyorlar.”

<i>Tenrim, yarlu akuluma</i>	Tanrım, zavallı aklıma
<i>İy balkuvun ğormatıynın,</i>	Gönder ışığını hürmetinin,
<i>Ki bolalğeymun kotarma</i>	Ki bildirebileyim
<i>Unluluğun işleriynin</i> (KTDT, 79, 3/17).	Büyükliğini işlerinin
<i>Ürat meni ne işlama</i>	Öğret bana her işi
<i>Neginça men sav da tiri,</i>	Sağlıklı olduğum müddetçe,

*Ki bolalğaymun koturma**Kuçlu avazba kip tenri* (KTDT, 79, 3/21).

Ki yükseltebileyim

Güçlü sesle güçlü Tanrı

*Bu yaşları anaların!**Kuçu yetmastir unutma**Tuzda ölğan ulanların,**Neçik bolalmut koturma**Ağaç tüşkan yaprağların* (KTDT, 84, 11/9)

Bu yaşları anaların!

Gücü yetmez unutmaz

Sahada ölen oğlan çocuklarının,

Nasıl kaldıramıyor

Ağaç düşen yapraklarını.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi Ermeni Kıpçak metinlerinde “ana fiil + {-mA} fiilden isim yapım eki + bol- +[{-mA} olumsuzluk eki]+ zam/kip + şahıs eki” ya da “bol- + [{-mA} olumsuzluk eki]+ zam/kip + şahıs eki+ ana fiil + {-mA} fiilden isim yapım eki” biçiminde formüle edilen yeterlilik kurulumu; Troki (Trakay) diyalektinde bünyesine *al-* yardımcı fiilini de katarak gerek olumlu gerekse olumsuz cümlelerde yeterlilik fonksiyonunu sağlamak için katmerli bir görünümle kullanılmaya devam etmektedir. Yani *bol-*; kendisinden önceki isimleşmiş fiil ile birleşerek yeni bir gramatikal işlev kazanmış; *al-* fiilinin baskın kullanımının da etkisiyle pekiştirme ihtiyacı ile bünyesine bu fiili de katarak karma görünümüne kavuşmuştur. *Bol-* fiili ile oluşmuş birleşik yapıların adlandırılması hususunda dilcilerin mutabık olmadığı bilinmekte; söz konusu yapılar “birleşik çekim” ya da “birleşik fiil”, “karmaşık fiil” gibi çeşitli başlıklar altında değerlendirilmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz.: Atay 3). Bu yazıda değinilen ve izine ilke kez Ermeni Kıpçak metinlerinde rastlanan “ana fiil + {-mA} fiilden isim yapım eki + bol- +[{-mA} olumsuzluk eki]+ zam/kip + şahıs eki” ya da “bol- + [{-mA} olumsuzluk eki]+ zam/kip + şahıs eki+ ana fiil + {-mA} fiilden isim yapım eki” yapısında ise; örneklerde de görüldüğü gibi *bol-* fiili esas anlamından sıyrılmakta; anlam bütünlüğü ise kendisinden önce gelen isimleşmiş fiil ile sağlanmaktadır. Bu yapının Ermeni Kıpçak metinlerinden farklı olarak Karay Türkçesinin Troki (Trakay) diyalektine tezahürü; tüm Kıpçak lehçelerinde yaygın kullanıma sahip *al-* ile devam etmesi şeklinde olmuştur ve bu değişiklik tarafımıza göre pekiştirme ihtiyacı olarak yorumlanmıştır. Karay Türkçesi ile ilgili yapılan çalışmalar içerisinde Musayev’in 1966 yılında yayımladığı *Karaimskiy Yazık* adlı makalesinin yeterlilik bahsinde “Karaimcede yeterlik görünüşündeki fiil örneğine dayanarak ‘-ebilmek, muktedir olmak’ anlamlı yeni bir fiil *bolal-* (*bol-a+al-*) doğmuştur” şeklinde bir açıklama mevcuttur (213). Musayev; *bol-* fiili ile yapılan bu yeterlilik kurulumuna ilişkin açıklamasında söz konusu kullanımın tarihî kaynağını oluşturan Ermeni Kıpçak metinlerindeki örneklere değinmemiştir. Yani, aslında kurulumun içerisinde yer alan ve *bolal-*’dan kimi zaman önce; kimi zaman ise sonra gelen {-mA} fiilden isim yapım eki ile öbekleşmiş bir ana fiilin varlığından söz edilmemiştir. Öztürk’ün 2015 yılındaki doktora tez çalışmasında ise Karay Türkçesinde ‘ihtimal dâhilinde olmak, olabilmek’ anlamlı yeni bir fiil *bolal-* (*bol-a+al-*) nın ortaya çıktığı ve bu ekin teşekkülü hususunda -(y)a- -l- < -(y)-a-l- görüşü aktarılmıştır. *Fiil + {-mA} + bol- / bol- + fiil + {-mA}* yapısının belki de zamanla daha az kullanılır hâle

gelmesiyle; tüm Kıpçak lehçelerinde daha yaygın kullanılan *al-* yardımcı fiilinin; pekiştirme ihtiyacı ile süreç içerisinde söz konusu kullanıma dâhil olduğu tarafımızın görüşüdür. Bu noktada *bol-* ve *al-* fiilleri arasında bir {-a} zarf-fiilinin varlığı muğlaktır.

Sonuç

1. Türkçenin tarihî dönemlerinde çeşitli eklerle öbekleşmiş bir ana fiilin ardından gelen *bol-* yardımcı fiili ile yeterlilik kurulumunun sağlandığı bilinmektedir.

2. Ermeni Kıpçak metinlerinde ise daha önce hiçbir tarihî metinde rastlanmamış *fiil + {-mA} + bol- / bol- + fiil + {-mA}* kurulumu tanıklanmıştır.

3. Hâlis Kıpçakçanın temsilcilerinden olan Ermeni Kıpçakçasına ait bu kullanım; Nogay, Kumuk, Kırım Tatar Türkçesi gibi modern Kıpçak lehçelerine birebir paralellikle sirayet etmiştir.

4. Ermeni Kıpçakçasının çağdaş varisi ve günümüze uzanan kolu olan Karay Türkçesinde ise söz konusu yapı; diğer modern Kıpçak lehçelerinden farklı olarak *al-* yeterlilik fiili ile bir arada kullanılmakta; katmerli bir görünüm sergilemektedir.

5. Bir ek ya da yapının yüklendiği görevin -zamanla- kullanımdan düşmesi ya da söz konusu fonksiyonunu yitirmesi mümkündür. *Fiil + {-mA} + bol- / bol- + fiil + {-mA}* “yeterlilik” kurulumuna müteakip, Karay Türkçesinde söz konusu sebeplerle tüm Kıpçak lehçelerinde yaygın olarak kullanılan *al-* fiili eklenmiş olmalıdır. Yani *fiil + {-mA} + bol- / bol- + fiil + {-mA}* kurulumunun yeterlilik işlevi; ancak *al-* ile birlikte kullanıldığında sağlanabilir izlenimini vermektedir.

6. Bu çalışmaya konu olan yeterlilik kurulumunun teşekkülü noktasında kesin bir yargıya varmak zor olarak gözükse de Ermeni Kıpçakçasında ilk kez tespit edilmiş bir yapının Karay Türkçesinde de tespiti her ikisi arasındaki bağı desteklemesi ve müştereklik oluşturan bir diğer husus olması bakımından önem arz etmektedir.

Kısaltmalar:

KV: Kamenets Vakayinamesi

TB: Töre Bitigi

KTD: Karay Türklerinin Dili (Troki Diyalekti)

KTDT: Karaimische Texte Im Dialect von Troki

KAYNAKLAR

Ağca, Ferruh. “Maniheist ve Budist Türkçe Metinlerde Fiil + -mak + İyEk Bol-Yapısı Üzerine.” *Türk Bilig*, no. 14, 2007 ss. 3-21.

Akman Acungil, Fulya. “Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerinde fiil + -mA+ bol-/bol- + fiil + -mA Yapısı ve Kiplik Anlamları.” *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, no. 17, 2015, ss. 121-134.

- Atay, Ayten. "Tarihi Türk Şivelerinde Bol- > Ol- Fiilinin İktidar ve İmkân Bildir-mesi Üzerine." *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, c. 6, no. 13, 2018, ss. 479-511.
- Çulha, Tülay. *Karaycanın Karşılaştırmalı Grameri Fonetik-Morfoloji (Kırım Ağzı Esasında)*. TDK Yayınları, 2019.
- Durgut, Hüseyin. "Tarihî Kıpçak Türkçesinden Çağdaş Karay Türkçesine: İsim Hâl Ekleri Bakımından Bir Karşılaştırma." *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Mart 2016, ss. 25-35.
- Eckmann, János. *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. TDK Yayınları, 2003.
- Erdal, Marcel. *A Grammar of Old Turkic*. Brill Publications, 2004.
- Gabain, Annemarie von. "Codex Cumanicus'un Dili." *Tarihî Türk Şiveleri*. Çeviren Mehmet Akalın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979, ss. 73-118
- Garkavets, Alexandr N. ve Ghairat Sapargaliev. *Töre Bitigi*. Desht-i-Qipçaq, 2003.
- Gülsevin, Selma. *Karay Türklerinin Dili (Troki Diyalekti)*. TDK Yayınları, 2020.
- Jankowski, Henryk. "On the language varieties of Karaims in the Crimea." *Studia Orientalia*, no. 95, 2003, ss. 109-130.
- Kasapoğlu Çengel, Hülya. "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi." *Dil Araştırmaları*, no. 10, 2012, ss. 17-81.
- Kocaoğlu, Timur. *Karay, The Trakai Dialect*. Lincom, 2006.
- Korkmaz, Zeynep. "Türkiye Türkçesinde "İktidar" ve "İmkân" Gösteren Yardımcı Filler ve Gelişmeleri." *TDAY Belleten*, 1959, ss. 107-124.
- Kowalski, Tadeusz. *Karaimische Texte Im Dialect von Troki*. Nakledem Polskej Akademji Umiejetnosci, 1929.
- Musayev, K. M. (2002), "Karaim Türkçesi." Çeviren Mehmet Gültekin, *TÜBAR* c. XI, 2002 Bahar, ss. 197-230.
- Öztürk, Abdülkadir. *Karay Türkçesinin Tarihî ve Çağdaş Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı Söz Varlığı-Fiil*. 2015. Erciyes Ü, Doktora tezi.
- Öztürk, Abdülkadir. "Kuman, Ermeni Harfli Kıpçak ve Karay Türkçelerinin Ortak Söz Varlığı Üzerine." *Karadeniz Araştırmaları*, c. XVI, no. 61, 2019, ss. 78-92.
- Pritsak, Omeljan. "Ermeni Kıpçakçası". *Tarihî Türk Şiveleri*. Çeviren Mehmet Akalın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979, ss. 131-140.
- Schütz, Edmond. *An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish wars in 1620-1621*. Akadémiai Kiado, 1968.
- Yuldoşev, A. A. *Analiçeskie Formy Glagola v Tyurkskih Yazıkah*, İzdatelsvo Nauka, 1965.

RENÉ GIRARD'IN ÜÇGEN ARZU MODELİNE GÖRE NİZÂMÎ'NİN HUSREV U ŞİRİN VE NEVÂÎ'NİN FERHÂD U ŞİRİN MESNEVİLERİNDE HUSREV'İN VE FERHÂD'IN KONUMU

Öz: René Girard'ın “üçgen arzu modeli” olarak bilinen kuramı anlatılara “metin merkezli” bir bakış açısı sunmaktadır. Bu kuram, anlatılardaki kahramanlar ve onların aralarındaki aşk ilişkilerini anlamak ve yorumlamak için modern edebiyat çalışmalarında kullanılmaktadır. Girard'ın önerdiği rakip tipi klasik Türk edebiyatındaki “rakip” tipine oldukça benzerdir. Özellikle iki kahramanlı aşk mesnevilerinde bu rakip tipiyle sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu sebeple bahsi geçen metinleri bu kuramla yeniden yorumlamak mümkündür. Husrev u Şîrîn, iki kahramanlı aşk mesnevilerinin en bilinenlerindedir. Fars edebiyatında Nizâmî tarafından kaleme alınan mesnevi Husrev'in ve Şîrîn'in ana kahraman olduğu, Ferhâd'ın ise dolaylı (rakip) tipiyle yan rolde yer aldığı bir hikâyeye sahiptir. Çağatay edebiyatı şairi Ali Şîr Nevâî tarafından ise Ferhâd u Şîrîn mesnevisi olarak yazılmıştır. Nevâî, Husrev'i ana kahraman olarak görmek istemez, “gerçek ve ideal âşk” tipi için uygun özelliklere Ferhâd'ın sahip olduğunu düşünür. Bu sebeple Husrev u Şîrîn mesnevilerinin hikâye çizgisini takip etmez, mesnevisinin ana kahramanı olarak Ferhâd'ı seçer ve eserinin adını da Ferhâd u Şîrîn koyar. Bu çalışmada René Girard'ın “üçgen arzu modeli”nden faydalanılarak Nizâmî ve Nevâî'nin ana kahraman tercihleri sorgulanacak; Husrev'in, Ferhâd'ın ve Şîrîn'in hikâyelerdeki rolleri ve üçgenin köşelerindeki konumları tespit edilecektir. Aşlında Nevâî'nin bu hikâyede Ferhâd'ın ana kahraman olmasından çok Husrev'in “kötü” bir tipe dönüşmesine önem verdiği ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mesnevi, Husrev, Ferhâd, Şîrîn, Üçgen Arzu Modeli.

The Position of Husrev and Ferhâd in Nizâmî's *Husrev u Şîrîn* And Nevâî's *Ferhâd u Şîrîn* Masnavis According to René Girard's Mimetic Theory of Desire

Abstract: René Girard's theory known as “mimetic theory of desire” offers a “text-centered” perspective to narratives. This theory is used in modern literature studies to understand and interpret heroes in narratives and their love relationships. The rival type suggested by Girard is quite similar to the “rival” type in the classical Turkish literature. This type of rival is frequently encountered, especially in two-hero love masnavis. Therefore, it is possible to reinterpret the aforementioned texts with this theory. *Husrev u Şîrîn* is one of the best known of the two-hero love masnavis. In Persian literature, penned by Nizâmî, the masnavi has a story in which Husrev and Şîrîn, are the main heroes, and Ferhâd takes part in a supporting role with his mediating (rival) type. It was written by the poet of Chagatay literature Ali Şîr Nevâî as *Ferhâd u Şîrîn* masnavi. Nevâî does not want to see Husrev as the main hero, but thinks that Ferhâd has necessary features for “real and ideal lover” type. For this reason, he does not follow the story line of the Husrev u Şîrîn masnavi, rather he chooses Ferhâd as the main hero of his masnavi and names his work *Ferhâd u Şîrîn*. In this study, using René Girard's “mimetic theory of desire”, Nizâmî and Nevâî's main hero preferences will be questioned; the roles of Husrev, Ferhâd and Şîrîn in the stories and their positions at the corners of the triangle will be determined. In fact, it will be revealed that Nevâî attaches importance to the transformation of Husrev into an “evil” type rather than Ferhâd's being the main hero in this story.

Keywords: Masnavi, Husrev, Şîrîn, Ferhâd, Mimetic Theory of Desire.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLGY RESEARCH
50. SAYI / VOLUME
2021-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Pınar ÇELİK ÖNAL

Hacettepe Üni.
Sosyal Bilimler Enst.
Doktora Öğr.

n.pinarcelik@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6160-5850

Gönderim Tarihi
Received
13.04.2021

Kabul Tarihi
Accepted
08.11.2021

Atf
Citation

Çelik Önal, Pınar. “René Girard'ın Üçgen Arzu Modeline Göre Nizâmî'nin Husrev u Şîrîn ve Nevâî'nin Ferhâd u Şîrîn Mesnevilerinde Husrev'in ve Ferhâd'ın Konumu.” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 50, 2021, ss. 19-30.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

René Girard, ilk defa 1961 yılında yayımlanan *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat Edebi Yapıda Ben ve Öteki*¹ adlı çalışmasında, Don Kişot'tan başlayarak “klasik” romanlardaki ilişki yapılarını incelemeye almıştır. Girard, çalışmasında “üçgen arzu” adını verdiği bir model sunup, bu modelle ilgili birtakım terimler önermektedir. Özne-nesne-dolayımlayıcıdan oluşan bu üçgen, roman kahramanı (özne) tarafından diğer bir kahramana (nesne) duyulan “arzu” ile ilişkilendirilmiştir. Duyulan bu arzunun ise birisi ya da bir şey (dolayımlayıcı) tarafından tetiklendiği öne sürülmüştür. Kimi romanlarda dolayımlayıcı bir rakip olarak ortaya çıkmaktadır. Bu rakip “arzu”yu kıskançlık ve haset duygusuyla da tetiklemektedir.

Klasik Türk edebiyatına bakıldığında da bu “üçlü” yapının dikkat çektiği çok sayıda aşk mesnevisi vardır. Mesnevilerdeki rakip tipi, Girard'ın modeli ile incelenmeye uygun olduğu için bu çalışmada iki kahramanlı bir aşk mesnevisi olan *Husrev u Şîrîn* seçilmiştir. Bu mesnevinin seçilmesinin sebebi ise, Husrev'in bazı mesnevilerde ana kahraman olma özelliğini Ferhâd'a bırakmasıdır ve bu tercih hikâyedeki aşk ilişkilerinin “üçgen arzu modeli” ile açıklanmasına olanak sağlayıp, konuyu daha ilgi çekici bir hâle getirmektedir. Defalarca mesnevi olarak yazılan *Husrev u Şîrîn* hikâyesi, 15. yüzyıl Çağatay şairi Ali Şîr Nevâî tarafından ise Husrev'in ana kahraman değil de yan rolde yer aldığı bir hikâye olarak kurgulanmıştır. Bu çalışmada *Husrev u Şîrîn* mesnevilerindeki² ana kahraman olan Husrev'in Ali Şîr Nevâî'nin *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisinde bu rolü Ferhâd'a bırakarak yan roldeki “kötü” bir tipe dönüşümü ve bunun sebebi Girard'ın üçgen arzu modeli ile açıklanacaktır.

Üçgen Arzu Modeli: Üçgen arzu modeline göre üçgenin köşeleri bir özne, bir nesne ve bir dolayımlayıcıdan oluşur. Dolayımlayıcının varlığını açığa vurmadan yansıtan romanlar için “romantik”, açığa vuranlar içinse “romansal” ifadesi kullanılır. Girard çalışmasının “Üçgen Arzu” adlı

¹ Eserin orijinal adı *Mensonge Romantique et Vérité Romanesque* şeklindedir ve 1961 yılında Fransızca olarak yayımlanmıştır.

² Bu çalışmada *Husrev Şîrîn* mesnevisi olarak Nizâmî (ö. 1209) tarafından kaleme alınan ve ardından farklı sahalarda telif ya da genellikle Nizâmî'den tercüme şeklinde şairlerce defalarca yazılan ve ana kahramanın Ferhâd değil de Husrev olduğu metinler kastedilmektedir. Eserin hangi şair tarafından kaleme alındığı ise çalışmanın sonucunu değiştirmemektedir. Önemli olan Husrev'in hikâyede “ana kahraman” rolünde yer almasıdır. Örneğin Fevziye Abdullah Tansel, “Nizâmî-Şeyhî Husrev ü Şîrîn Mukayesesi” başlıklı çalışmasında iki mesnevi arasındaki benzerlikleri ve farkları ortaya koymuştur. Hikâyenin ana çizgisi büyük ölçüde aynıdır ve her iki mesnevide de ana kahraman Husrev olarak kalmıştır. Bkz. Tansel, Feyziye Abdullah. “Nizâmî-Şeyhî Husrev ü Şîrîn Mukayesesi.” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. 1, no. 2, 1950, ss. 263-282.

ilk bölümüne Don Kişot'tan bir alıntı yaparak başlar. Bu alıntı, Don Kişot'un Amadis de Gaule adlı meşhur bir şövalyeye duyduğu hayranlığı ve onu taklit etme arzusunu anlatır. Girard bu alıntıdan sonra şöyle der:

Kurmaca yapıtların çoğunda kişiler Don Kişot'a göre daha basit bir biçimde arzu duyarlar. Dolayımlayıcı yoktur, yalnızca özne ve nesne vardır. Tutku uyandırıcı nesnenin “doğası” arzuyu haklı çıkartmaya yetmediği zaman, bakışlar tutku duyan özneye çevrilir. Öznenin ruhsal durumu incelenir, “özgürlüğünden” söz edilir. Ama arzu her zaman kendiliğindedir; onu her zaman nesneyle özneyi birbirine bağlayan basit bir düz çizgi olarak temsil edebiliriz. Düz çizgi Don Kişot'un arzusunda mevcuttur ama temel unsur değildir. Bu çizginin üstünde hem özneye hem de nesneye doğru ışık saçan dolayımlayıcı vardır. Bu üçlü ilişkiyi ifade eden uzamsal eğretileme bir üçgendir kuşkusuz. Nesne her serüvenle birlikte değişir ama üçgen kalır (23-24).

Girard, Batı literatüründe ilk romanlardan biri olarak kabul edilen *Don Kişot*'u üçgen arzu modeliyle inceleyerek çalışması boyunca çeşitli tespitler yapar. Sık sık da “romantiklere” eleştirilerde bulunur: “Romantikler ve sembolistler, dönüştürücü bir arzu isterler ama bu arzunun tümüyle kendiliğinden olmasını da isterler: *Öteki*'nin lafını bile duymak istemiyorlardır” (Girard 50). Bunun yanında “romansal” olarak tanımlanan romanlarda “dolayımlayıcının” varlığı çok açıktır. Girard, romansal yapıtları da ikiye ayırır: “Birinin merkezinde dolayımlayıcının, ötekinin merkezindeyse öznenin bulunduğu iki olasılık küresi arasında teması önleyecek kadar mesafe olduğu vakalarda dışsal dolayım terimini kullanacağız. Bu uzaklık iki kürenin az ya da çok iç içe geçmesine izin veriyorsa içsel dolayımından söz edeceğiz” (29). Girard'ın mesafelerden yola çıkarak belirlediği bu terimler, özne ile dolayımlayıcının arasındaki mesafeyi esas alır ancak burada Girard, bir uyarıda bulunur ve yine *Don Kişot*'u örnek verir:

Dolayımlayıcı ile arzulayan özne arasındaki uzaklık fiziksel alanla ölçülememektedir doğal olarak. Coğrafi uzaklığın bir etken olabilmesine karşın ikisi arasındaki mesafe her şeyden önce ruhsaldır. Don Kişot ve Sanço fiziksel olarak her zaman birbirlerine yakındırlar ama onları ayıran sosyal ve zihinsel mesafe aşılamaz olarak kalacaktır. Uşak hiçbir zaman efendisinin arzuladığı bir şeyi arzulamaz. [...] Dolayısıyla Sanço'nunki dışsal bir dolayım. Dolayımlayıcıyla arasında hiçbir rekabet mümkün değildir. İki yoldaş arasındaki uyum hiçbir zaman ciddi şekilde bozulmamıştır (29).

Bunun yanında, dolayımlayıcı arzulayan özneye yaklaştıkça da arzu yoğunlaşır (Girard 82). Girard bu ayırmadan sonra Flaubert, Stendhal, Proust, Dostoyevski gibi romancıların romanlarından hareketle kuramını farklı açılardan ispatlamaya çalışır. İlk olarak taklit meselesini ele alır. Don

Kişot'un da Emma Bovary'nin de "arzularının dolayımlayıcısı" okuduklarıdır. Okuduklarını taklit ederek karakterleri oluşmuştur. Girard, arzunun dolayımlayıcısı olarak taklit dışında başka unsurlar da tespit eder. Stendhal'in *Kırmızı ve Siyah* romanından yola çıkarak "rakip" dolayımlayıcısını öne sürer ve şöyle der:

Kibirli bir kişiyi bir nesneyi arzulamaya ikna etmek için aynı nesnenin belli bir itibarı olan bir üçüncü kişi tarafından arzulmuş olması yeterlidir. Dolayımlayıcı burada bir rakiptir, kibir önce bu rakibin rakip olarak ortaya çıkmasına neden olmuş, onun varlığını dilemiştir, sonra da onun yenilmesini istemiştir.(Girard 27)

Dolayısıyla Don Kişot'un dolayımlayıcısı ile mesafesi daha fazladır. Bu sebeple de bu dışsal bir dolayım. Emma Bovary de aynı şekilde hayalini kurduğu Paris'e hiç gidemeyecektir, arzusu bir o kadar uzaktadır. İçsel dolayımda ise taklit, dışsal dolayımdaki kadar açık değildir, kahraman bu taklit çabasıyla övünmez, aksine bunu saklamaya çalışır (Girard 30). Bu durumda kıskançlıktan ve onun yansıması nefretten de söz etmek mümkündür. Dolayımlayıcı bir "düşman" olarak görülür. Kıskançlık ve haset sonucu ortaya çıkan üçgen özne-nesne-kıskanılan ya da haset duyulan kişiden oluşur. Bu durumda üçüncü kişi "terzo incomodo" (münasebet-siz üçüncü) davetsiz bir misafir olarak sunulur (Girard 31).

Girard'ın dolayımlayıcı konusundaki tespitleri "züppe tipi" üzerinden de devam eder. Girard, züppe tipinin de aslında bir "taklitçi" olduğunu savunur. Şöyle der: "Üçgen yapı aşk ve kıskançlıkta olduğu kadar sosyetik züppelikte de açıkça ortadadır. Züppe de bir taklitçidir. Toplumsal kökenine, servetine ya da şıklığına haset ettiği kişiyi kölece kopya eder" (Girard 39).

Özetle, Girard'ın önerileri anlatılardaki ilişkileri, bu ilişkilerin çeşitlerini ve kahramanların kurmacanın içindeki rollerini anlamlandırmak için oldukça kullanışlıdır. Girard, sadece üçgenin kenarlarının adlarını koymakla kalmayıp aynı zamanda birçok tespit ve değerlendirme yaparak da kuramını geliştirmiştir. Özellikle, detaylandığı "züppe" tipi 19. yüzyıl Türk edebiyatını anlamlandırmak, "rakip tipi" ise bütün bir "Doğu" edebiyatını ve özellikle klasik Türk edebiyatını yorumlamak için önemlidir.

Klasik Türk edebiyatı çalışmalarına bakıldığında, Fettah Kuzu'nun "Réne Girard'ın 'Üçgen Arzu Modeli' Perspektifinde Fuzûlî'nin 'Leylâ Vü Mecnûn' Adlı Eserinin İncelenmesi" başlıklı çalışması iki kahramanlı aşk mesnevilerinin bu kuramla incelenmesine örnektir. Kuzu çalışmasında, Fuzûlî'nin eserinin "romansal bir hakikat" örneği olduğunu üçgen arzu modelinden yola çıkarak açıklar. Ancak, eserde görünürde herhangi bir "dolayımlayıcı" olmadığını, metnin daha dikkatli incelenmesi sonucunda ise asıl nesnenin "Leylâ"dan "Tanrı ve ilahî aşk"a dönüştüğünü söyler.

Eser boyunca Leylâ'nın pasif bir kahraman olmasının sebebini de bu duruma bağlar (Kuzu 264). Leylâ'yı asıl nesneye ulaşmada bir vasıta olarak değerlendirir (265). Kuzu, çalışmasının sonunda şöyle bir sonuca varır: “Mecnûn, Leylâ ile başlayan aşk serüveninde (dışsal dolayım), beşeri aşkın yüzeyselliğinden ilahi aşkın (içsel dolayım) derinliğine doğru yol alır. Bu yolculuk ilerledikçe pasif dolayımlayıcı (Leylâ ve ona duyulan aşk) yerini yavaş yavaş, kahramanı perişan eden, onu türlü zorluk ve engellemelerle karşı karşıya getiren etkin bir dolayımlayıcıya (Tanrı ve ona duyulan metafizik arzu) bırakır” (266).

Husrev u Şîrîn ya da Ferhâd u Şîrîn Mesnevileri: Mesnevi nazım biçimi, beyit sayısı açısından sınırlı olmaması nedeniyle klasik Türk edebiyatında “hikâye” anlatmak için tercih edilmiştir. Mesneviyi, Batılı anlamda “roman” ve “hikâye”nin klasik Türk edebiyatındaki benzeri olarak değerlendirip modern kuramları bu metinlere uygulamak, onları günümüzde daha iyi anlamaya olanak sağlamaktadır. *Husrev u Şîrîn* hikâyesi, mesneviler konularına göre gruplandırıldığında “sanat yönü ön planda olan, okuyucunun edebî zevkine hitap eden, ana çizgisi aşk ve macera olan mesneviler” grubunda yer almaktadır.³ Bu hikâye, İran ve Türk edebiyatında farklı şairler tarafından defalarca mesnevi olarak yazılmıştır. Orhan Kemal Tavukçu, “Hüsrev ü Şîrîn Konulu Eserlerde Esas Kahraman Olarak Hüsrev veya Ferhad'ın Tercih Edilme Sebepleri” adlı yazısında, bu hikâye üzerine toplam kırk yedi eserin yazıldığını tespit eder ve bunları çalışmasının sonunda bir tabloyla sıralar (143-148).

Husrev u Şîrîn hikâyesinin konusu, dolayısıyla ana kahramanları, tarihî bir gerçekliğe dayanmaktadır. Husrev, Sasanîlerin son hükümdarlarından olan Husrev-i Perviz'dir. Gönül Alpay Tekin, *Ali Şir Nevâyî Ferhâd u Şîrîn İnceleme-Metin* adlı çalışmasının “Husrev ü Şîrîn ve Ferhad ü Şîrîn Hikâyesinin Tarihi Menşei” adlı bölümünde kahramanların tarihî gerçekliklerini sorgular. İncelediği tarihî kaynaklar (Taberî Tarihi, Arap coğrafyacıların eserleri, *Habîbü's-Siyer* ve *Ravzatü's-Safâ*) ışığında Sasanîlerin son hükümdarlarından olan Husrev-i Perviz'in (596-628) hayat hikâyesinin ayrıntılarını ortaya koyar. Husrev'in ayrıntılarıyla anlatılan kahramanlık hikâyelerinin yanında Şîrîn'le ilgili fazla bir bilgi yoktur. Şîrîn'in adı daha çok rivayetlerle anılmaktadır. Alpay Tekin, Şîrîn'in adının ilk defa Taberî Tarihi'nde Husrev'in sahip olduğu kıymetli eşyalar sayılırken geçtiğini söyler (5) ve şöyle bir sonuca varır: “Şîrîn nereli ve kim olursa olsun, güzelliği ve zekâsıyla Sasanî hükümdarı Husrev-i Perviz II'nin ilgisini çekmiş, onunla olağanüstü sayılacak bir aşk yaşamış olmalı ki zamanındaki ve daha sonraki tarihlerin ondan bahsetmelerine sebep olmuştur” (7). Ferhâd

³ Bkz. Ünver 441-443; Kartal 155-159.

hakkında ise tarihi kaynaklardaki bilgiler oldukça az ve sınırlıdır. Bu sebeple tarihî gerçekliği doğrulanabilen tek kahraman Husrev'dir. Faruk K. Timurtaş da "Türk Edebiyatında *Husrev ü Şîrin* ve *Ferhad ü Şîrin* Hikâyesi" başlıklı çalışmasında, Husrev ile ilgili verilen bilgilerin bütün kaynaklarda birbirini doğruladığını söyleyerek, Husrev'in tarihî gerçekliğine vurgu yapmaktadır (66).

Husrev u Şîrîn, ilk olarak *Şehnâme*'de manzum bir şekilde işlenmiş, Senâî (ö. 1150' den önce) tarafından ise mesnevi olarak yazılmıştır. Ardından Nizâmî tarafından 1180 yılında *Husrev u Şîrîn* adıyla edebiyat tarihinde önemli bir yer tutacak ve diğer şairler tarafından da örnek alınacak bir mesnevi olarak kaleme alınmıştır. Nizâmî'nin bu edebî kurgusunda Husrev ve Şîrîn ana kahramanlardır, Ferhâd ise Şîrîn'e kanal açmak için Husrev'in arkadaşı Şapur tarafından önerilen ve Şîrîn'in sadece sesini duyarak ona âşık olan, Husrev'in kıskançlığının kurbanı olup kendisini kayalara vurarak öldüren bir kahramandır.

Bu mesneviden sonra 13. yüzyılda (1299) Emir Hüsrev'in *Şîrîn ü Husrev* mesnevisi gelir. Bu mesnevinin kurgusunda Nizâmî'ye göre bazı farklılıklar vardır ancak Ferhâd yine yan roledir ve yine Nizâmî'deki gibi hikâyenin sonunda kendisini öldürür. Nizâmî, Emir Husrev ve Nevâî'nin eserleri Gönül Alpay Tekin tarafından *Ali Şîr Nevâyî Ferhâd u Şîrîn İnceleme-Metin* adlı çalışmasının inceleme bölümünde hikâyelerin giriş kısımları, dış ve iç örgüsü, hareket noktası ve mesaj bakımından karşılaştırılmıştır (21-28).

Türk edebiyatında ise, 15. yüzyılda yazılan iki *Husrev u Şîrîn* ya da *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisi vardır. Bunlardan ilki Şeyhî'nin Osmanlı sahasında yazdığı *Husrev u Şîrîn*'i (1421-1430), diğeri Ali Şîr Nevâyî'nin Çağatay sahasında Çağatayca olarak yazdığı *Ferhâd u Şîrîn*'i (1484) dir.

Ali Şîr Nevâyî, *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisinin "sebeb-i telif" bölümünde neden Husrev'in kahramanlıklarını anlattığı "tercüme" bir eser değil de Ferhâd'ı ana kahraman olarak seçtiği "telif" bir eser yazdığını şu beyitlerle açıklar:

Hoş irmes il songınça rahş sürmek Yolı kim il yügürmişür yügürmek	<i>Başkalarının izinden at sürmek, koş- turduğu yolda at koşturmak uygun düşmez.</i>
Birev kim bir çemende sâyir irdi Néçe kim gül açılğan kördi tirdi	<i>Bir kişi bir çimenlikte yürüyordu. Açılan gülleri gördü, topladı.</i>
Hem ol yirde imes gül istemek hûb Bu bustân sahnıda gül köp çemen köp	<i>İşte o yerde gül aramak hoş değildir. Bu çiçek bahçesinde gül de çoktur çe- men de.</i>

Çü bu sözlerge fıkır itti zamîrim Kö-ründi barça ma'ni dil-pezirim	<i>İçimden bu düşünceleri geçirdiğim için bütün manalar gönlüme uygun göründü.</i>
Kılıp könglümni bu endîşe şeydâ Tevârih eyledim her sarı peydâ	<i>Gönlümü bu düşünceye kaptırıp her tarafta tarihler buldum.</i>
Nazar eylep barın evveldin âhır Bolup baştın ayak allımda zâhir	<i>Hepsini başlangıcından sonuna kadar gözden geçirip her şey başından sonuna gözüümün önünde göründü.</i>
Tapıldı anca söz kim kâmım irdi Ko-yıldı anca mey kim câmım irdi ⁴	<i>Arzu ettiğim kadar söz bulundu. Kahdehimin içinde olan bütün şarap (sözler) döküldü.⁵</i>

Görüldüğü gibi Nevâî'nin telif bir eser yazmaktaki ilk amacı “başkalarının izinden at sürmemek”tir; yani Nevâî, tercüme eser yazmayı uygun bulmaz. Hikâyenin gerçekliğine de atıfta bulunur; bulduğu tarihlerin hepsini okur ve yazacakları başından sonuna kadar gözünün önüne gelir. Bu beyitlerin ardından Nevâî, daha önce bu hikâyeyi yazanların Ferhâd'ı arka planda bırakıp aşktan haberdar olmayan Husrev'e yer verdiklerine, Husrev'in ise Ferhâd'ı taşlar içinde bırakıp aslında onun ölümünden sorumlu olduğuna ve ana kahraman olmayı Ferhâd'ın hak ettiğine yer verir (Alpay Tekin 112-117).

Orhan Kemal Tavukçu, şairlerin Husrev ya da Ferhâd'dan birini ön plana çıkarmalarının sebeplerini üç ana başlıkta inceler. Ona göre Nevâî'nin Ferhâd'ı seçmesinin ilk sebebi “kahramanın liyakati”dir. Tavukçu bu bölümü iki alt başlığa ayırır. İlki “Ferhâd'ın sıkıntı ve mücadelelerle geçen hayatı ve trajik ölümü”dür. Ferhâd, acılarla dolu melankolik bir hayat yaşamıştır, aşkı anlamayan Husrev'e göre halk tarafından da daha çok benimsenecek bir kahramandır. Diğeri ise “Ferhâd'ın aşkı ve ızdırabı”dır. Burada da Nevâî'nin “sebeb-i telif”ine atıfta bulunarak, Husrev'in diğer şairler tarafından bu kadar anlatılmayı hak etmediği, asıl kahramanın Ferhâd olması gerektiği savunulur. İkinci sebep “dini inançlar”dır, burada Husrev'in Hz. Muhammed'e yaptığı ve tarihî kaynaklarda yer verilen saygısızlığa atıfta bulunulur. Tavukçu bu konuda şöyle der: “Bu anlayış, şairlerin, ateşperest bir hükümdar olan Husrev'dense müslüman bir prens olarak takdim edilen Ferhâd'ı tercih etmelerine sebep olmuştur” (146). Son olarak da “siyasî konum” sebebinin öne sürer. Bunu da şöyle açıklar: “Saraydan beklentisi olan bir şairin, eserinde bir halk kahramanı hâline gelen Ferhâd'dan ziyade bir hükümdar olan Husrev'i övmesi, onunla dönemin hükümdarının arasında olumlu bağlantılar kurması gerekmektedir” (146).

⁴ Alpay Tekin 112. (31.-37. beyitler arası)

⁵ Beyitlerin Çağataycadan günümüz Türkçesine çevirisi, İ. D. Bilkent Üniversitesinde 2015 yılında hazırlanan *Ali Şîr Nevâî'nin Osmanlı Edebiyatı Üzerine Etkisi ve Bu Etkiye Bir Örnek Olarak Ferhâd u Şîrin Mesnevisi* başlıklı yüksek lisans tezinden alınmıştır.

Tavukçu'nun tespitleri isabetli olmakla birlikte bu çalışmada yalnızca metin merkezli bir okuma yapılacağı için yukarıda sıralanan sebepler göz ardı edilecek, Ferhâd'ın ana kahraman Husrev'inse rakip tipi olmasının sebepleri hikâyelerin kurgusunda aranacaktır.

Sibel Üst de “Hüsrev, Şîrîn ve Ferhad Kahramanları” adlı çalışmasında *Husrev u Şîrîn* veya *Ferhâd u Şîrîn* mesnevilerindeki ana kahramanları ve onların aşk ilişkilerini inceler ve bir aşk üçgeninden bahseder:

İki hikâyede de bir aşk üçgeni mevcuttur. Hüsrev ü Şîrîn mesnevilerinde âşık Hüsrev, maşuk Şîrîn rakip ise Ferhâd'dır. Ancak Şîrîn, Hüsrev'e ulaşmak için çoğu zaman bir âşık rolü üstlenir. Fakat Ferhâd klasik tarzda anladığımız rakip formundan oldukça uzaktır. Çünkü iki sevgiliyi ayırmak çabasında değildir ve varlığı ile ikisi arasında bir engel değildir. Ferhâd u Şîrîn hikâyelerinde âşık Ferhâd maşuk Şîrîn tam anlamı ile rakip de Hüsrev'dir. İki sevgiliyi ayırmak için her türlü kötülüğü yapar. Şîrîn'e âşiktir ve iki sevgili arasında ciddi birengeldir (61).

Üst'ün tanımladığı bu aşk üçgeni, Ferhâd'ın “eylemsizliği” ve Husrev'in nasıl rakip tipine dönüştüğü Girard'ın önerdiği “üçgen arzu modeli”yle daha iyi anlaşılacaktır.

Üçgen Arzu Modeline göre Husrev ve Ferhâd: İlk olarak, *Husrev u Şîrîn* hikâyesinin *Şehnâme*'deki yapısına bakıldığında bir üçgenden söz etmek mümkün değildir. Buradaki hikâye, daha çok “tarihî” gerçekliklere dayandırılarak kurgulanmıştır. Ancak Nizâmî'nin eserine gelindiğinde “gerçek” bir kurmacadan söz edilebilir. Burada ilk olarak “arzu”yu doğuran ve tetikleyen Husrev'in arkadaşı Şapur'un Şîrîn tasviridir. Duyduklarından etkilendiği için âşık olan bir Husrev vardır. Şîrîn'in âşık olma sebebi de Şapur'un ona gösterdiği Husrev'in resmidir. Dolayısıyla bu resim dolayımıyla kabul edilebilir ancak bu dolayımıyla, arzulanana nesnenin yansımadır. Bu sebeple nesneden bağımsız düşünülemez. Aynı şekilde Şapur'un Şîrîn'i tasvir ettiği sözleri de dolayımıyla ama burada da dolayımıyla nesneden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Kurmacada “aşk ilişkisini” canlandırmak ve desteklemek için başka bir dolayımıyla ihtiyacı vardır.

Husrev, Şîrîn'le çeşitli maceralardan bir araya gelir ancak Şîrîn'in evlenmeden önce kendisine yaklaşmasına izin vermemesi ve Husrev'in kaybettiği tahtını geri almak için Rum'a gitmesi onun Şîrîn'den uzaklaşmasına sebep olur. Husrev burada, kayserin kızı Meryem'le evlenir ve kayserin yardımıyla tahtını geri alır. Husrev, Şîrîn'e olan aşkının bitmediğinin farkına varır. Onunla görüşmek için haber gönderir ama Şîrîn, evli olduğu

için Husrev’le görüşmez. Bu noktaya kadar hikâye çok ilginçtir. İki kahraman arasındaki arzu, tamamen kendilerinin “taklidi” olan dolayımlayıcılar tarafından sağlanmıştır. Meryem bir “rakip” tipi olamaz çünkü aşkı uğruna savaşan ya da Şîrîn tarafından “tehlikeli” görülen bir kahraman değildir. Kurmacanın daha etkili olabilmesi için burada hikâyeye bir kahraman daha dâhil olur: Ferhâd. Ferhâd, Şapur’un Çin’de tanıdığı bir taş ustasıdır. Sadece sütle beslenen Şîrîn’in kasrına kanallar yapılarak süt getirilmesi işi böylece Ferhâd’a verilir. Burada Ferhâd’ın üstlendiği rol aslında hayatîdir. Şîrîn’in hayatta kalıp beslenebilmesi için gerekli olan gıda, onun sayesinde sağlanacaktır. Bu süreçte de Ferhâd, Şîrîn’e âşık olur. Bundan sonra hikâyede gerçek bir “rakip” tipinden söz etmek mümkün olur. Ferhâd, Husrev’in olamayacağı kadar “idealize edilmiş” bir tiptir. Husrev’i kıskançlık duygusuyla harekete geçirecek bütün özelliklere sahiptir. Ferhâd’ı duyan Husrev ona aşkından vazgeçmesi için para teklif eder. Sonunda Ferhâd’a Bîsütûn Dağı’nda yol açması için görev verir. Eğer bu yolu açarsa, Şîrîn’den vazgeçeceğini söyler. Ardından Husrev, çok hızlı çalışan Ferhâd’dan korkarak ona Şîrîn’in öldüğü haberini gönderir. Bunu duyan Ferhâd da acısına dayanamaz ve kendisini taşlara vurarak öldürür. Ferhâd’ın sadece yan rol olarak hikâyeye girmesi ve Şîrîn açısından çok da etkili olmadan hikâyeden çıkması kurmacadaki rolünün yalnızca Husrev’i harekete geçirmek, onu tetiklemek olduğunu gösterir. Husrev’in Şîrîn’i sevdiğini anlayan Meryem de buna dayanamayarak ölür. Ferhâd’ın ölümüne çok üzülen Şîrîn, Husrev’i kabul etmez. Bu sırada Husrev, İsfahanlı Şeker ile evlenir ancak uzun bir süre sonra dayanamayarak yeniden Şîrîn’e dönmek ister. Bu sefer Şîrîn de irade gösteremeyerek Husrev’le evlenir, Husrev sonunda arzusuna kavuşur. Bu kavuşma çok uzun sürmez. Aslında bu kavuşma Husrev için maneviyatın ön plana çıkmasını sağlar. Husrev inzivaya çekildiği sırada oğlu Şîrûye tarafından öldürülür. Şîrûye, Şîrîn’le evlenmek ister; ancak Şîrîn, Husrev’in mezarında bir hançerle kendisini öldürür ve mesnevi sona erer.

Hikâyeden yola çıkılarak Şîrîn incelendiğinde iradeli, kararlı, sevdiğine bağlı ve sadık bir kadın tipi ile karşılaşılır. Şîrîn, Husrev’i hükümdar olarak görmek istemektedir. Bu sebeple Husrev’i teşvik etmekte, kendisinin yanında eğlence için geçirdiği vakitlerden hoşlanmamaktadır. Şîrîn, onu aslında Meryem’le evlenmesi için özgür bırakmıştır; ancak Husrev aynı iradeye sahip değildir. Şîrîn’den beklediğini bulamadığı zamanlarda iki ayrı evlilik yapmakta sakınca görmemiştir. Dünyevî aşka kavuştuğu zaman da ondan vazgeçerek inzivaya çekilmiştir.

Ferhâd ise idealize edilmiş bir tip olarak kurgulanmıştır; görev adamı olarak da tanımlanabilir çünkü o verilen görevleri eksiksiz yerine

getiren, imkânsız görevlerde dahi çok başarılı olan bir zanaatkârdır. Böylece Husrev'e çok ciddi bir rakip doğmuştur. Bu rakibin kurmacadaki en büyük görevi ise Şîrîn'i kendisine âşık ederek ona "saf" aşkı göstermek değil aksine Husrev'e "saf" aşkı göstererek onu harekete geçirmektir. Bu rakip tipi, Girard'ın tanımladığı "rakip" tipinin aynısıdır. Kıskanılacak ve haset edilecek bütün özellikler onda bulunmaktadır. Husrev'in sonradan evlendiği Şeker de Meryem gibi etkili bir rakip tipi olamamıştır çünkü üçgendeki "rakip" özelliği bu metinde sadece Ferhâd'a biçilmiştir. O hâlde *Husrev u Şîrîn* mesnevisindeki Husrev'i özne, Şîrîn'i nesne ve Ferhâd'ı dolayımlayıcı olarak Girard'ın üçgeninin köşelerine yerleştirmek mümkündür. Husrev ve Şîrîn birbirine kavuştuktan sonra Husrev, dünyevî aşka olan ilgisini kaybeder çünkü ortada bu arzuyu devam ettirecek bir "dolayımlayıcı" kalmaz. Ferhâd rolünü yerine getirmiş, rolü bittikten sonra da hikâyeye başka bir noktaya doğru yol almıştır.

Husrev, Ferhâd gibi idealize bir tip değildir. Tahtını kaybetmiş, Ferhâd'a tuzak kuran, "kötü" özellikleri ve zaafı olan bir hükümdar rolündedir. Buna karşın Ferhâd, aşkı için işini en doğru şekilde yapan, hiçbir şekilde aşkıdan vazgeçmeyen, onu kaybettiğini duyduğu anda da kendisini kayalara vurarak öldüren bir âşık rolündedir. Yukarıda değinildiği gibi Husrev, Nevâî'nin içine sinmeyen bir "âşık"tır, Ferhâd ise bu hikâyenin "asıl" kahramanı olmayı daha çok hak etmektedir. Nevâî, *Husrev u Şîrîn* mesnevisinin kurgusunu değiştirmek ister çünkü klasik mesnevîlerde iyi ve kötü tipler birbirinden keskin çizgilerle ayrılır. Ferhâd iyi, Husrev ise kötü tip olmalıdır.

Nevâî'nin mesnevisine bakıldığı zaman *Husrev u Şîrîn* mesnevilerinin konusundan çok farklı bir konuyla karşılaşılır. Nevâî, Ferhâd'ın doğumu ile hikâyeye başlar. Mesnevinin adından da anlaşılacağı üzere hikâyenin ana kahramanı Ferhâd'dır. Ferhâd, doğuştan "kederli" bir mizaca sahiptir. Çeşitli maceraların ardından tılsımlı bir aynada gördüğü yansımadaki Şîrîn'e yakından bakarak ona âşık olur ve kendinden geçer:

Yakınrak kültürüp közgü cemâlin
Nezâre kıldı ol meh-rû cemâlin

Çekip feryâd öz timsâli yanglıg
Yıkıldı cismi cândın hâli yanglıg (Alpay Tekin 248)

Buradaki âşık olma motifi, *Husrev u Şîrîn* mesnevilerine göre daha farklıdır, gerçek üstüdür ancak Ferhâd, Şîrîn'le karşılaşınca yansımanın aslında gerçek olduğu anlaşılır. *Husrev u Şîrîn*'deki gibi burada da nesne ve dolayımlayıcı birbirinden ayrı değil, birbirini temsil eder niteliktedir. Fer-

hâd ve Şîrîn birbirlerine kavuştuktan sonra *Husrev u Şîrîn*'deki gibi Husrev, Mihin Banu'nun yeğeni olan Şîrîn'in medhini duyarak ona âşık olur ve böylece hikâyenin gelişim bölümünde konuya dâhil edilir:

Ki şeh mehdiga lâyıık ol perîdur
Ki Ermen mülki anıng kişveridur (337)

Ki 'âlem içre cennet hûrı oldur
Kuyaş yanglıg cihân meşhûrı oldur

İşitken birle Husrev mâyil irdi
Bular kilmek garazga hâyil irdi (338)

Hikâyede buraya kadar Ferhâd maceraya atılmış, Şîrîn'e âşık olmuş ve onunla tanışmıştır. Bu noktada ise Ferhâd'ın aşkın bir tetikleyiciye ihtiyacı vardır ancak tam aksi olur. Ferhâd harekete geçmez, onun yerine Husrev hikâyede daha belirleyici adımlar atar. Husrev, Ferhâd'ın Şîrîn'e âşık olduğunu öğrendikten sonra onu kıskanır ve Ferhâd'ı yakalatır. Ferhâd'ın babasının hakan olduğunu anlayınca onu öldürtmekten vazgeçer ve hapsedmeye karar verir:

Ki öltürmeklik anı bî-cihetdur
Cunûnga bend u zindân maslahatdur (381)

Burada nihayet Husrev'in "hak ettiği gibi" asıl kötü kahramana dönüştüğü görülür. Ferhâd'dan nefret etmekte, onu kıskanmakta ve kendi aşkına engel olarak görmektedir. Ferhâd'ın Şîrîn'e duyduğu aşk konusunda ise değişen bir şey olmamıştır; yani Husrev bir rakip olarak Ferhâd'ı tetiklememiştir. Ferhâd, *Husrev u Şîrîn* hikâyesinden farklı olarak rakip değil, ana kahraman rolüne geçmiştir. Husrev'in kıskançlığını tetiklediği için ise yine dolayımlayıcı görevinde kalmıştır. Aslında Nevâî'nin bu hikâyede Ferhâd'ın ana kahraman olmasından çok Husrev'in hak ettiği gibi "kötü" bir tipe dönüşmesine verdiği önem böylece ortaya çıkmaktadır. O halde, *Husrev u Şîrîn* mesnevisindeki gibi Husrev'i özne, Şîrîn'i nesne ve Ferhâd'ı dolayımlayıcı olarak üçgenin köşelerine yerleştirmek yerinde olacaktır. Bu da iki mesnevinin konu ve ana kahramanların seçimi olarak birbirinden farklılaştığını gösterse de hikâyedeki gerilimi ve çatışmayı sağlayan unsurların aynı kaldığını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Girard'ın üçgen arzu modeli örnek olarak alınmış ve bu kuramla Nizâmî'nin *Husrev u Şîrîn* ve Nevâî'nin *Ferhâd u Şîrîn* mesnevileri incelenmiştir. İki mesnevinin de ortak noktası kahraman kadrosunun aynı olmasıdır. *Husrev u Şîrîn* Husrev'in ana kahraman, Ferhâd'ın ise onu tetikleyerek dolayımlayıcı (rakip) konumunda olduğu bir mesnevidir.

Ferhâd u Şîrîn ise Ferhâd'ın ana kahraman olduğu ancak buna rağmen yine Husrev'in arzusunun tetikleyicisi, yani dolayımlyıcı (rakip) konumuna geçtiği bir mesnevidir. Şîrîn, her iki mesnevide de nesne konumundadır. Kurmacadaki gerilimi artıran, her iki mesneviyi de hareketlendiren Husrev'dir. Nevâî'nin ana kahramanı değiştirmesinin sebebi bunu hak eden Ferhâd'ı ana kahraman, hak etmeyen Husrev'i ise olması gerektiği gibi "kötü" bir tip olarak görmek istemesidir. Dolayısıyla Nevâî, Ferhâd'ın ana kahraman olmasından çok Husrev'in "kötü" bir tipe dönüşmesine önem vermiş ancak Ferhâd'ı rakip olmaktan kurtaramamıştır.

KAYNAKLAR

- Alî Şîr Nevâî. *Ferhâd ü Şîrîn*. Hazırlayan Gönül Alpay Tekin, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- Çelik Önal, Pınar. *Ali Şîr Nevâî'nin Osmanlı Edebiyatı Üzerine Etkisi ve Bu Etkiye Bir Örnek Olarak Ferhâd u Şîrîn Mesnevisi*. 2015. İhsan Doğramacı Bilkent Ü, Yüksek lisans tezi.
- Girard, René. *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat Edebi Yapıda Ben ve Öteki*. Çeviren Arzu Etensel İldem, Metis Yayınları, 2013.
- Kartal, Ahmet. *Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevi*. Doğu Kütüphanesi, 2014.
- Kuzu, Fettah. "Réne Girard'ın 'Üçgen Arzu Modeli' Perspektifinde Fuzûlî'nin 'Leylâ Vü Mecnûn' Adlı Eserinin İncelenmesi." *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 12, no. 22, 2009, ss. 260-267.
- Tansel, Feyziye Abdullah. "Nizâmî-Şeyhî Husrev ü Şîrîn Mukayesesi." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. 1, no. 2, 1950, ss. 263-282.
- Tavukçu, Orhan Kemal. "Hüsrev ü Şirin Konulu Eserlerde Esas Kahraman Olarak Hüsrev veya Ferhad'ın Tercih Edilme Sebepleri." *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, no. 14, 2000, ss.143-148.
- Timurtaş, Faruk Kadri. "Türk Edebiyatında Husrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin Hikâyesi." *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 9, 1959, ss. 65-88.
- Ünver, İsmail. "Mesnevi.", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, no. 415-416- 417, Temmuz-Ağustos-Eylül, 1986, ss. 430-563.
- Üst, Sibel. "Hüsrev, Şîrîn ve Ferhad Kahramanları.", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* no. 51, 2014, ss. 47-62.

İBNÜ'L HAKKI MEHMED TAHİR'İN BİR HİKÂYESİ: "ALTIN PERİSİ"

Öz: Türkiye’de daha çok basınla ilgili faaliyetleriyle tanınan İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, başta kadın meseleleri olmak üzere, toplumsal konularda birçok kitapçık/risale de kaleme almıştır. Bu risalelerden biri “Altın Perisi” başlığını taşıyan kısa hikâyedir. Söz konusu eser, İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir’in edebî eser kategorisinde değerlendirilebilecek tek eseri olduğu için onun yayın hayatı noktasında ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Bu incelemede öncelikle İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir ve eserleri hakkında bir bilgi verilmiş, ardından “Altın Perisi” başlıklı hikâye üzerine genel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirme çerçevesinde hikâye olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman, mekân, anlatım teknikleri-anlatıcı ve bakış açısı, konu arka planı ile dil ve üslup gibi belli başlı anlatı unsurları bakımından ele alınmıştır. Makalenin sonuna “Altın Perisi”nin Latin harflerine aktarılmış hâli ve Arap harfli şekli ilave edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Türk Edebiyatı, Türk Hikâyesi, İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, Altın Perisi, Hikâye İncelemesi.

A Story of Ibnu'l Hakkı Mehmed Tahir: “Altın Perisi”

Abstract: Ibnu'l Hakkı Mehmed Tahir, who is mainly known for his work in press and media in Turkey, produced many booklets/pamphlets on social issues, especially on woman issues. One of these booklets is a short story titled “Altın Perisi”. Since this work is the only work of Ibnu'l Hakkı Mehmed Tahir that can be considered in the literary genre, it has a special place and importance in his publishing life. In this study, general information is provided on Ibnu'l Hakkı Mehmed Tahir and his works first, and then a general evaluation is given about the story titled “Altın Perisi”. Within the framework of this evaluation, the story was discussed in terms of main narrative elements such as plot, characters, time, space, narrative techniques-narrator and point of view, plot background, language, and style. At the end of the article, the Latin and Arabic letter versions of the story have been added.

Keywords: Modern Turkish Literature, Turkish Story, Ibnu'l Hakkı Mehmed Tahir, Altın Perisi, Story Analysis.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
50. SAYI / VOLUME
2021-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Arş. Gör. Dr. Mustafa DERE

Ordu Üni.
Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edeb. Böl.

mustafadere088@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3326-2678

Gönderim Tarihi

Received
21.09.2020

Kabul Tarihi

Accepted
20.10.2021

Atf

Citation

Dere, Mustafa. “İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in Bir Hikâyesi: 'Altın Perisi'.” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 50, 2021, ss. 31-46.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in, hem basın konusundaki faaliyetleri hem de telif eserleriyle Türk kültür tarihinde kendisine yer etmiş önemli bir isim olduğunu söylemek mümkündür. İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir ortaya koyduğu her yayınlarda içinde bulunduğu toplumun aksayan yönlerini irdelemeyi veya ona bir istikamet kazandırmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla da daima toplumsal bir faydanın peşinde olmuştur. Bu yaklaşım ekseninde hareket edildiğinde onun edebî eserinin gün yüzüne çıkarılması, düşünsel kimliğinin de anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Hakkında yapılan birçok incelemede Mâlûmatçı Mehmed Tahir ve Bursalı Mehmed Tahir ile karıştırılan İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in hayatına, doğum ve ölüm tarihine dair eldeki kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur. Fakat onun sosyal, ahlakî, ailevî ve kültürel değerlerle ait konularda bazı kitapçıklar/risaleler yazdığı bilinmektedir. (Gürgen 26); (Yüzer 327-348). İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'i Türk kültür tarihinde önemli kılan husus daha çok onun basınla ilgili faaliyetleri olmuştur. Zira o, aynı zamanda Osmanlı döneminde yayımlanmış en uzun ömürlü kadın dergisi, meşhur *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin, bir başka süreli yayın olan *Çocuklara Mahsus Gazete*'nin ve kadınların bilgi ve görgüsünü arttırmaya yönelik hazırladığı, muharrirliğini Avanzade Mehmet Süleyman'ın yaptığı 1315 (1897/1898) tarihli 80 sayfalık bir yıllığın da sahibidir¹ (Öztürk 533-535). İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'e ait, "Altın Perisi" dışında tespit edilebilen kitaplarının künyesi ise aşağıdaki gibidir:

Hanımlarımıza Mahremane Bir Mektup, Kader Matbaası, İstanbul 1328, 31 s.

Meşrutiyet Hanımları, İtimat Kütüphanesi, İstanbul 1328, 19 s.²

Müteehhil ve Gayr-i Müteehhillere: *Sefalethâneler*, İtimad Kütüphanesi, İstanbul 1328, 22 s.

Meşrutiyet Erkekleri, Tevsî-i Tıbâat Matbaası, İstanbul 1330, 32 s.

İzdivacın Şerait-i Esâsiyesi "Vesâyâ-yı İzdivac", Şems Matbaası, İstanbul 1331, 30 s.

¹ Türünün ilk örneği olan *Nevsal-i Nisvan*; başarılı, dolu, devrin Avrupa'sını takip eden, kadınlara yönelik bir çalışmadır. *Nevsal-i Nisvan*'da, çıktığı ay ile ilgili mevsim değişimleri, rüzgârlar, bayramlar, mühim günler, pirinç ekiminin başlangıcı ve sonu, kadınlara yönelik pratik bilgiler, kadınlar için açılan mektepler, basılan kitaplar vs. yer bulmuştur. Devrin şöhretli şairi Nigar Hanım'ın 'Vazife-i Maderâne' isimli şiiri, Hamiyet Zehra Hanım'ın 'Levha-i Tabiat', Makbule Leman Hanım'ın 'Kadınlık', Zeynep Cemal Hanım'ın da 'Bir Valide Lisanında Ninni' isimli şiirleri yıllıktaki yerlerini almıştır." (Yüzer 327-348). Avanzade Mehmed Süleyman hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Kanter 127-151).

² Bu eser, Mustafa Dere tarafından *Meşrutiyet Erkekleri*'yle birlikte *Yeni Bir Toplum İnşa Etmek* adıyla yayımlanmıştır (2020).

Çarşaf Meselesi, Sancakçıyan Matbaası, İstanbul 1331, 29 s.³

Eserlerin adından ve yazarın yayın faaliyetlerinden de anlaşılacağı üzere İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in özellikle kadın meselesine ve toplumsal değişimle ilgili sorunlara ayrı bir önem verdiği muhakkaktır. Bu durum onu kadın araştırmaları konusunda da daha geniş incelemelere konu olacak bir isim hâline getirmektedir. Yine eserlerin başlıklarını ve içeriklerini göz önünde bulundurarak İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in dönemini aydınlatan bir sosyal tarihçi kimliğiyle hareket ettiğini söylemek yerinde olur.

“Altın Perisi” Başlıklı Hikâye Üzerine Bir Değerlendirme

İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in edebî tür olarak kabul edilebilecek tek eseri bir hikâyeden oluşan “Altın Perisi”dir. Bu eser *Hanımlara Mahsus Gazete* Matbaası tarafından 1315 yılında İstanbul'da neşredilir. Söz konusu hikâyenin on beş sayfadan meydana geldiği göz önünde bulundurulduğunda onu kısa hikâye kategorisinde ele almak mümkündür. Ayrıca “Altın Perisi”ni konusu sebebiyle yazarın kadın çalışmalarının bir parçası olarak değerlendirmek gerekir.

Özet: Taşrada geçimini temin edemeyen Ali Ağa ve karısı, dört yaşındaki kızları Hatice'yi de yanlarına alarak İstanbul'a taşınırlar. Fakat işleri umdukları gibi gitmez ve aile kısa bir süre sonra açlıkla karşı karşıya kalır. Tesadüf eseri olarak İhsan Bey isminde hayırsever bir adam “Altın Perisi” adını verdiği Hatice'yi evlat edinir. Bunun yanında Ali Ağa ve karısına maddi bakımdan yardımcı olarak onların memleketlerine dönmelelerini sağlar. Ali Ağa ve karısı, yılda bir kez gelerek İhsan Bey'in evinde misafir olacak, bu şekilde kızlarıyla hasret giderebileceklerdir. İhsan Bey Hatice'yi çok iyi bir şekilde yetiştirir. Büyüdüğünde ise onu temiz kalpli bir genç olan Naim Bey ile evlendirir. Naim Bey, Hatice'yi hoşnut etmek için ona bahçe içinde güzel bir ev yaptırır ve hem İhsan Bey ile karısını hem de Hatice'nin asıl anne ve babasını bu eve yerleştirerek hep birlikte mutlu ve saadet dolu bir hayat kurlmalarını sağlar.

Olay Örgüsü: “Altın Perisi” basit bir kurguya ve olay örgüsüne sahiptir. Hikâyenin ana olaylarını Ali Ağa ve ailesinin İstanbul'a gelerek büyük bir maddi sıkıntıyla karşılaşmaları, İhsan Bey'in Ali Ağa'nın kızı Hatice'yi evlat edinip onu yetiştirmesi, Hatice'nin Naim Bey ismindeki genç bir adamla evlendirilmesi, Naim Bey'in bir ev yaptırarak Hatice'nin

³ Bu kitabın son sayfasında “Muharririn Âsâr-ı Sâiresi” başlığıyla İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'e ait *Meşrutiyet Hanımları*, *Meşrutiyet Erkekleri*, *Sefalethaneler* ve *İzdivacın Şerait-i Esâsiyesi* “*Vesâyâ-yı İzdivac*” adlı eserler ismen söz konusu edilmektedir. Fakat *İzdivacın Şerait-i Esâsiyesi* “*Vesâyâ-yı İzdivac*” başlığını taşıyan kitapçığın yazar kısmına bazı kataloglarda yanlışlıkla “Abdülhakki” kaydı düşüldüğü için İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'le ilgili bahislerde bu eser genellikle göz ardı edilmiştir.

öz anne babası da dâhil olmak üzere bütün aileyi bir araya getirmesi şeklinde dört bölümde incelemek mümkündür. Buradan anlaşılacağı gibi, hikâyede olay örgüsünün işleyişi bütünüyle Hatice'nin hayatındaki değişimlere bağlıdır. Bu ana olayların yan olayları veya alt vak'aları ise şöyledir.

Birinci Kısım:

Ali Ağa ve ailesinin geçim sıkıntısı sebebiyle memleketlerinden ayrılarak Sirkeci'deki bir kulübeye yerleşmeleri

Aile İstanbul'a geldikten bir ay sonra Ali Ağa'nın eve hiç para kazanmadan dönmesi

Parasızlıklarının ikinci günde Ali Ağa'nın kuşağını satarak Hatice'nin yemesi için bir parça ekmek ve peynir alması

Hatice'nin, annesi ile babasının da aç olduğunu bildiği için getirilen yiyeceklere el sürmemesi

Parasızlığın ve açlığın üç gün üç gece devam etmesi

İkinci Kısım:

Ali Ağa ve ailesinin açlıklarının dördüncü gününde İhsan Bey isimindeki bir adamın kapılarına gelerek daha önce görüp sevdiği Hatice'yi sorması

Ali Ağa'nın, kızın hasta olduğunu söylemesi ve İhsan Bey'in ısrar edip içeriye girmesi karşısında durumlarını anlatmak zorunda kalması

İhsan Bey'in Hatice'yi evine götürmeye karar vermesi, doktor çağırarak kızı muayene ettirmesi ve Ali Ağa ile karısının karınlarını doyurması

İhsan Bey'in, Ali Ağa'ya Hatice'yi evlat edinmek ve Ali Ağa ile karısını memleketlerine geri yollamak istediğini söylemesi, bu durumda onların senede bir kez gelerek Hatice'yi görebileceklerini ifade etmesi

Ali Ağa ile karısının aralarında konuştuğundan sonra Hatice'yi bırakmaya karar vermeleri

Hatice'nin, İhsan Bey ve karısı tarafından büyütülmesi

Üçüncü Kısım:

Güzelliği ve aldığı terbiyenin mükemmelliği sebebiyle birçok ailenin oğullarını Hatice'yle evlendirmek istemeleri

Hatice'nin Naim Bey isimindeki bir gençle evlendirilmesi

İki gencin evliliklerinde çok mutlu olmaları ve Naim Bey'in Hatice'yi maddi olarak refah içinde yaşatmak istemesi

Dördüncü Kısım:

Naim Bey'in birkaç sene çok çalışması ve bir arsa alarak içine altı odalı bir ev yaptırması

Naim Bey'in, yaptırdığı evi Hatice'ye göstermesi

Naim Bey'in evi Hatice'ye gösterdikten bir ay sonra bütün aileyi burada bir çatı altında toplaması

On beş gün sonra İstanbul'a gelen Ali Ağa ve karısının da bu evde yaşamaya başlamaları

Bütün ailenin burada mutlu ve huzurlu bir hayat sürmesi

Buradaki olaylar zincirinden yola çıkarak hikâyenin birinci kısmının “serim”, ikinci ve üçüncü kısmının “düğüm”, dördüncü ve son kısmının ise “çözüm” bölümü olduğu ifade edilebilir.

Şahıs Kadrosu: Eserde kalabalık bir şahıs kadrosunun varlığından söz edilemez. Hikâyenin bütününde “Altın Perisi” olarak zikredilen Hatice aslî şahıs kategorisindedir. Hatice'nin babası Ali Ağa, Hatice'yi evlat edinen İhsan Bey ve Hatice'nin kocası Naim Bey ise tâli şahıslardır. Son olarak Hatice'nin ismi söz konusu edilmeyen annesi, İhsan Bey'in karısı ve komşu kadınlar figüratif veya fon şahıs olarak değerlendirilebilirler.

Hikâye, adından da anlaşılacağı üzere, şahıs merkezli bir anlatıma sahiptir. Olay örgüsü, Hatice'nin hayat hikâyesi üzerinde şekillenir. Bununla birlikte Hatice de dâhil olmak üzere, karakterlerin dış görünüşleri ile ilgili tasvirler çok azdır. Zaman zaman Hatice'nin sarı saçlı ve mavi gözlü bir kız olduğunun ifade edilmesi buna örnek gösterilebilir: *Sarı saçlı, mavi gözlü, dört beş yaşlarında tahmin ediyorum.* (İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir 6); *Hatice hakikaten güzel, sevimli bir kızcağız idi. Saçları altın gibi sarı, gözleri mavi, sair azası pek mütenasip olup (...)* (İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir 10).

Ayrıca üçüncü şahsın anlatımıyla Hatice'nin hem fizikî hem de ruhî bakımdan güzel bir kız olduğu ortaya konulur. İhsan Bey tarafından ona “Altın Perisi” isminin takılması da Hatice'nin güzel ve sarı saçlara sahip olması dolayısıyladır. Son olarak İhsan Bey'den, yine üçüncü şahsın anlatımıyla kısaca şöyle söz edilmektedir: *Gelen zât kara sakallı bir âdem idi. Üstünden başından hâl ü vakti yerinde olduğu anlaşılıyordu* (İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir 7).

İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir “Altın Perisi”ndeki karakterleri, bahsedilen kısa tasvirler dışında iç monologlar ve diyaloglar vasıtasıyla okura tanıtmaya çalışır ve bunu daha çok karakterlerin mizaçları noktasında yapar. Hikâyenin bütününde karakterlerin hepsinin iyi kalpli insanlar olduğu üzerinde durulmaktadır. Onların iyi kalpli olmaları, kurguda talihlerinin de iyi yönde şekillenmesini beraberinde getirir.

Burada karakter inşası/karakterizasyon açısından bir probleme de dikkat çekmek gerekir. Söz konusu problem, doğrudan doğruya hikâyenin

aslı şahsı Hatice ile ilgilidir. Hikâyenin başında, dört yaşındaki bir çocuğun anne ve babasının açlığını düşünerek yemek yemeyi reddetmesi kurgu açısından pek inandırıcı değildir. Yazar bu noktada onu âdeta zorlayarak aktarımını ve iradesini kullanan bir yetişkin gibi ortaya koymuştur.

Zaman: Kurguda olay örgüsü düz ve kronolojik bir işleyişe sahiptir. Reel zaman veya sosyal zamanla ilgili ise herhangi bir ifadeye rastlanmamaktadır. Çerçeve zaman olarak Hatice'nin ailesiyle birlikte İstanbul'a geliş ile Naim Bey'in onun için bir ev yaptırıp bütün ailesini orada toplaması arasındaki süreç kabul edilebilir. Özetleme tekniğinin sıkça kullanılması zaman unsuru noktasında büyük atlamaların yapılmasına yol açar. Geniş bir zaman diliminin birkaç sayfa dâhilinde anlatılabilmesi bu kullanımın doğal bir sonucudur. Örnek verilecek olursa, hikâyenin başında Ali Ağa ve ailesinin İstanbul'da buldukları bir aylık zaman şöyle söz konusu edilir: *Fakir ailenin İstanbul'a vürûdundan bir ay sonra bir akşam Ali Ağa yine külbe-i ahzânına geliyordu* (İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir 3). Ali Ağa ve ailesi üç gün süren bir açlıkla mücadele etmek zorunda kalmışlardır: *Eyvah Eyvah! Bu garip ailenin açlığı üç gün üç gece devam etti* (İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir 4). İhsan Bey, Hatice'yi evlat edinmek istediğinde Ali Ağa ve karısı üç dört gün bu meseleyi düşünürler: *Ali Ağa ile zevcesinin müzakereleri üç dört gün sürdü* (İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir 9-10). İhsan Bey'in Hatice'yi evlat edinme teklifine ailesi bir hafta sonra cevap verir: *Aradan bir hafta geçtikten sonra Ali Ağa ile zevcesi mahzâ evlatlarının güzel terbiye görerek mazhar-ı terakki olması için Hatice'yi İhsan Bey'e bırakacaklarını (...)* (İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir 10). Hatice'nin büyümesi ve arada gerçekleşen olaylar özetlenerek söz konusu edilmektedir:

Sevimli Hatice gittikçe büyümekte, büyüdüğüçe melahat ve halâveti artmakta idi. Artık İhsan Bey ile refikası Hatice'nin samimi peder ve maderi olmuşlardı. (...) Hatice'nin asıl peder ve maderi her sene muntazaman gelip kızlarını görürler ve İhsan Bey tarafından mazhar oldukları eltâf ve inayetten dolayı meberr-i mumaileyh bin türlü minnettarlıklar izhâr ederek avdet eylerlerdi. Seneler bu minval üzere geçiyor, Hatice de ulûm ve fûnûndan ve her türlü sanayi-i nisvaniyeden behremend oluyordu (İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir 11).

Naim Bey güzel bir ev yaptırabilmek için birkaç sene para biriktirmiştir: *(...) hüsn-i idâre ederek birkaç sene zarfında hayli servet cem' etmeye muvaffak olmuş (...)* (İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir 13-14). Naim Bey hayal ettiği evi yaptırdıktan bir ay sonra aile fertleri buraya taşınır: *Aradan bir ay kadar zaman mürûr ettikten sonra Naim Bey bir münasebet ile kayınpederi İhsan Bey'in rızasını tahsil ederek ailece hep hane-i cedide nakl*

ettiler (İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir 15). Hikâyenin sonunda ise zaman dilimi açıkça ifade edilmemekle birlikte Hatice'nin ve Naim Bey'in çocuklarının dünyaya geldiği bilgisi yer alır: *Bu muhterem aile böylece ve kemâl-i muhabbetle hayli demler geçindiler, büyükleri Altın Perisi'nin yavrularını sevmekle zevk-yâb oluyorlar, küçükleri de nâil oldukları lutf-ı Bârî'ye her dem an samimi'ül-kalb edâ-yı şükrân ve mahmidet eyliyorlardı* (İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir 15).

Mekân: Hikâyenin başında Ali Ağa'nın ve ailesinin İstanbul'a taşradan geldikleri ifade edilmektedir. Söz konusu taşranın neresi olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Ailenin İstanbul'a geliş sebebi, geçim sıkıntısıdır. Fakat göç etmek de bu sıkıntıyı yok etmemiş, aksine artırmıştır. Ali Ağa ve ailesi İstanbul'a adım attıklarında Sirkeci'de bir kulübeye yerleşirler. Kıssa-i Yusuf'a telmihte bulunularak "Külbe-i Ahzan" olarak zikredilen bu kulübe sefalet içindedir. İhsan Bey'in o yakınlardaki evi onlar için bir kurtuluş olur. Hatice, bu eve yerleşir. Ali Ağa ile karısı ise köylerindeki mütevazı hayatlarına geri dönerler.

Hikâyenin sonunda Naim Bey bir arsa alır. Ardından bu arsaya güzel bir ev yaptırır. Yazar, asıl olumlu anlamı bu eve yükler. Zira burada hem Hatice'nin üvey ailesi hem de asıl ailesi hep birlikte yaşayacaklardır. Evin, yalnızca Hatice'nin rahatı ve mutluluğu düşünülerek inşa edilmesi ise bir başka olumlu unsur olarak okurun karşısına çıkmaktadır: *Naim Bey bu haneyi kaffe-i levâzımatıyla beraber mükemmel surette istihzâr ettikten sonra bir hayli meblağ daha sarfederek Altın Perisi'ne mahsus üç dört kat elbise imal ettirmiştir ki bu libasların her tarafı altınlar, teller ve cevahirden düğmeler vesaire ile müşââ idi* (İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir 14). Bununla birlikte baştaki sefalet ile sondaki ihtişamlı hayat bir tezat teşkil edecek şekilde verilmiştir. Hatta hikâyenin sonlarına doğru, her ne kadar Altın Perisi ismine imanen de olsa evin dekorasyonundaki ve kıyafetlerdeki altın detayları rahatsız edicidir. Hikâye bir bütün olarak düşünülürse, mekân tasviri noktasında dikkat çeken bir ifadenin varlığına rastlamak imkânsızdır.

Anlatım Teknikleri, Anlatıcı ve Bakış Açısı: Hikâye üçüncü şahsın bakış açısıyla yazılmıştır. Fakat zaman zaman diyaloglara ve iç monologlara yer verilir. Diyaloglar İhsan Bey ile Ali Ağa'nın konuşmalarından ve Hatice ile Naim Bey'in konuşmalarından meydana gelir. İç monologlar ise Ali Ağa'ya aittir. Ali Ağa, fakirlik ve açlık karşısında çaresiz kaldığında kendi kendine bunun bir muhasebesini yapmaktadır. Dolayısıyla Ali Ağa'nın sıkıntılı bir şekilde düşüncelere daldığı kısımlarda iç monologlara rastlanır. Böylece yazar, onun iç dünyasını belli ölçüde okura yansıtmaya çalışır: *Bugün felek beni bir parasız bıraktı. Zalim bakkal bana bir kıyye*

ekmeği emniyet edip veresiye vermedi. Ben ve zevcem bu gece aç yatacağız. Ya o sevgili yavrucak, evde aç yatacak. Hey ulu Rabbim, benim bu hâlim nedir? (İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir 3-4).

Zaman bahsinde de söz konusu edildiği gibi, kurguda geniş bir zaman dilimi ortaya konulduğu için anlatımda sık sık özetleme tekniğine başvurulmaktadır. Hatta özetleme tekniği, hikâyenin neredeyse bütününde yan olayları birbirine bağlayan bir unsur olma işlevini görür. İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, bu özetlemeler içinde yalnızca önemli olayların anlatımına yer verir.

Konu Arka Planı: Kızların yetiştirilmesi meselesi hikâyenin esas konusudur. Hikâyenin aslı şahsı Hatice maddi imkânsızlıklar içinde doğar. Fakat İhsan Bey'in onu iyi bir şekilde yetiştirmesi sayesinde etrafındakilerin parmakla gösterdiği bir kimse olur. İhsan Bey, yıllar içinde onun *ulûm ve fînûndan ve her türlü sanayi-i nisvaniyeden behremend* olmasını sağlamıştır (İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir 11). Yazar bununla birlikte fakirlik ve zenginlik meselesini de önemli bir konu olarak işlemektedir. Ali Ağa ve karısı fakir oldukları için çocukları Hatice'yi evlatlık vermek zorunda kalırlar. Sonrasında ise çaresiz bir biçimde memleketlerine dönerler. Yaşanan durum son derece trajiktir ve aile, ancak talihlerinin yolunda gitmesi ve İhsan Bey'in yardımları neticesinde huzura kavuşmuştur.

Dil ve Üslûp: “Altın Perisi”, dönemine göre son derece sade bir dil ve üslûpla kaleme alınmıştır. Ali Ağa ve ailesi taşradan gelmiş kimselerdir. Buna mukabil yazar onları kendi yörelerinin üslûp özelliklerine göre konuşturmamakta veya onların konuştukları Türkçeyi geldikleri şehirlere göre stilize etmemektedir.

Sonuç

İncelemenin bütününde de söz konusu edildiği gibi, “Altın Perisi” kısa hikâye kategorisinde değerlendirilebilecek bir eserdir. Hikâyenin önemi, yazarın edebî türde kaleme aldığı yegâne eser olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in, yayın hayatının daha çok kadın meseleleri üzerine şekillendiği göz önünde bulundurulursa “Altın Perisi”nin konusu bakımından bu çerçeveyi tamamlayıcı mahiyette olduğu görülecektir.

Hikâyenin edebî değer noktasında ise herhangi bir orijinallığe sahip olduğunu söylemek imkânsızdır. Zira incelemede de yer yer değinildiği üzere, bu küçük ve iddiasız hikâyenin kurgu ve içerik açısından aksayan birçok yönü bulunmaktadır. Öncelikle kurgu çok basittir, şahıslar yeteri kadar işlenmemiştir, zamana dair bariz bir vurgu yoktur ve mekânla ilgili yapılabilecek nitelikli anlatımlar -özellikle mekân tasvirleri- büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Kurguyu şekillendiren ve hikâye unsurlarını belirleyen

neredeysse tek hareket noktası üçüncü şahsın anlatımıyla ortaya konulan ifadelerdir. Fakat eserin esas meselesi olan kadının yetiştirilmesi ve eğitimi hem edebiyat hem de fikir tarihinde onu dikkate değer bir yere taşımaktadır.

Son olarak kadının yetiştirilmesi ve eğitimi meselesinin II. Meşrutiyet'e giden süreçte ve II. Meşrutiyet'ten sonra, gerek edebî eserlerde gerekse ilmî ve fikrî kitaplarda en çok üzerinde durulan konulardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, kadının toplum hayatına tam anlamıyla girme sürecinin bir yansımasıdır. Hatta bahsedilen türdeki/kategoriye eserlerin yayımlanmasını söz konusu sürecin bir parçası olarak değerlendirmek yerinde olur. İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, tıpkı çağdaşı birçok yazar gibi, "Altın Perisi" başlıklı hikâye de dâhil olmak üzere, neredeyse bütün yayın faaliyetleriyle kadının toplum hayatında yer alması ve kadının yetiştirilmesi konusundaki sorumluluğunu yerine getirmeye çalışmıştır.

"Altın Perisi" Başlıklı Hikâyenin Günümüz Harflerine Aktarılması

Anası ile babası memleketlerindeki işlerinden layıkıyla istifade edememelerine, maişetlerini temin edememelerine mebni dört yaşında kerimleri Hatice'yi yanlarına alarak İstanbul'a gelen bir aile Sirkeci'de bir kulübecikte ikamete başlamışlardı.

Bu küçük ve fakir ailenin babası Ali Ağa her sabah erkenden çıkıp gider, akşamüzeri bir kıyye ekmeği, bir miktar peyniri, biraz soğanı, vesair fakirâne nevaleyi hâmil olduğu hâlde külbe-i ahzânına avdet ederek sevgili zevcesi, çiğerpere kızı ile yerler, hitâm-ı taâmda Hazret-i Rezzâk-ı Âlem'e şükürler ederlerdi.

Bunlar fukaradan hem de fukara-i sâbirînden idiler. Her şeyi Hazret-i Hallâk-ı Âlem'den bilirler, her hâle şükür ve hamd ile tahammül ederlerdi.

Ailenin babası İstanbul'un henüz yabancı olduğu hâlde her gün taşımak için yük bulmakta, tâli'-i zebûnu nasılsa şu günlerde bu biçare adamcağıza ağır ağır yükler bularak nân-pâre tedarik edebilmesine yardım eylemekte idi.

Lakin ne faide! Bazı adamların bahtı her zaman güler yüz göstermez.

Fakir ailenin İstanbul'a vürûdünden bir ay sonra bir akşam Ali Ağa yine külbe-i ahzânına geliyordu. Fakat bu akşam nevale-i hayatı hâmil değildi. Zavallının yüzü sapsarı olmuş, elleri böğründe kalmış idi. Fikri hiç kimseyi düşünmüyor, yalnız mini mini kerimesi sevgili Hatice'siyle meşgul oluyordu.

Kendi kendine diyordu ki:

- Bugün felek beni bir parasız bıraktı. Zalim bakkal bana bir kıyye ekmeği emniyet edip veresiye vermedi. Ben ve zevcem bu gece aç yatacağız. Ya o sevgili yavrucak, evde aç yatacak. Hey ulu Rabbim, benim bu hâlim nedir?

Bu düşünce ile kulübesine girdi. Kulübenin derûnu karanlık idi. Hâlini zevcesine beyân eyledi.

Ve, “Ne yapalım bu gece Hakk’a şükreder yatarız. Yarın elbette Hazret-i Rezzâk-ı Âlem bize nevale gönderir.” cevabını aldı.

Ne acıklı hâl... Bu bî-kes, bu garip aile aç yattılar. Yavrularını bin türlü nevâzişle oyaladılar, nihayet uyuttular.

Eyvah Eyvah! Bu garip ailenin açlığı üç gün üç gece devam etti. O mini mini tumbul çehreli Haticecik bu üç gün içinde müthiş bir hastalığa dûçâr olmuş gibi sarardı, soldu. Ali Ağa nasılsa ikinci gün belindeki kırmızı kuşağı yirmi paraya satıp bir parça ekmeğe ile bir parça peynir alarak yavrusuna getirmişti.

Ah o gün o hazin kulübede ulüvv-i cenâbın envâr-ı şa’şaa-nisârı ne kadar parlak surette nümâyân olmuş idi.

Çocuk pederiyle validesinin de kendi gibi aç olduklarını bildiği için getirilen nevaleyi yemedi. Olunan ısrara “Hep beraber yeriz.” mukabelesinde bulundu. Ana baba gözyaşları dökerek âli-cenâb yavrularını tekrar tekrar derâguş eylediler.

Peynir ekmeğe ekl olunmayıp bir hayli müddet o külbe-i fakirânede olduğu mahalde durdu.

Bir ressam olsa da şu kulübenin dâhilini; zevcin, zevcenin, evladın açlıktan nasıl bitap düştüklerini, her biri yekdiğerinin ızdırab-ı cev’ânı teemmül ile peynir ekmeği yemek istemediklerini bihakkın tasvir eylese hazin, acîb bir manzara husule gelirdi.

Açlık ızdırabının dördüncü günü sabahı idi. Külbe-i fakirânenin önünde uzun boylu bir adam tevakkuf etti.

Ali Ağa inleye inleye kulübe kapısına kadar geldi. Başını dışarı çıkararak:

- Efendi ne istiyorsunuz? dedi.

- Burada bir kızcağz var, onu soracağım.

- Nasıl kızcağzı?
- Sarı saçlı, mavi gözlü, dört beş yaşlarında tahmin ediyorum.
- Evet, vardır efendi. Benim kerimemdir. Niçin soruyorsunuz?
- O çocuğu ben pek severim.
- Ah, Azîm'üş-şân da sizi sevsin.
- Getir de göreyim.

Ali Ağa bir âh-ı cângâh ile mukabele ederek, “O hastadır efendi.” dedi.

- Niçin hastadır? İki üç gün evveli köşe başında masumâne, edibâne gezip duruyordu. Zaten ben de üç günden beri göremediğimden şüphelendim de onun için geldim.

- Sağ ol efendi.
- Hele getir çocuğu göreyim.
- Gelemez efendi.
- Ben geleyim de göreyim.
- Sizin gibi efendiden bir adam bir hamalın kulübesine girer mi imiş?

Gelen zât, “Girer imiş.” demekle beraber içeriye girip bir tarafta zevcenin, taraf-ı diğerde çocuğun gayetle dermansız, âdeta ölüm hâlinde yatmakta olduklarını görünce pek ziyade müteessir olarak bu hâlin hakikatini Ali Ağa'dan sordu.

Artık sefaletin, felaketin son derekesinde bulunarak cismen ve ruhen derece-i bî-nihâyede muzdarip olan Ali Ağa:

- Belki para kazanırım da şu ciğerparemi olsun açlıktan kurtarırım diye her şeyimi satıp telef ederek yol parası tedarikiyle kalkıp İstanbul'a geldim. Bir ay hamallık ettim. Ekmek peynir tedarik edebildim. Üç günden beri talihim döndü. Hiçbir yük zuhur etmedi. Zevcem ve sevgili çocuğuma on paralık yiyecek alamadım. Geçen gün belimdeki kuşağı yirmi paraya satıp şu ekmek peyniri aldım ama çocuğum, anam babam da benim kadar açtırlar diyerek mümkün değil onu yemedi. Biz de yemedik. İşte öylece duruyor.

Dedi. Gelen zât kara sakallı bir âdem idi. Üstünden başından hâl ü vakti yerinde olduğu anlaşılıyordu.

Ali Ağa bu sûzişli sözleri söylerken merhametli zâtın gözünden çıkan yaşlar sakalından damlamaya başladı. Müriüvvet-perver adamın gözü de muttasıl masum ve bî-derman çocuğa bakmakta idi.

Sonra Ali Ağa ile şöyle konuşmaya başladılar:

- Ali Ağa ben senin evladımı evladım diye sevmekteyim. Zevcene de sana da ziyade acıdım. Hele bu çocuğun böyle duruşu, yatışı...

İhsan Bey namında olan bu zât çocuğun vaz'-ı masumânesinden hayati tehlikede olduğunu anlayarak hemen kucağına alıp:

- Ben bunu haneme götürüyorum. Evim şurada filanca hanedir. Siz de zevç ve zevce oraya gelin.

Diyerek doğruca hanesine gitmiş ve eczanelerden birinden hekim celbiyle çocuğun müdâvâtına ibtidâr etmiştir.

Bu sırada gelen Ali Ağa ile zevcesi İhsan Bey'in hanesinde sıcacık çorba ile güzel kokulu külbastı yediklerinden vücutları hayat-ı taze bulmuş ve çocuk da hekimin tedavisi semeresiyle kesb-i afiyet etmiş idi.

Ertesi gün İhsan Bey, Ali Ağa'yla zevcesini nezdine davetle Hatice kucağında olduğu hâlde onlarla muhavere-i âtiyeye başladı.

İhsan Bey: "Ali Ağa! Sen fakir bir adamsın. Bugün zevcen ile çocuğunu iâşe etmekten acizsin."

Ali Ağa: "Evet efendim."

- Ben ise senin çocuğunu pek sevdim. Kendime onu evlat edinmek istiyorum. Sana bir miktar akçe vereyim. Zevcenin al yine vatanına git. Orada çift ve çubuğun ile meşgul ol. Hatice'yi de bana bırak. Ben bu dünyada evlendim, aile sahibi oldum. Vaktim hâlim yerinde ise de hasbelkader bir evlat sahibi olamadım. Hatice'yi kendime evlat edineceğim. Onu bana bırak. Ben onu mükemmel surette talim, terbiye ve tedarik ederim.

Senede bir kere zevcenle beraber gel çocuğu gör. Burası da senin bir evin demektir. Nasıl, bu işe razı olacak mısın Ali Ağa?

Evladını pek ziyade sevmekte olan Ali Ağa bir hayli düşündü. Nihayet:

- Zevcemle görüşüp konuşayım da size cevap veririm beyefendi, dedi.

Ali Ağa ile zevcesinin müzakereleri üç dört gün sürdü. Ana baba evlatlarının firâkına tahammül edemeyeceklerini düşünüyorlar, maahazâ

çocuklarının bu hanede kalması istikbali için mûcib-i fevâid-i azîme olacağını da hatırdan dûr tutmuyor idiler.

Aradan bir hafta geçtikten sonra Ali Ağa ile zevcesi mahzâ evlatlarının güzel terbiye görerek mazhar-ı terakki olması için Hatice'yi İhsan Bey'e bırakacaklarını ve fakat senede bir kere her ikisi gelip bir ay kadar çocuklarının yanında bulunacaklarını beyân ve ifade ettiler.

İhsan Bey bu haberden fevkalade memnun ve hoşnut olup derhal zevç ve zevceye nukud-ı kafiye ile eşya vesaire vermiş olduğundan ve Ali Ağa ile zevcesi on gün sonra Haticeciklerini belki bin kere derâguş ederek ve nihayetsiz gözyaşları dökerek Sirkeci'den şimendifere râkib vatanlarına avdet eylemişlerdir.

Hatice hakikaten güzel, sevimli bir kızcağız idi. Saçları altın gibi sarı, gözleri mavi, sair azası pek mütenasip olup İhsan Bey'in hanesine geldikten sonra giydirilen güzel elbise kızcağızda öyle latif bir manzara hâsıl etmiş idi ki komşu hanımların cümlesi hem İhsan Bey'i hem de refikasını böyle bir evlada malik olduklarından dolayı tebrik ediyorlardı.

Kızcağız bu kadar hüsn ü ândan maada daha küçük yaşında bir büyük adamın bile gösteremeyeceği ulüvv-i cenâbı izhâr etmekte idi ki bu da herkesi hayran ediyordu.

Hatice'yi İhsan Bey de refikası da kendi semere-i fuâdları gibi sevmekte ve talim ve terbiyesine fevkalade itina eylemekte idiler.

Sevimli Hatice gittikçe büyümekte, büyüdükçe melahat ve halâveti artmakta idi.

Artık İhsan Bey ile refikası Hatice'nin samimi peder ve maderi olmuşlardı. Herkes kızcağıza Hatice Hanım diye hitap eylediği hâlde bu yeni peder ve mader sarı saçlarından kinayeten Altın Perisi derlerdi. Hatice'nin asıl peder ve maderi her sene muntazaman gelip kızlarını görürler ve İhsan Bey tarafından mazhar oldukları eltâf ve inayetten dolayı meberr-i mumaileyh bin türlü minnetarlıklar izhâr ederek avdet eylerlerdi. Seneler bu minval üzere geçiyor, Hatice de ulûm ve fûnûndan ve her türlü sanayi-i nisvanyeden behremend oluyordu.

Gitgide o kadar nazik, o kadar latif bir kız oldu ki haneye gelen misafirlerden erkek evladı bulunan hanımların her biri bu kızını kendi oğullarına nikâh etmek kaydına düşüler. Hatta birkaç hanımın arasına bu husustan dolayı rekabet bile düşmüş idi. Lakin İhsan Bey ile refikası ansamim'ül-kalb benimsemiş oldukları kerimeleri Altın Perisi'ni harice vermeyip damatlarını iç güvey almak fikrinde olduklarından isteyenlere daima cevâb-ı redd vermekte idiler.

İhsan Bey kız gelin etmenin ne kadar müşkül bir şey olduğunu biliyordu.

Altın Perisi sûret-i mükemmelede talim ve terbiye eylediği için zahiren vicdanlı ve terbiyeli görünüp de bilahare mâye-i aslîsi meydana çıkacak olan bir delikanlıya vererek bedbahtlığına sebep olmaktan pek ziyade ihtiraz ediyordu.

Bunun için pek çok düşündü, taşındı. Nihayet ehîbbâsından bazı zevâtın delalet ve kefalet-i kavîyyeleri üzerine erbâb-ı vicdan ve hamiyetten olduğuna kanaat hâsil eylediği yirmi beş yaşlarında ve Naim Bey isminde bir delikanlıya Altın Perisi'ni tezviç edip iç güvey olarak kendi hanesine aldı.

Naim Bey hakikaten terbiyeli, nazik, insaniyetkâr bir bey imiş. Zevcesi Hatice'yi o kadar hoş tutmaya, onun mizacına o kadar mümâşât etmeye başladı ki İhsan Bey bu hâlleri gördükçe cidden münşerih'ül-bâl oluyordu.

Ya Altın Perisi! O da fitrat-ı necibânesiyle beraber gördüğü esaslı ve metin terbiye muktezası olarak zevcine pek ziyade mütâbaat ediyor, velhasıl bu bir çift insan beyninde saadet ve bahtiyarî-i hakiki olanca kuvvetiyle hüküm-fermâ bulunuyordu.

Naim Bey bir gün Hatice'ye şöyle dedi:

- Size pederiniz Altın Perisi diyor. Manen, hakikaten siz altın perisisiniz. Fakat sizin bu sıfatı hem manen hem de maddeten ihrâz etmeniz benim gâye-i emelimdir. Binaenaleyh cem'-i servetle sizi maddeten de Altın Perisi etmeye çalışacağım.

Altın Perisi ise şu cevabı verdi:

- Ben Altın Perisi isem siz de peri-i mahâsin-i ahlâksınız beyim.

Naim Bey bu sözden sonra kuvve-i fâtırının insanlara en büyük bahşâyışı olan iktidâr-ı sa'yi ve gayretini hüsn-i idâre ederek birkaç sene zarfında hayli servet cem 'etmeye muvaffak olmuş ve ondan sonra İstanbul'un münasip mevkilerinden birinde bir arsa iştirâ ederek altı odalı bir hane inşa ettirmiştir ki haricen hem küçük hem de pek sevimli görünmekte olan bu âşiyâne-i saadetin derûnu sahihen Altın Perisi'ne layık ve sezâ idi.

Odaların cümlesinin derûnu altın yıldızlarla, hanenin her tarafı envâ-i nukûş ile müzeyyen idi.

Naim Bey bu haneyi kaffe-i levâzımatıyla beraber mükemmel surette istihzâr ettikten sonra bir hayli meblağ daha sarf ederek Altın Perisi'ne mahsus üç dört kat elbise imal ettirmiştir ki bu libasların her tarafı altınlar, teller ve cevahirden düğmeler vesaire ile müşâşâ idi.

Bir gün Naim Bey Altın Perisi'ni istishâben bu haneye gitti. Elbise-lerden birini Altın Perisi'ne giydirdi ve onu odaların birisine götürdü.

Bu odada iki türlü letafet vardı ki görenler hayran olurlardı.

Biri tezyinât-ı maddiyenin fevkaladeliği, diğeri de zevç ve zevce arasında orada teâti olunan kelimât-ı muhabbetkârânenin pek ciddi, pek samimi, pek nazikâne olması idi.

Aradan bir ay kadar zaman mürûr ettikten sonra Naim Bey bir mü-nasebet ile kayınpederi İhsan Bey'in rızasını tahsil ederek ailece hep hane-i cedide nakl ettiler.

Nakilden on beş gün sonra da Altın Perisi'nin asıl peder ve maderi yine kızlarıyla damatlarını görmek üzere gelmişlerdi.

Bir gece ailece muhabbet edilmekte olduğu sırada Ali Ağa kıyam ile dedi ki:

Evin efendisinin sözü doğru imiş. Benim kızım da hakikaten Altın Perisi imiş. Bundan sonra Naim Bey artık asıl kayınpeder ve validesini, ba'demâ memleketlerine gitmekten feragat ettirip onlara da hane-i cedi-dinde bir mahal tahsis eyledi.

Bu muhterem aile böylece ve kemâl-i muhabbetle hayli demler geçindiler, büyükleri Altın Perisi'nin yavrularını sevmekle zevk-yâb oluyorlar, küçükleri de nâil oldukları lutf-ı Bârî'ye her dem an samimi'ül-kalb edâ-yı şükrân ve mahmidet eyliyorlardı.

Ne tatlı hayat-ı aile!

Son

KAYNAKLAR

- Dere, Mustafa. *Yeni Bir Toplum İnşa Etmek*. Palet Yayınları, 2020.
- Gürgen, Gülseher. *An Evaluation on the Life of Prostitutes in the Late Ottoman İstanbul Through the Novels of Ahmed Midhat Efendi and Hüseyin Rahmi Gürpınar*. 2019. Sabancı Ü, Yüksek lisans tezi.
- İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir. *Altın Perisi*. Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1315.
- Kanter, Beyhan. "Meşrutiyet Dönemi Kadın Hakları Savunuculuğunda Bir Yazar: Avanzade Mehmet Süleyman", *Erdem*, no. 63, 2012, ss. 127-151.
- Öztürk, Zehra (2016), "Hanımlara Mahsus Gazete." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, EK-1, XXIII, ss. 533-535.
- Yüzer, Feride. "Osmanlı Basın Hayatında Mehmet Tahir Bey ve *Çarşaf Meselesi* Risalesi." *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 42, 2016, ss. 327-348.

MÜTAREKE DÖNEMİNDEN UNUTULMUŞ BİR ESER: İFTARDAN SONRA

İftardan Sonra adlı eser İBB Atatürk Kütüphanesinde TB_0449/0 numarasıyla demir-
başta kayıtlı olup 813.3 İFT[t.y./k.1/1 numaralı rafta bulunmaktadır.

Öz: 1920 yılında iki cilt olarak yayımlanan *İftardan Sonra* adlı kitapla insanları, eski ramazanlarda olduğu gibi neşelendirmek suretiyle Mütareke Döneminin toplum üzerindeki menfi etkisini bir nebze olsun gidermek amaçlanmıştır. Genel olarak kitapta, eğlence ve güldürü unsuru ön planda olan şiir, hikâye, fıkra/latife, sohbet türlerinde metinlere yer verilmiştir. Mütareke Döneminde uygulanan sansür nedeniyle olsa gerek devrin siyasi meseleleri esere yansımamıştır. Dönemin renkli simalarından olan ve Türkçülere muhalefeti artırarak devam ettiren Rıza Tevfik [Bölükbaşı] eserde alenen yerilen yegâne kişi olmuştur. Bunun dışında bugün dahi tartışma konusu olan kadının toplumdaki yeri ve sokak hayvanları meseleleri ile ilgili yazılara da eserde yer verilmiştir. *İftardan Sonra* ile ilgili yapılan çalışmanın “Giriş” bölümünde Mütareke Döneminin siyasi ve sosyal olayları ve çalışmanın mahiyeti ele alınmış; “*İftardan Sonra*’ya Genel Bir Bakış” kısmında eserin kimlik bilgileri ve yazar kadrosu hakkında bilgi verilerek muhtevası hakkında değerlendirme yapılmıştır. “Tahlili Dizin” kısmında, kitaptaki bütün yazılar tasnif edilerek; her metnin türünün, muhtevasının belirtildiği bir liste oluşturulmuştur. “Seçilmiş Metinler” kısmında ise genel olarak sonradan herhangi bir basın yayın organında yayımlanmadığı kanaati oluşan, dönemi temsil etme kabiliyetine sahip yazılar Latin esaslı Türk alfabesine aktarılarak verilmiştir. Bununla birlikte sonradan değiştirilerek yayımlanan metinlerin de ilk hallerinin görülmesinin edebiyat tarihine katkısı olacağı düşüncesiyle bu kısımda onlara da yer ayrılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İftardan Sonra*, Mizah, Mütareke Dönemi, Yusuf Ziya, Orhan Seyfi.

A Forgotten Work from the Armistice Period: *İftardan Sonra*

Abstract: It is aimed to eliminate the negative impact of the Armistice Period on society by cheering people up as in the old Ramadan feasts with the book *İftardan Sonra*, published in two volumes in 1920. In general, in this book there are texts in the genres of poetry, story, joke/ humor, and dialogue where the element of fun and laughter is dominant. Probably due to the censorship applied during the Armistice Period, the political issues of the period were not reflected in the work. Rıza Tevfik [Bolukbasi], who was one of the colorful figures of the period and accelerated his opposition to the Turkish nationalists, was the only person publicly satirized in the work. In addition, in this book there are articles about the role of women in society and street animals which are still being discussed even today. In the “Introduction” section of this study, the political and social events of the Armistice Period and the aim of the study are discussed. In the “Overview of *İftardan Sonra*” section, identification information of the work and editorial staff are provided and the content is evaluated. In the “Analysis Index” section, all the articles in the book are sorted and a list of type and content of each text is added. In the “Selected Texts” section, articles that are concluded not to be published in any means of media and are able to represent the period generally have been transferred to the Latin-based Turkish alphabet. Moreover, considering that the first versions of the texts that were modified and published later will contribute to the history of literature, they are also included in this section.

Keywords: *İftardan Sonra*, Humor, Armistice Period, Yusuf Ziya, Orhan Seyfi.

TÜRKLÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
50. SAYI / VOLUME
2021-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazarlar Corresponding Authors

1) Dr.
Cengiz EKEN

Millî Eğitim Bakanlığı

ekencengiz@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5039-7622

2) Selma ÇELİK

Sivas Cumhuriyet Üni.
Sosyal Bilimler Enst.
Doktora Öğr.

elik.selma2016@yandex.com

ORCID: 0000-0002-3886-1338

Gönderim Tarihi

Received
14.05.2021

Kabul Tarihi

Accepted
04.11.2021

Atf

Citation

Eken, Cengiz, ve Selma Çelik. “Mütareke Döneminden Unutulmuş Bir Eser: *İftardan Sonra*” *Türklik Bilimi Araştırmaları*, no. 50, 2021, ss. 47-67.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda mağlup olmuş, 8 Ekim 1918 tarihinde Talat Paşa Kabinesi'nin istifası ile Mütareke sürecine girmiştir. 14 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa Kabinesi kurularak (Akbulut 133) ateşkes görüşmeleri başlamış; 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Türk tarihinin en kaotik süreçlerinden biri olan Mütareke Dönemi başlamıştır. Böylece İstanbul, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribatı atlatabilmeden Mondros Mütarekesi akabinde İtilaf Devletleri tarafından 13 Kasım 1918'de fiilen işgal edilmiş, daha sonra bu durum 16 Mart 1920'de resmî hüviyet kazanmıştır (Saylan 24).

Türk milleti, Mütareke Dönemine İttihat ve Terakki Fırkası'nın yanlış ekonomi politikaları ve harp yıllarında ithalat ve ihracat yapan şirketlerin yolsuzlukları¹ neticesi iyice yoksullaşmış bir vaziyette girmiş, bir de bunun üzerine vatanını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Buna siyasi çalkantılar ve işgal kuvvetlerinin tasarrufları da eklenince hayat iyice çekilmez hâle gelmiştir. Ayrıca içki, uyuşturucu, kumar ve fuhuş gibi alışkanlıklar yaygınlaşmıştır.²

Mütareke Dönemiyle birlikte bir taraftan siyasi ve sosyal çalkantılar devam ederken bir taraftan da işgal kuvvetleri, aleyhlerine oluşacak bir kamuoyu algısının önüne geçmek daha da önemlisi Millî Mücadele taraftarlığına engel olmak amacıyla İstanbul içerisinde birçok tedbir almıştır. Bunların en önemlisi basın yayın üzerindeki uygulamalarıdır. Bu amaçla İstanbul, resmen işgal edilmeden önce İngilizler, Osmanlı Hükümetine bir sansür kararnameyi yayımlatmıştır (Korkmaz 42-44).

İkinci Tevfik Paşa Hükümeti döneminde (13 Ocak – 3 Mart 1919) çıkarılan 5.2.1335 tarihli ve 3467 numaralı kararname ile idare-i örfiyye uygulanan bölgelerde her türlü gazete, kitap ve yazılı neşriyatın basılmadan önce sansür heyetlerinin incelemelerine tabi tutulması zorunlu hâle getirilmiştir. Bu durumdan Türk basını oldukça önemli ölçüde etkilenmiş, bağımsızlık yanlısı ve başlayan Millî Mücadele'ye sempati ile yaklaştıkları hâlde birçok gazete ve dergi 1919–1921 yılları arasında Mustafa Kemal Paşa, Kuva-yı Milliye, Milli Mücadele ve Türkiye Büyük Millet Meclisi konularında yazılar ve makaleler yayımlamışlardır (Özdemir 206).

¹ İttihat ve Terakki Hükümeti zamanındaki yolsuzluklar hakkında daha geniş bilgi edinmek için bkz. Aydın, "İttihat ve Terakki..." 697-705.

² Mütareke Dönemi'nde içki, kumar gibi alışkanlıkların yaygınlaşmasına biraz da ülkelerinde yaşanan Bolşevik İhtilâli neticesi Osmanlı Devleti'ne iltica eden ve sayıları hafife alınmayacak derecede fazla olan Rus nüfusu neden olmuştur (Özer 251-271).

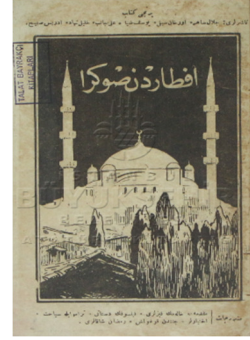
Çalışmanın konusu olan ve mizahi niteliği ağır basan *İftardan Sonra* (1920) adlı kitapta da dönemin baskıları neticesi olsa gerek güncel siyasi ve sosyal meselelere yer verilmemiştir. Çalışmada şekli özellikleriyle daha çok bir mecmuayı anımsatan *İftardan Sonra* biçim, içerik açısından değerlendirilmiş, “Tahlili Dizin” kısmında kitaptaki her metnin türünün, muhtevasının belirtildiği bir liste oluşturulmuştur. “Seçilmiş Metinler” kısmında ise yapılan araştırmalar neticesi daha önce başka bir yayın organında yayımlanmadığı kanaati oluşan ve dönemi temsil etme kabiliyeti olan metinlere yer verilmiştir.

İftardan Sonra’ya Genel Bir Bakış

İşgal yılları İstanbul’unu perde perde saran hüznün atmosferini bir nebze olsun dağıtarak halkı neşelendirmeyi amaçlayan *İftardan Sonra*, iki cilt olarak 1920 yılında yayımlanmıştır. Kitabın ilk cildinde “Birinci Kitap” ifadesi kullanılırken ikincisinde böyle bir numaralandırmaya yer verilmemiştir. Yirmi dörder sayfadan oluşan ciltlere sayfa numarası verilirken ikinci cilt birincinin devamı şeklinde numaralandırılmıştır. Birinci kitap kapak sayfasında minareleri arasında *İftardan Sonra* isminin mahya şeklinde bulunduğu bir cami görseli bulunmaktadır.

“İkinci Kitap” kapak sayfasında ise bir ramazan davulcusu ve onu neşeyle takip eden çocuklardan oluşan bir görsel yer almış, eserin ismi de bu defadavul üzerinde verilmiştir.

Ayrıca ciltlerin kapak sayfalarında eserin yarıncılarının Celal Sahir, Orhan Seyfi, Yusuf Ziya, Ali Canip, Halil Nihad, İdris Sabih olduğu bilgisi, içindekiler kısmı ve “İkinci Kitap” kapak sayfasında Matbaa-i Orhaniye şeklinde yayınevi verilmiştir. Kitabın her iki cildinin hiçbir yerinde basım tarihi bilgisi bulunmamaktadır. Ancak eserde yer alan “Malul Gazilere Muavenet Pazarı”³ adlı reklamda tanıtılan müessesenin 20

³ I. Dünya Savaşı sırasında malûl kalan veya yaralı Osmanlı askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamak, ekonomik ve sosyal refahlarını sağlamak amacıyla Harbiye Nezaretine bağlı, Müdafaa-i Milliye ve Donanma Cemiyetlerinin de desteğiyle 20 Mayıs 1917 tarihinde ‘Malûlîn-i Guzâta Muâvenet Heyeti’ (Kurnaz Şahin 578) kurulmuş ve söz konusu heyet harp malullerine ekonomik destek sağlamak amacıyla ticari faaliyetlere başlamıştır. Bu kapsamda Malul Gazilere Muavenet Pazarı adlı mağaza açılmıştır. Bilgi için bkz. Kurnaz Şahin 577-602.

Mayıs 1917 tarihinde oluşturulan Malûlîn-i Guzâta Muâvenet Heyeti'nin ticari faaliyetleri kapsamında oluşturulduğu dikkate alındığında *İftardan Sonra* adlı kitabın 1917 tarihinden sonra yayımlandığı görülecektir. Ayrıca *İftardan Sonra*'nın “Birinci Kitap” kısmında verilen “Feylesofun Destanı” adlı şiirde yer alan ve

*Paris'e heyet ile gittim beraber,
Onlara her işte ben oldum rehber,
Eğer verseydiler bu sefer haber
Cihanı sarsardı bu bombardımanım!..*
(Birinci Kitap, s.14)

ifadeleriyle Rıza Tevfik [Bölükbaşı]'in 1919-1920 tarihleri arasında gerçekleştirilen Paris Barış Konferansına katıldığı bilgisine yer verilmesi eserin en azından bahsi geçen yıllarda yayımlandığı fikrini desteklemektedir. Ayrıca *İftardan Sonra*'nın ikinci cildinde yer alan, Orhan Seyfi [Orhon]'nin Fiske müstearıyla yayımladığı “İstanbul'un Köpekleri” başlıklı yazısında Şehremanetin İstanbul'da başıboş olan köpekleri toplatma kararına temas etmesi de tarihlendirme açısından önemlidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İstanbul Şehremanetinin 1917 sonrası konuyla ilgili ilk ilanının 4 Aralık 1919 tarihinde *Tasvir-i Efkâr*, *Alemdar*, *İkdam* gibi gazetelerde yayımlandığı görülmektedir. Bu bilgilerden hareketle eserin 4 Aralık 1919'dan sonraki bir tarihte yayımlandığı anlaşılmaktadır. Yusuf Ziya [Ortaç]'nın, Çimdik müstearıyla *İftardan Sonra* adlı kitabın birinci cildinde yedi dörtlük olarak neşrettiği “Feylesofun Destanı” adlı şiirinin 30 Ekim 1920 tarihinde 2972 numaralı *Alemdar* gazetesinin “Kısmı Edebî” bölümünün 3. sayfasında dokuz dörtlük olarak ikinci ve yedinci dörtlüğün ilk mısralarını sırasıyla “Arkamda daima siyah pelerin”, “Sulh için ilk önce gittik beraber” şeklinde değiştirilerek daha doğru bir ifadeyle geliştirilerek yayımlanması dikkate alındığında *İftardan Sonra*'nın 4 Aralık 1919 – 30 Ekim 1920 tarihleri arasına denk gelen 1920 Ramazan ayında yayımlandığını ifade etmek doğru olacaktır.

İftardan Sonra adlı eserde mukaddimeyle birlikte şiir, hikâye, fıkra / latife, sohbet gibi türlerden oluşan on altı metne yer verilmiştir. Bunlardan altı tanesi imzasızdır. Diğer on metinden sadece İdris Sabih tarafından yazılanlar, yazarının açık imzasıyla yayımlanmıştır. Mehmet Siraceddin [Hacırcıoğlu] tarafından kaleme alınan metin ise Siraceddin imzasıyla verilmiştir.

Mahlaslar ve tapşırılmalar çok defa şairin asıl adı yerine geçtiği halde müstear isim, bir şairin veya yazarın asıl adıyla yazarken farklı yazılarında herhangi bir sebeple gizlenme arzusundan doğmuştur. Bilinen örneklerden hareket edilerek bir yazarın müstear

ismi siyasî-cezâî sorumluluktan kaçmak (Nâmık Kemal: Sâbir), kişiler hakkında hiciv, ağır tenkit ve hakarete bulunmak (hicviyelerinde M. Fuad Köprülü: Âşık Coşkun, Yusuf Ziya Ortaç: Çimdik), resmî mesleği dolayısıyla endişe etmek (mâbeyin kâtibi Ali Ekrem Bolayır: A. Nâdir), kazanç maksadıyla yazılan eserlerde edebî itibarını, şöhretini korumak (polisîye vb. romanlarında Peyami Safa: Server Bedi), asıl mesleğinden farklı bir alanda yazmak (şiirlerinde tarihçi İsmail Hami Danişmend: Muhtî, Râbia Hatun), aynı dergide birbirinden farklı pek çok yazı kaleme almak (Büyük Doğu'da Necip Fazıl Kısakürek: Adideğmez, Dilci, Ahmet Abdülbaki, Ozan) gibi durumlarda kullandığı görülmektedir. Bunlara zaman zaman yazarlar arasındaki modaya uymak gibi daha özel sebepler de katılabilir. Önceleri “nâm-ı müsteâr” denilen müsteâr isim daha sonra “takma ad” olarak yaygınlaşmıştır (Okay 130).

Burada araştırmacıların üzerinde çok durmadıkları önemli bir problem ortaya çıkmaktadır. Şayet yazarın ismi birden fazla kelimedenden oluşuyorsa ve metinde sadece bunlardan biri kullanılıyorsa bu durum nasıl ifade edilmelidir? Yani söz konusu kullanımı müsteâr olarak değerlendirmek doğru mudur? Günümüzde ad ve soyadın kısaltılmış biçimde (Reşit Rahmeti Arat: R. R. Arat) yazıldığı gibi dün de imza kelimelerini kısaltarak (Cenap Şahabettin: Cenap, Şahabettin Süleyman: Ş. Süleyman) yazıldığı görülmektedir. Bunları da takma ad kapsamında değerlendirmek yanlış değildir. *İftardan Sonra* adlı kitaptaki diğer yazılar ise sırayla Orhan Seyfi, Yusuf Ziya tarafından kullanılan Fiske ve Çimdik müsteârlarıyla verilmiştir.

İnsanları bir nebze de olsa neşelendirmeyi amaçlayan *İftardan Sonra*'da yayımlanan “Feylesofun Destanı”, “İhtiyarlar”, “Darısı Başımıza”, “Ramazanda Şehzadebaşı”, “İstanbul'un Köpekleri”, “Kadınların Mevkii” başlıklı yazıların daha önce herhangi bir basın yayın organında yer aldığı bilgisine ulaşılamamıştır. İçerisinde bulunan on altı metinden Mukaddime'yle birlikte sadece yedi adedinin ilk defa yayımlanması zaaf olarak değerlendirilebilir. Bunların dışında genel itibarıyla bilindik fıkralara, toplumsal hafızaya yerleşen anekdotlara yer verilmiştir. Ayrıca “İpe Un Sermişler”⁴, “Halamın Kızları”⁵ başlıklı yazıların da daha önce diğer yayın organlarında yayımlandığı

⁴ Mehmed Siraceddin [Hasırcıoğlu]'e (1876-1938) ait olan “İpe Un Sermişler” adlı manzume 1929 yılında yazar tarafından çıkarılan *Çocuklarına Hikâyeler* adlı kitaba da alınmıştır. Bilgi için bkz. Hasırcıoğlu 53-54. Ayrıca söz konusu manzumeye Mehmet Aydın, yüksek lisans tezinde de yer vermiştir. Bilgi için bkz. Aydın, *Siraceddin Hasırcıoğlu...* 143.

⁵ İdris Sabih, söz konusu hikâyeyi daha önce 10 Mart 1919 – 10 Nisan 1919 tarihleri arasında *Kafes* dergisinde (Polat 257) daha sonra herhangi bir değişiklik yapmadan *İftardan Sonra*'da yayımlamıştır.

bilinmektedir. Şayet seçki, antoloji gibi bir mahiyeti yoksa yeni bir yayın olarak ortaya çıkan bir eserin daha önce yayımlanmış metinleri içermesi eksiklik olarak görülmelidir. Bu yönüyle *İftardan Sonra*'nın tam anlamıyla özgün içeriğe sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu durum da kitabın sınırlı bir hazırlık safhası sonrası yayımlandığı kanaati oluşmasına neden olmaktadır.

Tasarımı, imzasız yazılar ihtiva etmesi, iki ciltten ziyade bir mecmua'nın iki sayısı gibi çıkması, "Ramazan Şakaları" örneğinde olduğu gibi iki ciltte de aynı isimli bölümlerin bulunması *İftardan Sonra* adlı kitabın mecmua formunda hazırlandığını düşündürmektedir. Bu da naşirlerin, bir dergi çıkarmayı planladıkları ancak bunu devam ettiremeyeceklerini anladıkları için eseri kitap olarak yayımlamaya karar verdikleri izlenimini uyandırmaktadır.

İstanbul'un işgal altında olduğu yıllarda neşredilen *İftardan Sonra*'da dönemin sansür baskısı nedeniyle olmalı memleketin içinde bulunduğu durumu yansıtan hiçbir yazıya yer verilmemiştir. "Mukaddime" kısmında halkın geçmiş ramazanlara göre hüznü olduğu belirtilmekle yetinilmiştir.

İstanbul'un en eğlenceli, en şen geceleri hiç şüphe yok ki ramazan geceleriydi. Çocuklar, gençler, ihtiyarlar, kadınlar kendi âlemlerinde, bu otuz geceyi bin türlü sevinç içinde geçirirlerdi. Şehrin en üçra köşelerinde bile müreffeh, mesut bir hayatın coşup taşıdığı hiss olunurdu. Biz bugünkü gibi me'yus, bedbin insanlar değildik. Hayatın lezzet ve kıymetini bilirdik. Kendimize has şevk ü şetaretimiz vardı (*İftardan Sonra*⁶, Birinci Kitap, s. 1).

İşgal kuvvetlerinin yönetiminde yaşamının ve memleketin geleceğine dair belirsizliklerin yarattığı ruh hâlini sadece Yusuf Ziya'nın "Ramazanda Şehzadebaşı" adlı şiirinde yer alan "Ey kalbi ağlarken gülen İstanbul" (İkinci Kitap, s. 44) mısraında görmek mümkündür.

İftardan Sonra'da genel itibarıyla yazılış amacına da uygun olarak insanların Mütareke Dönemi'nin sıkıntılarında uzaklaştırılarak geçmiş ramazanlarda olduğu gibi neşelenmesi amaçlanır. Bu nedenle kitapta daha çok bilindik fıkra, latife, anekdot gibi siyasi mahiyeti olmayan metinlere yer verilmiştir. Kitapta kısmen de olsa devrin sosyal meselelerine de temas edilmiştir. Bu kapsamda İdris Sabih [Gezmen]'in kadının çeşitli gerekçelerle toplumsal yaşamdan soyutlanarak öteki hâline getirilmesini eleştiren "Kadınların Mevki" ve Orhan Seyfi'nin Şehremanetin sokak köpeklerini toplatma kararını eleştiren "İstanbul'un Köpekleri" başlıklı yazıları önemlidir. Memleketin geleceğine dair belirsizliklerin yaşandığı bu dönemde insanlar, başta vatanını kaybetme tehlikesi olmak üzere yoksulluk, adaletsizlik gibi birçok sorunla

⁶ Çalışmanın sonraki kısımlarında kitaptan yapılan alıntılarda *İftardan Sonra* ifadesine yer verilmeyecek sadece Birinci ve İkinci Kitap ifadeleriyle ilgili sayfa numarası kullanılacaktır.

yüzleşmiştir. Şüphesiz söz konusu sorunları çözemeyen siyasi iradenin yetersizliği ve buna bağlı oluşan sosyal çarpıklıklar mizah için oldukça zengin malzeme içerir. Basın üzerindeki sansür baskısı nedeniyle olmalı kitapta bu türden yazılara yer verilmemiştir. Devrin siyasi simalarından sadece Rıza Tevfik'in daha çok şahsiyetine yönelik eleştirileri içeren metinler bulunmaktadır. Bilindiği gibi Rıza Tevfik, II. Meşrutiyet Dönemi sonrasında çeşitli gerekçelerle İttihatçılarla dolayısıyla Türkçülerle ters düşmeye başlamış, bir süre sonra da azılı bir İttihat ve Terakki düşmanı hâline gelmiştir. Rıza Tevfik'in özellikle Mütareke Dönemi'ndeki neredeyse Türk düşmanlığı olarak algılanabilecek tavrı, Paris Barış Konferansına katılması ve Sevr Antlaşmasını imzalayan heyetin içerisinde yer alması onu milli hissiyatları güçlü şahsiyetlerin hedefi haline getirmiştir. Bu durumu herhâlde en ironik ve çarpıcı biçimde Yahya Kemal ifade eder.

*Kimseler kızmasın Rıza Tevfik'e
Sevr'i imzalamağa gitti diye
Çünkü idam olunan mahkûmun,
Çektirirler ipini çingeneye. (Yücebaş 103).*

Rıza Tevfik'e yönelik eleştirilerin en bariz şekilde yansıdığı alan matbuat olmuştur. Özellikle devrin mizah gazetelerine bakılacak olursa durum daha net görülecektir. *İftardan Sonra* adlı eserde de devrin yaygın kanaatine uygun olarak Rıza Tevfik hedef hâline getirilmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türkçülük düşüncesinin Osmanlı topraklarında kurumsallaşmasını sağlayan İttihat ve Terakki Fırkası'na saldırdığı şiirinin⁷ kendisinden önce yazılmış bir edebî metni alaycı bir şekilde değiştirerek yeniden sunma esasına dayanan “gülünç dönüştürüm” olarak adlandırılan anlatım biçimine uygun olarak değiştirilmesi suretiyle yazılan “Feylesofun Destanı” adlı manzume, bu bakımdan dikkate değerdir. Burada şairin âlimliği, pehlivanlığı gibi meziyetleri alaycı bir üslupla sayılarak kendisini 150'likler arasına sokacak faaliyetler ve Osmanlı Devleti'ni sona götüren sürecin başlangıcı olarak kabul edilen Paris Barış Konferansına katılması eleştirilir. “Feylesofla Şair” adlı metinde ise ironik bir üslupla hemen her konuda yetkin bir malumata sahip bir karakter olarak sunulan Feylesof Cleanthes (MÖ. 330 – MÖ. 230) üzerinden Rıza Tevfik'in feylesofluğu hicvedilmiştir.

⁷ *Dinleyin ahbablar şu destânımı
Bakınız ne kadar hayret eîzâdır,
Evvelâ öğrenin nam ve şanımı
Şöhretim filozof, ismim Rıza'dır*

*Milletin feryâdı sarsarken arşı
Bana boru gelir hürriyet marşı
Hükûmet değil bu aynalı çarşı
Orada sırtan birkaç simâdır (Yücebaş 45-46).*

Türlere Göre Tahlili Dizin

1. Mukaddime

1.1. İmzasız: Mukaddime, Birinci Kitap, s. 1. (Eski ramazanlar yâd edilerek içinde bulunulan kasvetli günlerde insanları az da olsa hayatın meşak-katlerinden uzaklaştırmanın amaçlandığını belirten mukaddime).

2. Şiirler

2.1. [ORTAÇ], Yusuf Ziya (Çimdik Müstearıyla): “Feylesofun Destanı”⁸, Birinci Kitap, s.13-14. (Yedi dörtlükten oluşan, hecenin 11’li ölçüsüyle tertip edilen manzumede, Türkçülere ve Millî Mücadele taraftarlarına muhafifliği ile tanınan Rıza Tevfik hicvedilmiştir).

2.2. [ORHON], Orhan Seyfi (Fiske Müstearıyla): “İhtiyarlar”, Birinci Kitap, s. 17. (Sekiz üçlükten oluşan, hecenin on birli ölçüsüyle oluşturulan manzumede doksan yaşında bir erkek ile seksen yaşında kadının birbirlerine olan samimi duyguları anlatılır).

2.3. [ORHON], Orhan Seyfi (Fiske Müstearıyla): “Darısı Başımıza”, İkinci Kitap, s. 29. (Üç bölümden oluşan, hecenin yedili ölçüsüyle tertip edilen şiirde bir şahsın evlenmek istediği kıza olan duygularına yer verilir).

2.4. [HASIRCIOĞLU], Mehmed Siraceddin (Siraceddin müstearıyla), “İpe Un Sermişler”, İkinci Kitap, s. 39. (İpe un sermek deyimini Nasreddin Hoca fıkrasıyla açıklayan manzume).

2.5. [ORTAÇ], Yusuf Ziya (Çimdik Müstearıyla): “Ramazanda Şehzadebaşı”, İkinci Kitap, s. 44. (Üç dörtlükten olarak hecenin 11’li ölçüsüyle kaleme alınan manzumede, işgal yılları İstanbul’unun bir eğlence meclisi yansıtılır).

3. Hikâyeler

3.1. [GEZMEN], İdris Sabih: “Halamın Kızları”, Birinci Kitap, s. 3-13. (“Posta Kutusu” ifadesiyle verilen ve hikâyenin kahramanı Gilman’ın arkadaşı Numan’a halasının kızları Güzin ve Perviz’in yaramazlıkları, kendisine musallat olmaları nedeniyle bir türlü yazamamasını konu edinen mektup formunda tertip edilmiş hikâye).

⁸ Yusuf Ziya’nın bu manzumesi hece, durak ve tematik özellikler dikkate alındığında Rıza Tevfik’in hapisanede yazdığı, “Destan” olarak adlandırdığı ve ilk dörtlüğü “*Dinleyin ahbaplar şu destanımı / Bakınız ne kadar hayretfezadır / Evvela öğrenin nam ve şanımı / Şöhretim Filezof, ismim Rızadır*” (Yücebaş 45) şeklinde verilen manzumesinden esinlenerek yazdığı anlaşılmaktadır.

3.2. [ORHON], Orhan Seyfi (Fiske Müstearıyla): “Tramvay ile Seyahat”⁹, Birinci Kitap, s.18. (Tramvayda, yolcu ile görevli arasında yaşanan ücret tartışmasını yansıtan hikâye).

3.3. İmzasız: “Feylosofla Şair”¹⁰, İkinci Kitap, s. 32. (İronik bir üslupla Cleanthes adlı büyük bir filozofun dehasını, şairlikten başka meziyeti olmayan Egiptiyas’ın (أكباس) cehaleti üzerinden yansıtan hikâyede kendisini feylesof olarak tanıtan, ancak günümüzde felsefeciliğinden ziyade şairliği ile tanınan Rıza Tevfik’e gönderme yapıldığı anlaşılmaktadır).

4. Sohbet

4.1. [ORHON], Orhan Seyfi (Fiske Müstearıyla): “İstanbul’un Köpekleri”, İkinci Kitap, s. 25. (Eskiden beri İstanbul sokaklarında, fakir semtlerin sakinleri tarafından himaye edilen sokak köpeklerinin, Şehremaneti tarafından toplatılacağı bilgisinden hareketle bu köpeklerin iyi hasletleri sayılarak yerlerini, soyu ecnebi diyarına dayanan süs köpeklerinin alacağı endişesini yansıtan ve sokak köpeklerinin toplatılma kararını eleştiren sohbet).

4.2. [GEZMEN], İdris Sabih: “Kadınların Mevkii”, İkinci Kitap, s. 36. (Türk kadınının çeşitli gerekçelerle toplumsal yaşamdan soyutlanarak ikincil bir varlık hâline getirilmesini eleştiren sohbet).

5. Latife - Fıkra

5.1. İmzasız: “Cennetten Kovulmuş”, Birinci Kitap: 1, s. 15-16. (Ramazan ayında işret meclisi kuran ve yanına gelen bir cenaze alayı tarafından halis

⁹ Orhan Seyfi Orhon, *İftardan Sonra* adlı eserde Fiske müstearıyla yayımladığı “Tramvay ile Seyahat”, “İstanbul’un Köpekleri”, “Darısı Başımıza”, “İhtiyarlar” adlı eserlerini aynı müstearlarla dönemin gazete ve mecmualarında yer alan yazılarından oluşan ve *Fiskeler* adıyla neşredilen kitabına almamıştır. Bilgi için Bkz. Orhan Seyfi [Orhon] 1922.

¹⁰ Şiirde amatörüm diyerek asıl mesleğinin filozofluk olduğunu ima eden Rıza Tevfik, Orhan Seyfi’nin ifadesiyle “Şiire, ilme politikacılık karıştırmanın içimizde en fazla zararını görenlerden biri (dir)... [Z]aman zaman öfkelerine, ihtiraslarına kapılarak yanlış yollara sap (muştur)” (Yücebaş 13). Mütareke Döneminde Rıza Tevfik’i mizahın nesnesi yapan en önemli husus felsefeciliği olmuştur. Hakkı Süha’nın “ne kadar pehlivan, ne derecede meddah, hangi mertebede derviş ise, o kadar da filozoftur. Kartvizitinde hem doktor, hem “filozof” unvanları var. Ömründe bir hastaya şifa verdi mi, bir tek reçete yazdı mı bilmem! Ama felsefesinin, filozofluğunun bu kadarlık da himmeti yoktur.” (Yücebaş 16) şeklindeki görüşü neredeyse devrinin ortak kanaatidir. Hatta yakın dostlarından olan Tevfik Fikret dahi

Hep o felsefe hülyaları meyanında

Hayatının kalacaktır yegâne mahasalı

Hayal ve his ile mali güzide bir gazeli. (Yücebaş 27) mısralarıyla onun feylosoftan çok şair olduğu kanaatini paylaşır. Bunun yanında “[a]ralarına katıldığı her toplulukta daima ön planda olmak ve kendini kabul ettirmek” (Uçman 29) eğiliminde biri olduğu kanaati de onun eleştirilen taraflarından olmuştur. Kitapta yer alan “Feylosofla Şair” adlı metinde ironik bir tip olarak verilen Feylesof Cleanthes’in mesleği, kendini beğenmişliği, her konudaki malumatı gibi hususiyetleriyle Rıza Tevfik’ten ödünçlenerek yaratıldığı anlaşılmaktadır.

bir ihtiyar olarak görülen şahsın, kendisine emanet edilen mevtayı kaybetmesi hadisesi üzerine kurulan fıkra).

5.2. İmzasız: “Ramazan Şakaları”, Birinci Kitap, s. 20-24. (Ramazan ayı ile ilgili dört Nasreddin Hoca, iki Bektaşî fıkrasından oluşan mensur latife).

5.3. İmzasız: “Şairlerin Nükteleri”, İkinci Kitap, s. 40. (Leyla Hanım¹¹, Fehim-i Kadim¹², Şair Safi Bey¹³, Abdullah Cevdet, Şeyh Rıza¹⁴ adlı şairlerin muhataplarının safiyane söylemlerine ironik bir şekilde tertip edilen manzum parçalarla verdikleri cevapları ihtiva eden hâtırattan oluşan manzum-mensur latife).

5.4. [ORTAÇ], Yusuf Ziya (Çimdik Müstearıyla): “Gizli Sözler”, İkinci Kitap, s. 44. (Beş bölümden oluşan günlük sokak muhabbetlerine yansıyan nükteleri ihtiva eden mensur latife).

5.5. İmzasız: “Ramazan Şakaları”, İkinci Kitap, s. 46. (Emrullah Efendi ile Musa Kazım Efendi’ye ait mizahi hatıralar ile biri Nasreddin Hoca’ya ait olmak üzere iki fıkra ihtiva eden mensur latife).

6. Reklamlar

6.1. “En Kıymetli”, Birinci Kitap, s. Arka Kapak: “*Şairlerimiz tarafından tesis edilen yeni edebiyat neşriyatının dördüncü kitabı çıktı. Beşinci kitap yakında çıkıyor. Tevzi’ yeri: İttihat ve Ticaret Kitabhanesidir*”.

6.2. “Malul Gaziler Müessesatı Malul Gaziler Muavenet Pazarı”: Birinci Kitap, s. Arka Kapak; İkinci Kitap, s. Arka Kapak, “Ne uğrarsanız aradığınız son moda sağlam, ucuz, bütün hanımefendiler için gayet zarif, fantezi iskarpin, çocuklar için patik, her nevi bot, ipekli ceketler, jarse vesair ipekli kumaşlar, beyaz çamaşırlar, fanila, çorap, boyunbağ ve her türlü tuhafiyeye, lavanta, kolonya, pudra, tentene kurdele, hurç vesaire bulur ve memnun olursunuz. Maluliyete hizmet suretiyle manevi, sağlam ve ucuz mal alarak maddi istifade etmiş olursunuz”.

¹¹ XIX. yüzyılın önemli Divan şairlerinden Keçecizâde İzzet Mollâ’nın yeğeni Leylâ Hanımla ilgili söz konusu anekdota “Leylâ Hanım Hakkında Bibliyografya Denemesi” başlıklı makalede de aynen yer verilmiştir. Bilgi için bkz. Abbasoğulları 203-224.

¹² Asıl adı Mustafa olan ve Fehîm mahlasını kullanan şair hakkında bilgi için bkz. Uzgör, (Erişim: 20.03.2021).

¹³ Babasının defterdar olarak görev yaptığı Yanya’da doğan asıl adı Mustafa olan Şair Safi Bey hakkında bilgi için bkz. Alim Yıldız, “Sâfi, Üsküdarlı.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/safi-uskudarli> (Erişim: 20.03.2021).

¹⁴ Şairlerin Nükteleri adlı metnin dipnotunda “Şeyh Rıza merhum, Kerkük’te yetişen Türkçe, Kürtçe, Acemce, Arapça şiirleri olan bir istidattır. Hicivde pek kuvvetlidir. Bağdat’ta ikamete memurken vefat etmiştir” bilgisine yer verilmiştir.

6.3. “Millet Sineması”: İkinci Kitap, Arka Kapak, “Şehzadebaşı Millet Bahçesi, erkeklere”.

6.4. “Doğancılar Sineması”: İkinci Kitap, Arka Kapak, “Üsküdar Doğancılar Bahçesi, hanım ve beylere”.

6.5. “Hilal Sineması”: İkinci Kitap, Arka Kapak, “Şehzadebaşı Hilal Bahçesi, hanımlara”.

Seçilmiş Metinler¹⁵

1. Mensur Metinler

Mukaddime

Şimdi bir masal gibi hayretlere düşerek, hatırladığımız o eski günlerde geçen ramazanları içimizde hasretle anmayan kim vardır? Bu mübarek ay yalnız maneviyatımızı vecd ü istiğrak¹⁶ ile doldurmakla kalmazdı; maddi hayatımızın da yüzünü güldürdü.

İstanbul’un en eğlenceli, en şen geceleri hiç şüphe yok ki ramazan geceleriydi. Çocuklar, gençler, ihtiyarlar, kadınlar kendi âlemlerinde, bu otuz geceyi bin türlü sevinç içinde geçirirlerdi. Şehrin en ücra köşelerinde bile müreffeh, mesut bir hayatın coşup taşıdığı hiss olunurdu. Biz bugünkü gibi me-yus¹⁷, bedbin insanlar değildik. Hayatın lezzet ve kıymetini bilirdik. Kendimize has şevk ü şetaretimiz¹⁸ vardı...

Heyhat!.. Bu seferki ramazanı dudaklarımızın tebessüm itiyadı bozulmuş, ruhumuzun neşesi sönmüş olduğu hâlde karşılaşıyoruz. Omuzlarımızda gittikçe ağırlaşan bir sefalet yükü var. İçimizde maddi refahı olanlara bihak bir mücrim gibi bakıyoruz. Gönüllerimiz kederle, matemle, ıstırap ile dolu. Hiç-birimiz şen değiliz....

İşte biz bu kitapları karilerimizin bugünkü bezgin ruhlarına yeni bir neşe vermek ümidiyle neşretmeğe karar verdik. Sanattaki kudretimiz nispetinde edebiyatın füsunkâr tesirinden istifade etmek istiyoruz. Bu maksadı takip ederken belki bazen sahifelerde fazla laubali görüldüğümüz olmuştur. Fakat bunu hasis bir emelle yapmadığımız için vicdanen müteezzî¹⁹ değiliz. Çünkü biliyoruz ki bugün için bir lahzanın inşirah²⁰ ve tesellisi her türlü

¹⁵ “Seçilmiş Metinler” kısmında yer alan günümüz okuru için anlaşılması güç olan kelimelerin anlamları Ferit Devellioğlu’nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat* adlı sözlüğünden istifade edilerek verilmiştir. Bilgi için bkz. Devellioğlu 2006.

¹⁶ Vecd ü istiğrak: Kendinden geçecek derecede dalgınlık.

¹⁷ Me’yus: Yeise düşmüş, ümidi kesilmiş, ümitsiz.

¹⁸ Şetâret: Neşe, şenlik, sevinç.

¹⁹ Müteezzî: Eziyet çeken, sıkılan, incinen; üzgün üzülmüş.

²⁰ İnşirah: Açılma, açıklık, ferahlık.

laubaliliği affettirecek derecede kıymetlidir. Bu kitaplar, karilerimizden velev bir tanesinin bile meserreti²¹ mucip²² olursa biz kendimizi maksadımızda muvaffak olmuş addedeceğiz²³.. (Birinci Kitap, s. 1.)

Tramvay ile Seyahat

Eski atlı tramvaylardan biri... Salkımsöğüt'te ber-mu'tâd²⁴ atlara bir çift daha ilave olunduktan sonra bin müşkülât ile hareket eder. Tramvayda oturulacak yer kalmamış. Müşterilerden bir kısmı ayakta, vatman mütemadi kırbaçı şaklatır. Biletçi bilet vermekle meşgul. Köşede esmer, köse, kısa boylu bir efendi biletçiden haberi yokmuş gibi başını çevirmiş dışarıya bakmakla meşgul, biletçi gelir.

— Bilet!

“Müşteri, kendisine söylenmiyormuş gibi lakaydane dışarıya bakmakta devam eder.”

— Efendi bilet!

Müşteri — Canım, ne bileti? Ayakta duruyorum işte, zaten şuracıkta ineceğim!

Biletçi — Olmaz efendi, bilet alacaksınız.

Müşteri — Sen hele şu oturanlara ver de.. Sıra bana gelsin!

Biletçi — Rica ederim, eziyet etmeyiniz.

Müşteri — (Kendi kendine) ne aksi biletçi bu!

Biletçi — Ne aksisi efendi! Sonra bizi mesul ederler.

Müşteri — Pekala.. Pekala.. Aksaray kaç para!

Biletçi — Bir kuruş!

Müşteri — Bir kuruş mu? Bilet parası arttı mı yahu.. Otuzluğa gidip gelmiyor muyduk?

(Etrafına bakarak kendi kendini tasdik edecek birini arar).

Biletçi — Hayır efendim.. Eziyet etmeyiniz dedim size! Daima kırk para idi.

²¹ Meserret: Sevinç, şenlik.

²² Mucip: İcap eden, hayrete düşüren, şaşkınlık veren.

²³ Add etmek: Saymak, İtibar etmek.

²⁴ Ber-mut'âd: Alışıldığı üzere.

Müşteri — Bu kumpanyanın hiç insafı yok mu ya? Şu kadarcık yer için bir kuruşta alınır mı?

Biletçi — Efendi! Burada pazarlık yoktur bilmiyor musunuz?

Müşteri — (Artık parayı vermeye karar verdiğini ima eder bir tavırla) Âlâ.. Âlâ.. (Kesesinden bir silik çeyrek çıkararak). Kes bir Aksaray! (Parayı uzatarak). Al şu çeyreği!.. Ver üstünü bakalım!

“Biletçi bilet verir. Beline asılı meşin keseden paranın üst tarafını çıkarıp müşterinin eline sayar”.

— Yüz para.. üç kuruş.. Üç kuruş otuz para.. Tamam. (Gitmeye hazırlanır).

Müşteri- Ne bu! Üç kuruş otuz para mı? Hani onluk?

Biletçi – (Bunalarak) Allah, Allah! Bir kuruş bilet üç kuruş otuz para daha, dört kuruş otuz para. Tamam işte.

Müşteri – Neresi tamam bunun! Sana çeyrek vermedim mi? On para daha vereceksin.

Biletçi — Canım efendim! Hiç tramvaya binmediniz mi, çeyreğin on para eksliğine bozulduğunu bilmiyor musunuz?

Müşteri — Vay.. Bir de sarraflık ha.. Öyle şeye aklım ermez. Ver onluğu bakalım.

Biletçi — Sana kesemden mi vereceğim?

Müşteri — Neye kesenden verecekmişsin! Hem ayakta dur, hem çeyreği on paraya eksliğine bozdur. Haydi, ver onluğu.

“O zamana kadar biletçi ile müşteri arasındaki mücadeleyi dinleyenlerden birinin sabrı tükenerek ayağa kalkar. Mülayim bir sesle muhababını ikna etmeğe uğraşarak”.

Birader! Tramvayda çeyrek dört kuruş otuz paraya gider. Biletçinin hakkı var. Hükümet bile meci diyeyi on dokuzdan kabul eder. Bütün müessesâtta²⁵ böyledir. Tramvay Kumpanyası Nizamnamesinde bunu tasrih etmiştir. Çeyreği on para eksliğine meci diyeyi on dokuzdan alır. Usul böyledir.

Müşteri muhababını baştan aşağıya tezyifkâr bir nazarla süzdükten sonra mücadeleden vazgeçtiğini gösterir bir tarzda başını çevirir. Kendi kendine”

²⁵ Müessesât: Yapılmış binalar, daireler.

Müşteri — Al bir ukalalık daha.. Sanki ben böyle olduğunu bilmiyordum da gelmiş bana öğretiyor!?! (Fiske, Birinci Kitap, s.18.)

Kadınların Mevkii

Kadınsız bir aile kurulamadığı gibi bir medeniyet de olamaz. Arzın üzerinde kadının da hisse-i şâiyası vardır; inanmazsanız bunu “defter-i hâkani” kuyûdâtından²⁶ tahkik edebilirsiniz! Şüphesiz kadınlar cumba ve kafes arkalarında kapanıp kalmak, sokakta itilip kakılmak, tünel ve tramvayda ayaküstü divan durmak için yaratılmamışlardır.

Ve yine kadınlara sağda bir mevki ayırmak, onları solda bir sıfır olmaktan kurtaramaz! Merasim ve teşrifat senede bir gelen bayramlarda tecviz edilebilir, her gün için hakikat ve samimiyet lazımdır!

İnsanlardan ziyade çiçeklerle münasebeti farz olunan kadınlar en çok bir bahar göğüste taşınırlar; sonra tuhaf değil mi, bir tunç madalyanın şeref ta'liki bütün bir ömür sürer, hatta babadan evlada da intikal eder!

Filhakika kadınların bir mevki var mıdır? İşte tramvaylar! Lütfen bir perde ile tefrik edilen ve bir mahkûm iskemlesinden pek farkı olmayan daracak yerler!

İşte sokaklar! Caddelerde kadın namına bir takım ürkek hayaller ve gölgeler gezinir!

İşte kürsüler! Bunların üstünde kadından başka herkes, hatta mektep çocukları da görülür; garibi şurası ki kadın mesailine dair konferans verenler yine erkeklerdir!

Artık düşünen, bütün bağları hakkında zevcelerinin küçük bir tenkidine tahammül edemeyenler, bunu ihtisas ve salahiyet harcında bir müdahale telakki edenler çarşafklar için ne kıyametler koparmazlar! Ve işte mecalis-i belediye ve millîye! Mebuslar, münhasıran²⁷ erkeklerin vekilidir, kadınların vekâleti... Yalnız nikâhta aranır! Her yüksek makam bâtapu erkeklerindir, kadınların yeri darü'l-acezedir!

—Nefsine hükmedemeyen hâkimler ne kadar çoktur! Evlerini idarede izhar-ı aciz edenler, rical-i devletten sayılır! Bir enfiye kutusunu zabt etmek iktidarından mahrum olanlar koca bir memlekette mukadderatını ellerinde tutmak isterler! Kadınların en meşru servetler güzellikleri iken bunu da erkekler tasarruf ederler! Bütün hazinelere aittir, emniyet ve tekaüt sandıkları hiçbir zaman kadınların cihaz eşyasından sayılmaz!

²⁶ Kuyûdât: Resmi muameleler ve haberleşmeler defteri.

²⁷ Münhasır: Hususi olarak, özellikle, sadece, yalnız olarak.

—Kadınlara ancak şiir ve edebiyat tahsisatından atıye tertibinden bol bol cemileler dağıtılır! Şeref, hukuk, imtiyaz, tahakküm, istibdat, hepsi, her şey tiyatroların el ilanları lisaniyla: “yalnız bey efendilere mahsustur!” Cidden kadınların bir mevki var mıdır?

—Geçende Kadıköy vapurunda ayakta kalan iki hanım, kadınların mevkiini soruyordu. Kamarot, üstündeki levhadan hanım efendilere tahsis edildiği anlaşılan bir kamaranın kapısını açtı. Lakin şaşılacak şey, burasını da erkekler doldurmuştu!. (İdris Sabih, İkinci Kitap, s. 36.)

2. Manzum Metinler

Feylosofun Destanı²⁸

Ben bir feylosofum, ismim Rızadır,
Her âleme aşına bir kahramanım!
Kusurum meziyet dense sezâdır,
Doğruyu söylerim, yoktur yalanım!

Omzumda daima siyah pelerin,
Düşünür gezerim hep derin derin,
Sırrımı bilmişiz zevkin, kederin
Öyle hor bakmayın bize imanım!

Ey oğul, ibret al benden bir kere,
Hiç basar mıyım bak bir ıslak yere,
Bu yaşta alsalar beni askere
İlmime hürmeten kaçır düşmanım!

²⁸ Yusuf Ziya Ortaç, Çimdik müstearıyla, 19 Mayıs – 18 Haziran 1920 tarihleri arasında yayımlandığını tespit ettiğimiz *İftardan Sonra* adlı kitabın birinci cildinde yedi dörtlük olarak neşredilen “Feylosofun Destanı” adlı şiiri 30 Ekim 1920 tarihinde 2972 numaralı *Alemdar* gazetesinin Kısmı Edebi bölümünün 3. sayfasında dokuz dörtlük olarak ikinci ve yedinci dörtlüğün ilk mısralarını sırasıyla “Arkamda daima siyah pelerin”, “Sulh için ilk önce gittik beraber” şeklinde değiştirerek ve aşağıda verilen iki dörtlümü ilave ederek yayımlamıştır.

Feylosofun Destanı

*Fakat işte yine imza ben attım,
Paris'te herkese bir çalım sattım,
Sonra sevincimden sırt üstü yattım,
Bu kadar keyfi de hoş gör â canım*

*Rıza'nın cihanda bulunmaz eşi,
İsterse eliyle tutar güneşi.
Tam zamanında atar düşeşi,
Dillerde destandır koca sultanım!..*

Çimdik

Dolaştım bir zaman gerçi başıboş,
Bazı gün ayıktım, bazı gün sarhoş,
Dediler: hiç durma, haydi çabuk koş
Kısmetin açıldı ey pehlivanım!

Yürürdüm bakarak güneşe, aya,
Tatar ağası gibi daima yaya,
Nihayet girdim bir eski saraya:
Maarif mülkünde başkumandanım!

Bu rüya az sürdü açıkta kaldım,
Yine hayalimi engine saldım,
Sonra bir şahane kapıdan daldım,
Dediler: Hoş geldin şanlı ayanım!

Paris heyetiyle gittim beraber,
Onlara her işte ben oldum rehber,
Eğer verseydiler bu sefer haber
Cihanı sarsardı bombardımanım!... (Çimdik, Birinci Kitap, s.13-14.)

Darısı Başınıza

“Açık Mektup”

Küçük hanım dün gece
Esti ince bir rüzgâr;
Dallardaki yapraklar
Fısıldadı gizlice...
Bir serseri kelebek
Sevinçle titreyerek
Gece odama girdi;
Bana kanatlarında
Şu haberi getirdi:
“Hemşireniz yakında
— Perilerin eliyle
İzdivaç emeliyle—
Başına bir çiçek taç
Giymeye karar vermiş!..

Hâsılı mukarrermiş²⁹
 İlkbaharda izdivaç!
 Küçük hanım, bu haber
 Yalan değilse eğer
 Sizde benimle hemen
 Hiç tereddüt etmeden
 Ellerinizi açın:
 Bu mesut izdivacın
 Geçtiği bütün yollar
 Nihayetine kadar
 Saadet yolu olsun
 Âtisi dolu olsun
 Sevinçle, muhabbetle!...
 Bir şu var ki nöbetle:
 Yaşanır mı her zaman
 Böyle kimsesiz olan
 Bir hayatın içinde?..
 Artık sizin için de
 Düşünmeli yarını!
 Sanırım geçirdiniz
 Çocukluk yıllarını,
 Çünkü artık girdiniz
 On yedi yaşımıza...
 Darısı başınıza!
 Küçük hanım bu hava,
 Bu yalnızlık havası;
 Tükenmek bilmez yası,
 Çekilmez daima.
 Bir başka hava lazım!
 Siz ki neşeli, şakrak
 Bir sevimli kuşsunuz;
 Siz de bir yuva yapmak
 Hissiyle doğmuşsunuz.
 Kuşlara yuva lazım!

²⁹ Mukarrer: Kararlaştırılmış, şüphesiz, sağlam.

İşte size en yakın,
En hakiki bir örnek
Hemşirenize bakın;
Bahtiyar değil mi pek?...
Ya?!... O hâlde niye siz
Daima böyle eşsiz,
Üzülün için için?
Tadınız bu sevincin
Sizde hayatını.
Şüphe yok geçirdiniz
Çocukluk zamanını.
Çünkü artık girdiniz
On yedi yaşınıza
Darısı Başımıza!
Affedin küçük hanım,
Karşınızda gittikçe
Artık Heyecanım!..
İşte size bu gece
Söylenecek sözüm var?
Hayatım serseridir;
Benim sizde gözüm var..
Gerçi güzel kelebek
Muhabbetinize pek
Pek yok ama emniyetim;
Sizi almak niyetim!
Beni alır mısınız?
Daima bana karşı
Bir hayat arkadaşı
Olup kalır mısınız?
Üzmeyin beni nazla!
Başka hiçbir şey bugün
Sizden on sene fazla
Heder olan ömrümün
Ziyasını ödemez.
Sanırım “çocuk” demez
Bakanlar yaşımıza...
Darısı başımıza!... (Fiske, İkinci Kitap, s. 29.)

Ramazanda Şehzadebaşı³⁰

Karşıda bir büyük bando çalıyor,
 İçerde oynuyor bir Moskof kızı.
 Bileti alanlar hemen dalıyor,
 Dur, otur bilmiyor gençliğin hızı!
 Bir cambaz karısı, elinde kamçı,
 Geliyor, göğsünde pembe karanfil,
 Erkek gibi kısa kesilmiş saçı,
 Altında kocaman hortumlu bir fil!
 “Palyaço” geziyor, boynunda davul,
 Altında kişneyip şahlanan bir at.
 Ey kalbi ağlarken gülen İstanbul
 Bu nasıl eğlence, bu nasıl hayat?!... (Çimdik, İkinci Kitap, s. 44.)

Sonuç

İftardan Sonra adlı kitap, insanları Osmanlı tarihinin en bunalımlı dönemlerinden biri olan Mütareke Döneminin sıkıntılılarından bir nebze olsun uzaklaştırarak neşelendirmek amacıyla yayımlanmıştır. Bu amaçla ağırlıklı olarak güldürü unsurunu önceleyen metinlere yer verilmiştir. Bunların önemli bir kısmı bilindik fıkralara, halkın hafızasına yerleşen anekdotlara dayanır. Ayrıca “Feylesofun Destanı”, “Darısı Başınıza”, “Ramazanda Şehzadebaşı” adlı metinler literatüre bu kitapla girmiş ve bunlardan “Darısı Başınıza”, “Ramazanda Şehzadebaşı” adlı şiirler maalesef *İftardan Sonra* sayfaları arasında unutulmuştur.

İftardan Sonra'da her ne kadar devrin sansürü ve yayın politikası nedeniyle Mütareke Döneminin siyasi atmosferi yansıtılamasa da yine de İdris Sabih'in kadını toplumsal yaşamdan tecrit ederek ikincil bir varlık hâline getiren zihniyeti eleştirdiği “Kadınların Mevkii” ve Orhan Seyfi'nin Şehremanetinin sokak köpeklerine menfi bakışını değerlendiren “İstanbul'un Köpekleri” başlıklı yazılarıyla sosyal meselelere yer verilmiştir.

“Mukaddime” dışında beş manzume, üç hikâye, beş latife / fıkra, iki düşünce yazısı ve beş reklam bulunan *İftardan Sonra*, tasarımı, imzasız yazılar ihtiva etmesi, iki ciltten ziyade bir derginin iki sayısı gibi çıkması, ciltlerde aynı adı taşıyan yazı köşelerinin bulunması gibi birçok yönden

³⁰ Yusuf Ziya Ortaç, Çimdik müstearıyla 3 Haziran 1920 tarihli *Diken* mizah gazetesinin 56. sayısında yine “Ramazanda Şehzadebaşı” adıyla ilk dördlüğü “Sıra sıra çayhaneler / Tiyatroler karşısında, / Yaşatıyor efsaneler / Saraçhane Çarşısında!” (*Diken*, no. 56, ss. 9) şeklinde verilen farklı bir şiir daha yayımlamıştır.

kitaptan ziyade mecmuaya benzemektedir. Bu da *İftardan Sonra*'nın başlangıçta mecmua olarak tasarlandığı, daha sonra kitaba çevrildiği kanaati oluşmasına neden olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abbasoğulları, Gülcan. “Leylâ Hanım Hakkında Bibliyografya Denemesi.” *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 22, 2007, ss. 203-224.
- Akbulut, Dursun Ali. “Çöken Devlet.” *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, ss. 131-157.
- Alemdar* Kısmı Edebi, no. 2972, 30 Ekim 1920, ss. 3.
- Alemdar*, no. 353-2653, 11 Rebiyülevvel 1338, ss. 4.
- Aydın, Mehmet. “İttihat ve Terakki’ye Yönelik İstanbul Basınında Yer Alan Bazı Yolsuzluk İddiaları.” *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic*, c. 3, no. 7, 2008, ss. 696-704.
- Aydın, Mehmet. *Siraceddin Hasırcıoğlu’nun Eğitim Görüşleri ve Çocuk Edebiyatı Tarihimizdeki Yeri*. 2006. Onsekiz Mart Ü, Yüksek Lisans Tezi.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Aydın Kitabevi Yayınları, 2006.
- Diken*, no. 56, 27 Mayıs 1336, ss. 9.
- Hasırcıoğlu, Siraceddin. *Çocuklarıma Hikâyeler*. Amedi Matbaası, 1929.
- İkdam*, no. 8194, 11 Rebiyülevvel 1338/4 Aralık 1919, ss. 3.
- Korkmaz, Ender. “Mondros Mütarekesi Döneminde Sansür.” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, no. 19-20, 2012, ss. 29-55.
- Kurnaz Şahin, Feyza. “Erken Cumhuriyet Döneminde İz Bırakan Bir Yardım Şirketi: Malûl Gaziler Pazarı Türk Anonim Şirketi.” *TİD*, c. 35, no. 2, 2020, ss. 577-602.
- Okay, M. Orhan. “Müstear İsim.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 32, 2006, ss. 130-131.
- Orhan Seyfi [Orhon]. *Fiskeler*. İkbâl Kütüphanesi, Evkaf Matbaası, 1922.
- Özdemir, Mustafa. “Mütareke Dönemindeki Siyasi Akımların Türk Basınına Yansımaları.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. 7, no. 16, 2008, ss. 203-226.
- Özer, İlbeyi. “Mütareke ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devletinde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam.” *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, no. 14, 2003, ss. 247-271.

- Polat, Nâzım Hikmet. *İdris Sabih Gezmen Edebî Hâdimü'l – Haremeyn*. Karakum Yayınevi, 2021.
- Saylan, Gürkan Fırat. "İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)." *Öneri Dergisi*, c. 11, no. 41, 2014, ss. 17-40.
- Tasvir-i Efkar*, no. 2922, 10 Rebiyülevvel 1338, ss. 3.
- Uçman, Abdullah. *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma*. Kitabevi, 2004.
- Üzgör, Tahir. "Fehîm-i Kadîm." *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fehim-i-kadim>, Erişim: 20.03.2021.
- Yıldız, Âlim. "Sâfi, Üsküdarlı." *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/safi-uskudarli>, Erişim: 20.03.2021.
- Yücebaş, Hilmi. *Filozof Rıza Tevfik Hayatı-Şiirleri-Hatıraları*. Orhan Mete ve Ortağı Kol. Şt. Matbaası, 1958.

KIRŞEHİR YÖRESİNDEN TESPİT EDİLEN DOKUMACILIK TERİMLERİ (İSİMLER)

Öz: Dokuma, Türklerde tarihi çok eskilere dayanan bir el sanatıdır. Hayvancılığın önemli bir yer tutması hayvansal ürünlerin farklı şekillerde değerlendirilmesini de beraberinde getirmiştir. Özellikle yün, pamuk ve ipek gibi hammaddeler değişik aşamalardan geçerek dokuma tezgâhlarında yerini almıştır. Dokuma türleri içerisinde en yaygın olanı halı, kilim ve cicim dokumalarıdır. Türklerin yaşadığı birçok coğrafyada görebildiğimiz dokuma örnekleri bazı merkezlerde önemli bir sanayi kolu hâline gelmiştir. Bu merkezlerden biri de Kırşehir'dir. İlk örneğini 17. yüzyılda gördüğümüz Kırşehir halısı, 18. ve 19. yüzyıllarda gelişimini tamamlamıştır. 19. yüzyılda Kırşehir yöresi önemli bir dokuma merkezi hâline gelmiş, birçok insana iş olanağı sağlamıştır. Dokuma sanatının gelişmesine paralel olarak bu alanda bir terminoloji ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, Kırşehir yöresinde kullanılan 249 dokumacılık terimi derleme ve tarama yolu ile tespit edilmiştir. Tespit edilen 249 isim unsuru tematik olarak yedi alt başlık içerisinde verilerek terminolojinin hangi konuda daha çok söz varlığına sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır. Fiiller konusuna başka bir çalışmada yer verileceği için bu çalışmada sadece dokumacılıkla ilgili isimlere yer verilmiştir. Tespit edilen söz varlığı "Derleme Sözlüğü, Tarama Sözlüğü ve Güncel Türkçe Sözlük" ile karşılaştırılmış ve bu alandaki terminolojinin bu sözlüklere çok az oranda yansıtıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kırşehir, Terim, Söz Varlığı, Dokumacılık, Sözlük.

Weaving Terms from Kirsehir Region (Nouns)

Abstract: Weaving is a handicraft in Turks with a very old history. The importance of animal husbandry has brought about the evaluation of animal products in different ways. Especially raw materials such as wool, cotton and silk have taken their place in weaving looms by passing through different stages. The most common ones among types of weaving are carpet, rug and cicim weaving. Weaving samples that we can see in many geographies where Turks live have become an important industry branch in some centers. One of these centers is Kırşehir. Kırşehir carpet whose first example was seen in the 17th century completed its development in the 18th and 19th centuries. In the 19th century, Kırşehir region became an important weaving center and provided job opportunities to many people. In parallel with the development of the art of weaving, a terminology has emerged in this field. In this study, 249 weaving terms used in Kırşehir region were determined by compilation and scanning. The identified 249 noun elements were given thematically under seven sub-headings, and it was revealed on which subject the terminology had more vocabulary. Since the subject of verbs will be covered in another study, only nouns related to weaving are included in this study. The detected vocabulary was compared with the Compilation Dictionary, Search Dictionary and Contemporary Turkish Dictionary and it was seen that the terminology in this field was reflected very little in these dictionaries.

Keywords: Kırşehir, Term, Vocabulary, Weaving, Dictionary.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
50. SAYI / VOLUME
2021-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi
Songül ERDOĞAN

Kırşehir Ahi Evran Üni.
Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

songultanboga@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5355-9399

Gönderim Tarihi

Received

06.09.2021

Kabul Tarihi

Accepted

22.11.2021

Atf

Citation

Erdoğan, Songül. "Kırşehir Yöresinden Tespit Edilen Dokumacılık Terimleri." *Türk Lük Bilimi Araştırmaları*, no. 50, 2021, ss. 69-93.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Dokumacılık, Türklerde kökeni çok eskilere dayanan bir el sanatıdır. Oktay Aslanapa *Türk Halı Sanatının Bin Yılı* adlı çalışmasında, halının ortaya çıkışının Türklere bağlı olduğu gibi, halı tekniğini İslam âlemine ve bütün dünyaya tanıtanın yine Türkler olduğunu belirtmektedir (13). Dünyanın en eski halısı olarak bilinen V. Pazırık Kurganı'nda çıkarılan "Pazırık Halısı" MÖ. 3-2 yüzyıl olarak tarihlendirilmektedir. "Pazırık halısının Asya Hunlarına ait olduğu yönünde görüşler bu el sanatının bilinen ilk Türk devletlerine kadar uzandığının bir göstergesidir." (Deniz, "Anadolu Türk Halı Sanatının Kaynakları" 81). Bu el sanatı, çeşitli Türk devletlerinde farklı yerlerde ve dönemlerde karşımıza çıkabilmektedir.

VI. yüzyılda Göktürkler döneminde halı ve kumaş dokumacılığı oldukça yaygınlaşmış, Göktürklerin yıkılmasına sebep olan Uygur dönemi minyatürlerine de halı resimleri yansımıştır. Göktürk ve Uygur dönemi eserlerine dokumacılıkla ilgili herhangi bir söz varlığına rastlanmamıştır.

Dokumacılık ile ilgili ilk dil verilerini Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü olan DLT'de görmek mümkündür. "kewiz" halı, kilim anlamında kullanılmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu 707). Sözcüğün "kövüz" biçiminde kullanımı da mevcuttur. (Ercilasun ve Akkoyunlu 743). Ayrıca yünü kola dolamak anlamlarında kullanılan "tolga-, tolgan-" fiilleri, "arış, bazınc, çeçge, egrik" gibi diğer halıcılık terimlerinin kullanılması da 11. yüzyılda dokumacılıkla ilgili bir terminolojinin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Ercilasun ve Akkoyunlu 890).

Türklerin çok erken dönemlerde uğraştığı halı sanatı Türklerle birlikte gittikleri bölgelere de yayılmaya başlamıştır. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde Konya, Kayseri, Kırşehir, Niğde, Aksaray gibi şehirler önemli halıcılık merkezleri hâline gelmiştir. Bu şehirler içerisinde kendine özgü renk ve desenleriyle Kırşehir yöresi önemli bir yere sahiptir.

Önemli bir dokumacılık merkezi olan Kırşehir yöresi halılarının ulaşılabilen en eski örnekleri 17. yüzyıl ile tarihlendirilmektedir. 19. yüzyılda dokumacılık Kırşehir'de en gelişmiş sanayi koludur. Yöre halkı özellikle halı ve seccade dokumalarında uzmanlaşmıştır. Büyük atölyelerin yanında evlerde de el tezgâhlarında dokuma yapılmaktadır. Bu tezgâhlarda ve atölyelerde; acem halılarına benzeyen halılar, oda döşemeleri, pencere ve kapı perdeleri, kanepeler, sandalye ve yastık yüzleri, çeşitli boylarda çuvallar ve heybeler dokunmaktadır. Bu dokumalarda büyük ölçüde yün olmak üzere tiftik de kullanılmıştır. "Dokumacılığın Kırşehir ekonomisinde önemli bir yeri olmasından dolayı bu sanayi dalının üretim gelirlerinin daha düzenli yürütülmesi için mensucat komisyonu kurulmuştur" (Mıstanlıoğlu 33-159). Yöresel motiflerin ve renklerin yer aldığı dokumalar, sadece Kırşehir

yöresinde kalmamış Anadolu'nun diğer bölgelerine de çeyizlik olarak gönderilmiştir.

Evdeki ihtiyaçların giderilmesi yanında ev ekonomisine destek olmak amacıyla da yörede dokumacılık yapılmıştır. Günümüzdeki gibi ulaşım imkânlarının yaygın olmaması, yöre ikliminin küçükbaş hayvanların yetişmesine uygun olması, dokumaların çeyizlerde önem taşıması, sanayileşmenin olmadığı yörede dokumacılığın bir gelir kapısı olması Kırşehir yöresinde dokumacılığın gelişmesine katkı sağlamıştır. Dokumacılık gelişirken bu alanda kullanılan malzemeler, renkler, motifler vb. diğer unsurlar ile ilgili terminoloji de gelişmiş bu alanda hatırı sayılır bir söz varlığı oluşmuştur. Bu çalışmada Kırşehir yöresine ait dokumacılık sanatında terim olarak kullanılan isimler üzerinde durulmuştur. Makalenin niceliğini artırması ve yayınlanma aşamasında karşılaşılan problemler nedeniyle fiiller konusuna bu çalışmada yer verilmemiştir.

Araştırma Sahası

Araştırma sahası olarak 18. ve 19. yüzyılda önemli bir dokumacılık merkezi olan Kırşehir yöresi seçilmiştir. Kırşehir dokumaları ile ilgili özellikle güzel sanatlar alanında yapılmış kitap, makale ve lisansüstü tezler mevcuttur. Çalışma kapsamında incelenen bu çalışmalardan bazılarında yöre ile ilgili terminolojiye yer verilmiş, bazılarında ise genel dokumacılık terimlerinden faydalanılmıştır. Yöresel terminolojinin en yoğun biçimde kullanıldığı çalışma, Sema Etikan, Filiz N. Ölmez, Hande Kılıçaslan ve Cenk Şahin tarafından hazırlanan *Kırşehir El Sanatları* kitabıdır. Bu eserde yöreden derlenen dokuma ürünler görselleri ile verilmiştir. Eserin sözlük ve indeks bölümünün olmaması özellikle dil bilimcilerin aradıkları veriye ulaşmalarına mani bir durum doğurmaktadır. Aynı araştırmacı yazarların *Kırşehir El Sanatları* eserinin halıcılık ile ilgili bölümü birtakım düzenlemelerden geçirilerek Ayten Soysaldı editörlüğünde hazırlanan *Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı Kitabı* adlı üç ciltlik çalışmada “Kırşehir Halıları” adı ile kitap bölümü olarak çıkarılmıştır. Kırşehir yöresi halıları ile ilgili diğer bir çalışma Pelin Vahapoğlu'nun *Kırşehir İli El Dokuması Halılarında Teknik, Desen ve Kompozisyon Özelliklerinin İncelenmesi* başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada, Kırşehir müzesinde bulunan halılar ve Kırşehir yöresinden saha araştırması yoluyla tespit edilen halılar teknik, desen ve kompozisyon özelliklerine göre değerlendirilmiştir. Zehra Pala tarafından hazırlanan *Konya Etnografya Müzesi ve Mevlana Müzesi'nde Bulunan Kırşehir Halıları* adlı yüksek lisans tezinde; Konya Etnografya ve Mevlana Müzelerinde bulunan ve Kırşehir yöresine ait 50 el dokuması halı, hammadde, renk, boyut vb. yönleri ile incelenmiştir. Benzer bir çalışma da Çiğdem Karaçay tarafından *Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Kırşehir Ha-*

lıları için hazırlanmıştır. Bu çalışmada Kırşehir yöresine ait 36 seccade halısı çeşitli yönleri ile incelenmiştir. Müzelerdeki eserler üzerinden yapılan bu iki çalışmada saha çalışması olmadığı için genel halıcılık terimleri kullanılmıştır. Bahadır Öztürk ve Gonca Karavar tarafından yazılan “Özel Bir Koleksiyonda Bulunan Kırşehir ve Mucur Halıları” adlı makalede Orhan Özer koleksiyonunda bulunan Kırşehir ve Mucur yöresine ait 7 halının fotoğraflarına yer verilerek mevcut durumları hakkında bilgi verilmiştir. Kırşehir yöresi dokumacılık terimleri ile ilgili doğrudan yapılmış tek çalışma Bekir Deniz’e aittir. Deniz’in “Kırşehir ve Mucur Halılarının Sözlüğü-1” adlı makalesinde yöreye ait 77 halıcılık terimine yer vermiştir. Terimler ek kök olarak ayrılmış, sözcüklerin kökenleri konusunda değerlendirme yapılmıştır. Ahmet Günşen’in hazırlanmış olduğu *Kırşehir ve Yöresi Ağzları Sözlüğü* adlı çalışmada ise dokumacılık ile ilgili 16 sözcük yer almaktadır. Günşen’in bu çalışmasında *Derleme Sözlüğü*’nde yer alan Kırşehir yöresine ait sözcükler de yer almaktadır. Serpil Soydan tarafından hazırlanan “Derleme Sözlüğü’nde Dokumacılıkla İlgili Söz Varlığı” adlı makalede *Derleme Sözlüğü*’nde geçen dokumacılıkla ilgili 114 söz varlığına yer verilmiştir. Bu çalışmada yer alan söz varlığı, Kırşehir yöresinde rastlamadığımız kumaş ve pamuk dokumalarını da içermektedir. Mustafa Karataş’ın hazırladığı *Türk Dilinde Yanış(Motif) Adları -Anadolu Sahası-* adlı kitapta Kırşehir yöresi olarak kayıtlı 59 yanış adı yer almaktadır. Bunların dışında çeşitli makale ve bildiriler bulunsa da bunlar daha çok güzel sanatlar alanına yönelik olup yöresel dil verilerini içermemektedir.

Malzeme ve Yöntem

Çalışmada Kırşehir yöresi ile ilgili dokumacılık terimlerine yer verilmiştir. Terimlerin büyük bir bölümüne güzel sanatlar alanındaki kitapların, tezlerin ve makalelerin taranması ile ulaşılmıştır. Ayrıca Kırşehir yöresi ile ilgili sözlük çalışmaları ve halk bilimi sahasında yapılan tezler de taranmıştır. Daha önce çeşitli vesilelerle halıcılıkla uğraşmış olan yöre halkından kişilerle derleme yapılarak da söz varlığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Dokumacılıkla ilgili doğrudan bir sözlük çalışmasının bulunmaması sebebiyle sözcükler, anlamı geçtiği metinden veya verilen görselden yola çıkarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Taradığımız bazı eserlerde terimin geçmesine rağmen ne olduğu tam olarak açıklanmamışsa veya dokuma ile ilgili herhangi bir görsele yer verilmemişse bu sözcüklerin kaybolmaması açıklama kısmına (?) konulmuş, sözcüğün derlendiği kaynağa yer verilmiştir. Dokumacılıkla ilgili olarak ulaştığımız terimler *Derleme Sözlüğü* (DS), *Tarama Sözlüğü* (TS) ve *Güncel Türkçe Sözlük* (GTS) ile karşılaştırılarak sözcüğün yazılı eserlerde ve ağızlardaki durumu kontrol edilmeye çalışılmıştır. Sözcük, bu sözlüklerden herhangi birinde mevcut ise eser kısaltması verildikten sonra (+) işareti konulmuş, mevcut değilse

(-) işaretiyle gösterilmiştir. Bu işaretlemeler yapılırken sözcüğün dokumacılık terimi olup olmaması esas alınmıştır. Dokumacılık terimi olarak verilmemişse veya verdiğimiz anlamın dışında verilmişse, anlamı içermediği için (-) ile gösterilmiştir. Bu sözlüklerde yoksa sadece açıklaması ve sözcüğe ulaşılan kaynağa yer verilmiştir. Yazılı kaynaklardan ulaştığımız dokumacılık terimlerinde ağız özelliklerini belirleyen transkripsiyon işaretlerinin olmaması sebebiyle bu alanla ilgili söz varlığı verilirken herhangi bir transkripsiyon işaretine yer verilmemiştir. Metinde tutarlılık olması amacıyla derlediğimiz metinlerde de transkripsiyon işaretlerine yer verilmemiştir. Ulaşabildiğimiz terimler, Güncel Türkçe Sözlük'ten kontrol edilerek, sözcüğün kökeni verilmiştir. Böylece bu alandaki söz varlığının ne kadarının Türkçe olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Ekler konusunda herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır.

Amaç

Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak hazır ürünler hayatımızın birçok alanına girmiştir. Bu alanlardan biri de dokumacılıktır. Fabrika halılarının hızla yaygınlaşması, alternatif zemin kaplama ürünlerinin çoğalması, dokumacılık sanatını bitme noktasına getirmiştir. Dokuma sanatı ile birlikte bu alandaki terminolojiyi yansıtan söz varlığı da yok olmaktadır. Bu çalışmada dokumacılıkla birlikte yok olmaya yüz tutmuş olan Kırşehir yöresinde kullanılan dokumacılık terimleri kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışma ile halk dilinde yaşayan fakat sözlüklere yeterince yansımayan Türk dilinin dokumacılık alanındaki söz varlığının kayıt altına alınması hedeflenmiştir.

Yörede kullanılan dokumacılıkla ilgili isim unsurları, terimin kullanım alanı göze önünde bulundurularak herhangi bir çalışmaya bağlı kalmaksızın yedi başlık altında sınıflandırılmıştır. Yörede kullanılan dokumacılık terimleri ve anlamları şu şekildedir:

1. Renk, Motif, Desen ve Teknik Özelliklere Bağlı Olarak Ortaya Çıkmış İsimler: Kırşehir yöresi dokumalarında bölgelerin kendilerine has renk ve motif özellikleri vardır. Toplarda, kenar sularında ve dokumanın diğer bölümlerinde görülen motiflerdeki özellikler dokumanın ait olduğu bölge hakkında fikir verir. Yörede kullanılan renk, desen, motif ve teknik özelliklere bağlı olarak ortaya çıkmış ve dokumacılık terminolojisine yansıyan 33 adlandırmaya rastlanmıştır. Bu adlandırmaların hiçbiri *Tarama Sözlüğü* ve *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer almamaktadır. *Derleme Sözlüğü*'nde 2 sözcük verilen anlamlara yakın anlamıyla yer alırken 31 sözcüğün kaydı yoktur. Bu konuyla ilgili terimler ve anlamları şöyledir:

atma kilim (T.+Far.): Farklı renklerde ince çubuklar şeklinde dokunan kilim, çubuk kilim DS (-), TS (-), GTS (-).

ayaklı yastık (T.+T.): Kısa kenarlarında ayak adı verilen motifler bulunan yastık DS (-), TS (-) GTS (-).

bayrak kilimi (T.+Far.): Üç veya dört göbekten oluşan kilim, kafa kilimi DS (-), TS (-), GTS (-).

beşik bürgüsü (T.+T.): Duvara asılmak için kullanılan filikli dokuma (Etikan vd. 26). DS (-), TS (-), GTS (-).

boz kilim (T.+Far.): Tahtalı kilim olarak da bilinen, renklerin şeritler şeklinde sıralanması ile dokunan kilim (Etikan vd. 24). DS (-), TS (-), GTS (-).

çalma kilim/çalgi kilim (T.+Far.): Düz kilim tekniği ile dokunmuş üzeri nakışlı kilim (Etikan vd. 25). DS (-), TS (-), GTS (-).

çaput kilim (T. Far.): Eski kıyafetlerden ince şeritler kesilerek uzun çubuklar şeklinde dokunan kilim DS (-), TS (-), GTS (-).

çubuklu kilim (T.+Far.): İnce şerit çubuklar şeklinde dokunan kilim DS (-), TS (-), GTS (-).

Dalakçı kilimi (T.+Far.): Dalakçı köyünde dokunan kendine has motifleri olan kilim DS (-), TS (-), GTS (-).

elmalı halı (T.+T.): Geniş kenar sularında elma motifi bulunan halı (Etikan vd. 55). DS (-), TS (-), GTS (-).

gedirge kilim (T.+Far.): Uzun kenarlarında “el, parmak” gibi çeşitli motiflerin iç içe geçmesi ile dokunmuş ortası toplu kilim çeşidi (Etikan vd. 25). DS (-), TS (-), GTS (-).

Hacı Ayşe Kilimi (Ar. +Ar. +Far.): Yolluk biçiminde dokunmuş, birçok toptan oluşan nakışlı kilim (Etikan vd. 24). DS (-), TS (-), GTS (-).

kafa kilimi (Ar. +Far.): Üç veya dört toptan oluşan kilim, bayrak kilimi DS (-), TS (-), GTS (-).

kınalı kilim (Ar.+Far.): Sarı kilim olarak da bilinen özellikle sarı ve turuncu renklerin ağırlıkta olduğu kilim türü (Etikan vd. 24). DS (-), TS (-), GTS (-).

Kındam yastığı (T.+ T.): Çiçek desenlerinin yaygın olduğu, genellikle kaneviçe topunun adı verilen top örneğinin kullanıldığı yastıklar DS (-), TS (-), GTS (-).

ip dokuma (T.+T.): Kilim dokuma, halı dışındaki dokuma (Etikan vd. 41) DS (-), TS (-), GTS (-).

Mucur yastığı (T.+T.): Ortada top, topun etrafında pençe motiflerinin bulunduğu yastık deseni DS (-), TS (-), (GTS (-).

öriye kilim (? +Far.): Üzeri nakışlı kilim (Etikan vd. 25) DS (-), TS (-), GTS (-).

pala kilim (İt.+Far.): İki tahtalı kilimin birleştirilmesi ile oluşturulmuş, yer yaygısı olarak kullanılan geniş kilim. (Etikan vd. 24) DS'de “pala” sözcüğü “beyaz yünden dokunan kilim ve bez parçalarından dokunan adi kilim, yaygı” anlamlarıyla kayıtlıdır. TS (-), GTS (-).

pençeli yastık (Far.+T.): Kenarlarında pençe motifi bulunan yastık DS (-), TS (-), GTS (-).

sarı kilim (T.+Far.): Sarı ve turuncu renklerin ağırlıklı olduğu kilim, kınalı kilim. DS (-), TS (-), GTS (-).

sandıklı kilim (Ar.+ Far.): İri ve büyük toplardan oluşan etrafında birçok motif olan kilim. (Etikan vd. 104) Derleme Sözlüğü'nde “sandık” kelimesi bir halıcılık terimi olarak geçmektedir DS (+), TS (-), GTS (-).

seleser kilimi (Ar.+ Far.): Seleser motifi olarak bilinen motiflerden oluşan kilim türü (Etikan vd. 2020:109) DS (-), TS (-), GTS (-).

sinekli halı (T.+T.): İçinde sinek motifi bulunan halı (Etikan vd. 57). DS (-), TS (-) GTS (-).

sulu kilim (T.+Far.): Tahtalı kilim adı verilen kilimlerdeki tahtalar arasına su motiflerinden herhangi birinin gidilmesi ile dokunan kilim (Etikan vd. 119).) Derleme Sözlüğü'nde “su” sözcüğü bir halıcılık terimi olarak yer almaktadır (DS, C10: 3686), TS(-), GTS (-).

şaklı kilim (Ar.+T. ek.+Far.): İki parça şeklinde dokunup ortadan dikilerek birleştirilen kilim DS (-), TS (-), GTS (-).

tahta (Far.): Düz kilim dokumalarında belirli bir aradan sonra diğerlerinden daha geniş dokunan ara şerit. DS'de “tahta” sözcüğü “Kumaşlardaki kalın, yol yol çizgiler” olarak kayıtlıdır. (DS, C10: 3803), TS (-), GTS (-).

tahtalı kilim (Far.+T. ek +Far.): Sıra şeritler hâlinde dokunan motifsiz kilim (Etikan vd. 2020:24). DS (-), TS (-), GTS (-).

tilifli (T.): Motiflerin etrafında siyah çerçeve bulunan halı (Etikan vd. 2020: 46). DS (-), TS (-), GTS (-).

tilifsiz (T.): Mofilerin etrafında siyah çerçeve bulunmayan halı (Etikan vd. 2020: 46). DS (-), TS (-), GTS (-).

tülek (T.): Tiftik keçisinin tüyünden yapılan tüylü bir dokuma türü. DS (-), TS (-), GTS (-).

toplu kilim (T.+Far.): İçerisinde top motiflerinin olduğu kilim. “Top” sözcüğü kilim ortalarına yapılan süslü desenler olarak DS'de yer almaktadır. (DS C10: 3961) TS(-), GTS (-).

yanlama (T.): İki sedir arasına serilmek için kullanılan, dar olması sebebiyle duvar kilimi ve sedir örtüsü olarak da kullanılabilen uzun, dar kilim. (Etikan vd. 111) DS (+), TS (-), GTS (-).

2. Dokumacılıkta Kullanılan Alet, İp ve Araç Gereçlerle İlgili İsimler: Dokuma sanatında “ısdar” adı verilen tezgâh kurulurken birçok araç gereçten faydalanılmaktadır. Aletlerin ve iplerin yerlerine ve fonksiyonlarına göre birbirinden farklı isimleri vardır. Bu bağlamda Kırşehir yöresinden dokumacılık terimi olmuş 34 söz varlığı tespit edilmiştir. Burada verilen anlamlarıyla 12 sözcük DS’de, 2 sözcük TS’de, 5 sözcük GTS’de kayıtlıdır. Bu sözcüklerin anlamları şu şekildedir:

alt mazı (T.+ Far.): İstarın alt kısmında bulunan, ıstarın çözüldüğü, üst mazının karşısındaki büyük ağaç. DS (+), TS (-),GTS (-).

argaç (T.): Her sıra bittikten sonra düğümleri sıkıştırmaya yarayan ara ipi, atkı ipi (Özbağ ks.) 2. Halının giriş bölümündeki kilimsi kısım, topraklı DS (+), TS (-),GTS (-).

atkı ipi (T.+T.): İlmeklerin yerinden kıpırdamaması için araya geçilen ip, argaç, ara geçgisi DS (-), TS (-), GTS (-).

baş ağacı (T.+T.): İstarın üst kısmındaki geniş ağaç, üst mazı (Etikan vd. 1069) DS (-), TS (-), GTS (-).

cımbar (T. cımbar): Dokuma tezgâhındaki kilimi gergin tutmak amacıyla kullanılan, iki ucunda dişleri bulunan, farklı kilim boylarına göre ayarlanabilen demir çubuk. DS (+) , TS (-), GTS (+).

çıkırık (T.): Yünün ip hâline getirilmesine yarayan, bir kasnağa bağlı olarak dönen iplik yapma aleti. (Çetin, 08.10.2020) DS (+), TS (-), GTS (+).

çözüğü ipi (T.+ T.): Halıyı ıstara geçirmek için kullanılan ip, arış DS (-), TS (-),GTS (-).

dıdılı tarağı (T.+T.): Kemikten yapılan saç taraklarına benzeyen, kırkımdan önce ilmekleri düzelten tarak (Köksal, 01.05.2021). DS (-), TS (-), GTS (-).

didir (T.): Düz dokumalarda ipleri sıkıştırmak için kullanılan iki dişli, çatala benzeyen bir alet. Dişkir, çatal. (Etikan vd. 29) DS (-), TS (-).

döşek ağacı (T.+T.): Alt mazı, sargı mazısı (Etikan vd. 1069) DS (-), TS (-),GTS (-).

gelep (T.): Boyaya hazır hâle getirilmiş ip çilesi. DS (+), TS (-), GTS (+).

gömme ısdar (T.+ Rum.): Halı ve kilim vb. dokumalarda bir ucu uçları yere gömülen diğer ucu tavadaki hezenlere tutturulan tezgâh (Etikan vd. 28). “Istar” sözcüğü DS’de tek olarak yer almaktadır. Sözcüğün tamlamalı şekli sözlükte kayıtlı değildir. DS (-), TS (-), GTS (-).

halı bıçağı (T.+T.): Dokumaya atılan ilme ipini kesmek için kullanılan kısa uçlu, keskin, küçük bıçak DS (-), TS (-), GTS (-).

ısdar direği (Rum.+ T.): İstarı taşıyan, dört direktten oluşan tezgâh DS (-), TS (-), GTS (-).

ısdar tarağı (Rum.+ T.): İstardaki ara ipini ve ilmekleri oturtmaya yarayan tarak, kirkit DS (-), TS (-), GTS (-).

iğ (T.): Yün eğirmeye yarayan alet. DLT’de yığ, yik, ik şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu 974) DS (+), TS (+), GTS (-).

ilme bıçağı (T.+T.): İlme atıldıktan sonra ipliği kesmeye yarayan bıçak DS (-), TS (-), GTS (-).

ip ağacı (T.+ T.): Yörede kilim dokuma tezgâhına verilen isim (Etikan vd. 41) DS (-), TS (-), GTS (-).

kancık şakı (T- Ar.): Kirmenin ortası açık olan, diğer şakın içine girdiği parça DS (-), TS (-).

kirmen (T.): Yün eğirme aleti DS (+), TS (+), GTS (+).

kücü (T.): Çözümlü ipliklerinin önde ve arkada olanlarını belirlemek için yapılan bağlama işlemi, gücü. (Etikan vd. 40) DS (+), TS (-), GTS (+). DLT’de “küzüg” olarak sözcük kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu 759).

kücü ağacı (T.+T.): Kücü ipinin geçirildiği, tezgâhın ortasında yer alan kalın ağaç DS (-), TS (-), GTS (-).

kücü ipi (T.): Dokuma ipine göre daha kalın olan, çözümlü iplerinin önde ve arkada olanlarını belirlemeye yarayan ip DS (-), TS (-), GTS (-).

sargı mazısı (T.+Far.): Halı tezgâhının altta kalan bölümü, alt mazı (Etikan vd.1069) DS (-), TS (-).

seyyar direk (Arp.+ T.): İstenilen yere götürülebilen, yere sabitlenmeyen halı tezgâhı (Köksal, 01.05.2021). DS (-), TS (-), GTS (-).

süvük (T.): Istar tarağı, kirkit (Etikan vd. 29) DS (-), TS (-), GTS (-).

süymeç (T.): Çıkrıkta veya kirmende ip yapılmak üzere hazırlanmış yün (Köşker) DS (+), TS (-).

öreke (Rum.): Uzun bir sapı olan, alt tarafı topaca benzeyen yün eğirme aleti DS (+), TS (+), GTS (+).

menik (T.): Kilim ve halı dokumalarında arada geçilen atkı ipi (Etikan vd. 44) DS (-), TS (-), GTS (-).

tilif (T.): Kırşehir halılarında motifin etrafında bulunan siyah çerçeve (Etikan vd. 46) DS (-), TS (-), GTS (-).

varangelen (T.): Kücü ağacının üzerinde bulunan, ters ve düz ara geçgilerinde kullanılan kürek sapı kalınlığında bir ağaç, gelenvaran, vargel. DS (+), TS (-), GTS (-).

vargel (T.): Bkz. varangelen. DS (+), TS (-), GTS (-).

yan ağacı (T.+T.): Istar direğinin kenarlarında bulunan direkler. DS (-), TS (-), GTS (-).

üst mazı (T.+ Far.): Istarın üst kısmında bulunan, ıstarın çözüldüğü büyük ağaç. DS (-), TS (-), GTS (-).

3. Dokumalarda Kullanılan Yanış (Motif) Adları İle İlgili İsimler: Kırşehir yöresi dokumaları, kullanılan yanışlar (motifler) bakımından oldukça zengindir. Bu yanışlarda sadece yöreye has adlandırmalar olduğu gibi Türkiye'nin birçok bölgesinde kullanılan genel motif adları da göze çarpmaktadır. Derleme ve taramalar sonucunda yöreden 108 farklı yanış (motif) adı tespit edilmiştir. Bu yanış adlarının 3 tanesi DS'de 2 tanesi de GTS'de kayıtlıdır. Yanış adlarının hiçbiri TS'de yer almamaktadır.

akrep: Koruyuculuğu sembolize eden özellikle geniş kenar sularında kullanılan "Y" sesi gibi kenar çıkıntıları olan bir halı motifi (Vahapoğlu 312) DS (-), TS (-), GTS (-).

arapeli (Ar.+T.): Halıların sandık kullanılan zikzak şeklinde bir motifinin aralarına sırt sırta duran iki kuş gibi görünen bir halı motifi (Vahapoğlu 303). DS (-), TS (-), GTS (-).

aslan (T.): Heybe dokumalarında görülen aslan figüründen oluşan motif (Karataş 228). DS (-), TS (-), GTS (-).

ayak (T.): Kadeh şeklinde bir bardağa benzeyen dokuma motifi DS (-), TS (-), GTS (-).

aşık (T.): Aşık kemiğine benzeyen bir dokuma motifi (Karataş 229) DS (-), TS (-), GTS (-).

ayna: Özellikle Türk ocağı toplarının merkezinde bulunan aynaya benzeyen kenarları çiçekli halı motifi (Vahapoğlu 304) DS (-), TS (-), GTS (-).

bağbaşı (havabaşı, ocakbaşı)(T.): Çiçekli bir eve benzeyen halı motifi (Karataş 232) DS (-), TS (-), GTS (-).

bahçe: Mihraplı halılarda mihrap içerisinde kullanılan ev ve ağaçlardan oluşan bir bahçeye benzeyen bir halı motifi (Vahapoğlu 309) DS (-), TS (-), GTS (-).

balık (T.): (?) (Karataş, 233) DS (-), TS (-) GTS (-).

başlıçtık (T.+T.): Bir kilim motifi (Etikan vd. 26) DS (-), TS (-),GTS (-).

bayrak (el, pençe) (T.): İnsan eline benzeyen farklı sayıda parmakları olan bir dokuma motifi (Karataş 235) DS (-), TS (-),GTS (-).

beşikayağı (T.+T.): (?) (Karataş 237) DS (-), TS (-), GTS (-).

beşsu (beşin suyu) (T.+T.): Sutaşına benzeyen kilim motifi (Etikan vd.119). DS (-), TS (-), GTS (-).

bıçkır (T.): Zikzak biçiminde giden genellikle ince sularda kullanılan bir motif. (Etikan vd. 65) DS (-), TS (-), GTS (-).

bıçkırılısu (T.+T.): Bıçkır adı verilen çoraplarda da kullanılan zikzaklar şeklinde ilerleyen bir kenar suyu (Seyfeli, 20.05.2021) DS (-), TS (-), GTS (-).

bütünelma (T.+T.): Altıgen şeklinde çiçekli bir motif (Etikan vd. 65) DS (-), TS (-), GTS (-).

camızalını (Ar.+T.): Genellikle toplarda kullanılan bir motif (Etikan vd. 134) DS (-), TS (-), GTS (-).

canavarayağı (Far.+T.): Kıvrım adı da verilen halı ve kilimlerde kullanılan bir motif (Etikan vd. 143). DS (-), TS (-),GTS (-).

cüçüklüsü (T.+T.): Halı ve yastık dokumalarında kenar sularında kullanılan motif (Köksal, 01.05.2021). DS (-), TS (-), GTS (-).

çatalçılık (T.+T.): Çıtlık motifinin iki ucunda dışa çıkıntılı biçimde olan şekli (Özdemir, 29.04.2020). DS (-), TS (-), GTS (-).

çatıkkaş (topaklı su) (T.+T.): Kenarsuyu olarak kullanılan bir motif adı (Etikan vd. 2020: 71) DS (-), TS (-), GTS (-).

çatma (T.): (?) (Karataş 251) DS (-), TS (-), GTS (-).

çengel (Far.): “S” şeklinde çengele benzeyen, tazı kuyruğu da denilen bir motif. DS (-), TS (-), GTS (-).

çingirdaklı oy (saçaklı oy, saç bağı) (T.+T.): Kelebek şeklinde birleşmiş iki üçgenden oluşan, dışa bakan kenarlarında çingirak gibi sarkan küçük motiflerin yer aldığı kilim motifi (Etikan vd. 114) DS (-), TS (-), GTS (-).

çitlik (T.): İlbaharda yeşeren çitlik bitkisine benzeyen bir kilim motifi (Etikan vd. 26) DS (-), TS (-), GTS (-).

çorapsuyu (solakkıvrım, kaynak) (Far. +T.): Uçlarında birbirine ters dönmüş zikzaklar şeklinde ilerleyen bir su motifi (Etikan vd. 137) DS (-), TS (-), GTS (-).

çöreklisu (T.+T.): Çiçek ve küçük top örnekleri ile oluşturulmuş geniş kenar suyu DS (-), TS (-), GTS (-).

dallhelma (T.+T.): Yarım elma motifinin elma çiçekleri ile birleştirilmesi ile oluşturulmuş bir kenar suyu motifi (Etikan vd. 75). DS (-), TS (-), GTS (-).

darsu (T.+T.): Eni çok geniş olmayan kenar suyu (Etikan vd. 56) DS (-), TS (-), GTS (-).

deve (T.+T.): Parallelkenara benzeyen, uçlarında küçük çıkıntıları olan bir motif. (Etikan vd.106) DS (-), TS (-), GTS (-).

devetabanı (T.+T.): Ortada birleşmiş sekiz taneli, dört kiraz sapına benzeyen bir motif DS (-), TS (-), GTS (-).

dökme (T.): Yan dönmüş şimşek işaretine benzeyen bir kilim motifi (Etikan vd. 125) DS (-), TS (-), GTS (-).

elmaçiçeği (T.+T.): Özellikle kenar sularında kullanılan, yarım elma, bütün elma biçiminde şekilleri olan bir halı motifi (Karataş 276) DS (-), TS (-), GTS (-).

ejder (Far.): Kırşehir halılarında özellikle sandık bölümünde kullanılan koruyucu özelliği olan, kahramanlık ve sağlığı sembolize eden bir halı motifi (Vahapoğlu 311) DS (-), TS (-), GTS (-).

Elibelinde (T.+T.): Kadını, doğurganlığı ve bereketi temsil eden, halı ve kilim dokumalarında görülen bir motif. (Vahapoğlu 300) DS (+), TS (-), GTS (+).

el (T.+T.): Halı dokumalarında kullanılan ağaç dallarına benzeyen motif (Etikan vd. 2020: 100) (Karataş 272) DS (-), TS (-), GTS (-).

elma: Çiçeğe benzeyen özellikle kenar sularında ve top içerisinde süsleme amacı ile kullanılan bir halı motifi (Köksal, 01.05.2021), DS (-), TS (-), GTS (-).

elmalı su (T.+T.): Süpürgeli su olarak da bilinen, çiçek desenli bir kenar suyu (Köksal, 01.05.2021). DS (-), TS (-), GTS (-).

ev (T.): Kenar sularında kullanılan bir dikdörtgen şeklinde bir yıldız benzeyen kilim motifi, sandık oyu, parmak, bıçkır (Etikan 26) DS (-), TS (-), GTS (-).

gavursuyu (Far.+T.): Farklı motiflerin bir arada görüldüğü, yapılması zor bir kenar suyu (Etikan vd. 78). DS (-), TS (-), GTS (-).

gelinağlatan (T.+T.): Kırşehir halılarında kullanılan çınar yaprağına benzeyen bir ters bir düz yerleştirilmiş bezeme (Deniz, Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları 181) (Seyfeli, 20.05.2021) DS (-), TS (-), GTS (-).

gerdanayağı (Far.+T.): İç içe geçmiş “v” harfine benzeyen kilim motifi (Etikan vd.109) DS (-), TS (-), GTS (-).

genişsu (T.+T.): Dokumalarda ince su adı verilen sudan sonra konulan, ortalama 15-20 cm genişliğinde kenar bordürü DS (-), TS (-), GTS (-).

göz (T.): Göze benzeyen, kötü gözden korunmayı sembolize eden, içten dışa farklı renklerle dokunan halı ve kilim motifi (Vahapoğlu 308). DS (+), TS (-), GTS (-).

gülöyü (Far.+T.): Kilim dokumalarında kullanılan çiçeğe benzeyen bir motif adı (Etikan vd. 106) DS (-), TS (-), GTS (-).

havvabaşı (bağbaşı) (Ar.+T.): Halı dokumalarında özellikle sandık bölümlerinde görülen çiçekler arasından çıkmış ev çatısına benzeyen bir motif (Vahapoğlu 304) DS (-), TS (-), GTS (-).

hançer (tarak) (Ar.): Halı dokumalarında kullanılan, kenarları tırtıklı bir motif adı (Etikan vd. 93) DS (-), TS (-), (GTS).

hatai: Katlı gülhatmi çiçeğine benzeyen bir halı motifi (Vahapoğlu 295). DS (-), TS (-), (GTS).

hayatağacı: Halıların sandık ve mihrap bölümlerinde kullanılan ağaca benzeyen bir motif (Vahapoğlu 306) DS (-), TS (-), GTS (-).

hünker (Far.): Özellikle Türkocağı toplarının kullanıldığı dokumalarda halının sandık kısmında bulunan bitkisel motif DS (-), TS (-), GTS (-).

itkulağı (kurtkulağı) (T.+T.): (?) (Karataş 228) DS (-), TS (-), GTS (-).

kargaburnu (T.+T.): (?) (Karataş 303) DS (-), TS (-), GTS (-).

kartal (pençe) (T.): Özellikle Mucur yöresi yastıklarında görülen çengelli bir halı, kilim motifi (Karataş 304) DS (-), TS (-), GTS (-).

kaşıksapı (T.+T.): Harmanda kullanılan yabaya benzeyen bir kilim motifi (Etikan vd.26) DS (-), TS (-), (GTS).

kanca (İt.): Mucur halılarında kullanılan, kancaya benzeyen bir motif (Etikan vd. 51) DS (-), TS (-), GTS (-).

kandil: Özellikle mihrap bölümlerinde görülen Tanrı'nın ışığını temsil ettiğine inanılan bir halı motifi (Vahapoğlu 301) DS (-), TS (-), GTS (-).

kandilli su (Ar.+T.ek +T.): Kandil motifi olan su (Karataş 300) DS (-), TS (-), GTS (-).

kanaviçe suyu (İt.+T.): Kanaviçe nakşına benzeyen bir kenar suyu (Etikan vd. 68) DS (-), TS (-), GTS (-).

kazankulpu (T.+T.): Ortada birleşen üçgenleri andıran uç kısımlarında dışa çengelleri olan bir kilim motifi (Etikan vd. 113) DS (-), TS (-), GTS (-).

karıboşatan (T.+T.): Zikzaklar arasında çeşitli çizgiler ve geometrik şekillerden oluşan, labirent şeklinde bir halı motifi DS (-), TS (-), GTS (-).

karnıyarık (T.+T.): Kelebeğe benzeyen ortadan çubuk şeklinde bir çizgi ile bölünen kilim motifi (Etikan vd. 113). DS (-), TS (-), GTS (-).

kavuşturma (T.): Üçgen üzerinden çıkmış tek bir kıvrım şeklinde olan kilim motifi (Etikan vd. 113) DS (-), TS (-), GTS (-).

kaynak (T.): Karşılıklı iki eli belinde motifinin birleşmesi ile oluşmuş bir motif (Etikan vd. 70). DS (-), TS (-), GTS (-).

keci (T.): (?) (Karataş 307) DS (-), TS (-), GTS (-).

kelebek: Uçan bir kelebeğe benzeyen halı motifi. (Vahapoğlu 312) DS (-), TS (-), GTS (-).

kilimin yelanı (Far.+T.): Kilim dokumalarının uzun kenarındaki kenar suyu (Etikan vd. 26) DS (-), TS (-).

kıvrım (T.): “Tek dallı oy” olarak da bilinen bir kilim motifi (Etikan vd. 106). DS (-), TS (-), GTS (-).

kurbağa (T.): Pençe motifinin iç kısmında yer alan, “tag” damgaya benzeyen bir motif adı DS (-), TS (-), GTS (-).

koçbaşı (ekber) (T.): Eli belinde motifine benzeyen bir dokuma motifi (Kş-3)(Karataş 271) DS (-), TS (-) GTS (+).

koçboynuzu (T.+T.): Halı ve kilim dokumalarında kullanılan bir motif (Etikan vd. 61) DS (-), TS (-), GTS (+).

koyun (T.): (?) (Karataş vd. 319) DS (-), TS (-), GTS (-).

kurbağa oyuşu (T.+T.): (?) (Karataş vd. 322) DS (-), TS (-), GTS (-).

kurt (ayak, tarak) (T.+T.): Ayaklı bardağa benzeyen bir dokuma motifi (Karataş vd. 323) DS (-), TS (-), GTS (-).

kurtağzı (T.+T.): Kilim dokumalarında kullanılan bir kum saatinin ortasından geçmiş boru anahtarına benzeyen motif, tavşantopuğu (Etikan vd. 26) (Karataş 363) DS (-), TS (-) GTS (-).

kuş (T.): Mutluluk, sevinç, haber ve özürlüğü sembolize eden farklı motiflerle bir arada kullanılabilen bir halı motifi (Vahapoğlu 310) DS (-), TS (-) GTS (-).

küpeli: Sarkık küpeye benzeyen bir halı motifi (Deniz, “Kırşehir Halıları” 45) DS (-), TS (-) GTS (-).

lale (Far.): Özellikle Türk ocağı topunda kullanılan, geniş ve dar yapraklı şekillerde olabilen bir halı motifi. (Vahapoğlu 296) DS (-), TS (-) GTS (-).

leblebi (Far.): Topların kenarında, kenar sularında kullanılan misket büyüklüğünde motifler (Etikan vd. 72) DS (-), TS (-) GTS (-).

leblebili su (Far.+T.): Leblebi yanışlarının yer aldığı kenar suyu. DS (-), TS (-) GTS (-).

meşirep (maşraba)(Ar.): (?) (Karataş 333) DS (-), TS (-), GTS (-).

mezarlık (Ar.): (?) (Etikan vd. 53) DS (-), TS (-), GTS (-).

muallim suyu (Ar.): (?) (Seyfeli, 20.05.2021) DS (-), TS (-), GTS (-).

ok: Yay içerisinde gerilmiş oka benzeyen bir halı motifi (Vahapoğlu 315) DS (-), TS (-), GTS (-).

oy (T.): Bir kilim motifi DS (-), TS (-), GTS (-).

parmak (T.): Bahçe kenarlarına yapılan parmaklıklara benzeyen kenar suyu motifi (Etikan 26) DS (-), TS (-), GTS (-).

pençe (kartal) (Far.): İnsan eline benzeyen bir dokuma motifi (Karataş 242) DS (-), TS (-) GTS (-).

pıtrak (it izi) (T.): Pıtrak adı verilen dikene benzeyen halı ve kilimlerde kullanılan bir motif (Etikan vd. 49) DS (-), TS (-), GTS (-).

salkımsöğüt (T.+T.): Söğüt dallarına benzeyen, uçlarında küçük çiçekler bulunan bir halı motifi (Vahapoğlu 296)

sandık (Ar.): 1. Halılarda kenar suları bittikten sonra halının kısa kenarlarında yer alan, yaklaşık 20-25 cm yükseklikte olan dikdörtgen bölüm 2. Halıların göbek desenlerinde bulunan bir motif DS (+), TS (-) GTS (-).

servi ağacı (Far.+T.): Servi ağacına benzeyen halı motifi DS (-), TS (-) GTS (-).

sinek (T.): Birbirine yakın benekler şeklinde küçük motifler (Etikan vd. 57). DS (-), TS (-), GTS (-).

solakkıvrım (kaynak) (T.+T.): Uçlarında birbirine ters dönmüş zikzaklar şeklinde ilerleyen bir su motifi, çorap suyu (Etikan vd. 137) DS (-), TS (-), GTS (-).

solucan (çengel, tazıkuyruğu) (T.): Halı ve kilim dokumalarında çok sık görülen iki uçlu kanca şeklinde bir motif adı (Etikan vd.140) DS (-), TS (-), GTS (-).

sındıkulpu (T.+T.): (?) (Karataş 354) DS (-), TS (-) GTS (-).

süpürgeli su (T.+T.): Halı ve yastık kenarlarında görülen çiçekli su motifi, elmalı su DS (-), TS (-) GTS (-).

tavşantopuğu (kurtağzı) (T.+T.): Kilim dokumalarında kullanılan bir kum saatinin ortasından geçmiş boru anahtarına benzeyen motif adı (Etikan 26) (Karataş,2013: 363) DS (-), TS (-), GTS (-).

tazıkuyruğu (Far.+T.): Kanca şeklinde bir kilim motifi, çengel (Etikan vd. 109) DS (-), TS (-) GTS (-).

tame (kayma/kayme) (T.): Çubuklarla bölünmüş bir paralelkenara benzeyen kilim motifi (Etikan vd. 144) DS (-), TS (-), GTS (-).

tuğ (T.): Top motiflerinin uç kısımlarında bulunan taç biçimindeki motifler (Etikan vd. 76) DS (-), TS (-), GTS (-).

üzümsalkımı (T.+T.): (?) (Karataş 373) DS (-), TS (-), GTS (-).

yarımçörek (T.): Kilim, heybe gibi dokumalarda kullanılan bir motif adı (Etikan vd. 149) DS (-), TS (-) GTS (-).

yarımelma (T.+T.): Kenar sularında kullanılan bir motif adı (Özbağ ks.) DS (-), TS (-) GTS (-).

yarımev (parmak) (T.+T.): Sandık oyu, bıçkır, parmak adı da verilen kenarları tırtıklı bir kilim motifi DS (-), TS (-) GTS (-).

yarımkaşıksapı (T.+T.): Kaşık sapı motifinin yarısından oluşan motif (Etikan vd. 128) DS (-), TS (-) GTS (-).

yarımkıvrım (T.+T.): Kıvrım motifinin yarısından oluşan motif (Etikan vd.128) DS (-), TS (-) GTS (-)

yarımtestere/taracık (T.+ Far.): Kenar sularında kullanılan, testereye benzeyen bir motif. DS (-), TS (-) GTS (-).

yıldız (T): Dokumaların hemen hemen hepsinde kullanılabilen yıldız benzeyen bir motif DS (-), TS (-), GTS (-).

zikkaklı su (Fr.+T.): Zikkaklar şeklinde dokunan kenar suyu (Etikan vd. 80) DS (-), TS (-) GTS (-).

4. Top ve Topla İlgili İsimler: Halı ve kilim dokumalarında dokumanın iç kısmında yer alan genellikle dairesel, altıgen şekilleri olan geniş göbek motifine top adı verilmektedir. Türk dünyasında genellikle “göl” adı ile bilinen bu bölüm yörede ilçelere göre farklılıklar göstermektedir. Kırşehir yöresinden top ve topla ilgili 15 terim tespit edilmiştir. Bu terimler DS, TS ve GTS’de kayıtlı değildir.

antike top (İt.): (?) (Seyfeli, 20.05.2021) DS (-), TS (-), GTS (-).

bıçkırılı top (T.+ T.): İçerisinde “bıçkır” adı verilen motiflerin bulunduğu top DS (-), TS (-), GTS (-).

boncuklu top (T.+ T.): İçerisinde bayram şekerine benzeyen küçük renkli motifler bulunduran top (Etikan vd. 133) DS (-), TS (-), GTS (-).

çingıldaklı top (T.+ T.): Kenarlarında çingırak şeklinde küçük motiflerin sarktığı top motifi (Köksal, 01.05.2021) DS (-), TS (-), GTS (-).

çaylaklı top (T.+T.): (?) (Seyfeli, 20.05.2021) DS (-), TS (-), GTS (-).

dilikli top (T.+T.): Kenarları parçalı olan top. (Etikan vd. 69) (Özbağ ks.) DS (-), TS (-), GTS (-).

dört toplu (T.+T.): İçerisinde dört tane top motifi bulunan halı ya da kilim DS (-), TS (-), GTS (-).

güllü top (Far.+T.): Göbek motiflerinde gül şekli bulunan top (Etikan vd. 47) DS (-), TS (-) GTS (-).

kaneviçe topu (İt.+ T.): Çiçek desenleri olan top (Etikan vd. 84) DS (-), TS (-), GTS (-).

Özbağ topu (T.+T.): Özbağ yöresi dokumalarında yaygın olarak kullanılan top motifi DS (-), TS (-), GTS (-).

müftü topu (Ar.+T.): Altıgen biçiminde içe kıvrımları olan ortada çeşitli çiçek motifleri bulunan halı topu (Etikan vd. 47) DS (-), TS (-), GTS (-).

toplu halı (T.+T.): Top motifleri bulunan halı DS (-), TS (-), GTS (-).

toplu kilim (T.+Far.): İçerisinde top “göbek”, Türk dünyasında “göl” adı verilen desenlerin olduğu kilim DS (-), TS (-), GTS (-).

Türkocağı topu (T.+T.): Tuğ motifi ile birlikte kullanılan kahverengi ve kırmızı renklerin ağırlıklı olarak kullanıldığı top motifi DS (-), TS (-), GTS (-).

ulaklı top (T.+T.): (?) (Etikan vd. 47) DS (-), TS (-) GTS (-).

üç toplu (T.+ T.): İçerisinde üç tane top motifi bulunan halı ya da kilim DS (-), TS (-), GTS (-).

5. Kullanım Amaçlarına Göre Dokumalara Verilen İsimler:

Evin muhtelif yerlerine serilmek üzere dokunan dokumaların boyu ve kullanım amacı birbirinden farklıdır. Kullanım amaçları doğrultusunda yöreden 21 dokumacılık terimi tespit edilmiştir. Bu terimlerden DS’de 3, GTS’de 4 tanesinin anlamını görmek mümkündür. Bu bölümde yer alan söz varlığı TS’de yer almamaktadır.

baş halı (T.+T.): Sedire örtmek için yolluk biçiminde dokunan, sedirin uzunluğuna göre üç dört toptan oluşan halı, sedir halısı, serendaz DS (-), TS (-), GTS (-).

duvar halısı (Far.+T.): Duvarı süslemek amacıyla dokunan, ölçüleri evin ve duvarın büyüklüğüne göre değişebilen dokuma halılar DS (-), TS (-), GTS (+).

ha:be(heybe)(Ar.): Genellikle azık taşımak amacıyla dokunan, kullanıldığı yere göre çeşitli boylarda dokunan iki gözlü dokuma DS (+), TS (-), GTS (+).

güllü yastık (Far.+T. ek+ T.): İçinde gül desenleri olan yastık DS (-), TS (-), GTS (-).

kadısüllü yastık (?+T.): Zili tekniği ile dokunan, genellikle siyah renklerin ağırlıklı olarak kullanıldığı yastık dokuması, kadımelek yastık (Etikan vd. 25) DS (-), TS (-), GTS (-).

kağmı çuvalı (T.+ Far.): Yörede “don çulu” olarak da bilinen tarladan çeşitli ürünlerin taşınmasında kullanılan bir dokuma (Etikan vd. 25). DS (-), TS (-), GTS (-).

karyola halısı (İt.+ T.): Oda halısı olarak da bilinen odanın büyüklüğüne göre farklı ölçülerde dokunan halı DS (-), TS (-) GTS (-).

kayme yastık (Ar.): Sumak tekniği kullanılarak dokunan bir tür yastık (Etikan vd. 25) DS (-), TS (-) GTS (-).

kelle halısı (T.+T.): 4 ile 6 metrekare arasında değişen halı (Özdemir, 29.04.2020). DS (-), TS (-), GTS (-).

makat yastık (Ar. +T.): Berdilenmiş, içi doldurulmuş yastık DS (-), TS (-), GTS (-).

minder (Ar.): Oturma amacıyla dokunan dokuma DS (+), TS (-), GTS (+).

namazlık halısı (Far.+T. ek): Yaklaşık iki metre uzunluğunda olan, büyük halıların yetmediği yerleri dolduran halı DS (-), TS (-), GTS (-).

orta halısı (T.+T.): Yere serilen büyük halı (Etikan vd. 71) DS (-), TS (-), GTS (-).

öriye çuval (?+ Far.): Üzeri çeşitli motiflerle süslü olarak dokunmuş çuval (Etikan vd. 26) DS (+), TS (-), GTS (-).

sedir halısı (Ar.): Sedire serilmek için dokunan, eni dar yolluk biçimindeki halı DS (-), TS (-) GTS (-).

taban halısı (T.+T.): Büyük boylarda dokunan, büyük odalara serilen halı (Özdemir, 29.04.2020). DS (-), TS (-), GTS (+).

yastık (T.): Sedirlerde veya yerde duvara gelen kısımlara konulan, yaslanmak amacıyla kullanılan dokuma DS (-), TS (-), GTS (-).

yolluk (T.): Sedire sermek amacıyla dokunan dar halı DS (+), TS (-), GTS (+).

yük çalpısı (T.+T.): Yüklük örtüsü, yük çapı (Etikan vd. 23) DS (-), TS (-), GTS (-).

yük çapı(T.+T.): Bkz. Yük çalpısı (Etikan vd. 23) DS (-), TS (-), GTS (-).

yük çapışı: Yüklüğün üzerine örtmek amacıyla dokunan kilim, yük çalpısı, yük çapı, yüklük (Etikan vd. 130) DS (-), TS (-), GTS (-).

6. Dokumada Kullanılan Renkler ve Renklerin Hazırlanması ile İlgili İsimler: Kırşehir yöresi dokumalarında 1950'li yıllara kadar daha çok kök boyalar kullanılmıştır. Bu tarihten sonra özellikle hazır iplerin kullanılması, yapay boyaların kullanılması renkleri ve boyama ile ilgili terminolojinin de değişmesine sebep olmuştur. Yörede yetişen madımalak cacığı, yarpız nanesi, asma yaprağı, sütleğen, ceviz vb. bitkiler özellikle kök boya yapımında yaygın olarak kullanılan bitkiler olmuşlardır. Renklerle ilgili olarak yöreden 16 terim tespit edilmiştir. Bunlardan sadece iki renk adı GTS'de kayıtlıdır. DS ve TS'de bu bölümdeki söz varlığı mevcut değildir.

ala (T.): Koyu tonlardaki renkler (Etikan vd. 36) DS (-), TS (-), GTS (+).

akçalı (T.): Açık renklerin yoğun olarak olduğu dokuma. DS (-), TS (-), GTS (-).

boyak (T.): Yün ipleri renklendirmeye yarayan boya (Etikan vd. 33) DS (-), TS (-), GTS (-).

boya pürü (T.+Far.): İp boyamaya yarayan bitki kökü. DS (-), TS (-), GTS (-).

boz (T.): Gri tonları DS (-), TS (-), GTS (+).

cengari (Far.): Turkuza benzeyen bir renk DS (-), TS (-) GTS (-).

dönme/döndürme (T.): Dokuma ipinin kök boya ile ilk rengini verdikten sonra yapay boya ile istenilen renge boyanması (Etikan vd. 35). DS (-), TS (-) GTS (-).

hanımteri (T.+T.): Yeşile yakın bir hardal sarısı (Etikan vd. 36) DS (-), TS (-), GTS (-).

kambaklı (ğumba0lı) (?): Sütü kahve (Etikan vd. 36) DS (-), TS (-), GTS (-).

kaliber (?): Eflatun (Etikan vd. 36) DS (-), TS (-), GTS (-).

kuşçemeği (T.+T.): Madımalak cacığı olarak da bilinen, ip boyamakta kullanılan bir bitki. (Etikan vd. 33) DS (-), TS (-), GTS (-).

se taşı (T.): Boyada rengi sabitlemek amacıyla kullanılan, beyaz renkli taş. (Seyfeli, 20.05.2021) DS (-), TS (-), GTS (-).

siçantüyü (T.+T.): Gri DS (-), TS (-), GTS (-).

sürmeli (T.): Koyu renklerde olan dokuma. DS (-), TS (-), GTS (-).

taş boya (T.+T.): Taş kara boya da denilen siyah rengi elde etmek için kullanılan yapay boya tozu (Köksal, 01.05.2021). DS (-), TS (-), GTS (-).

tetir (T.): Kahverengi DS (+), TS (-), GTS (-).

7. Diğer İsimler: Kırşehir yöresinde yukarıda verilenlerin dışında terim özelliği kazanmış 21 sözcüğe daha ulaşılmıştır. Bu sözcüklerden verilen anlamı ile 3 tanesi DS'de, 1 tanesi de TS'de kayıtlıdır. GTS'de burada verilen anlamları yer almamaktadır.

ağızlık (T.): Ara ipini çapraz geçmek için kücünün üzerinden basıldığında tek ve çift çözümlerin birbirinden ayrılması ile oluşan boşluk. DS (-), TS (+) GTS (-).

ayak (T.): Halı ve kilimlerin alt ve üst taraflarında yer alan kenar suyundan önce konulan 3-4 cm genişliğindeki dokuma DS (-), TS (-) GTS (-).

berdici (?): Halı yastıkları ve kilimleri dolduran kimse DS (-), TS (-) GTS (-).

birit (T.): Duvar halılarını duvara asmak için kenar kısmına yapılan askılık (Etikan vd. 79). DS (-), TS (-), GTS (-).

boncuk (T.): Dokumaya başlarken ve bitirirken çözgüyü daha da sağlamlaştırmak amacıyla çözgü telleri çift alınarak kilimin eni boyunca yapılan zincir örgü (Etikan vd. 40). DS (-), TS (-), GTS (-).

çelen (T.): Halı yastıkların berdi kısmını oluşturan ince kamışlardan oluşan otsu kısım DS (-), TS (-), GTS (-).

çile (T.): Halıcılıkta kırk çözgü ipinden oluşan ölçü birimi DS (-), TS (-), GTS (-).

gangal (Rum.): Kirmenin bir yöne doğru dolması ile iki kirmen şakımın alabildiği kadar ip (Çetin, 08.10.2020). DS (+), TS (-), GTS (-).

gırhum (T.): Halı makasla kırkıldıktan sonra dökülen parçalar (Özbağ ks.) (Köksal, 01.05.2021) DS (-), TS (-), GTS (-).

göz (T.): Heybe türü dokumaların cep bölümü DS (-), TS (-) GTS (-).

kenar örgüsü (Far.+T.): Kullanım aşamasında halının sökülmesini engellemek amacıyla yapılan kenardaki ovarlok kısmı DS (-), TS (-) GTS (-).

oy (T.): Düz dokumalarda motiflere verilen ad, yanış (Etikan vd. 44). DS (-), TS (-), GTS (-).

orta nakışı (T.+Ar.): Halı ve yastıkların göbek kısmında bulunan motifler DS (-), TS (-) GTS (-).

örnek (T.): Halı veya kilim dokurken bakılan örnek halı veya motiflerin çizildiği sert mukavva, model DS (-), TS (-), GTS (-).

ponçak (T.): Örgülü saçak DS (+), TS (-) GTS (-).

saçak (T.): Halı bittikten sonra genellikle 10-15 cm uzunluğunda bırakılan çözümlü kısmı, ponçak. DS (-), TS (-), GTS (+).

sümen (T.): Eğrilmek üzere hazırlanmış yün. DS (+), TS (-), GTS (-).

şak (Ar.): İki parça şeklinde olup daha sonra birleştirilen kilimlerde her bir bölüme verilen ad DS (-), TS (-), GTS (-).

takım yastık (T.+T.): Altı adet yastıktan oluşan takım DS (-), TS (-) GTS (-).

tilif (?): Sarma konturlu kilimlerde motifin etrafını çevreleyen, iğne ardı dikiş biçiminde yapılan bir dokuma tekniği (Etikan vd. 43) DS (-), TS (-) GTS (-).

toprakçalık (T.): Halı dokumaya geçmeden önce yapılan kilim şeklindeki dokunan etek örgüsü (Etikan vd. 40) DS (-), TS (-), GTS (-).

Sonuç

Dokumacılık hem kültürel hem de ekonomik değeri olan bir el sanatıdır. Günümüzde fabrikasyon ürünlerin artması, insanların müstakil evlerden apartman dairelerine taşınmaları, zorunlu eğitimin uzaması, insanların telefon, internet gibi iletişim araçları ile daha çok zaman geçirmeleri, kitle kültürünün yaygınlaşması vb. sebepler, Kırşehir yöresi ve Anadolu'nun birçok beldesinde bu el sanatını bitme noktasına getirmiştir.

Saha çalışmaları sırasında doğrudan dokuyan kişi sayısından ziyade büyüklerinin dokuduğuna şahit olan kaynak şahıslarla karşılaşmış olmamız, halı direklerinin kırılması veya kullanılmayan eski bağ evlerinde çürümeye terkedilmesi de yörede bu sanatın bittiğinin bir göstergesidir.

Kırşehir yöresinde elinde halı, kilim, yolluk gibi el dokuması ürünler bulunan kişilerin bu dokumaları, fabrikasyon ürünlerle değiştirmeleri de mevcut yapının korunamadığını göstermektedir. Günümüzdeki evlerin merkezi sistemle ısınması sebebiyle yün dokumaların çabuk güvelenmesi de el dokumalarının saklanması zorlaştırmıştır. Bu da kişilerin daha çok hazır ürünlere yönelmesine sebep olmuştur.

Dokuyan kişinin algısına göre yörede aynı motife birden fazla isim verilebilmektedir. Yörede "saçbağı" olarak bilinen kilim motifi "çingiraklı oy, saçaklı oy"; çengel olarak bilinen motif "çek oyası, kollu

oy”; sandık oyu olarak bilinen kilim motifi “bıçkır, parmak, ev”; hançer motifi “ tarak”; tavşan topuğu “kurtağzı”; pençe “eli böğründe” adlarını alarak bu alanda zengin bir terminolojinin oluşmasına neden olmuştur. Motifin kişinin zihninde uyandırdığı görsel göstergeler de motif adlarına yansımıştır.

Kırşehir yöresi halı ve kilim motiflerinde Selçuklu devletinin hükümdarlık simgesi olmuş çift başlı kartal motiflerini de görmek mümkündür.

Kırşehir yöresi ağızlarında yer alan söz varlığının dokuma terimlerine de yansıdığı görülmektedir. Yörede çok sevilen çitlik, kuş çemeği gibi bitki adları, halıcılık terminolojisine de yansımıştır. Dokumalardaki motif adlarına Kırşehir yöresinde en çok kullanılan kazan, tarak vb. eşyalar yansımıştır. Özellikle insan uzuvlarını yansıtan el, ayak, baş, göbek vb. sözcükler dokumalara motif adı olarak yansımıştır.

Bitkisel, hayvansal ve nesne betimlemelerinin yoğun olarak görüldüğü Kırşehir yöresi dokumaları, yöre halkının günlük yaşamına ve coğrafyaya dair de ipuçları vermektedir. “Pıtrak” adı verilen insanların ve hayvanların üzerine yapışan dikenin halı ve kilimlere motif olarak işlenmesi hayatın dokumalara ayrıntılı bir şekilde yansıdığı gösteresidir.

Kırşehir yöresi kilim ve halı dokumalarında görülen “ göbek” adı da verilen “toplar” yörenin farklı bölgelerinde değişik isimler alır. Kındam topu, Özbağ topu, Mucur topu gibi. Orta Asya Türk halılarında da “göl” adı verilen bu topolar dokumanın genel karakteridir. Halıdaki topolar aynı zamanda ait olduğu topluluğun yaşam alanıdır.

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan toprak ve su kültürlerini dokumacılık sanatında da görmek mümkündür. Halının ilk bölümü “toprakçalık, topraklı” adı verilmekte ve halı topraklılığının üzerine oturtulmaktadır. Topraklıdan sonra kenar sularının başlaması da su kültürünün dokumacılık kültürüne yansımaları olarak değerlendirilebilir. Dokumalardaki toprak ve motiflerinin halk bilimsel açıdan incelenmesi gerekir.

Alandaki söz varlığına ulaşırken derleme yaptığımız bazı kaynak kişiler bu alanda kullanılan sözcüğü hatırlamış fakat özellikle motif adlarında nasıl olduğunu tam olarak tarif edememişlerdir. Bir kısmı motifi hiç görmediğini fakat çevresindekilerden duyduğu kadarıyla hatırladıklarını ifade etmişlerdir. Bu sebeple söz varlığı derlerken yöre dokumalarından örnekler göstererek kaynak kişilere dokumadaki bölümleri

sormak gerekmektedir. Bunun için bu alanla ilgili bir renk, motif ve desen albümü oluşturmak gerekmektedir.

Kırşehir yöresi halılarında bölgesel olarak desen farklılıkları görülmektedir. Özellikle Özbağ kasabası ve Mucur ilçesinin kendine has desen ve motiflerle dikkat çektiği gözlemlenmektedir. Mucur yöresinde pençeli halı ya da pençeli yastık denilen dokumalar daha yaygınken, Özbağ yöresinde Türkocağı topunun kullanıldığı, tuğlu dokumalar daha yaygındır. Mucur ilçesine bağlı Dalakçı köyü de özellikle siyah rengin hâkim olduğu kilim dokumaları ile yöre dokumacılığında önemli bir yer tutar.

Kırşehir yöresi dokuma sanatında hem söz varlığı olarak hem de motif olarak Orta Asya dokuma kültürü ile birçok yönden benzerlikler görmek mümkündür. Ortak motifler ve ortak adlandırmalar, Türk kültürünün halıya atılan ortak imzasıdır. Göktürk alfabesinde gördüğümüz bazı damgalar (Ok, er, es vb.) Kırşehir yöresi halılarında da görülebilir.

Dokuma terimlerinin anlamlandırılması konusunda da önemli bir problem vardır. Özellikle güzel sanatlar alanında yapılan tezlerde yanışın görseli verilmiş, altına ismi yazılmıştır. Çalışmalarda dokumacılık terimleri kullanılmış fakat bu terimlerin anlamlarına detaylı bir şekilde yer verilmemiştir. Eser sonlarında sözlük kısmının olmaması da bu terminolojinin dil açısından ortaya konmasını zorlaştırmaktadır. Burada kullanılan terimlerin birçoğunun anlamı mevcut sözcüklerde yer almaktadır.

Anlamlandırma sürecinde dokumacılık geçmişimizin olması sebebiyle kişisel tecrübelerimiz yazıya aktarılmış, bazı sözcüklerin anlamlandırılmasında güzel sanatlardaki akademisyenlerin yardımına başvurulmuştur. Bu noktada güzel sanatlar alanındaki akademisyenlerle Türk dili üzerinde incelemeler yapan araştırmacıların ortak bir çalışma yapması özellikle söz varlığının doğru adlandırılması noktasında önemli bir adım olacaktır.

Kırşehir yöresi dokumacılık terimlerinin sözlüklere yansıma oranı oldukça düşüktür. Çalışmada yer alan 249 terimden 12'si GTS'de, 25'i DS'de, 3'ü TS'de kayıtlıdır. Yöredeki dokumacılık terimleri göz önüne alındığında bu sözlüklerin bu alandaki söz varlığını yansıtmada yeterli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Anadolu'nun farklı yöreleri ilgili olarak yapılacak bölgesel çalışmalar, bu eksikliğin giderilmesinde etkili olacaktır.

KAYNAKLAR

- Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatının Bin Yılı*. Eren Yayınları, 2005.
- Deniz, Bekir. "Kırşehir ve Mucur Halılarının Sözlüğü 1." *Arış Dergisi*, no.1, 1997, ss. 158-153.
- Deniz, Bekir. "Kırşehir Halıları." *Arkeoloji-SanatTarihi Dergisi* III, 1984, ss. 25-81.
- Deniz, Bekir. *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000.
- Deniz, Bekir. "Anadolu Türk Halı Sanatının Kaynakları." *Sanat Tarihi Dergisi*, no. XIV-1, 2005, ss. 79-103.
- Derleme Sözlüğü*, 1-12 Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993.
- Ercilasun, Ahmet Bican, ve Ziyat Akkoyunlu. *Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Türk Dil Kurumu, 2014.
- Etikan, Sema, vd. *Kırşehir El Sanatları*. Gece Kitaplığı, 2020.
- Etikan Sema, vd. "Kırşehir Halıları." *Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı Kitabı*, Editör Aysen Soysaldı, c. 2, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2020, ss. 1061-1100.
- Genç, Reşat. "Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türklere Dokuma ve Yaygı İşleri." *Arış*, 1997, ss. 8-17.
- Günşen, Ahmet. *Kırşehir ve Yöresi Ağızları Sözlüğü*. Ocak Yayınları, 2001.
- Güncel Türkçe Sözlük* (sozluk.gov.tr Erişim: 20.08.2021)
- Karaçay, Çiğdem. *Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Kırşehir Halıları*. 2011. Gazi Ü, Yüksek lisans tezi.
- Karataş, Mustafa. *Türk Dilinde Yanış (Motif) Adları-Anadolu Sahası*. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Mıstanlıoğlu, Nurhan. *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırşehir Sancağı*. 2004. Selçuk Ü, Doktora tezi.
- Öztürk, Bahadır, ve Gonca Karavar. "Özel Bir Koleksiyonda Bulunan Kırşehir ve Muzur Halıları." *Asos Journal*, no. 66, Mart 2018, ss. 121-133.
- Pala, Zehra. *Konya Etnografya Müzesi ve Mevlana Müzesi'nde Bulunan Kırşehir Halıları*. 2016. Selçuk Ü, Yüksek lisans tezi.
- Soydan, Serpil. "Derleme Sözlüğü'nde Dokumacılıkla İlgili Söz Varlığı." *Turkish Studies*, Vol. 8/4, Spring 2013, ss. 1287-1303.
- Tarama Sözlüğü* (sozluk.gov.tr Erişim: 28.08.2021)
- Vahapoğlu, Pelin. *Kırşehir İli El Dokuması Halılarındaki Teknik, Desen ve Kompozisyon Özelliklerinin İncelenmesi*. 2014. Gazi Ü, Yüksek lisans tezi.

KAYNAK KİŞİLER

Kş-1: Mahmut Seyfeli, 66 yaş, Halk bilimi Araştırmacısı, Kırşehir Merkez, yüksek lisans mezunu (20.05.2021).

Kş-2: Hatice Köksal, 50 yaş, Ev Hanımı, Özbağ Kasabası, ilkokul mezunu (01.05.2021).

Kş-3: Alaaddin Köksal, 53 yaş, Emekli, Özbağ Kasabası, lise mezunu, (01.05.2021).

Kş-4: Akile Çetin, 67 yaş, Ev hanımı, Yörücek Köyü/Mucur, ilkokul mezunu (08.10.2020).

Kş-5: İbrahim Özdemir, 82 yaş, Yazar ve koleksiyoncu, Dalakçı köyü/Mucur (29.04.2020).

ÖZBEK ŞAİR ZÜLFİYE İSRAİLOVA'NIN ŞİİR SANATI VE ŞİİRLERİNDE KADINLAR

Öz: Zülfiye İsrailova, 1930'lu yılların başında edebî hayata adım atan ve yaklaşık altmış yıl boyunca modern Özbek şiirine hizmet eden şairdir. Hayatını şiir yazmaya adanmış bir şair olmasının yanı sıra Özbek matbuat hayatına da hizmetleri olmuştur. Zülfiye'nin şiir sanatının oluşumunda çocukluğunda annesinden dinlediği şiirler, Fuzulî, Nevâyî gibi klasik Türk edebiyatının ünlü şairleri, Rus şairlerden Puşkin, Lermontov ve 1935 yılında evlendiği Özbek şair Hamit Alimcan'ın etkisi vardır. Zülfiye, bu şairleri örnek alarak şiirler yazmış, kendine has bir şiir anlayışı ortaya koymuştur. Zülfiye'nin şiir yazmaya başladığı dönem Komünist Parti'nin edebiyat üzerinde hâkimiyet kurduğu yıllara denk gelir. Bu nedenle şair, propaganda şiirleri yazmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında yazdığı vatanperverlik ve kahramanlık şiirleri, Parti'nin isteği doğrultusundadır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise şiirlerinde şekil ve içerik bakımından değişim ve gelişim görülür. Zülfiye'nin şiirlerindeki esas unsur insandır. Kendisine ilham kaynağı olarak kadınları seçmiş, onların hislerine tercüman olmuştur. Tarlada ve fabrikada çalışan işçi kadınlar, cephe gerisinde Sovyetler için çabalayan vatansever kadınlar, aile ve toplum baskısından kurtulmuş eğitimli kadınlar, eşi savaşta ölen gelinler, oğlunu savaşta kaybeden anneler, cephedeki nişanlısının yolunu gözleyen kızlar, Zülfiye'nin şiirlerinde yer verdiği kadın tipleridir.

Anahtar Kelimeler: Zülfiye İsrailova, Modern Özbek Şiiri, Şiir Sanatı, Kadınlar.

The Art of Poetry and Women in Poetry of the Uzbek Poet Zülfiye Israilova

Abstract: Zulfıye Israilova is a poet who stepped into her literary life in the early 1930s and served modern Uzbek poetry for about sixty years. In addition to being a poet who devoted her life to writing poetry, she had services to the Uzbek press life. The poems she listened to from her mother in her childhood, famous poets from classical Turkish literature such as Fuzulî and Nevayî, Russian poets Pushkin, Lermontov, and the Uzbek poet Hamit Alimcan she married in 1935 had an impact on the formation of Zulfıye's poetry. Zulfıye wrote poems by taking these poets as a role model and created a sui generis understanding of poetry. The period when Zulfıye started to write poetry coincides with the years when the Communist party dominated literature. For this reason, the poet wrote propaganda poems. Her patriotic and heroic poems are in line with the wishes of the party during the World War II. After the World War II, there is a change and development in her poems in terms of form and content. The main element in Zulfıye's poems is human. She chose women as her inspiration and became an interpreter of their feelings. Women working in the fields and factories, patriotic women behind the front striving for the Soviet Union, educated women freed from family and social pressure, brides whose husbands died in the war, mothers who lost their sons in the war, girls watching the path of their fiancés at the front are the types of women Zulfıye includes in her poems.

Keywords: Zulfıye Israilova, Modern Uzbek Poetry, Art of Poetry, Women.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
50. SAYI / VOLUME
2021-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi Erhan GİRAY

Artvin Çoruh Üni.
Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

erhangiray@artvin.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8731-1546

Gönderim Tarihi

Received
03.10.2021

Kabul Tarihi

Accepted
16.11.2021

Atf

Citation

Giray, Erhan. "Özbek Şair Zülfiye İsrailova'nın Şiir Sanatı ve Şiirlerinde Kadınlar." *Türk Lük Bilimi Araştırmaları*, no. 50, 2021, ss. 95-109.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Zülfiye'nin Hayatı ve Şiir Sanatı

Modern Özbek şiirinin usta isimlerinden Zülfiye İsrailova¹, 1915 yılında Taşkent'in Okçu mahallesinde doğar. Şiir okumayı ve müzik dinlemeyi seven bir ailede büyür. Özellikle annesinin şiire büyük ilgisi vardır. Şair, 1965 yılında yazdığı bir yazısında, şiir ve edebiyata yönelmesindeki en büyük etkenin, annesinden duyduğu şiirler ve hikâyeler olduğunu ifade eder. Babası ise demircidir. Zülfiye babasının çalışma azmine ve yeteneğine hayran kalır, çalışarak her şeyin üstesinden gelinebileceğini çocukluk yıllarında babasından öğrendiğini dile getirir. Şiirdeki başarısının temelinde babasından öğrendiği çalışma azminin etkili olduğu söylenebilir. Dört ağabeyi ise savaş yıllarının kurbanı olur (Zulfiya, *Sh'erlar* 6-7).

Zülfiye, ilkokulu bitirdikten sonra Kadınlar Bilim Yurdu'nda eğitim alır (1931-1934). 1938 yılında Puşkin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimini tamamlar. 1938-1948 yılları arasında *Bolalar* (Çocuklar) neşriyatında muharrir; Özbekistan Devlet Neşriyatı'nda bölüm başkanı; 1950-1953 yılları arasında *O'zbekiston Xotin-Qizlar* (Özbekistan Kadınlar) dergisinde bölüm başkanı; 1953-1980 yılları arasında ise *Saodat* (Saadet) dergisinde başmuharrir olarak çalışır (Mirvaliyev 86).

Zülfiye, bütün dünyada barışı sağlamak amacıyla Sri Lanka, Avusturya, Delhi, Kolombo, Kahire ve pek çok şehirdeki toplantılara devlet tarafından gönderilir. Burada okuduğu şiirler ve konferanslarla kendini bütün dünyaya tanıtmaya fırsatı bulur.

1930'lu yıllar Özbek Sovyet Edebiyatı'nın dönüm noktası olur. Parti Merkez Komitesi'nin aldığı kararlar edebiyat, sosyalist realizm akımının prensipleri doğrultusunda gelişmeye başlar. Özbek şair ve yazarlar, kolektifleşme, Sovyetlerin ekonomik gelişmesi, kadınların toplumda söz sahibi olması ve işçi sınıfının yüceltilmesi gibi konularda eserler vermeye başlar. Zülfiye de böyle bir edebî ortamda, Kadınlar Bilim Yurdu'nda eğitim aldığı sırada şiir yazmaya başlar. Okulda şair Şükür Sadulla ona rehberlik eder. Dönemin önemli şairlerinden Gafur Gulam, Uygun ve Aybek'in şiirleri ile tanışma fırsatı bulur (Karimov vd. 250). Çocukluk yıllarında okuduğu klasik Türk şairlerinden Nevâyî'nin gazelleri, Fuzulî'nin destanları, Rus şairler Puşkin, Lermontov, Neksarov'un ve İngiliz şair Byron'un şiirleri onun şairliğinin oluşmasına kaynaklık eder (Mirzayev 297).

Zülfiye'nin şiir sanatını, işlediği temalar ve edebî değer açısından üç bölüme ayırmak mümkündür:

¹ Şair, kitaplarında ve yazılarında soyadına yer vermez, sadece adını kullanır. Özbek edebî çevresinde de şairin soyadı zikredilmez. Çalışmada kaynak gösterilirken sadece şairin adı kullanılmıştır.

- a. İlk Dönem (1932-1939)
- b. II. Dünya Savaşı Yılları (1940-1945)
- c. II. Dünya Savaşı Sonrası (1945 ve sonrası)

Onun ilk şiiri *Men Ishchi Qizi* (Ben İşçi Kızıyım)², 1931 yılında *İşçi* gazetesinde basılır (*Maktabda Zulfiya...* 52). Henüz on yedi yaşındayken yayımladığı *Hayot Varaqlari* (Hayat Sayfaları) (1932) kitabındaki şiirler, ilk dönem şiirleri arasında yer alır. Bu kitapta on dokuz şiiri vardır. Bu şiirlerde kolhoz ve sohvozlarda emek veren işçiler ile Sovyet hükümetine övgü geniş yer tutar. Öte yandan *Hayot Varaqlari* şiir kitabındaki şiirlerini şairin gençlik yıllarının verdiği heyecanla yazdığını söylemek mümkündür. Estetik kaygıdan ziyade tema üzerine yoğunlaşan şair, bu şiirlerinde acemilik ve eksiklikler olduğunu kabul eder. *Hayot Varaqlari* adlı şiir kitabı hakkındaki düşüncelerini şu cümlelerle açıklar:

Bu kitabın sayfalarını çevirdiğimde, gözüme hamlık ve eksiklikler açıkça çarpıyor, bu beni endişeye düşürüyor. Bununla birlikte şiirlerin kahramanları, şiirlerde ileri sürülen fikirler ve duygular tamamen kalbimden uzaklaşmamış diye düşünüyorum, daima öyle kalacak (*Zulfiya, She'rlar* 8).

Zülfiye, Özbek şairlerinden Hamit Âlimcan ile 1935 yılında evlenir. Bu evlilik onun şairliğinin olgunlaşmasına katkıda bulunur. Zülfiye, Hamit Âlimcan'ı sadece bir eş olarak değil aynı zamanda kendine bir öğretmen olarak gördüğünü şöyle açıklar:

Büyük şair, Özbek Türkçesi ve edebiyatı uzmanı, kabiliyetli, dostlara şefkatli, düşmanlara acımasız Hamit Âlimcan, sadece benim hayat yoldaşım ve çocuklarımın babası olmakla kalmayıp aynı zamanda kalbim ve ruhuma uygun yol arkadaşım ve duyarlı yol göstericimdi. Ben ondan fikir almayı, çalışmayı ve şiir yazmayı öğrendim, onun okulunda eğitim aldım (*She'rlar* 9).

Zülfiye, ikinci şiir kitabını 1939 yılında *Qizlar Qo'shug'i* (Kızlar Şarkısı) adıyla yayımlar. Bu şiir kitabına on üç şiir dâhil eder³. *Qizlar Qo'shug'i* (Kızlar Şarkısı), *Martni Kutganda* (Martı Beklerken), *Studentka* (Öğrenci) gibi şiirlerde, kadınların yeni Sovyet hayatındaki yeri, Sovyet sistemine övgü, emek, eğitim ve vatanperverlik gibi temaları işler (*Zulfiya, Qizlar Qo'shug'i*). Şairin *Hayot Varaqlari* şiir kitabıyla *Qizlar Qo'shug'i* şiir kitabı karşılaştırıldığında, şiir sanatında büyük bir gelişim gösterdiği

² Bu şiir, 1932 yılında basılan *Hayot Varaqlari* (Hayat Sayfaları) şiir kitabında *Men Ish Qizi* (Ben İş Kızı) adıyla yer alır (*Zulfiya, Hayot Varaqlari* 9).

³ Bu şiir kitabındaki yedi şiir, aynı yıl *She'rlar* (Şiirler) adıyla yayımlanmıştır.

söylenebilir. Doğa tasvirlerine ve insanların iç dünyalarına yer vermeye başladığı görülür. Tema olarak çeşitlilik de göze çarpan farklılıklar arasındadır.

II. Dünya Savaşı yıllarında şiir yazmaya devam eden Zülfiye, 1943'te *Uni Farhod Der Edilar* (Ona Ferhat Derdiler) ve 1944'te *Hijron Kunlarida* (Hicran Günlerinde) şiir kitaplarını yayımlar. Bu kitaplardaki şiirlerde vatan sevgisi, cephede savaşılan askere övgü ve düşmana duyulan nefret vardır. 1944 yılında eşi Hamit Âlimcan'ın bir trafik kazasında ölmesi, Zülfiye'yi bunalıma sürükler. Şairin bunalımlı ruh hâli onun şiirlerine de yansır. Hamit Âlimcan'ın ölümü münasebetiyle yazdığı *Kechir, Qoldim G'aftlatda* (Affet, Kaldım Gaflette), *Bahor Keldi Seni So'raqlab* (Bahar Geldi Seni Arıyorum), *Hijron Kunlarida* (Hicran Günlerinde), *Ko'rganmiding Ko'zlarimda Yosh* (Görmüş Müydün Gözlerimde Yaş), *Sen Qaydasan, Yuragim* (Sen Nerdesin, Yüreğim), *Ne Baloga Etding Mubtalo* (Ne Belaya Ettin Müptela), *Yulduz* (Yıldız), *Sog'inganda* (Özleyince) gibi şiirlerde ölüm, aşk, ayrılık ve sevgiliye sadakat konularını işler. Bu şiirlerinde samimi ve duygusal bir üslup ön plana çıkar. Ayrıca bu şiirlerde, sadece kendi duygularını yansıtmamış, savaşta eşlerini kaybeden binlerce Özbek kadınının duygularına da tercüman olmuştur.

II. Dünya Savaşından sonra, *Hulkar* (Ülker), *Dugonalar Bilan Suhbat* (Kız Arkadaşlarla Sohbet), *Yuragimga Yaqin Kishilar* (Yüreğime Yakın Kişiler), *Hayot Jilosi* (Hayat Cilası), *She'rlar* (Şiirler), *O'ylar* (Düşünceler), *Yillar, Yillar* (Yıllar, Yıllar), *Shalola* (Şelâle), *Kamalak* (Gökkuşağı), *Xayollar, Tuyg'ular* (Hayaller, Duygular), *Tong Bilan Sham Aro* (Tan ile Akşam Arası) adını taşıyan şiir kitapları yayımlanır. Şiirlerinin birçoğu 1985 yılında üç cilt halinde seçme eserler adıyla Gafur Gulam Neşriyatı tarafından basılır. Bu kitaplardaki şiirleri konu olarak iki gruba ayrılabilir: İlk grupta ayrılık, ölüm, sadakat, aşk, savaş korkusu ve endişe gibi konular üzerine şiirler yazar. Bu şiirlerinde eşi Hamit Âlimcan'ı kaybetmesinin etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. İkinci grupta ise savaş, vatan, geçmiş, gelecek, mertlik, cesaret şiirleri yer alır. Zülfiye, her ne kadar içinde bulunduğu psikolojik duruma uygun şiirler yazsa da Parti'nin istediği gibi güncel konuları işlemeye de devam eder.

II. Dünya Savaşı sonrası şiirlerinde şairin şiir türünde ustalaştığı söylenebilir. Bunun yanında “şiirlerinizi anlamak zorlaşıyor” (Karimov vd. 352) şeklinde bazı eleştiriler alır. *O'ylar* (Düşünceler) adlı şiir kitabını yayımladığı yıllarda bir sohbet sırasında bu eleştirilere şöyle cevap verir:

Bu ifade beni çok endişelendirdi. Kitapta kendim için bir yenilik olduğunu seziyordum. Bu bana göre geçmişe dönmek değil, kabiliyetin gelişmesidir. Ben çocuklukla kullanılan nispetler, sıfatlar, istiarelerden, edebiyatçılar buna “geleneksel imgeler” de derler, kaçmaya çalıştım, her

bir şiire, tabiri caizse, yakışan istiarelerle zarif iklim yaratıp onu konunun o şiirdeki yönelişi, o şiirdeki hissi duyguyla bağlamaya çalıştım (...) Kitaba giren şiirlerimin çoğunluğu karışık görünse de, bu durum daha çok derin anlamlı imgelerle düşünceyi ifade etmeye çalışmamdan kaynaklanır (Karrimov vd. 352-353).

Zülfiye, II. Dünya Savaşı sonrası yazdığı şiirlerinde kendine has bir üslup oluşturur. Özbek şair Mirtemir'e göre, kendine has şiir üslubunun olmasının sebebi, şiirin bütün türlerinde ve bütün vezinlerinde kalem oynatabilmesindedir. Ayrıca şairin taklitten uzak durması onu diğer şairlerden ayıran bir özelliktir (Zulfiya, *Asarlar* 8).

Zülfiye'nin 1970 sonrası yazdığı şiirleri hem şekil olarak hem de içerik olarak farklılaşır. 1982 yılında kaleme aldığı *Yillar* (Yıllar) şiiri, şairdeki değişimin göstergesidir. Bu şiirde, serbest müstезat nazım biçimini kullanır. İlk okunuşta anlaşılmayan üzerine düşünülmesi gereken bir şiirdir:

<i>Kechang ortga,</i>	Gecen arkaya,
<i>Ertang oldinga tortar,</i>	Yarının ileriye çeker,
<i>Qushlar barg uzganday umrindan uzib.</i>	Kuşlar yaprak koparmış gibi ömründen koparıp.
<i>Fikring parmalasa yorilar toshlar.</i>	Düşüncen delse yarılr taşlar.
<i>Lekin yillar yo'lni bo'larmi buzib?</i>	Ancak yıllar yolu böler mi bozup?
<i>Yo'q, buzib bo'lmaydi, ketar yo'llarni!</i>	Yok, bozup bölmez, gider yolları!
<i>Bekat qurib tashla, gar qodir esang,</i>	Durak kurup bırak, eğer kabiliyetli isen,
<i>Kim bo'lding?</i>	Kim oldun?
<i>Ne qilding?</i>	Ne yaptın?
<i>Bormi kelurlarga arzirlik tuhfang?</i>	Var mı geleceğe layık hediye?
<i>Tortiq bo'larli</i>	Hediye olarak?

(Zulfiya, *Bahor Keldi...* 125)

Şairin *Shoshma Hali* (Bakakalma), *O, Ertam, Eng Go'zal Afsonam!* (A, Yarınım, En Güzel Efsanem!), *Men Bo'lmasam* (Ben Olmasam) gibi son dönem çoğu şiirlerinde bu değişim söz konusudur.

Zülfiye'nin şiirlerinin temelinde insan vardır. O, bütün varlığını insana bağışlamıştır. İnsanların neşesine neşe katmak, derdine ortak olmak, duygu ve düşüncelerini anlatmak tek amacı olmuştur. Elbette yaşadığı dönemde Komünist Parti'nin edebiyat üzerindeki baskısından dolayı Sovyetleri öven şiirler yazmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında da Parti'nin isteği doğrultusunda vatanperverlik ve kahramanlık şiirleri yazmak zorunda kalmıştır. Bu şiirlerini yazarken insanı şiirlerine taşımaktan vazgeçmemiştir. Kolhozda çalışan işçiler, cephede savaşan askerler, yetim kalan çocuklar, ezilen kadınlar, eşini kaybeden anne ve gelinler onun bütün şiirlerinde karşılaşılan insanlardır.

Zülfiye'nin şiirlerinde dikkat çekici noktalardan biri, tabiat tasvirleridir. Şair, çocukken evlerinin büyük bir bahçesi olduğundan bahseder. Annesinin bu bahçeye çeşit çeşit çiçekler ektiğini anlatır. Bu bahçenin onların hayatlarına büyük bir güzellik kattığını dile getirir. Şairin bahar simgesiyle yazdığı şiirlerinde çocukluk yıllarında büyüdüğü bu bahçenin etkisi vardır (Zulfiya, *Kuylarim Sizga* 6). Zülfiye için tan ve bahar simgelerinin de ayrı bir önemi vardır. Şair, ayrıca kendisini tan şarkıcısı olarak tanımlar. Bilindiği gibi edebiyatta tan, umudun; bahar ise yeniliğin habercisi, güzelliğin sembolü olarak kabul edilmektedir. Zülfiye de bu simgeleri kullanarak Özbek halkını gelecekte güzel günlerin beklediğini anlatmaya çalışır. Mirtemir, Zülfiye'nin şiirlerindeki tan simgesini, özgürlük, mutluluk, büyük ve parlak bir dünya arzusu anlamlarında kullandığını ifade eder (Zulfiya, *Asarlar* 5). Tan ve bahar üzerine *Ko'klam Kuyi* (Bahar Şarkısı) (1932), *Bahor* (Bahar) (1932, 1936), *Bahor Keldi Seni So'raqlab* (Bahar Geldi Seni Arıyorum) (1945), *Yana Bahor Hokim* (Yine Bahar Hâkim) (1968), *Shu Kunlarda Bahorga Zorman* (Şu Günlerde Bahara Muhtacım) (1968), *Bahor Bolmasaydi* (Bahar Olmasaydı) (1972), *Suluv Tong* (Sulu Tan) (1944), *Biz Tongni Sevgan-chun* (Biz Tanı Sevdiğimiz İçin) (1947), *Tong Qo'shig'i* (Tan Şarkısı), *Vatan Tongi* (Vatan Tanı) (1956), *Mening Tongim* (Benim Tanım) (1970) gibi birçok şiir yazmış, tasvirler yapmıştır.

Şairin 1970 yılında kaleme aldığı *Mening Tongim* adlı şiirinde tan simgesi, özgürlüğü temsil etmektedir.

<i>Mening tongim qalbimda yotar</i>	Benim tanım kalbimde yatar
<i>O'ndan, ko'zdan haydab zulmatni</i>	Düşünceden, gözden uzaklaştırıp zulmeti
	(Zulfiya, <i>Asarlar</i> 328)

dizelerinde tan, özgürlüğün; zulmet ise Sovyetlerin simgesidir. Şair, bu dizelerde özgürlük arzusunu dile getirmek istemiş, ancak Sovyet baskısından dolayı bu arzusunu kalbinde tuttuğunu açıklamaya çalışmıştır.

Özbekistan bağımsızlığını kazandıktan sonra kaleme aldığı *Xotiram Siniqlari* (Anılarımın Kırıkları) adlı manzumesi, şairin yıllarca içinde tuttuğu özgürlük arzusunun dışavurumudur. Sovyet döneminde şair çektiği acılar ve yaşadığı baskılara bir cevap olarak bu manzumeyi kaleme alır.

<i>Hurriyat, keldingmi nahotki kelding,</i>	Hürriyet, geldin mi? Gerçekten geldin mi?,
<i>Pinhona sog'indim, pinhona kutdim.</i>	Gizlice özledim, gizlice bekledim.
	(Zulfiya, <i>Bahor Keldi...</i> 112)

dizeleriyle başlayan manzumede, özgürlüğü yıllarca beklediğini ifade eder. Manzumede otobiyografik unsurlar da vardır. Şairin savaşta kaybettiği ağabeylerine, anne ve babasına ayrılmış dörtlükler yer alır. Babasının Çarlık ve Sovyet Birliği döneminde acı çektiğini ve bu acılar karşısında sabırettiğini ifade eder. Manzumede şairin babasına ayırdığı dörtlük, o yıllardaki birçok insanın yaşadığı acıları gözler önüne serer.

*Qolganda azoblar iskanjasida,
Ota, bir ko'rmadik ko'zingizda yosh.
Yashab umidlarning pok sajdasida,
Hatto yovingizga otmadingiz tosh.*

Kaldığında azaplar işkencesinde,
Baba, hiç görmedik gözünüzde yaş.
Yaşayıp ümitlerin pak secdesinde,
Hatta düşmanınıza atmadınız taş
(Zulfiya, *Bahor Keldi...* 114-115).

Zülfiye, *Uni Ferhod Der Edilar* (Ona Ferhat Derdiler), *İkki O'rtiq* (İki Arkadaş), *Mushoira* (Şiir Atışması), *Vodil Yulduzlari* (Vadil Yıldızları), *So'raqlaydi Shoirni She'rim* (Soruyordu Şairi Şiirim) adlı manzume türünde de eserler yazar. *Quyoshli Qalam* (Güneşli Kalem), manzumesini ünlü şair ve yazar Aybek'e ithaf eder.

Zülfiye'nin, *Dugonalar Bilan Suhbat* (Kız Arkadaşlarla Sohbet), *Paranjili Xotin Bilan Uchrashuv* (Peçeli Kadın ile Karşılaşma), *Birlashgan Holda İlgariga* (Birleşerek İleriye), *Kolombo Kabutarlari* (Kolombo Güvercinleri), *Yugoslaviya Xotiralari* (Yugoslavya Hatıraları), *Shahriniso Haqida* (Şehrinisa Hakkında) gibi deneme ve gazete yazıları da vardır. Bu yazılarında tıpkı şiirlerinde olduğu gibi lirik ve samimî duygular hâkimdir (Mirzayev 309).

Zülfiye, tercümeleriyle de Modern Özbek edebiyatına katkıda bulunur. Neksarov'un *Rus Kadınlari*, Mustay Kerimi'nin *Ay Tutulduğu Günde* piyesini, Leysa Ukrayinka'nın *Ümit Bekliyorum*, *Akşam Saatinde*, *Şarkıların* eserlerini Özbek Türkçesine tercüme eder. Ayrıca Lermontov, Merve-rid Dilbazi, Nazım Hikmet, Svetlana Somova gibi tanınmış şairlerin şiirlerini tercüme eder (Mirzayev 309; Mirvaliyev 88).

Zülfiye'nin, *O'ylar* (Düşünceler) ve *Shalola* (Şelale) adlı şiir kitapları Hamza Devlet Ödülü'ne layık görülür. Hindistan hakkında yazdığı şiirleri için Javolhalal Neru ve uluslararası çalışmalarından dolayı Nilüfer adlı Devlet Ödülü'nü alır. 1985 yılında Emek Kahramanı unvanıyla; 1994 yılında da Dostluk ödülüyle mükâfatlandırılır. Şiirleri İngilizce, Almanca, Rusça, Hintçe, Arapça ve Farsçaya tercüme edilir. (Mirvaliyev 88; Mirzayev, 306). Şair, 1 Ağustos 1996 yılında Taşkent'te vefat eder.

İlk Dönem Şiirlerinde Kadınlar (1932-1939)

Zülfiye, şiirlerinde kadınlara ayrı bir yer ayırır. Zülfiye, şiirlerindeki ilham kaynağının kadınlar olduğunu “kalbimde yer edinen kız arkadaşlarım, yaşlıtlarım, güzel, akıllı, muhabbetli ve vefakâr Özbek kadınının hayatı benim ilham kaynağım oldu” (*She'rlar* 8-9) sözleriyle açıklar. Bir kadın olarak kadınların yaşadığı sıkıntılarını derinden hissedip onlar için şiirler yazar.

O, kadınların şeriat kuralları ve erkek egemenliği altında ezildiği yılları “cehennem dehşeti” olarak tanımlar. Yaşlı kadınlardan dinlediği gerçek olaylar onu derinden etkiler. Kadınların ona ilham kaynağı olmasının başka bir sebebini ise şu ifadelerle açıklar:

Hiç peçe takmadım. Ama bir zamanlar yaşlı kadınlarımızla karşılaş-
sıp konuştuğumda, onların geçmişleri değil, bu eski örf-âdetlerden, zulüm-
lerden kurtulmak için gösterdikleri fedakârlıkları, kudret ve cesaretleri
bende merak uyandırdı (Zulfiya, *She'rlar* 6).

Zülfiye, ilk şiirlerini yayımladığı *Hayot Varaqlari* (*Hayat Sayfaları*) şiir kitabında, Komünist Parti rehberliğinde sosyalizmi kurmak için çaba-
layan Sovyet insanını, özellikle hür ve mutlu Özbek kadınının hayatını an-
latmaya çalışır. Daha ilk şiiri olan *Men Ish Qizi* (Ben İş Kızı)'nda fabrikada
çalışmaktan mutluluk duyan ve Sovyetlerin oluşturmaya çalıştığı yeni ha-
yatta özgür ve gelecekte ümitli işçi bir kızın tasvirini yapar.

<i>Men ishning qizi</i>	Men iş kızı
<i>Zavod yulduzi</i>	Fabrika yıldızı
<i>Ishlab yayrayman</i>	Çalışmaktan zevk alırım
<i>Yo'q gamlar izi</i>	Yok keder izi (Zulfiya, <i>Hayot Varaqlari</i> 9).

Hayot Varaqlari adlı şiir kitabındaki *Mexanik Qumri* (Mekanik Kumru) şiirinde ise eski hayattan yeni hayata geçerek özgürlüğe kavuşan kadın, Kumru karakteri vasıtasıyla anlatılır. Şiirin ilk iki dördlüğünde “Chekgan edi zamonida (Çekmişti zamanında)/Azablarni Qumri qiz (Azaplarını kumru kız) ifadeleri, şairin geçmişte yaşananlara değineceğinin habercisidir. Kumru'nun babası zalim, annesi ise cahildir. Bu durumdan kurtulmasının tek yolu fabrikada çalışmaktır. “Temir qafas uylardan,” (Demir kafes evlerden,)/“Zavod tomon uchishdi.” (Fabrika tarafına uçtu.) dizelerinde Kumru, demir kafese benzeyen evinden kaçıp eğitim alır. Fabrikada çalışarak mutluluğa ve özgürlüğüne kavuşur. *Hayot Varaqlari* şiir kitabındaki *Kolxoz Qizi* (Kolhoz Kızı) ve *Azad Qiz* (Hür Kız) şiirlerinde de şair kızları çalışmaya teşvik eder. Çalışan kızların özgür ve mutlu olduğunu vurgular (Zulfiya, *Hayot Varaqlari* 14-21).

İlk dönem şiirleri arasına dâhil edilen *Qizlar Qo'shug'i* adlı ikinci şiir kitabının ana konusu, kadınların toplumda yer edinmesi ve “yeni hayata” uyumlarındaki başarısıdır. Şair, *Qizlar Qo'shug'i* (Kızlar Şarkısı), *Hajar* (Hacer), *Nishondar Qiz* (Madalyalı Kız), *Seni Sevardim* (Seni Se-verdim), *Ona Quvonchi* (Anne Mutluluğu) ve *Studentka* (Öğrenci), *Kutish* (Bekleyiş) gibi şiirlerinde, kadınların toplum ve aile hayatına bakış açısındaki değişimi ile anne ve baba baskısından kurtulup sosyalist hayatta aktif rol oynayan kızların, duygu ve düşüncelerini aksettirmeye çalışır (Zulfiya, *Qizlar Qo'shug'i* 3-35).

Kırk dördlük ve dört bölümden oluşan *Hajar* adlı şiirinde Hacer adlı bir kızın başından geçen olaylar anlatılır. Birinci bölümde Hacer'in âşık olması ve bu durum karşısındaki düşüncelerine yer verir. İkinci bölümde annesini kaybetmesi ve psikolojik durumu tasvir edilir.

*Uyga kirsra uy yutar uni,
To'rt tomondan siqar tanasin,
Basiqrar uyqusiz tuni,
To'rt tomondan so'rar anasin.*

Eve girse ev yutar onu,
Dört taraftan sıkır vücudunu,
Korkutur uykusuz gece,
Dört bir tarafa sorar annesini.

(Zulfiya, *Qizlar Qo'shug'i* 31).

Üçüncü bölümde “Yangi hayot, yangicha turmush” (Yeni hayat, yeni evlilik) / “O'zgartibdir qizning yuzini” (Değiştirdi kızın yüzünü) (Zulfiya, *Qizlar Qo'shug'i* 32) ifadeleri dikkat çekicidir. Geçmişte yaşadığı acı-ları geride bırakan Hacer'in yeni hayat ile yüzü gülmeye başlar. Tekstil fabrikasında işe girer. Dördüncü bölümde ise sevgilisi Kemal ile evlenip mutlu bir şekilde yaşaması tasvir edilir.

Ona Quvonchi (Anne Mutluluğu) şiiri, henüz çocuk yaştaki genç bir kız ile annesi arasındaki diyaloglar üzerine kuruludur. Anne, kızını istemediği biriyle evlendirmeye çalışır ancak kız bu durumu reddeder. Annesi bunun üzerine kızını evden kovar. Evinden ayrılan kız eğitim alır. Daha sonra eve döndüğünde annesinin düşünce yapısının değiştiğini görür. Şiir-den alınan aşağıdaki dördlükte annedeki değişim açıkça ifade edilir.

*Minnatdorman tamamilâ toshlab ketmading.
Ayriliqda kuydi bagrim qadirdon qizim.
Cahl ustida ne qilganim bilmay ham qaldim.
Rastin aytsam pushman bo'ldi, mehribon qizim.*

Minnettarım tamamen bırakıp gitmedin.
Ayrılıkta yandı bağrım vefakâr kızmım.
Cahillikle ne yaptığımı da bilemedim.
Doğrusunu söylesem pişman oldum, şefkatli kızmım.
(Zulfiya, *Qizlar Qo'shug'i* 23).

Şair, bu şiirde toplumdaki değişen yapıyı göstermek ister. Geçmişin âdetlerini devam ettirmek isteyen annenin kızına karşı davranışındaki değişimin sebebi yeni hayatın meyveleridir. Kızı eğitim alarak ve fabrikada çalışarak sosyalist yaşam tarzıyla özgürlüğünü kazanır.

Qizlar Qo'shig'i şiir kitabının genelinde, geçmişte aile baskısına maruz kalmış, istemediği evliliklere zorlanmış, ancak Sosyalist düzen sayesinde çalışma, özgürlük ve erkeklerle eşit şartlar altında yaşama hakkını kazanan kadınlar konu edinilir.

II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Şiirlerinde Kadınlar

II. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte Sovyetler Birliği, içinde barındırdığı bütün halkları savaşa çağırır. Bu dönemde “her şey cephe için her şey kazanmak için” parolasıyla halk seferber edilir. Sovyetler aynı zamanda edebiyatı da vatan müdafaası için kullanmaya başlar. Yazarlardan ve şairlerden Sovyet askerinin cesaretlendirilmesi ve halkın savaşa destek

vermesi için eserler yazması istenir. Bu nedenle edebiyat, kahramanlık ve vatanperverlik temalarından öteye geçemez.

Zülfiye de dönemin edebiyat anlayışına bağlı kalarak şiirler yazar. 1944 yılında yayımladığı *Hijron Kunlarida* adlı kitabındaki şiirlerde vatanperverlik teması hâkimdir. Bir taraftan cephedeki askeri cesaretlendirmeye çalışan şair, diğer taraftan cephe gerisinde kalan kadınların duygu ve düşüncelerini yansıtır.

Sekiz dörtlükten oluşan *Palak*⁴ (Gergef) şiirinde, bir kızın cephedeki sevgilisine olan aşkı ve onu bekleyişi tasvir edilir.

*Senga maftun bo'lib sevib qolganim,
Ishqing olovida o'rtanganim rost.
Sening yoding bilan nafas olganim,*

Sana meftun olup sevdiğim
Aşkın alevinde yandığım doğru.
Senin hatıran ile nefes aldığım,

*Ismning takrorlashga o'rganganim rost.
(...)*

Adını tekrarlamayı öğrendiğim doğru.

*Dushman ajal tortib keldi vatanga,
Bizning sevgimizga tashladi hijron.
(...)*

Düşman ölüm saçarak geldi vatana,
Bizim sevgimize getirdi hicran.

*Sen ketding yarag'ing olib yelkanga,
Qaytaman, kut, -deding yov bitgan zamon.*

Sen gittin silahını alıp omzuna,
Döneceğim, bekle, dedin düşman bittiği zaman.

(Zulfiya, *Hijron Kunlarida* 6).

Palak şiirinin diğer dörtlüklerinde kızın sevgilisine olan bağlılığı ve ümitli bekleyişi anlatılır. Bir gün sevgilisinin döneceği ümidiyle çeyizi için gergef işlemeye devam eder.

Aynı şiir kitabındaki *Qo'limda Qurolu, Ustimda Shinel* (Elimde Silah, Üstümde Kamuflaj) adlı on bir dörtlükten oluşan şiirde sevgilisini sa-vaşa gönderen bir kızın duygularına yer verilir. Sevgilisinden haber alamayan ve korkuyla bekleyen kız, hasrete dayanamayıp cephenin yolunu tutar.

*Behad sog'inganman, ko'rishga zorman,
Habar ber, qaydasan, ey ofatijon.
Bukun sen tomonga qilaman safar,
Sen ham ko'rmak bo'lsan bergil tez nishon!*

Çok özledim, görmeye muhtacım,
Haber ver, neredesin, ey afetican.
Bugün senin tarafına sefere çıkacağım,
Sen de görmek istersen hemen bir işaret ver.

(Zulfiya, *Hijron Kunlarida* 10).

Şair, bu şiirin son dörtlüğünde kadınların sadece cephe gerisinde değil cephede savaşarak da başarılı olabileceğini anlatmaya çalışır. Şiirdeki kızın tek amacı sevgilisini görmek değildir. O aynı zamanda sevgilisiyle birlikte omuz omuza savaşmak için yola çıkar. Böylece bu şiirde vatan için savaşmayı göze alan vatanperver bir kadın tipi yaratır.

*Birga jang qilarmiz turib yonma-yon,
Tanish bo'lib qolar o'qlar ovozi.*

Birlikte savaşırız yan yana,
Tanıdıktr mermilerin sesi.

⁴ Üzerine şekil ve resim işlenebilen çeyizlik kumaş, etamin, gergef.

*Men uzgan o'qimdan nemis yiqilsa,
Sen mamnun bo'larsan, vatan ham rozi.*

Benim attığım mermiden Alman ölse,
Sen memnun olursun, vatan da razı.
(Zulfiya, *Hijron Kunlarida* 11).

1942 yılında kaleme alınan *Mening Vatanim* (Benim Vatanım) adlı şiirde vatani için savaşıp canını vermeye hazır olan vatanperver bir kız tipi yer alır. Kız, bir taraftan cephe gerisinde asker için silah yaparken diğer taraftan düşmanlar tarafından yok edilen her bir ev için intikam alma arzusuyla yanıp tutuşur.

*Fashist kuydirgani har xona uchun,
Qasos istagida olovlandi jon.*

Düşmanın yaktığı her ev için,
Öç alma isteğiyle alevlendi can.
(Zulfiya, *Asarlar* 34).

Vatanperver kızın en büyük isteği savaşın galibiyetle bitmesidir. Savaş bitince vatan kurtulacak, kız sevgilisine kavuşacak ve hasret sona erecektir.

*Ishonchim buyukki, bo'lur zo'r bayram,
Mening sevganim ham qaytadi g'olib.
Yo'lga chiqaman quchog'im to'la,
Bog'larinda o'sgan gullarindan olib.*

İnancım büyük ki, olacak büyük bayram,
Benim sevdiğim de dönecek galip.
Yoluna çıkacağım kucak dolusu,
Bahçelerinde büyüten çiçeklerden alıp.
(Zulfiya, *Asarlar* 34-35).

Erimakda Qor (Erimekte Kar) şiirinde ise şair, savaştaki oğlunu bekleyen anne ve eşini bekleyen gelin tipine yer verir. Onların savaşa verecekleri en büyük desteğin çalışmak olduğunu vurgular.

*O'g'li yo'llariga muntazir ona,
Hijron yuragiga o't solgan kelin,
Sen mehnat qilmasang bunda mardona,
Fursatni boy bersang, g'alaba qiyin!*

Oğlunun yollarını gözleyen anne,
Ayrılığın yüreğini yaktığı gelin
Sen çalışmazsan burada erkek gibi
Zamanı iyi kullan, galibiyet zor!
(Zulfiya, *Hijron Kunlarida* 14).

1945 yılında yazılan *G'oliblar Qaytganda* (Galipler Döndüğünde) şiirinde savaşta eşini kaybeden bir kadın tasvir edilir. Şiirde, bir taraftan kazanılan savaş için mutlu ve gururlu olan kadının diğer taraftan eşi savaştan sağ salim dönemediği için acı çekmesi anlatılır. Bu kadın, aynı zamanda Özbek kadınlarının da temsilcisi konumundadır. Savaş bitince cepheye savaşan birçok erkek geri dönememiş, bu durum Özbek ailelerinin psikolojisini olumsuz etkilemiştir. Zülfiye de bu psikolojiyi yansıtmak için bu şiiri yazar. Şiirdeki kadının eşine olan sevgisi ve özlemi şu dörtlükte verilir:

*Nechun senga bo'lgan pok muhabbatim,
Shuncha tez firoqqa bo'ldi giriftor?
Jonlar berar dim bir nafasiga,
Men ham sening bilan ko'rishsam diydor.*

Niçin sana olan saf aşkım,
Bu kadar çabuk ayrılığa dönüştü?
Canlar verirdim bir nefesine,
Ben de seninle görüşsem yüz yüze.
(Zulfiya, *Asarlar* 74).

Savaş bitiminde sokakta halk galibiyeti kutlarken eşi dönmeyen kadının evinde acı çeker. Ancak kadının kişisel duygularını bir kenara bırakıp vatan için sokağa çıkması gerekir ve coşkulu kutlamalara katılır.

*Chiqmasam bo'lmaydi butun elda to'y,
Bu kun yig'lash gunoh bu uyda qolib.*

Çıkmazsam olmaz bütün vatanda düğün,
Bir gün ağlamak günah bu evde kalıp.

(Zulfiya, *Asarlar* 75).

1942 yılında yazılan *Gullar Ochilganda* (Çiçekler Açıldığında) şiiri ayrılık üzerinedir. Söz konusu şiir, savaşa sevdiğini gönderen bir kızın duygu yüklü dizelerinden oluşur. Tabiat tasvirleriyle bütünleşmiş mısralarda kız, savaşın bir an önce bitmesini ve sevgilisine kavuşmayı arzu etmektedir (Zulfiya, *Hijron Kunlarida* 7-8).

II. Dünya Savaşı Sonrası Şiirlerinde Kadınlar

II. Dünya Savaşı sonrasında şair ve yazarlar, Sovyetler Birliği'nin ekonomik anlamda gelişmesi için eserler vermeye başlar. Tarlada ve fabrikada çalışan işçilere övgü dolu sözler sarf edilir. Zulfiye de kolhoz ve sovhozlarda büyük emek veren kadınlara şiirlerinde yer verir.

1953 yılında şiir ve makalelerinin yer aldığı *Dugonalar Bilan Suhbat* (Kız Arkadaşlar İle Sohbet) adlı kitabını çıkarır. Bu kitaptaki şiirlerin tamamı kadınlara hitap eder ve *Do'stinga* (Dostuma) adlı şiiri en çarpıcı olanlardandır. Şiirde, Sovyet rejiminden önce yaşayan kadınlar ile Sovyet rejiminden sonra yaşayan kadınları karşılaştırır. Geçmişte âdeta esir tutulan, büyük acılar çeken ve toplumda söz sahibi olamayan kadınların yaşadıklarını anlatır. Bu dönemi yıldızsız geceye benzetir.

*Faqat sen ko'rgan tun yulduzsiz edi,
Quyosh chiqdi, botdi sendan uzoqda;*

Sadece senin gördüğün gece yıldızsız idi,
Güneş çıktı, battı senden uzakta;

(Zulfiya, *Dugonalar Bilan Suhbat* 5).

Sovyetler geldikten sonra kadınlar, zulüm dolu yılları geride bırakıp özgürlüğüne kavuşur. Kadınların özgürlüğe kavuşmasını sağlayan ise Sovyetlerin kadınları topluma kazandırma çabasıdır. Şair, Lenin devriyle başlayan bu süreci şiirdeki şu dörtlüklerle açıklar:

*Senga Lenin tutgan erk bayrog'ining
Qipqizil shulasi tushgan kulbangga.
Sen g'amgin boshingni ko'tarding asta
O'sha so'ngan o'tming oldi alanga.
Insonsan, insonday kun kechir, dedi,
Boshindan ko'tarib qopqora tunnı.
Qamashgan ko'zingla ko'rding bir umr,
Senga insonlikni bergan qonunni.*

Sana Lenin'in kaldırdığı özgürlük bayrağının
Kıpkızıl şulesi düşünce kulübene.
Sen hüznü başını kaldırdın yavaşça
İşte o sönen ateşin alevlendi.
İnsansın, insan gibi yaşa, dedi,
Başından alıp kapkara geceyi.
Kamaşan gözünle gördün bir ömür,
Sana insanlık veren kanunu.

(Zulfiya, *Dugonalar Bilan Suhbat* 5-6).

Şiirin diğer dörtlüklerinde, erkeklerin savaşa alındığı yıllarda, geride kalan kadınların kolhoz ve sovhozlarda zorlu şartlarda çalıştığını “Yelkanga yukini ortgan bu yillar” (Omzuna yükünü atan bu yıllar) (Zulfiya, *Dugonalar Bilan Suhbat* 7) dizesiyle dile getirir. Savaşın kazanılmasında en büyük etkenlerden birinin vatansever ve çalışkan Özbek kadını olduğuna dikkat çeker. Şiir, Sovyetlere övgüyle son bulur.

Şiir kitabındaki diğer şiirlerde de benzer konular işlenir. *Lobar Qizlarga* (Güzel Kızlara) şiirinde, vatansever pamuk işçisi Özbek kızları tasvir edilir. *Ona* (Anne) şiirinde, bir annenin bebeğine olan sevgisi ile vatan sevgisi birlikte anlatılır. Anne bir taraftan bebeğini severken diğer taraftan kolhozunu ve vatanını düşünür. *Hamma Safarbar!* (Herkes Seferber) şiirinde, pamuk işçisi kızların başarısı övülür. *Kelinchak* (Gelincik) şiiri, yeni evlenmiş bir geline yazılır. Gelecekte mutlu olması temennisi vardır. *Zootexnik Qiz* (Veteriner Kız) şiirinde, veteriner bir kızın hayvancılıktaki başarısı gözler önüne serilir. *Paranjisini Tashlamagan Xotinga* (Peçesini Çıkarmayan Kadına) şiirinde, peçe takmaya devam eden bir kadını eleştirir. Artık o günlerin geçmişte kaldığını ve özgür bir toplumda yaşadığını bu kişiye anlatmaya çalışır. *Saodatning Amerikalı Xonimga Javobi* (Saadet’in Amerikalı Hanıma Cevabı) şiirinde ise Amerikalı jeolog bir kadının Özbek kadınlarını beğenmemesini eleştirir. Amerikalı kadını zengin, tembel ve kibirli olarak görüp Özbek kadını öven dizelere yer verir (Zulfiya, *Dugonalar Bilan Suhbat* 5-31).

Zülfiye, savaşın kadınlar ve özellikle çocuklar üzerindeki etkisini anlatmak için 1954 yılında *O’g’lim Sira Bo’lmaydi Urush!* (Oğlum Artık Olmayacak Savaş!) şiirini kaleme alır. Bu şiir savaşta eşini kaybeden ve oğlunu babasız büyüten Özbek annelerine adanır. Şiirde annenin oğluna sevgisi ve savaş karşıtlığı dile getirilir.

*Orzulari qalbinga ziynat,
Hayotdir ko’zim qorasi.
O’kinaman, ba’zida faqat,
Yonida yo’q uning otasi.*

Arzuları kalbime süs,
Hayattır gözümün karası.
Hayıflanırım, bazen sadece,
Yanında yok onun babası

(Zulfiya, *She’rlar* 59).

Şair, savaş yılları geride kalsa da etkilerinin uzun yıllar devam ettiğini ifade eder. Artık savaş kelimesinin hayatlarından çıkıp mutlu ve özgür yaşamaya devam etmek ister. Savaş nedeniyle birçok ailede çocuklar babasız büyümek zorunda kalır.

*Urush! Noming o’chsin jahonda,
Hamon bitmas sen solgan alam.
Sen tufayli ko’p xonadonda,
Ota nomli buyuk shodlik kam.*

Savaş! Adın yok olsun cihanda,
Hemen bitmez senin verdiğin elem,
Senden dolayı pek çok evde,
Baba adlı büyük neşe az.

(Zulfiya, *She’rlar* 59).

Şiirin son dörtlüğünde ise anneler yüceltilir. Şaire göre hayata can veren iki unsur vardır: anne sütü ve çalışmak. Şiirdeki anne, annelerin kalbindeki sevgi, şefkat ve fedakârlık var oldukça savaşın bir daha olmayacağı oğluna anlatır.

*Ko'krak suti va mehnat bilan,
Biz jahonga berganmiz turmush.
Ona qalbi oyaqqa tursa,
O'g'lim, sira bo'lmaydi urush!*

Anne sütü ve emek ile,
Biz cihana verdik hayat.
Anne kalbi ayağa kalksa,
Oğlum, asla olmayacak savaş!

(Zulfiya, *She'rlar* 60).

Şair, 1952 yılında kaleme aldığı *O'zbek Qizining Ovozi* (Özbek Kızının Sesi) şiirini Cedit dönemi ünlü şairi Hamza Hekimzâde'ye ithaf eder. Şiir "Men O'zbek qiziman, hurman, ozodman" (Zulfiya, *Asarlar* 141) (Ben Özbek kızıyım, hürüm, bağımsızım) dizeleriyle başlar. Zülfiye bu dizelerle Sovyetlerin kadınlara vermiş olduğu özgürlüğe dikkat çeker. Şiirin genelinde de Sovyetlere övgü vardır. Kadınların özgür yaşadıklarını, eğitilmiş bireyler olduklarını ve kolhozlarda emek vererek başarılar elde ettiklerini Hamza Hekimzâde'nin de hayatta olup görebilmesini ister.

Sonuç

Zülfiye, yaklaşık altmış yıl modern Özbek edebiyatına hizmet eden, kendini kanıtlayan ve halk tarafından çok sevilen bir şairdir. Bu sürede yüzlerce şiir kaleme almıştır. Şiir yazmaya başladığı dönem Sovyet baskısının en güçlü olduğu yıllardır. Bu dönemde pek çok Özbek aydını gibi propaganda şiirleri yazmak zorunda kalmıştır.

İlk dönem şiirleri, şairin de kabul ettiği gibi, eksiklikler ve acemilikler içerir. Bu dönem şiirlerinde, Sovyetlerin oluşturmaya çalıştığı yeni hayatın Özbek toplumundaki durumunu işler. II. Dünya Savaşı yılları şiirlerinde yine Parti'nin isteği üzerine vatanperverlik ve kahramanlık konuları üzerinde durur. Cephedeki askerin kahramanlıkları ve cephe gerisinde bekleyen insanlar, şiirlerinin ana temasını oluşturur. Eşi Hamit Âlimcan'ı kaybetmesinden dolayı ayrılık, ölüm gibi temalar bu dönem şiirlerinde yer tutar. II. Dünya Savaşı sonrası şiirlerinde ise şekil ve içerik yönünden gelişim gözlenir. Bunun yanında propaganda amaçlı şiirler yazmaya devam eder.

Zülfiye, kendine ilham kaynağı olarak kadınları seçer. Bu nedenle birçok şiirinde kadınların hayatına yönelir. Önceki dönemlerde kadınlar şeriat kuralları nedeniyle hak sahibi olamayan ve ezilen bir durumdadır. Sovyetlerin gelmesiyle kadınlar toplumda söz sahibi olan bireyler haline gelir. Tarlada ve fabrikada çalışan işçi kadınlar, cephe gerisinde Sovyetler için çabalayan vatansever kadınlar, aile ve toplum baskısından kurtulmuş

eğitimli kadınlar, eşi savaşta ölen gelinler, oğlunu savaşta kaybeden anneler, cephedeki nişanlısının yolunu gözleyen kızlar, Zülfiye'nin şiirlerinde yer verdiği kadın tipleridir.

KAYNAKLAR

- Karimov, Noim vd. *XX Asr O'zbek Adabiyoti Tarixi*. O'qutuvchi, 1999.
- Mirvaliyev, Sobir. *O'zbek Adiblari*. Fan Nashriyoti, 1993.
- Mirzayev, Saydulla. *XX Asr O'zbek Adabiyoti*. Yangi Asr Avlodi, 2005.
- Maktabda Zulfiya Ijodini O'rganish*. Editör Hotam İkramoviç Umurov, O'qituvchi, 1991.
- Zulfiya. *Hayot Varaqlari (She'rlar)*. O'zbekiston Davlat Nashriyoti, 1932.
- Zulfiya. *Qizlar Qo'shug'i*. O'zSSR Davlat Nashriyoti, 1939.
- Zulfiya. *She'rlar*. O'zbekiston Davlat Nashriyoti, 1939.
- Zulfiya. *Uni Ferhod Der Edilar*. Uz SSR Davlat Nashriyoti, 1943.
- Zulfiya. *Hijron Kunlarida She'rlar*. Uz SSR Davlat Nashriyoti, 1944.
- Zulfiya. *Hulkar She'rlar*. O'zdavnashr, 1947.
- Zulfiya. *Dugonalar Bilan Suhbat She'rlar Va Maqolalar*. O'zSSR Davlat Nashriyoti, 1953.
- Zulfiya. *Yuragimga Yaqin Kishilar She'rlar*. O'zSSR Davlat Badiiy Adabiyot Nashriyoti, 1958.
- Zulfiya. *Hayot Jilosi*. O'zSSR O'rta Va Oliy Maktab Davlat Nashriyoti, 1961.
- Zulfiya. *She'rlar*. O'zSSR Davlat Badiiy Adabiyot Nashriyoti, 1963.
- Zulfiya. *Kuylarim Sizga She'rlar*. Toshkent Badiiy Adabiyot Nashriyoti, 1965.
- Zulfiya. *O'ylar*. Toshkent Badiiy Adabiyot Nashriyoti, 1965.
- Zulfiya. *O'ylar Lirikasi*. G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1969.
- Zulfiya. *Yillar Yillar*. G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1975.
- Zulfiya. *Shalola*. O'qituvchi Nashriyoti, 1976.
- Zulfiya. *Kamalak (She'rlar va Dostonlar)*. Yosh Gvardiya Nashriyoti, 1980.
- Zulfiya. *Xayollar, Tuyg'ular She'rlar*. G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1981.
- Zulfiya. *Asarlar*. G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1. Jild, 1985.
- Zulfiya. *Tong Bilan Shom Aro*. G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1985.
- Zulfiya. *Bahor Keldi Seni So'raqlab*. Yangi Asr Avlodi, 2019.

KÜ- KÖK BİÇİMİ ve KÜ- KÖK BİÇİMİN- DEN TÜREMİŞ GÖVDE BİÇİMLER

Öz: Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanan türemiş sözcüklerin etimolojik açıklamalar yoluyla kök biçimlerine ulaşma uğraşı, Türk dilinin kavram köklerinin ve daha o dönemdeki kavramsal zenginliğinin ortaya çıkarılmasında önemli bir yere sahiptir. Türkologlar tarafından daha önce üzerinde ayrıntılı biçimde durularak yapısal ve anlamsal açıdan incelenmemiş kök biçimlerden bir tanesi de *kü-* fiildir. *Kü-* fiili, etimolojik açıklamaları konusunda büyük güçlükler barındıran veya hâlihazırda farklı köklere bağlanan kimi türemiş sözcüklerin kaynağı durumundadır. Yapılan bu çalışmada, Eski Türkçenin söz varlığında özellikle eski Uygur Türkçesi metinlerinde sıklıkla *küzet-* sözcüğüyle ilişkili olarak kullanılan dahası Yabogan yazıtının ikinci satırında da tanıklanan *kü-* kök biçiminin yapısal ve anlamsal boyutları üzerinde durulacaktır. Yazıtının devamında, *kü-* sözcüğünün yüklediği anlamlar ışığında, bu kök biçimden geliştiği değerlendirilen *kügçi / küglüg, küet- / küetçi / küteçi / kütmek / küttür- / küttül- / küttümlüg / küttün- / küttürül- / küttüş-, küzet / küzet- / küzetçi / küzetçilig / küzetdeçi / küzetdür- / küzetgen / küzetgü / küzetgüçü / küzetig / küzetiglig / küzetiglik / küzetil- / küzetin- / küzetiş- / küzetlig / küzetmeklig / küzetmiş* ve *küzençü* sözcükleri, yapısal ve anlamsal açıdan ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kü-*, *küet-*, *küzet-*, Etimoloji, Eski Türkçe.

***Kü-* Root Form and Derived Forms from *Kü-* Root Form**

Abstract: The effort to reach the root forms of the derived words witnessed in the vocabulary of Old Turkic through etymological explanations has an important place in revealing the concept roots of the Turkic language and the conceptual richness of that period. One of the root forms that have not been studied structurally and semantically by turcologists before is the verb *kü-*. The verb *kü-* is in the position of the source of some derived words that have great difficulties in explaining etymologically or that are currently connected to different roots. In this study, the structural and semantic dimensions of the root form of *kü-*, which is often used in relation to the word *küzet-* in Old Turkic vocabulary, especially in Old Uyghur Turkic texts, and which is also witnessed in the second line of the Yabogan inscription will be emphasized. In the rest of the article, in the light of the meanings that the word *kü-* is attributed to, *kügçi / küglüg, küet- / küetçi / küteçi / kütmek / küttür- / küttül- / küttümlüg / küttün- / küttürül- / küttüş-, küzet / küzet- / küzetçi / küzetçilig / küzetdeçi / küzetdür- / küzetgen / küzetgü / küzetgüçü / küzetig / küzetiglig / küzetiglik / küzetil- / küzetin- / küzetiş- / küzetlig / küzetmeklig / küzetmiş* and *küzençü* words, which are considered to be derived from this root form, will be discussed structurally and semantically.

Keywords: *Kü-*, *küet-*, *küzet-*, Etymology, Old Turkic.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
50. SAYI / VOLUME
2021-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Dr. Ahmet KARAMAN

karamana00@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2524-8972

Gönderim Tarihi Received

24.04.2021

Kabul Tarihi Accepted

26.10.2021

Atıf Citation

Karaman, Ahmet. "*Kü-* Kök Biçimi ve *Kü-* Kök Biçiminden Türemiş Gövde Biçimler." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 50, 2021, ss. 111-126.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Eski Türk dili üzerine yapılan çalışmalar günümüzde de hız kesmeden devam etmektedir. Yapısal ve anlamsal açıdan derin bağlantıların kurulmasının zorunlu olduğu etimoloji çalışmalarında özellikle yeni verilerin ortaya çıkması ve bakış açısı farklılıklarının sözcükler üzerine uygulanmasıyla yeni köken tespiti denemeleri ortaya çıkmaktadır. Böylece eski Türkçenin kök biçim dünyası daha da ayrıntılı biçimde tanımlanabilir bir duruma gelmektedir. Türk dilinin tarihi dönemlerindeki kök biçimlerin tespitiyle Türkçenin tarihi bilinmeyen daha eski dönemlerine ışık tutulması imkânı doğmaktadır. Dahası Türk dilinin dış dünyadaki sınırsız varlığa karşılık bulma sorununda kullandığı yöntemlerin görülmesi adına da kök biçimlerin saptanması önemlidir.

Kü kök biçimi bir sesteş kök durumundadır. *Kü-* fiil kökü, kaynağı konusunda tartışmalar bulunan kimi gövde biçimlerin ve çeşitli araştırmacılar tarafından başka köklere dayandırılan kimi türemiş sözcüklerin kaynağı durumundadır. Yapılan farklı yapısal çözümler sonucunda, anlamsal farklılıklar da beraberinde gelmektedir. *Kü-* sözcüğünün karşıladığı anlamlar ile *köz* sözcüğüne dayandırılan kimi türemiş sözcüklerin karşıladığı anlamlar arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Ancak Türkçede ön seste ünlü değişmelerinin anlam farklarına neden olduğu gerçeğiyle bu yazıda incelenecek gövde biçimlere kaynaklık eden kök biçimin seçimi, ilgili sözcüklerin karşıladıkları anlamları da etkileyecektir. Bu durum için güzel örneklerden bir tanesi de *küzet* ‘karakol’ sözcüğüdür. Durumu dikkatlere sunmak için birkaç soru sorulabilir. Karakol yalnızca ‘göz’ etleme yapılan bir yer midir yoksa bir yerin korunup kollandığı yer midir? Ayrıca ‘gözetleme’ işi yalnızca düşmanı ‘görmek’ için yapılan bir iş midir yoksa istenilen yeri korumak kollamak için yapılan bir iş midir? Görüldüğü üzere ilgili sözcük *közet* biçiminde okunduğunda başka türlü yapısal ve anlamsal bağlantılar ortaya çıkmakta *küzet* biçiminde okunduğunda ise bambaşka bağlantılar belirlemektedir. Çalışmada incelenecek *kügçi*, *küglüg*, *küt-*, *küzet-*, *küzetçi* gibi gövde biçimlerin tamamı için böylesi bir ayırım söz konusudur. Ayrıca *küzet-* sözcüğünün kök biçimi için ortaya atılan *köz* ‘kor, köz’ önerisi, sözcüğün yapısal açıdan daha rahat açıklanabilmesi adına, anlamın zorlanmasına neden olmaktadır.

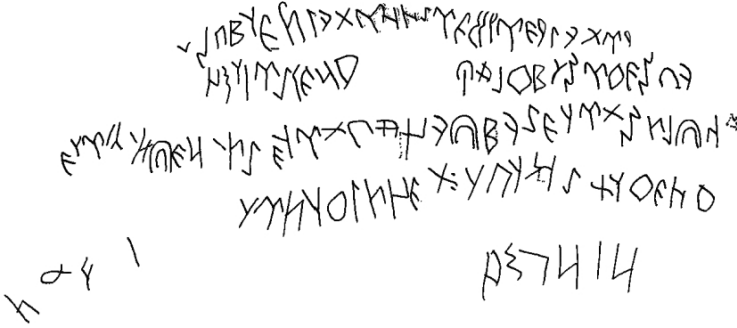
Yapılan bu çalışmada öncelikle *kü* kök biçiminin ad ve fiil biçimleri, Eski Türkçe dönemini oluşturan Yazıt ve El Yazmaları, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi evrelerinin söz varlığındaki kimi tanımlamalarıyla yapısal ve anlamsal açıdan açıklanmaya çalışılacaktır. Özellikle *kü-* fiilinin Eski Türkçenin söz denizinde karşıladığı kimi anlamlar ve bu anlamların çağrışımları, daha o dönemden Türk dilinin kazandığı anlatım derinliğini gözler

önüne serecek niteliktedir. Daha sonrasında ise *kü-* kök biçiminden türediği düşünülen ve üzerinde etimolojik açıklamalar ile yüklenen anlamlar açısından tartışmalar bulunan kimi gövde biçimler gerek yapı gerekse de anlam bakımından Eski Türkçenin söz varlığından tanıklamalarla ve Türkolog görüşleriyle birlikte ayrıntılı biçimde işlenecektir.

1. Kü Kök Biçimi ve Kök Biçimin Karşılıdığı Anlamlar

Kü kök biçimi bir sestek köktür. *Kü* adı, eski Türk yazıtlarında ‘haber, nam, ses, söylenti, şan, şöret, ün’ karşılıklarıyla tanıklanırken el yazmalarında geçmemektedir. Sözcük, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde de ‘gürültü, nam, ses, şan, şöret, ün’ karşılıklarıyla tanıklanmıştır. *Kü-* fiili ise *kü* adı kadar sık tanıklanmamıştır. Sözcük, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Yabogan yazıtının ikinci satırında geçmektedir. Burada geçen *kü* sözcüğünün ad mı yoksa fiil mi olduğu tartışmalıdır. İlgili satır, Tıbıkova vd., tarafından:

kişi éngey erinç él kü ayalmış ayargu a er seşünçü <...> “If a person descends, Āl Kü, the adorned, the man who should be praised, as a general <...>”

(2012: 140-141; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A84/A84_O.HTM; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A84/JABAGAN_X.PNG, 02.03.2021)

biçiminde okunup anlamlandırılmıştır. Anlaşıldığı üzere buradaki *kü* sözcüğü, Tıbıkova vd., tarafından ad olarak görülmüştür. İlgili bölüm, Kormuşin vd. tarafından ise:

kişi éngey erinç él kü ayalmış ayargu a er seşün<...> “İnsan eğer alçalırsa devleti korusun, saygın, tanınmış (olup) hürmet edilmesi, övülmesi gereken, halk tarafından tanınmış insan, general <...>” (305).

biçiminde okunup anlamlandırılmıştır. Kormuşin vd. tarafından ortaya konan bu bakış açısı, kabul edilebilir görünmekte ve böylece *kü-* fiilinin en eski tanıklaması Yabogan yazıtında saptanmış olmaktadır. *Kü-* fiili, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde bir örnek dışında *küzet-* sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır:

[...] *teñri yalañuk kuwragın kümek atlıg bir yégirminç bölük béşinç tegzinç* [...] AY, 403 (V. 30a.), 19 (Kaya 234).

[...] *bilgülik biligin <alkuka bilsikmiş> tıdmalı çahşapudlıda arıg süzök küzetü küyü tutgalı* [...] AY, 34c (I. ? [=R-M: 691]), 18-19 (Kaya 75).

[...] *bo nom bitigig okıdaçı yalañuklarıg iyin [tapç]ada küyü küzetü tutup [olor]muş orunlarınta [asıg tus]o kılı bérgey biz* [...] AY, 91 (II. 29a.), 7 (Kaya 103).

[...] *bodunug karag küyü küzetü tutmakıñız çın kértü erür mu tép ayıtu yarlıkadı* [...] AY, 192 (III. 33b.), 20-21 (Kaya 142).

[...] *kamağ kutlar waqşikler turgaru iye basa küyü küzetü tutarlar* [...] TT VI, Sekiz Yükmek, 48. (Bang 110)

[...] *kamağ kutlar waqşikler küyü küzetü tutarlar* [...] TT VI, Sekiz Yükmek, 117. (Bang 114)

[...] *okıyur tınlıglarıg küyü küzetü tuttumuz* [...] TT VI, Sekiz Yükmek, 367. (Bang 136)

[...] *élig uluşug küyü küzetü <...>* [...] TT IX, Z. 55. (Gabain ve Winter 16)

[...] *öz ogulın küzetür [sen] tünle küntüz isig özüñ[üzde a]rtokrak açını küyü küzetü tutduñ* [...] T III 84-18, 7. (Demirci, *Eski Uygurca Dört Çatik* 87)

[...] *teñriler élig[i hormuzta teñri] küyü küzetü tutsun* [...] Dışas, 81. (Kaljanova 44)

[...] *turkaru yeme ök bo yekler uruñutları küyü küzetsünler* [...] Dışas, 242-243. (Kaljanova 63)

[...] *öz et'özün kümek küzetmek kop kamağ işlemiş işi bütmeser* [...] Dışas, 707-708. (Kaljanova 118)

[...] *adatın tudatın küyü küzetü tutar* [...] Mz. 35 + Mz. 297, arka 7. (Elmalı, *Eski Uygurca...* 81)

[...] *balık uluşug burkan şazımın kop adada küyü küzetü tutmakı* [...] 3 = 37, arka 60 (T. Tekin 41).

[...] *nomumın şazımın arıgın siligin miñ yıllarka tegi küyü küzetü tudgaylar tép* [...] BTT III, İnsadi Sūtra, 473-474. (Tezcan 47)

[...] *tört törlüg tözün tınlıglarıg kümek küzetmek kılurlar* [...] BTT III, İnsadi Sūtra, 516. (Tezcan 49)

[...] *ögüçüm kün <...> kençikin küyü <...> yorıyu küreşü <...> [...]*
BTT XIII, 12 Metin, 169. (Zieme, *Buddhistische...* 159)

[...] *ayıg ögli yawız sakıncılıg yagılarımnu alasız bir teg küyü küzetü tutmakları bolzun [...]* BTT XIII, 46 Metin, 18. (Zieme, *Buddhistische...* 167)

[...] *külüğ kumbantılar erkligi virutaki maharaç küyü küzetü tutar [...]* BTT XXIII, A34 (Zieme, *Magische Texte...* 37).

[...] *kamagu bizni] b[arç]a küyü küzetü turmakları b[olzun] [...]*
BTT XXIII, A80. (Zieme, *Magische Texte...* 43)

[...] *kamagu barça bizni küyü küzetü tutzunlar [...]* BTT XXIII, A88.
(Zieme, *Magische Texte...* 43)

[...] *yarın kéçe küyü küz[etü] tutmakları bolzun [...]* M I, T M 159,
4. (Le Coq 31)

[...] *teñridem [ço]g yalınları üze küyü küz[et]ü tutguka ötüniür men [...]*
HT VIII, 436-437. (Röhrborn, *Leben und Werk Teil 5...* 50)

[...] *teñriler luular küyü küzetü tutmakı üze <...> [...]* HT X, 330.
(Mirsultan 102)

[...] *<...> üç erdinilerig] küyü küzetü tut <...> [...]* KKNB, 185.
(Wilkens 64)

[...] *alkunu küyü küzetü tutmaklıg köñülüg alkuka umug mag bolmaklıg köñülüg [...]* KKNB, 247-248. (Wilkens 68)

[...] *alkunu küyü <...> [...]* KKNB, 3233. (Wilkens 248)

Sözcük, Karahanlı Türkçesi metinlerinde ise tanıklanmamıştır. Sözcüğün Eski Uygur Türkçesindeki birkaç örnekte kendinden sonra gelen sözcüklerin okunamadığı örnekler dışarıda tutulursa Yabogan yazıtı ile Altun Yaruk'taki tek kullanımı dışında *küzet-* fiiliyle birlikte ikileme oluşumunda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrı ayrı aynı anlamı karşılayan *kü-* ve *küzet-* sözcükleri, yan yana kullanılarak eş anlamlı bir ikileme kurulmuştur. *Kü- küzet-* ikilemesinin kuruluş biçimi dikkat çekicidir. Burada *kü-* kök biçimi hem ikilemenin ilk unsuru olmuş hem de ikilemenin ikinci unsuruna kaynaklık etmiştir. Bu noktada, Eski Uygur Türkçesinde bir de üç unsurlu *açın- kü- küzet-* ikilemesinin de tanıklandığını belirtmek gerekir.

Le Coq, *kü- küzet-* ifadesini *kü- közet-* biçiminde okur ve *kü-* için 'behüten' karşılığını verir (31). *Kü-* sözcüğünü Bang ve Gabain, TT serilerinde 'behüten' biçiminde anlamlandırır (156). Clauson, *kü-* fiilinin yalnızca *közet-* sözcüğüyle ikileme yapısı içerisinde kullanıldığını ifade eder ve ifadeyi 'protect and keep' biçiminde anlamlandırır (ED 686a). Tezcan,

kü- sözcüğü için ‘bewahren’ ve ‘behüten’ karşılıklarını uygun bulur (47, 91). Zieme, *kü-* sözcüğünü ‘behüten’ biçiminde karşılar (*Buddhistische...* 217; *Magische Texte...* 211). Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinde *kü- küzet-* biçiminde verdiği ifadeyi ‘görüp gözeterek’ biçiminde anlamlandırır (83). Erdal, ilgili kök biçimi *kö-* biçiminde /ö/ sesiyle gösterir ve sözcük için ‘to guard’ karşılığını verir (194). Röhrborn, *kü- küzet-* ifadesini ‘behüten’ biçiminde anlamlandırır. Açıklamalar bölümünde ise ifadenin karşılığı için ‘schützen’ notunu aktarır (*Leben und Werk Teil 5...* 51, 202). Talat Tekin, *kü-* fiili için ‘krş. Uygurca *kü- beklemek, korumak, kollamak’ notunu düşer (94). Kaljanova, *kü-* fiili için ‘korumak’ anlamlandırmasını düşünür (176). Wilkens, *kü-* sözcüğü için ‘bewachen’ anlamlandırmasında bulunur (385). Kasai, *kü- küzet-* ifadesini ‘behüten, beschützen’ biçiminde karşılar (306). Mirsultan, *kü- küzet-* için ‘behüten’ karşılığını verir. Mirsultan’ın dizin bölümünde sözcüğe *küyü* biçiminde yer vermesi dikkat çekicidir (102, 339). Demirci, *kü- közet-* biçiminde okuduğu ifadeye ‘korumak, (sakınmak)’ karşılığını verir (*Eski Uygurca Dört Çatik* 121). Caferoğlu, *kü-* fiili için ‘muhafaza etmek, saklamak, korumak’ anlamlandırmasında bulunur (121). Elmalı, *kü-* fiilini ‘korumak’ karşılığıyla verir (*Daşakarmapathāvadānamālā...* 399). Kormuşın vd. *kü-* sözcüğünü ‘korumak, gözetmek, kollamak’ biçiminde karşılar (554). Şinasi Tekin ise *kü-* sözcüğünü ‘korumak’ karşılığıyla düşünür. Tekin ayrıca *kü- küzet-* ikizlemesinden çıkarılan *kü-* sözcüğünün varlığının başkaca kanıtlanmadığını ifade eder. Ona göre *ködüg* ‘iş’ sözcüğünü de bu *kü-* (*kö-?*) köküne bağlamak mümkün olabilir. Tekin’e göre bugünkü *güt-* fiili de *kü-* fiiliyle ilgili olmalıdır (285, 424).

Kü- kök biçiminin Eski Türkçenin söz varlığındaki tanımlamaları ve Türkologların sözcüğe verdikleri anlamlar incelendiğinde kök biçimin ‘korumak kollamak’ anlamını karşıladığı açıkça anlaşılmaktadır. Yazının aşağıdaki bölümünde, *kü-* fiilinin karşıladığı ‘korumak, kollamak’ anlamının yol göstericiliğinde bu kök biçimden türemiş olabilecek gövde biçimler ayrıntılı biçimde işlenerek etimolojisi konusunda tartışmalar bulunan kimi sözcüklerin hem anlamsal hem de yapısal durumu açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

2. *Kü-* Fiil Kökünün Kaynaklık Ettiği Gövde Biçimler

2.1. *kügçi / küglüg*

‘Bekçi, koruyucu’ karşılığındaki *kügçi* sözcüğünün karşıladığı anlam ile *kü-* kök biçiminin karşıladığı ‘korumak, kollamak’ anlamları arasında anlamsal bir bağlantı bulunmaktadır. *Kügçi* sözcüğünün yapısındaki eklerin {-(X)g} ve {+çI} olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada *kü-* köküne eklenen {-(X)g} ekiyle kurulan *küg* adına karşılık bulmak güçtür. Buradaki *küg* adının Clauson’un *kü-* fiiliyle ilişkilendirdiği ve ‘the tending livestock’

olarak tanımladığı *küg* adı olduğu söylenebilir (ED 709b).¹ *Kügçi* sözcüğü, Eski Türkçenin söz varlığında yalnızca Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır. Sözcüğün *küzetçi* sözcüğüyle birlikte ikileme yapısı içerisinde kullanılması dikkat çekicidir. *Kügçi küzetçi* ifadesinin de *kü-* kök biçiminin karşıladığı anlamla bağlantılı olarak ‘koruyucu, bekçi’ anlamını karşıladığı anlaşılmaktadır. Adı geçen *kü-* sözcüğüyle anlam bakımından ilintili ve *küg* adından gelişmiş olduğu anlaşılan bir de *küglüg* sözcüğü vardır. *Küglüg* sözcüğünün sonundaki ek {+IIg} ekidir. *Küglüg* sözcüğünün de *kü-* fiilinden türemiş olduğu izlenimi veren *küzetiglig* sözcüğüyle bağlantılı olarak ikileme kuruluşunda görev alması ilgi çekicidir. Sözcüğe ‘korunmuş, korumalı’ anlamını düşünmek mümkündür. İlgili tanıklamanın yüklemine bakılarak ise sözcük için ‘korunacak’ karşılığını vermek daha doğru olacaktır:²

[...] *biznide adın balık uluş ordo karşı kügçi küzetçi neçe tözün yavaş teñriler erserler* [...] AY, 434 (VI. 16b.), 2. (Kaya 247)

[...] *darni arviş tutdaçılarig kügçi küzetçiler için* [...] KKNB, BTT XXV, 258. (Wilkens 68)

[...] *kügçi küzetçi üstünki [azrua] hormuzta tört maharaç t[eyriler]* [...] BTT XXVI, 3. (Kasai 257)

[...] *kölikler yılklar kergey tép kügçi küzetçi turgurup* [...] Eski Uygur Din Dışı Metinler, E 1, 53-54, (Ayazlı 425)

[...] *bir otuz tügüp sol sol oñ öşüninte basun ötrü et’özi küglüg küzetiglig bolgay* [...] AY, 537 (VII. 21a.), 2. (Kaya 289)

2.2. *küt-* / *kütçi* / *küteçi* / *kütmek* / *küttür-* / *kütül-* / *kütümlüg* / *kütün-* / *kütürül-* / *kütüş-*

Küt-³‘beklemek, gütmek, korumak’, *kütçi* ‘güden, çoban’, *küteçi* ‘güden, çoban, koruyan’, *kütmek* ‘koruma bandı, set’, *küttür-* ‘güttürmek, beklettirmek’, *kütül-* ‘güdülmek, korunmak, beklenmek, mühlet verilme’,

¹ Aynı adı Erdal, *kö-g yılka* ‘any animal that is driven to pasture’ biçiminde okuyup anlamlandırır. Ona göre sözcükteki ses /ü/ olmamalıdır. Dolayısıyla ona göre sözcüğün kök biçimi, *kö-* ‘to guard’ değil *kör-*, *köz* gibi sözcüklerle aynı kök biçim olmalıdır (194). *Kög yılka* için ayrıca bk. Ercilasun ve Akkoyunlu 401. Erdal’ın *köz* sözcüğü ile *kö-* kök biçimi üzerine düşünceleri için bk. 326. Erdal’ın *kögçi küzetçi* üzerine yorumları için bk. 373. Erdal’ın *kögüç* sözcüğünü de burada sözünü ettiği *kö-* kök biçiminden getirmesi ilgi çekicidir. Bk. 358. Ayazlı, sözcüğü *kökçi* biçiminde okur. Ayazlı ayrıca sözcüğün Clauson ve Erdal’da olmadığını aktararak sözcüğün *kök* ‘mavi, gökyüzü’ sözcüğünün addan ad yapan {+çI} ekini almış biçimi olduğunu ifade eder (161).

² Erdal, sözcüğü *köglüg* biçiminde yorumlayarak *kögçi* sözcüğüne benzer biçimde açıklar (378).

³ *Küt-* fiilinin ‘acele etmemek, sövmek’ karşılığı için bk. Kök 488; ‘takip etmek, düşmek’ karşılığı için bk. Ünlü 566. Sözcüğün sonundaki sesin durumu üzerine bilgi için bk. Aydın, *Uygur Yazıtları* 156. *Küt-* sözcüğü için ayrıca bk. ED 701a-b; T. Tekin 74, 94.

kütümlüğü ‘sessiz, sakin, iyi huylu biçimde bekleyen, alçak gönüllü’, *kütün-* ‘korunmak, güdülmek’, *kütürül-* ‘korunmak’, *kütüş-* ‘(karşılıklı) beklemek’ sözcükleri, *kü-* kök biçiminden türemiştir. Çünkü adı geçen bu sözcüklerle *kü-* sözcüğünün ‘korumak, kollamak’ karşılığı arasındaki anlam bağlantısı anlaşılabilir. Burada, anlambilim açısından çok daha ilgi çekici bir durum söz konusudur. ‘Beklemek’ işi ile ‘korumak’ fiili arasında açık bir anlamsal ilişki vardır. Bugün Türkiye Türkçesiyle ‘Bekçi sokağı bekler; köpek evi bekler; anne çocuğunun başında bekler’ gibi cümlelerde, ifade edilmek istenen aslında ‘öylece beklemek’ değil ‘korumak, kollamak’tır. Çoban, sürülerin başında öylece ‘bekle’mez; sürüyü ‘korur, kollar’. *Küt-* sözcüğünün sonundaki ek {-d-} / {-t-} iken *kütmek* sözcüğünde bu ekten sonra {-mAk};⁴ *kütür-* sözcüğünde {-tUr-}; *kütül-* sözcüğünde {- (X)l-}; *kütün-* sözcüğünde {- (X)n-} ve *kütüş-* sözcüğünde {- (X)ş-} eki bulunmaktadır. Ayrıca *kütümlüğü* sözcüğünün *küt-* gövdesine sırasıyla {- (X)m} ve {+Ilg} ekinin getirilmesiyle kurulduğu anlaşılmaktadır. *Kütürül-* sözcüğünde ise *küt-* gövde biçimine eklenen ilk ek olan {- (X)r-} eki, basitinin (simplex) anlamını vermektedir. *Kütürül-* sözcüğünün yapısındaki son ek {- (X)l-} olarak sorunsuzca tespit edilebilir.

Kütçi / kütçe sözcüğünün çözümlenmesi ise oldukça güçtür. Sözcüğün sonundaki {+çI} eki rahatlıkla görülebilmektedir. Ancak {+çI} eki Türkçede her zaman addan ad türetmek için kullanılır. Bu itibarla *kütçi / kütçe* sözcüğünü açıklamakta iki önermeden söz edilebilir. İlk önermede, sözcük *kütçi* biçiminde okunmalıdır ve *küt* sözcüğü hem ad hem de fiil olarak kullanılmıştır. Fiilden ad türeten {-d} eki düşünüldüğünde bu önerme mümkün gibi görünmektedir.⁵ Ancak bu ekin getirilmesiyle oluşan *küt* adına {+çI} eki getirilebilir. Bu önermede *küt* adına karşılık bulmak ise güçtür. ‘Gütmek’ anlamını ‘güden, koruyan, çoban’ anlamına bağlayan *küt* adı ‘sürü’ ile ilgili bir karşılığa sahip olabilir. *Kütçi* sözcüğü, çok seyrek tanıklanmış bir sözcük olduğundan yorumlanması güçtür. Caferoğlu’nun sözlüğünde sözünü ettiği *kütçe* biçimi, sözcüğün açıklanmasındaki ikinci önermeye dayanak oluşturmaktadır (124). Bu önermede *küt-* fiilini {+çI} ekine bağlayan ad, *küt-* fiiline getirilen {-A} ekiyle kurulmuştur. Ancak burada da oluşan *küte* adına karşılık bulmak güçtür. *Küt* adında olduğu gibi *küte* adı da yine ‘sürü’ ile ilgili bir karşılığa sahip olmalıdır. Caferoğlu’nun *kütçe* sözcüğünün altında verdiği *küten* antroponiminin de yine *kü-* kök biçimiyle ilgili olduğunu belirtmek yerinde olacaktır:

[...] *işig küçüğü bérgil tédim éki ay kütdüm kelmedi* [...] ŞU D5, (Aydın, Uygur Yazıtları 56).

⁴ *Kütmek* için ayrıca bk. Ayazlı 171.

⁵ {-d} eki için bk. Gabain, 1988: 51.

[...] *çaştanı élig begig sançgalı urgalı kılınıp bir ékintişke inçe tép téşdiler takı negü küter sizler terkin monı sançıylar bıçıylar* [...] Mz. 670, T III 84-42, arka 6 (Demirci, *Eski Uygurca Dört Çatik* 39).

bir köç küğgil - ol meni küğti - ol köy küğti (Ercilasun ve Akkoyunlu 141, 529).

[...] *boğun koy sanı ol begi koyçısı bağırsağ kerek koyka koy kütcisi* [...] KB, 1412 (Arat 158).

[...] *köller yullar yığılıp kütmekler[in]tin taşmış teg ulug küçlüg toña yaña yişā bar* [...] Hochz, 21 (Ayazlı 431).

ol añar köy küttürdi (Ercilasun ve Akkoyunlu 428).

[...] *oқыur sizlerni yarlıkasa silerni yazuqlarınızdın küğdürse atalmış vaqtka tegi* [...] 188v/6, (Kök 182)

[...] *aydı sen küğülmışlerdin sen* [...] 193v/8, (Kök 188).

[...] *[eymenü] ürkünü buyanta yaratındaçı serimlig kütümlüg çı[...]* *se[...]* [...] BTT XIII, 38. Metin, 21. (Zieme, *Buddhistische...* 152).

[...] *bir ök köz erklig arduğ küünser* [...] (Demirci, *Eski Türkçede Fiiller* 392)

[...] *kütürülmedök ödte* [...] (Demirci, *Eski Türkçede Fiiller* 354)

olar bir birig küdüşdi bildükmiş vaqtka tegi (Ercilasun ve Akkoyunlu 259).

2.3. küzet / küzet- / küzetçi / küzetçilig / küzetdeçi / küzetdür- / küzetgen / küzetgü / küzetgüci / küzetig / küzetiglig / küzetiglik / küzetil- / küzetin- / küzetiş- / küzetlig / küzetmeklig / küzetmiş

Küzet ‘karakol’ ve *küzet-* ‘korumak, kollamak, saklamak’ sözcüklerinin etimolojik açıklaması, bu gövde biçime bağlı gelişen diğer sözcüklerin açıklanmasını kolaylaştıracaktır. Clauson, *közed-* biçiminde okuduğu sözcüğü, *köz* ‘to guard, protect, watch’ adıyla ilişkilendirir. Clauson *közet* maddesinde ise *közet* sözcüğünün kök biçimi için *köze-* fiilini düşünür ancak anlamsal açıdan sözcüğün *közed-* fiiliyle ilgili olduğunu belirtir (ED 758a). Erdal, sözcüğün özellikle *küzed-* biçiminde /d/ ile okunması gerektiğini vurgular ve sözcüğü {+(A)d-} ekinin örnekleri arasına alır (491). Hamilton, Bang’ın *küzet-* fiilinin addan -ed- ekiyle türemiş bir fiil değil **köze- / közü-* veya **küze- / küzü-* gibi bir başka fiilden -t- ile (ya da onun yerini tutan -d- ile) kurulmuş ettirgen çatılı bir fiil olarak düşünülmesi gerektiğini belirttiği görüşünü aktardıktan sonra kendi önerilerini sıralar. Buna göre Hamilton, *közed-* (*küzed-*?) biçiminde verdiği sözcüğün *köze-* ‘közü karış-

tırmak' fiiline -t- / -d- ettirgenlik veya pekiştirme ekinin getirilmesiyle kurulduğu görüşündedir. Ona göre *köze-* fiili de doğal olarak *köz* 'kor, köz' adından türemiştir. Hamilton'a göre *köz* de fiillere gelen -z- ekiyle *köy-* 'yanmak, yakmak' fiilinden gelme olabilir. Hamilton bir de *kü-* 'gözetmek, beklemek' fiilinin olduğunu ve bu fiilden -t-, -d- ve -z- gibi pekiştirilmiş fiil ekleriyle birbirine yakın anlamlar taşıyan *küt-*, *küd-* ve *küdez-* gibi fiiller türediğini belirtir. Hamilton, aralarındaki anlam ve ses benzerliği yüzünden bu iki sözcük ailesini (*köy-* ve *kü-* ailelerini) birbirine karıştırma yönünde bir eğilimin olduğunu da ifade eder. Yine ona göre bu iki fiil kökünün türevlerinde kimi zaman görülen *kö-* ve *kü-* biçimleri arasındaki kararsızlığın açıklaması da burada olabilir (122, 200).⁶ Talat Tekin'in *küt-* fiilini *kü-* fiiline bağladığı yukarıda aktarılmıştı. Tekin, bu yazının sonraki bölümünde incelenecek olan *küzençü* sözcüğünü **küze-* fiiline bağlar ve **küze-* için 'korumak' karşılığını düşünür. Ancak *küt-* ve *küzençü* üzerine görüş belirten Tekin, *küzed-* biçiminde okuduğu sözcüğe açıklama getirmez (93). Gülensoy, gözet- fiiline kaynaklık eden sözcüğü **küze-* 'göz kulak olmak, beklemek, kollamak' olarak görür ve sözcüğün sonundaki eki -d biçiminde belirler. Gülensoy ilgili bölümde gözet- sözcüğünün çağdaş Türk lehçelerindeki biçimlerine de yer verir. Gülensoy ayrıca Eski Türkçe *közetçi* sözcüğünü **köz* 'köz, ateş' +e- 'ateşi karıştırmak' t-çü biçiminde çözümler (390-391). Ayazlı ise *küzet-* sözcüğünün *köz* 'göz' adından türediğini belirtir (175).

Küzet sözcüğünün sonundaki ekin {-t-};⁷ *küzet-* sözcüğünün sonundaki ekin ise {-t-} olduğu anlaşılmaktadır. Bu da *kü-* fiilinin *küzet* gövdesine bağlanması için bir *küze-* fiilini zorunlu kılmaktadır. Bu itibarla Türkçenin söz yapımı açısından *kü-* + {- (X)z} + {+A-} biçimindeki bir çözümlenme mümkün görünmektedir. {- (X)z} ekini alarak oluşan **küz* adı da *kü-* fiilini **küze-* fiiline bağlayan bir noktada 'koruma, kollama' anlamıyla ilgili olmalıdır. Buradaki **küze-* fiili de simplex yani basitinin anlamıyla ilişkili olmak durumundadır. Talat Tekin'in görmek istediği **küze-* fiilinin karşılığını da 'korumak' biçiminde vermesi bu noktada anlaşılır durumdadır. DLT'de geçen bir *küze-* sözcüğü vardır. Ancak bu sözcük 'güzü geçirmek' anlamındadır ve *küz* 'sonbahar' adıyla ilgilidir (Ercilasun ve Akkoyunlu 759). Clauson'un *küdegü* ve *küden* sözcüklerine kaynaklık ettiğini düşündüğü bir de **küde-* fiili varsa da bu fiilin yukarıda ifade edilen *kü-* ve

⁶ Hamilton'un da burada ifade ettiği gibi TT VIII, Texte in Brähmischrift'de sözcüğün ilk sesinin /i:/ olarak *küzet-* biçiminde geçmesi, sözcüğün nasıl okunması gerektiği üzerine açık bir göstergedir. Bk. Gabain 93.

⁷ {-t} eki için bk. Gabain ve Winter 55.

**küze-* fiilleriyle anlamsal açıdan ilgisi anlaşılabilir ve kanıtlanabilir durumda değildir (ED 702a, 703a, 704b, 705a).⁸

Hâlihazırda anlamsal açıdan *kü-* fiiliyle *küzet* ve *küzet-* sözcüklerinin ilgisi açık olmasına karşın ilgili sözcükleri *köz* adına bağlayan araştırmacıların hareket noktası, bu sözcüklerin hangi ekleri alarak *kü-* fiilinden *küzet* biçimine geliştiği sorunu olmalıdır. Elbette sözcüklerin kökü *köz* ile ilişkilendirildiğinde ilgili sözcüklerin içinden geçtikleri anlam yolculuğu çok başka açıklamaları gerektirmektedir. Ayrıca böylesi bir köken tespiti, çok daha derin yan anlamlar ve mecazlaşmalar üzerinde durulmak zorunluluğunu getirmektedir. Dahası bu sözcükleri *köz* ile ilişkilendirmek *kügçi* / *küglüg*, *küt-* / *kütçi* / *küteçi* / *küttür-* / *kütül-* / *kütüş-* gibi sözcükleri, *küzet* ve *küzet-* ile bu gövde biçim üzerine gelişen diğer türemiş sözcükleri birbirinden ayırmayı zorunlu kılmaktadır. Oysa adı geçen bu sözcüklerin anlamsal bağlantısı çok güçlüdür ve bu sözcükler *kü-* kökünün ‘korumak, kollamak’ karşılığıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Bunlara ek olarak *küzet-* fiilinin Karahanlı Türkçesi metinlerindeki göçüşmeli (metatez) *küdez-* biçimi, sözcüğün *köz* ile ilişkilendirilmesini oldukça güçleştirmektedir.⁹ Eğer her şeye karşın *küzet-* fiili *köz* sözcüğüyle ilişkilendirilecek olursa *küzet-* fiiliyle *küdez-* fiilini de birbirinden ayrı düşünmek gerekecektir. Aşağıda *küzet* gövde biçiminden gelişen sözcükler, aldığı eklerle birlikte gösterilmiştir:

- küzetçi* ‘bekçi, muhafız, koruyucu’ → *küzet* + {+çI}
küzetçilig ‘koruyucu’ → *küzet* + {+çI} + {+IIg}
küzetdeçi ‘koruyan, kollayan’ → *küzet-* + {-dAçI}
küzetdür- ‘yerine getirmek, korutmak’ → *küzet-* + {-tUr-}
küzetgen ‘koruyan, kollayan’ → *küzet-* + {-gAn}
küzetgü ‘korunma’ → *küzet-* + {-gU}
küzetgüçi ‘koruyan, kollayan’ → *küzet-* + {-gUçI}
küzetig ‘koruma, kollama’ → *küzet-* + {-(X)g}
küzetiglig ‘koruyucu’ → *küzet-* + {-(X)g} + {+IIg}
küzetiglik ‘koruma niyetine sahip olan’ → *küzet-* + {-(X)g} + {+IIk}
küzetil- ‘korunmak’ → *küzet-* + {-(X)l-}
küzetin- ‘korunmak’ → *küzet-* + {-(X)n-}
küzetiş- ‘korumada yardımcı olmak ya da yarışmak’ → *küzet-* + {-(X)ş-}

⁸ Clauson’un başka anlamları karşıladığını saptadığı iki farklı *köze-* fiili için ayrıca bk. ED 757b. Bu fiillerin de *kü-* kök biçimiyle ilgisi yoktur.

⁹ Sözcüğün metatezli biçimi *küdez*, *küdezçi*, *küdezgüçi* ve *küdezil-* gibi sözcüklerde de görülmektedir. Ayrıca bk. Ünlü 559-560; Üşenmez 297; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015.

küzetlig ‘korunmalı, korunmuş’ → *küzet* + {+IIg}

küzetmeklig ‘korunmalı, korunan’ → *küzet-* + {-mAk} + {+IIg}

küzetmiş ‘korunmuş’ → *küzet-* + {-mİş}

Sözcüklerin kullanımlarına ilişkin birkaç örnek aşağıda verilmiştir:

[...] *inim köl tégin* <...> *işig küçüg bértök için türiük bilge kagan* [ay]ukı[ŋa] *inim köl téginig küzedü olort[um]* [...] KT-B, (Aydın, *Orhon Yazutları...* 70)

[...] *neteglikke kirme küdezigil köñül barıña bütün bolgıl amrul amul* [...] KB, 26. (Arat 19)

[...] *üç küzette kén témin ançakıya udısar bėşinç küzette yine turup ewirgü enetkeke bitigig okıp kezigin [ti]zigin tileyür belgüleyür [er]di* [...] HT VII, 1339-1344. (Röhrborn, *Leben und Werk Teil 3...* 119)

[...] *tüü törlüg yawlak körsüz menizlig tamu küzetçilerin [çı]nkaru köriür* [...] DKPAM, 581 (Elmalı, *Daşakarmapathāvadānamālā...* 79).

[...] *negü tér eşidgil ukušluğ amul yoriğlı tınığlı küdezcisi ol* [...] KB, 1741. (Arat 191)

[...] *yewsep teg körkliğ menizlig erip bilgelerniñ taloy tikizi kökteki ferışteler küzetçilig erip köp kişilerinig ige[si]* <...> [...] Hochz, 10 (Ayazlı 431).

[...] *tört ulug éligler yérтинçü küzetdeçi atlıglar külügler törtдин yınak küzetürler* [...] Dışas, 519 (Kaljanova 95).

[...] *kentü on edgü kılınç küzetdürtüm* [...] 45, arka, 11 (Ş. Tekin 99).
ol atıg küzetgen ol (Ercilasun ve Akkoyunlu 332).

[...] *köni yörü[güg] öriü kılğuluk işte kişi köñülin küzetgü ermez* [...] HT VII, 2118. (Röhrborn, *Leben und Werk Teil 3...* 179)

at küzetgüçi (Ercilasun ve Akkoyunlu 332).

[...] *brahaka küzetig çakıra enetkeke uygurça namasañgitig et’öz-nüñ köñülnüñ tözin körmek* [...] BTT XIII, 46. Metin, 7 (Zieme, *Buddhistische* 165).

ol at küzetiglik ol (Ercilasun ve Akkoyunlu 333)

ol maña at küzetişdi (Ercilasun ve Akkoyunlu 333)

[...] *salındı küzetligdeki yulu (?) bé[lin]din üjıkları yanları bir teg erip* [...] HT VII, 593 (Röhrborn, *Leben und Werk Teil 3...* 61).

küzetlig neñ (Ercilasun ve Akkoyunlu 222).

[...] *köñü[lüg] küzetmeklig [nom kapıgı] [...]* KKNB, 4009 (Wilkins 292).

küzetmiş at (Ercilasun ve Akkoyunlu 333).

2.4. küzençü

‘Koruyucu’ karşılığındaki *küzençü* sözcüğünün *kü-* kök biçiminden türemiş olduğu anlamsal bağlantı açısından açıktır. *Küzet* ve *küzet-* gövde biçimlerinde önerilen **küz* ve **küze-* sözcükleri, *kü-* kök biçimini *küzençü* sözcüğüne bağlayan noktadadır. *Küzençü* sözcüğünün sonundaki ek ise {- (X)ñçU} ekidir. *Küzençü* sözcüğü, Eski Türkçenin söz varlığında yalnızca Yenisey yazıtlarında E 28/6’da geçmektedir:¹⁰

[...] *ézençüm e küzençüm e adrıлма seçlinme [...]* (Aydın, *Sibirya’da Türk İzleri...* 104-105).

Sonuç

1. Şinasi Tekin’in *kü-* *küzet-* ikizlemesinden çıkarıldığını belirterek varlığının başkaca kanıtlanamadığını düşündüğü *kü-* kök biçimi, Yabogan yazıtının ikinci satırı ile AY’nin 403 (V. 30a.) bölümünün on dokuzuncu satırında tek başına geçmektedir. Bu iki tanıqlama, sözcüğün varlığını açık bir biçimde kanıtlamaktadır.

2. *Kü-* sözcüğünün gerek tek başına gerekse de *küzet-* sözcüğüyle birlikte kullanıldığı çok sayıda örnek, anlamsal açıdan derinlemesine incelendiğinde sözcüğün ‘korumak, kollamak’ anlamını karşıladığı anlaşılmaktadır.

3. Etimolojileri ve karşıladıkları anlamlar üzerine günümüzde de tartışmaların devam ettiği *kügçi / küglüg, küet- / küetçi / küteçi / kütmek / küttür- / kütüül- / kütümlüg / kütüün- / kütüüül- / kütüüş-, küzet / küzet- / küzetçi / küzetçilig / küzetdeçi / küzetdür- / küzetgen / küzetgü / küzetgüçü / küzetig / küzetiglig / küzetiglik / küzetil- / küzetin- / küzetiş- / küzetlig / küzetmeklig / küzetmiş* ve *küzençü* sözcükleri hem anlamsal açısından hem de sözcük türetimi bakımından *kü-* kök biçimiyle ve *kü-* kökünün ‘korumak, kollamak’ anlamıyla bağlantılıdır.

4. Yapılan bu çalışmada elde edilen veriler ışığında, Köl Tegin yazıtının batı yüzünde geçen ilgili sözcüğün de *kü-* fiilinden gelişin *küzed-* / *küzet-* sözcüğü olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle *küzet-* fiili, Eski Türkçe Dönemi’ni oluşturan Yazıt ve El Yazmaları, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi evrelerinin her üçünde de tanıklanmış olmaktadır. Dolayısıyla

¹⁰ *Küzençü* için ayrıca bk. Aydın, *Sibirya’da Türk İzleri...* 107.

Eski Türk Yazıt ve El Yazmalarının söz varlığının ve söz yapımının verildiği çalışmalarda, *küzet-* sözcüğü de yerini almalıdır.

KISALTMALAR

- AY → Altun Yaruk.
 BTT → Berliner Turfantexte.
 Dışas → Dışastvustik.
 DKPAM → Dařakarmapathāvadānamālā.
 DLT → Dīvānu Lugāti't-Türk.
 ED → Clauson 1972.
 HT → Xuanzang Biyografisi.
 KB → Kutadgu Bilig.
 KKNB → Kşanti Kılguluk Nom Bitig.
 KT → Köl Tegin Yazıtı.
 MI → Manichaica I.
 Mz. → Mainz.
 şU → şine Usu Yazıtı.
 TT → Türkische Turfantexte.

KAYNAKLAR

- Arat, R. Rahmeti. *Kutadgu Bilig I Metin*. TDK, 1979.
- Ayazlı, Özlem. *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırılmalı Söz Varlığı*. TDK, 2016.
- Aydın, Erhan. *Orhon Yazıtıları Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli şor*. Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.
- Aydın, Erhan. *Uygur Yazıtıları*. Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- Aydın, Erhan. *Sibirya'da Türk İzleri, Yenisey Yazıtıları*. Kronik Kitap, 2019.
- Bang Kaup, Willy. *Türkische Turfantexte VI, Das buddhistische Sūtra Sākiz Yükmek*. Verlag Der Akademie Der Wissenschaften in kommission Bei Walter De Gruyter, 1934.
- Bang Kaup, Willy, ve Annemarie von Gabain. *Türkische Turfantexte V, Aus buddhistischen Schriften*. Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1931.
- Caferoğlu, Ahmet. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. TDK, 2015.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University, 1972.
- Demirci, Ü. Özgür. *Eski Türkçede Fiiller*. 2010. Marmara Ü, Doktora tezi.
- Demirci, Ü. Özgür. *Eski Uygurca Dört çatik (şaştanı Beg, Maymunlar Begi, Dantpalı Beg, Mukaddes Tavşan)*. Kesit Yayınları, 2014.
- Elmalı, Murat. *Eski Uygurca Altı Dışlı Fil Hikāyesi*. [Yayınevi bilgisi yok], 2014.
- Elmalı, Murat. *Dařakarmapathāvadānamālā Giriş - Metin - çeviri - Notlar - Dizin - Tıpkıbasıtı*. TDK, 2016.
- Ercilasun, Ahmet Bican, ve Ziyat Akkoyunlu. *Kāřgarlı Mahmud Dīvānu Lugāti't-Türk Giriş - Metin - çeviri - Notlar - Dizin*. TDK, 2015.

- Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon, I-II*. Otto Harrassowitz, 1991.
- Gabain, Annemarie von. *Türkische Turfantexte VIII, Texte in Brähmischrift*. Akademie Verlag, 1954.
- Gabain, Annemarie von, ve Werner Winter. *Türkische Turfantexte IX, Ein Hymnus an den Vater Mani Auf "Tocharisch" B Mit Altürkischen Übersetzung*. Akademie Verlag, 1958.
- Gabain, Annemarie von. *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren Mehmet Akalın, TDK, 1988.
- Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. TDK, 2007.
- Hamilton, J. Russell. *İyi ve Kötü Düşünceli Prens Öyküsü*. Çeviren Vedat Köken, TDK, 1998.
- <http://www.altay.uni-frankfurt.de> (Erişim: 02.03.2021)
- Kaljanova, Elmira. *Uygurca Dışastvustık Giriş - Metin - Çeviri - Dizin ve Tıpkıbasım*. 2005. Marmara Ü, Doktora tezi.
- Kasai, Yukiyo. *Die Uigurischen Buddhistischen Kolophone (Berliner Turfantexte XXVI)*. Brepols Publishers, 2008.
- Kaya, Ceval. *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*. TDK, 1994.
- Kormuşin, İgor, vd. *Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. BilgeSu Yayınları, 2016.
- Kök, Abdullah. *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Tiem 235v/3 - 450r7) Giriş - İnceleme - Metin - Dizin*. 2004. Ankara Ü, Doktora tezi.
- Le Coq, A. August von. *Türkische Manichaica aus Chotscho I*. Verlag Der Königlichen Akademie Der Wissenschaften, 1912.
- Mirsultan, Aysima. *Veröffentlichungen der Societas Uralo Altaica Band 34, Xuanzang Leben und Werk Teil 9, Die alttürkische Xuanzang-Biographie X*, Harrassowitz Verlag, 2010.
- Röhrborn, K. Michael. *Veröffentlichungen der Societas Uralo Altaica Band 34, Xuanzang Leben und Werk Teil 3, Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII*. Harrassowitz Verlag, 1991.
- Röhrborn, K. Michael. *Veröffentlichungen der Societas Uralo Altaica Band 34, Xuanzang Leben und Werk Teil 5, Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII*. Harrassowitz Verlag, 1996.
- Tekin, Şinasi. *Uygurca Metinler II, Maytrisimit, Burkancuların Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram*. TDK, 2019.
- Tekin, Talat. *Orhon Türkçesi Grameri*. TDAD, 2003.
- Tezcan, Semih. *Das uigurische İnsadi-Sūtra (Berliner Turfantexte III)*. Akademie Verlag, 1974.
- Tibikova Larisa vd. *Katalog Drevnetyurkskih Runičeskix Pamyatnikov Gornogo Altaya*. Gorno-Altaysk Gosudarstvennyy Universitet, 2012.

- Ünlü, Suat. *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Tiem 73 1v 235v/2) Giriş - İnceleme - Metin – Dizin*. 2004. Hacettepe Ü, Doktora tezi.
- Üşenmez, Emek. *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. 2006. Dumlupınar Ü, Doktora tezi.
- Wilkins, Jens. *Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kulguluk Nom Bitig (Berliner Turfantexte XXV)*. Akademie Der Wissenschaften, 2007.
- Zieme, Peter. *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren, (Berliner Turfantexte XIII)*. Akademie Verlag, 1985.
- Zieme, Peter. *Magische Texte des uigurischen Buddhismus, (Berliner Turfantexte XXIII)*. Brepols Publishers, 2005.

KAPİTALİZMİN KISKACINDA BİR KADIN ROMANI: ANKARA MAHPUSU

Öz: Hayatın her alanında kadınları erkek tahakkümünden kurtarmayı amaçlayan feminizm hareketi, 1960'lerden itibaren Türkiye'de de yükseliş göstermeye başlar. Türk edebiyatının toplumcu gerçekçi ilk kadın yazarlarından Suat Derviş [Baraner] de bu yolda eserler veren yazarlardandır. Suat Derviş, sosyo-ekonomik şartların kadın – erkek ilişkilerine yansımından hareketle kadın – erkek eşitliğini savunan bir yazardır. Suat Derviş, *Ankara Mahpusu* isimli romanıyla, sosyo-ekonomik değişikliklerin kadınlar üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur. 1945 yılında *Haber* gazetesinde *Zeynep İçin* adıyla tefrika edilen romanın ilk baskısı 1968 yılında *Ankara Mahpusu* adıyla yapılmıştır. Feminizm açısından edebiyatımızın erken dönem örneklerinden olan *Ankara Mahpusu*'nda aynı zamanda kapitalist sistemin de eleştirisi yapılır. Sözlüklerde “anamalcılık” olarak tanımlanan kapitalizm, sermayenin ve üretim araçlarının tek elde toplanması amacına dayanır. *Ankara Mahpusu* romanında Şakir Efendi'nin ölümünden sonra mal varlığı eşi Zeynep'e kalır. Bu aşamadan sonra ortaya çıkan Zeynep'le romanın başında tanıdığımız Zeynep birbirinden çok farklıdır. Bu farklılık önce kadını özellikleriyle ön plana çıkan Zeynep'in sermaye sahibi olduktan sonra erkeksileşmesi şeklinde ortaya koyulmuştur. Bu çalışmada, erkek egemen dünyada mücadele eden kadının kapitalizmin etkisiyle cinsiyetinden vermek zorunda kaldığı ödümler tespit edilmiştir. Bu tespitlerden hareketle *Ankara Mahpusu* romanında, kapitalizm karşısında Marksist feminizmin var olma koşullarının tam anlamıyla sağlanamayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suat Derviş, Ankara Mahpusu, Kapitalizm, Feminizm.

Ankara Mahpusu: A Women's Fiction in the Grip of Capitalism

Abstract: Feminist movement that aims to liberate women from male domination in all areas of life also began to rise in Turkey in the 1960s. Suat Derviş [Baraner], one of the first socialist realist women authors of Turkish literature, is also one of the authors who wrote in this area. Suat Derviş is a writer who advocates gender equality based on the reflection of socio-economic conditions on male-female relations. She revealed the effects of socio-economic changes on women through her novel *Ankara Mahpusu*. The first edition of the novel, which was serialized as *Zeynep İçin* in a newspaper called *Haber* in 1945, was made under the name of *Ankara Mahpusu* in 1968. In *Ankara Mahpusu*, one of the early examples of our literature in terms of feminism, capitalist system is also criticized. Capitalism is defined as a system in which capital and means of production are monopolized. In the novel, Zeynep is Şakir Efendi's wife and inherits all of his property. After this point, Zeynep gets very different from who she was at the beginning of the novel. First, her femininity is very clear, however she adopts masculinity after acquiring the capital. In this study, the concessions that women have to make while struggling in male-dominated world due to the effect of capitalism has been found out. Considering these issues, it has been concluded that the conditions for the existence of Marxist feminism in the face of capitalism cannot be fully met in *Ankara Mahpusu*.

Keywords: Suat Derviş, Ankara Mahpusu, Capitalism, Feminism.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
50. SAYI / VOLUME
2021-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Dr. Emrah MEYDAN

emrahmeydan33@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-0039-2625

Gönderim Tarihi

Received

22.02.2021

Kabul Tarihi

Accepted

16.11.2021

Atf

Citation

Meydan, Emrah. “Kapitalizmin Kısacasında Bir Kadın Romanı: *Ankara Mahpusu*.” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 50, 2021, ss. 127-135.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Anamalcılık olarak tanımlanan kapitalizm, sermaye birikimine ve üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan bir sistemdir. Özel mülkiyete sahip olmakla artan sermaye, zamanla artı değere dönüşerek kâr amacına dayalı bir sistem meydana getirir. Kapitalist sistem, artan kâr payıyla birlikte sosyal hayatta var olan pek çok şeyi metalaştırdığı gibi kadını da metalaştırmıştır. Böylece ekonomik ilişkiler içerisinde kadını bir sömürü aracına dönüştürmüştür. Kadın cinsellik, aile içindeki konumu, bireysel hakları açısından özgürlüğünü kaybederek cinsiyeti yönüyle ezilmiştir.

Türkçe Sözlük'te; *toplumda kadının haklarını çoğaltma, erkeğinkiler düzeyine çıkarma, eşitlik sağlama amacını güden düşünce akımı, kadın hareketi* (859) olarak tanımlanan feminizm, toplumun her alanında kadın ve erkek arasında yapılan ayrıma karşı çıkan hareketler bütünüdür. Feminist eleştiri ise *1960'larda Amerika'da, İngiltere'de, Fransa'da toplumsal ve siyasal bir savaşım olarak yeniden canlanan genel feminist hareketin edebiyat alanına da kaydırılması sonucu* (Moran 249) ortaya çıkmıştır. Feminist eleştirinin *Marksist, psikanalitik veya postyapısalcı görüşlerden yararlanması dolayısıyla bütünlük gösteren bir teoriye ve uygulamalara sahip olduğu söylenemez* (Huyugüzel 171). Buradan da anlaşılacağı gibi Marksizm/sosyalizm ile feminizm tam anlamıyla bir bütünlük oluşturmaz. Ancak feminist edebiyat kuramının geliştiricilerinden Simone de Beauvoir'ın *kadının ekonomik ve siyasal alanda ezilmesini bir alt-yapı kurumu, kadınları aşığılayan sanat ve edebiyat anlayışını da bir üst-yapı kurumu olarak gör(mesi)* (Kolcu 379) Marksistlerin sanatı yorumlamada kullandıkları yöntem ile benzerdir. Edebiyattaki kadın figürlerini anlamaya çalışan feminist eleştiriye Marksizm; kadınların sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda ezilmesinin kanıtını edebî metinlerle ilişkilendirme fırsatı sunar. Böylece Marksist/sosyalist feminist eleştiri, kadının mücadelesini bir sınıf mücadelesi olarak değerlendirir. Kadını bir mal ve sömürü aracı olarak gören kapitalizm, kadının özgürlüğüne ulaşmasındaki en büyük engellerden biridir.

Sovyetler Birliği'nin resmi sanat görüşü olarak bilinen "toplumcu gerçekçilik", 1934'te toplanan Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi'nde ortaya atılan çeşitli görüşler etrafında oluşturulmuş resmî bir sanat görüşüdür. Sanat ve edebiyatı Marksist düşünceden hareketle değerlendiren bu görüş, sanatçıyı belirli bir eksen etrafındaki konulara odaklayarak güdümlü bir edebiyat meydana getirmiştir. Bunun sonucunda sanatçı toplumu ve dünyayı değiştirmek, eşitlik ve özgürlük temeline dayalı bir dünya inşa etmek için yazma amacına yönelmiştir. Bu amaç doğrultusunda toplumdaki sosyo-ekonomik yapıdaki eşitsizlikler, emek - sermaye çatışması ve kapitalist sistemin olumsuz yönleri gibi izlekler toplumsal gerçekçi sanatçıların

temel çıkış noktası olmuştur. Toplumsal gerçekçi sanatçılar; hayatın gerçeklerini, sosyal hayattaki aksaklıkları, toplumun bozulan yönlerini, işçi ve köylüleri anlatarak toplum için işlevsel bir sanat inşa etmeye çalışmışlar ve “toplum için sanat” anlayışına bağlı kalmışlardır.

Suat Derviş (1905-1972), Berlin Konservatuarı’nda ve Edebiyat Fakültesi’nde eğitim görmüştür. Edebiyata mensur şiirle başlayan Suat Derviş, Berlin’de olduğu dönemde çeşitli Alman gazetelerinde fıkra, makale ve öyküler yazmıştır. Türkiye’ye döndükten sonra gazetecilik ve yazarlıkla ilgilenmiş ve romanlarıyla adından söz ettirmiş, Devrimci Kadınlar Birliği’ni kurmuş ve *Yeni Edebiyat* (1940-1941) isimli edebiyat ve fikir gazetesini çıkarmıştır. (...) *bu gazetede gerek roman eleştirileri gerekse değişik adla yazdığı yazılarında toplumsal duyarlılığını ortaya koyarak romansal düzlemde sosyal gerçekliği ve gerçekliği öne çıkarır* (Çelik 293). Suat Derviş’in yazarlığı hakkında Atilla Özkırımlı şunları söylemiştir:

(...) *Yazarlığı halkın mutluluğuna adanmış gerçek anlamda bir düşünce savaşıdır (...) Onu hayatın gerçekleriyle gazeteciliği yüz yüze getirir. ‘Gazeteci olduktan sonra’ yazmaya başlar (...) Popüler romana kayması da bundandır. Gerçekçiliği de toplumcu düşünceyi benimsemiş olmasından. Tefrikacılık romancılığını olumsuz yönde etkiler. Kuşkusuz, 1940’tan sonra gelişen siyasal baskının yardımıyla. Toplumcu eyleme ucundan bulaşmış değildir ki bir kıyıya çekilip sanatsal amaçlara yönelsin. Tersine, tam ortasındadır* (389).

Çevirmen, siyasetçi ve yazar Reşat Fuat Baraner’in eşi olan Suat Derviş de eşi gibi sosyalist fikirlere sahip bir sanatçıdır. Bu sebeple eserlerini toplumcu gerçekçi bir bakış açısıyla kaleme alarak toplumsal sorunlara odaklanmıştır. Ancak Suat Derviş, toplumcu gerçekçi sanatçıların sıklıkla başvurduğu ezen – ezilen, işçi – işveren, köylü – ağa çatışmalarının dışında kalarak kapitalist sistemin eleştirisine odaklanmıştır. Böylece konuya daha derinlemesine yaklaşarak çatışmaların merkezine inmiş ve toplumcu gerçekçilik anlayışı bakımından aynı bakış açısına sahip sanatçılardan farklı bir yol izlemiştir.

Kapitalizm ve Feminizm Açısından Ankara Mahpusu¹

Suat Derviş’in romanlarından *Ankara Mahpusu*² bu çalışmanın merkezini oluşturmaktadır. Yani bu romanda feminist açıdan kapitalizm eleştirisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

¹ İncelememizde eserin İthaki Yayınevi tarafından yapılan 2013 baskısı kullanılmıştır. Romandan yapılan alıntılarda sayfa numaraları bu baskıya aittir.

² 1945’te ilk olarak “Zeynep İçin” adıyla Haber gazetesinde tefrika edilen, 1968’de ise “Ankara Mahpusu” adıyla basılan söz konusu roman, 1957’de “Le Prisonnier d’Ankara” adıyla Fransızca olarak yayımlanmıştır (Aktürk 5). Suat Derviş, “Ankara Mahpusu” romanının Fransa’da yayımlanan ilk Türk romanı olduğunu ifade etmiştir. Ancak

Romanın konusu kısaca şöyledir: Annesi ile birlikte maddi sıkıntılarla yaşayan Vasfi, tıp fakültesinde okuyan bir gençtir. Mahallelerine yeni taşınan Zeynep ile tanıştıktan sonra hayatı değişir. İlerleyen zamanda Zeynep'in, Vasfi'nin amcası Şakir Efendi ile evlenmesi Vasfi'nin hayatını olumsuz yönde etkiler. Vasfi'nin diğer amcasının oğlu Nuri ise, kahve ve meyhanelerde zaman geçiren serseri biridir. Vasfi ile ortak noktaları Şakir Efendi'nin Zeynep'le evlenmesine karşı olmalarıdır. Vasfi, Zeynep'i sevdiği için; Nuri ise Şakir Efendi'nin mirasını alamayacağı için bu ilişkiye karşı çıkarlar. Nuri'nin Zeynep hakkında söylediği sözler Vasfi'yi sinirlendirmektedir. Nuri'nin Zeynep'e iftira atmaya çalışması üzerine yaşanan tartışmada Vasfi, Nuri'yi öldürür ve cezaevine girer. Zeynep, Şakir Efendi'nin ölümünden sonra işlerin başına geçer. Zeynep, işler üzerindeki kontrolünü artırdıkça erkeksi bir hal almaya, fiziksel ve ruhsal olarak değişmeye başlar. Vasfi, cezaevinden çıktıktan bir süre sonra Zeynep'i görebilmek için amcasının hâldeki dükkânına gider. Ancak Zeynep, erkek çizmesi ve erkek paltosu içinde, şişmanlamış vücudu ve sert bakışlarıyla görünür. Bu haliyle Vasfi, Zeynep'i tanımakta güçlük çeker. Cezaevindeyken annesini kaybeden Vasfi'nin hayatı bundan sonra tam anlamıyla değişir. Cezaevinden çıktıktan sonra kendisini kimsesiz olarak sokaklarda bulur. Ne cebinde parası ne de başını sokacak bir evi vardır. Vasfi'nin sokaklara düşmesiyle birlikte romana sokaklarda yaşayan parasız, kimsesiz ve evsiz kişiler dâhil olur. Bu kişiler arasında yönetimin değişmesiyle birlikte kendisini sokaklarda bulan paşa kızları da vardır. Vasfi'nin sokaklarda tanıdığı kimseler daha çok aklının yarısını kaybetmiş kişilerdir. Bu kişilere benzemek, aklını kaybetmek istemeyen Vasfi, hayata tutunmak için çıkış yolları arar. Ancak işlemiş olduğu suç her seferinde karşısına çıktığı için çalışacak bir iş bulamaz. Sonunda yaşlı bir kadının bahçesindeki bazı işleri yapmasıyla birlikte başlayan sürecin sonunda Vasfi iş bulur. Ardından sokaklarda tanıdığı *Siyah Bereli Kadın*'ı bulur ve el ele şehre doğru yürürlerken roman sona erer.

Yazar anlatıcı tarafından tanrısal bakış açısıyla aktarılan romanın vaka zamanı yaklaşık on üç yıldır. Bu vaka zamanının on iki yılı Vasfi'nin cezaevinde bulunduğu döneme tekabül eder. Romanın aktüel zamanı bu on iki yıldan önceki birkaç ay ve on iki yıldan sonraki birkaç haftadır. Vaka zamanının tam olarak hangi yılları kapsadığı belli değildir.

Romanın mekânları Ankara ve İstanbul'dur. Ankara, Vasfi'nin cezasını çektiği, cezaevi çıkışında kendisini yalnız hissettiği yerdir. İstanbul

Behçet Necatigil'e göre, İzzet Melih Devrim'in, Piyer Loti'nin önsözüyle 1919'da Paris'te yayımlanan "Sermed" isimli romanı, Fransızca yayımlanan ilk Türk romanı olma özelliğine sahiptir (606).

ise Vasfi'nin doğup büyüdüğü, bütün hayatını değiştirecek olan Zeynep'le tanıştığı ve sonunda kimsesiz ve evsiz olarak geri döndüğü yerdir.

Yazar, romanını Vasfi merkezinde kurgular. Vasfi'yi oldukça yakından tanıtan anlatıcı, diğer kahramanları Vasfi'yle olan ilişkileri doğrultusunda tanıtır. Romanın baş kadın kahramanı olan Zeynep, güzelliği ve şen kahkahalarıyla dikkatleri üzerine çeken biridir. Kocasından boşanmış bir dul ve bir çocuk sahibi olan Zeynep, babasının evine geri dönmüştür. Anne ve babasının geleneklerine bağlı kimseler olduğunu belirten Zeynep, zengin ve kendinden yaşlı Şakir Efendi ile evlenme konusunda da ailesinin kararlarına uyar.

Zeynep özelinde Feminizmin temel problemleri arasında yer alan ataerkil aile yapısı ve bu aile yapısı içerisindeki kadının yeri ve önemi konusu *Ankara Mahpusu* romanına da yansımıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi Zeynep'in ailesi de ataerkil bir aile yapısına sahiptir.

Feminist kurama göre ataerkil bir gelenekten gelen ve erkek egemen olarak tanzim edilmiş hayatımız erkeğin dünyayı, nesnelere, olayları algılama biçimi ile şekillenmiştir. Kadın bu dünya içinde bir eşya, nesneden farksızdır. Ataerkil toplum ahlakı, töresi kadını kimi biyolojik ve sosyolojik yetersizliklerinden dolayı bu hayata mahkûm etmiş gözükmektedir (Kolcu 359).

Zeynep'in, ailesi tarafından nesneleştirilerek Şakir Efendi ile evlendirilmesiyle hem geleneklere uyulmuş hem de ekonomik olarak rahatlamanın kapıları açılmıştır. Zeynep de böylece ailedeki dışlanmış durumundan kurtularak kendi evinin hanımı olmuştur. Evlendikten sonra Zeynep, varlık içinde rahat bir hayat yaşamıştır.

Batı kültüründe erkek deyince aktif, hükmedici, maceracı, akılcı ve yaratıcı bir varlık; kadın deyince de sistematik olarak bu özelliklere zıt şekilde pasif, uyumlu, çekingen, duygusal ve görenekçi bir varlık akla gelir (Huyugüzel 172). Feministler açısından kadınların bu klasik anlayıştan kurtulabilmesi için kadının erkek egemen toplum yapısını kırarak alışılmış kalıplarından kurtulması, ataerkil medeniyet anlayışını değiştirmesi gerekmektedir. Bunun için kadınların yapacağı şey kendilerini bu hayatı yaşamaya iten ideoloji ile mücadele etmektir. Bunun için erkeklerin egemen olduğu bu dünyaya sızmak ve mümkün olduğu kadar etkin bir konuma gelmektir (Kolcu 380). Zeynep de Şakir Efendi'nin ölümünün ardından işlerin başına geçerek erkeklerin egemen olduğu bir dünya olan ticarete atılarak nesne konumundan özne konumuna geçer. Şakir Efendi'nin hâldeki dükkânını işleterek varlığını devam ettirir. Böylece feminist açıdan arzulan noktaya erişerek ataerkil toplum baskısından kendisini kurtarır. Yani kadının kulluktan bireyliğe (Aytaç 393) geçmesini yansıtır. Ancak ulaşılmış

olduğu bu noktadan itibaren Zeynep, başka bir baskı alanının (kapitalist sistem) içerisine girerek kadınlığına dair her şeyini kaybeder ve giderek erkekleşir.

Aleksandra Kollentay, kapitalizmin kadına toplumda iki rol biçtiğini şöyle ifade eder:

Burjuva toplumu kadını, işine karşılık ucuz bir ücret ödeyerek dayanılmaz bir ekonomik mengineye sokar, ayaklar altına alınan çıkarlarını savunmak için sesini yükselten her vatandaştan elindeki haktan onu yoksun tutar ve şu seçimi yapma iyiliğini gösterir ona sadece: Ya evlilik boyunduruğu ya da açıktan açığa aşağılanıp mahkûm edilen, ama gizliden gizliye cesaretlendirilen ve de desteklenen fuhuşun kucağına atılma (...) (23).

Bu tespite göre roman kahramanı Zeynep, evlilik yolunu seçerek bir kadın olarak üzerindeki toplumsal baskıdan kurtulur. Ancak sermaye sahibi olmasıyla birlikte kapitalist dünyanın içerisinde yerini alır. Zeynep'in Şakir Efendi ile evlenmeden önceki hayatı, evlilik hayatı ve Şakir Efendi'nin ölümünden sonraki hayatı, hem Zeynep hakkında hem de yazarın ideolojik olarak vermek istediği mesajlar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Zeynep, Şakir Efendi ile evlenmeden önce ekonomik olarak sıkıntılı bir aile ortamında yaşamaktadır. Şakir Efendi ile evlendikten sonra gönlünce yaşayabildiği, rahat, her istediğine ulaşabildiği bir hayat yaşar. Şakir Efendi'nin ölümünden sonra ise işlerin başına geçerek iş hayatına atılır. Bununla birlikte Zeynep'te fiziksel ve ruhsal değişimler görülür. Önceleri şen kahkahalarla neşe saçan, güzelliğiyle ön plana çıkan Zeynep, arzu edilen kadın konumundadır. Fakat Şakir Efendi'nin ölümünden sonra, sermaye sahibi olmuş ve bununla birlikte şişman, çirkin ve erkeksi bir hâl almıştır. Zeynep'in böyle olumsuz bir tip halini almasında zengin olma hırsı vardır. Zeynep, parayı harcamak için değil, biriktirmek için ister. Yani onun düşüncesinin temeli sermaye birikimine dayanır. Böylece para kazandıkça fiziksel ve ruhsal güzelliğini kaybeder. Bu fiziksel ve ruhsal değişim, kapitalizmin bir kadında meydana getirdiği olumsuz etkilerin bir yansımasıdır. Yazar, Zeynep'te meydana gelen bu değişiklikler yoluyla bir kapitalizm eleştirisi ortaya koymuştur. Tersten okunduğunda da okuyucu şu sonuca götürülür: Kapitalist sistem olmasaydı, Zeynep yaşadığı dünyanın şartlarına boyun eğmeyecek, kendinden yaşlı ve zengin biriyle sevmeyeceği halde evlenmeyecek, kadınlığından bir şey kaybetmeyecekti.

Kapitalizm sadece kişisel olarak değil, ailevi olarak da çöküntüler meydana getirmektedir. Kapitalist çağda toplumda ailenin görevi, yalnızca ve yalnızca edinilmiş mirasın dolaysız aktarımı. Bugün bile boşanmaya karşı sayısız engeller konulmasındaki amaç, ailenin, insanın manevi ihtiyaçlarının değil, mülkiyet çıkarlarının hizmetinde olan ailenin bu biri-

cik görevini tamamlamasını kolaylaştırmaktır (Kollentay 30). Sermaye birikimi temeline dayanan kapitalist sistem, bu sermayenin paylaşılarak küçülmesine karşı bir tavır sergiler. Vasfi'nin diğer amcasının oğlu olan Nuri, amcası Şakir Efendi'den kalacak mirasın peşindedir. Nuri'nin amacı, amcasının mirasından payını almaktır. Ancak Nuri'nin amacı sermayenin küçülmesine sebep olacağı için, bu kapitalist sistemin onaylayacağı bir davranış değildir. Zaten romanda kapitalizmin temsilcisi olan Zeynep de ailenin hiçbir üyesine haklarını vermez, onlara hiçbir yardımda bulunmaz. Kapitalizm, aile içindeki maneviyatı yok ederek maddiyata odaklanır.

Babası seyyar aşçılık yapan Zeynep'in ailesi de maddi kaynaklarından dolayı Zeynep'in Şakir Efendi ile evlenmesini onaylamıştır. Bu evlilikle birlikte Şakir Efendi'nin mirası tek elde kalmaya devam etmiştir.

Zeynep'te fiziksel ve ruhsal olarak olumsuz etkiler yaratan para, Vasfi'de aksine olumlu, umutlu ve mutlu bir etki yaratır. Vasfi'nin cezaevinden çıktıktan sonra bir evsiz olarak ortada kalması, iş bulamaması ve delirmekten korkması onun toplumdaki dışlanmasının örneğidir. Romanın sonunda Vasfi'nin yaşlı bir kadının bahçe işlerine yardım etmesi ve para kazanmaya başlaması, ardından bir iş bulması onun yeniden hayata tutunmasına yardım eder. Şakir Efendi'den miras kalan para, Zeynep'i olumsuz yönde değiştirirken; Vasfi'nin çalışarak kazandığı para, ona yeni bir hayatın kapılarını açar.

*Ankara Mahpusu'*nda sokakta yaşayan evsizler iki farklı kesimi temsil etmektedir. Rahat bir hayattan sokaklara düşenlerle, sokaklarda doğup büyümüş kişilerin tepkileri farklıdır. Sokaklarda yaşayan yarı deli paşa kızları ve diğer deliler birbirini dinlemeksizin ama karşılıklı konuşuyorlarmış gibi kendi hayal dünyalarını anlatırlar. Örneğin paşa kızları eskiden içinde buldukları şatafatlı ve görkemli hayatı sürekli olarak dile getirerek geçmişe duydukları özlemi dışa vururlar. Ancak değişen yönetim sistemiyle birlikte, eskiden birikmiş olan sermaye dağılmış ve para akışı kesilmiştir. Bu durum onları gerçeklikten uzaklaştırmıştır. Ancak *Siyah Bereli Kadın* gibi zenginliği hiç görmemiş olanlar bu durumu anlayışla kabullenmişlerdir. Vasfi'nin Kadıköy İskelesi'nde tanıdığı *Siyah Bereli Kadın*, içinde bulunduğu duruma rağmen mutlu olabileceği inancını taşımaktadır. Nitekim romanın sonunda Vasfi ile birlikte el ele şehre doğru yürümeleri mutlu sona ulaşabileceklerinin bir işareti olarak umut vericidir.

Sonuç

Romanın başkışisi Vasfi, kişiliği dolayısıyla idealize edilirken; Zeynep, fiziksel özellikleri dolayısıyla idealize edilir. Böylece iki farklı insan tipi ortaya konur. Vasfi ve Zeynep'in yaşam şartları birbirine benzer nite-

liktedir. Her ikisi de ekonomik olarak kısıtlı imkânlarla sahip ailelerde yetişmiş kişilerdir. Romanın sonunda ise Vasfi, yokluk içinde; Zeynep, zenginlik içindedir. Ancak Vasfi idealize edilen tip, Zeynep eleştirilen tip olarak sunulur.

Romanda kapitalizm eleştirisi eserin temel odağını oluşturmaktadır. Zenginlik – fakirlik, miras – alın teri çatışmaları roman boyunca görülür. Hatta feminizm açısından kendisini ataerkil baskıdan kurtarmış olan Zeynep bile kapitalizmin bir ürünü olarak eleştirilir. Kendi ailesi içinde bir nesne olan Zeynep, Şakir Efendi'nin işlerinin başına geçmesiyle özne durumuna geçer. Ancak bu duruma geçtiği andan itibaren, kapitalizmin yarattığı başka bir nesne konumuna düşerek sermaye birikiminin basamaklarından biri hâline gelir. Güzelliğiyle ön plana çıkan Zeynep; altın dişli, sert bakışlı, şişman bir kadına dönüşür.

Aslında Zeynep'in amacı en başından beri Şakir Efendi'nin servetine konmaktır. Romanın başından beri Vasfi'ye tam olarak yaklaşmaması, dedikodudan korktuğunu söylemesi hep Şakir Efendi'nin servetini ele geçirmek için yaptığı planların bir parçasıdır. Bu sebeple Zeynep, ataerkil baskıdan kurtulduktan sonra kapitalimin tuzağına düşerek başkalaşır. Bu durum okuyucuyu, kapitalizmin feminizmin başarıya ulaşması yolunda önemli bir engel oluşturduğu söylemine yani, Marksist-feminizme götürebilir.

Zeynep'e âşık olan Vasfi'nin durumu romana farklı bir boyut katar. Bir erkek olarak O, hayatta her şeyini kaybetmiş biridir ve kendisini içinde bulunduğu durumdan kurtarmaya çalışır. Vasfi'nin para kazanmak için gayrimeşru işler yapma eğiliminde olmaması, kendi emeğiyle hayatını kurtarma çabası yazarın idealize ettiği niteliklerdir. Ancak yazarın, kapitalist toplumda erkeğin kadın kadar baskı altında olmadığı fikrini vermek için de Vasfi tipini kullanmış olma ihtimali düşünülebilir. Nitekim romanın sonunda bulduğu iş ve kazandığı para, Vasfi'ye yeni bir hayatın kapılarını aralar. Vasfi'nin bu çabası, kapitalizm karşısında alınacak tavrın göstergesi olduğu gibi, kapitalist toplumda erkeklerin kadınlardan daha şanslı olduğunun da bir göstergesidir.

KAYNAKLAR

- Aktürk, Şenol. *Sosyal Gerçekçilik Anlayışı ve Suat Derviş'in Romanlarında Yapı, Tema, Anlatım*. 2010. Gazi Ü, Doktora tezi.
- Aytaç, Gürsel. "Türk Romanında Feminist Söylem." *Türk Edebiyatı Tarihi*. c. 4, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, ss. 393-399.
- Çelik, Yakup. "Cumhuriyet Dönemi: Roman (1920 - 1960)." *Türk Edebiyatı Tarihi*. c. 4, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, ss. 288-307.

- Huyugüzel, Ö. Faruk. *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*. Dergâh Yayınları, 2018.
- Kolcu, Ali İhsan. *Edebiyat Kuramları Tanım - Tenkit – Tahlil*. Salkımsöğüt Yayınları, 2010.
- Kollontay, Aleksandra. *Marksizm ve Cinsel Devrim*. Çeviren Derya Okatan, Ceylan Yayınları, 2016.
- Moran, Berna. *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İletişim Yayınları, 2004.
- Necatigil, Behçet. “Dünya Kadın Yılında Suat Derviş Üzerine Notlar.” *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı 1976*. Tekin Yayınevi, ss. 593-609.
- Özkırımlı, Atilla. *Türk Edebiyatı Tarihi*. c. I, İnkılâp Kitabevi, 2004.
- Suat Derviş. *Ankara Mahpusu*. İthaki Yayınları, 2013.
- Türkçe Sözlük*. TDK Yayınları, 2011.

NİĞDE (DÜNDARLI KASABASI) YÖRESİNDEN DERLEME SÖZLÜĞÜ'NE KATKILAR

Öz: Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmalar yörenin dil özelliklerini belirlemek için yapılacağı gibi söz varlığını tespit etmek için de yapılabilir. Bu bağlamda metin derlemesi ve sözcük derlemesi çalışmaları yapılmaktadır. Bu çalışmada da metin derlemesinden ziyade *Derleme Sözlüğü*'nde yer almayan kelimelerin tespit edilerek sözlüğe kazandırılması amaçlanmıştır. Öncelikle Niğde yöresinden derlediğimiz ve *Derleme Sözlüğü*'nde yer almayan kelimeler sözcük gruplarına göre tasnif edilmiş ve daha sonra *Derleme Sözlüğü*'nde bulunup anlamı farklı olan kelimeler çalışmaya eklenmiştir. Bu çalışma sohbet ortamından doğan bir farkındalıkla ortaya çıkmış ve yaklaşık bir senelik derleme çalışmasının ardından *Derleme Sözlüğü*'nün de incelenmesiyle veriye dökülmüştür. Tespit edilen her kelimenin daha iyi anlaşılması için örnek bir cümle kurulmuştur. Aynı zamanda örnek cümlenin yanında kaynak kişisi de belirtilmiştir. Ağız çalışmalarında kullanılan çeviri yazı işaretlerine de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi Ağızları, Niğde Yöresi, Ağız Çalışması, Derleme Sözlüğü, Söz Varlığı.

Contributions to Turkish Dialects Dictionary from Niğde (Dundarli)

Abstract: Studies on Turkish dialects can be done not only to determine the language characteristics of the region but also to determine vocabulary. In this context, text compilation and word compilation studies are carried out. In this study, rather than text compilation, it is aimed to determine the words that are not included in the *Turkish Dialects Dictionary* and to add them to the dictionary. First, words that are compiled from Niğde region and not included in the *dictionary* are classified according to the word groups and then the words found in the dictionary but having different meanings are added to the study. This study has emerged with an awareness arising from a conversation and turned out to be an analysis with the examination of the *dictionary* after approximately one-year compilation study. A sample sentence has been written to understand the detected word better. At the same time, the source contact is also specified next to the sample sentence. The translation writing signs used in dialect research are also included.

Keywords: Turkish Dialects, Niğde Region, Dialect Research, Turkish Dialects Dictionary, Vocabulary.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
50. SAYI / VOLUME
2021-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Arş. Gör.
Seyfettin ÖZDEMİREL

Çağ Üni.
Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

seyfettinozdemirel@cag.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9534-3601

Gönderim Tarihi

Received
06.10.2020

Kabul Tarihi

Accepted
09.11.2021

Atf

Citation

Özdemirel, Seyfettin. "Niğde (Dündarlı Kasabası) Yöresinden *Derleme Sözlüğü*'ne Katkılar." *Türk Lük Bilimi Araştırmaları*, no. 50, 2021, ss. 137-149.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Dil, bir toplumun vazgeçilmez unsurlarının başında gelir ve dilin en önemli özelliklerinden biri canlı olmasıdır. Bu canlılığı devam ettirecek olan en önemli vasıta ise o dili kullanan insanlardır. Bu canlılık sadece standart dilde değil ağızlarda da mevcuttur. Bu sebeptendir ki dilin zenginliğini ortaya koymak için yazı dilinin dışında kalan konuşma dilinin de tam anlamıyla bilinmesi gerekmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan bazı kelimeler, bazen sadece belli yaştaki insanlar tarafından yaşatılmaktadır. Bu insanlar hayattan göçtüğünde doğal olarak bu kelimeler de o insanlarla birlikte unutulup gitmektedir. Erdem'in de ifade ettiği gibi “Sadece ‘kağni’ aracının yok olmasıyla birlikte ağızlarda bu aletle ilgili onlarca kelime yok olmuş, yerini ‘kağni’ aracının mübadiline bırakarak alıntı birçok kelime ağızlara yerleşmiştir” (97).

Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan terimlerin tespit edilmesi için pek çok yörenin köy ve kasabalarında derlenmeyi bekleyen birçok kavram bulunmaktadır. Bu kavramların tespit edilmesi, *Derleme Sözlüğü*'nün söz varlığının genişletilmesi ve yörede kullanılan sözcüklerin unutulmaması için yapılan bazı çalışmalar şunlardır: “Derleme Sözlüğüne İlaveler” (Koraş 2002), “Denizli Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar” (Biray 2009), “Erzincan Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar” (Cankaya 2013), “Niğde Yöresi Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar-1” (Erdoğan 2016), “Bartın Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar” (Yıldız ve Özsoy 2016), “Derleme Sözlüğü'ne Osmaniye, Düziçi Ağzından Katkılar” (Demirci 2017), “Bilecik Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar” (Özden 2017), “Derleme Sözlüğüne Katkılar (Emirdağ/Burunarkaç Köyü)” (Çifci ve Sezer 2017), “Himmetli (Niğde-Merkez) Köyü Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar” (Uysal 2018) “Tokat ve Yöresi Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar I” (Kuşdemir 2020). Bizim ortaya koyduğumuz araştırma da bu tür çalışmalara benzer niteliktedir.

Her dilin biri konuşma, diğeri yazı dili olmak üzere iki cephesi vardır. “Konuşma dili yazı diline göre daha eski ve daha tabiidir. Bütün yazı dillerinin kaynağını teşkil eden konuşma dilleri ve bunlar arasındaki küçük fonetik ayrılıklar ağızları meydana getirir” (Gülensoy ve Buran 21). Ortak yazı dilinin dışında kalan bu yapı, bölgeden bölgeye farklı kullanımlar arz etmektedir. Üstüner “Ağızlardan yapılmış derleme çalışmaları, bazen birbirine komşu köyler arasında bile görülebilecek farklılıkları ortaya koyacak, böylece bütün Anadolu ağızlarını türlü özellikleri ile gözler önüne serecek kadar yeterli değilse de, belli bir dil konusunda araştırmacıyı ana hatları ile fikir sahibi yapabilecek seviyeye ulaştırmıştır” açıklamasına yer verir (3). Araştırma sonucunda elde ettiğimiz veriler, Üstüner'in ifadesini

kısmen doğrular niteliktedir. Pek çok yörenin merkez, köy ve kasabalarında yapılan ağız çalışmaları sayesinde *Derleme Sözlüğü*’nde yer almayan veya farklı anlamlarda yer alan kelimeler tespit edilmektedir. “Niğde Yöresi Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar-1” (Erdoğan 2016), “Himmetli (Niğde-Merkez) Köyü Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar” (Uysal 2018) adlı çalışmalar da aynı yöreye ait benzer çalışmalardır. Bu iki çalışma da Niğde yöresinden elde edilen verilerle gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada da aynı yöreye ait bir kasabadan yeni kelimeler veya aynı kelimenin farklı anlamları tespit edilmiştir.

Yaklaşık 10.000 yıllık bir geçmişe sahip olan Niğde ili; Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı gibi önemli devletlerin hâkimiyetinde bulunmuştur. Tarihi açıdan köklü bir geçmişe sahip olarak bugüne kadar varlığını sürdürmüş olan Niğde, İç Anadolu’nun güzide şehirlerinden biridir. Tarihin önemli devletlerine ve dönemlerine tanıklık eden Niğde ve yöresi, ağız sınıflandırması bakımından *Batı Grubu* ağızları içerisinde yer almaktadır. Yöredeki kelimeleri derleme çabamız bir sohbet sonrasında ortaya çıkmıştır. Daha sonrasında ise derleme çalışmaları için bazı kaynak kişilerle temaslarımız olmuştur. Yöreye her gittiğimizde kaynak kişilerle görüşülmüş ve bir senenin sonunda elde ettiğimiz söz varlığı yazıya geçirilmiştir.

Çalışmada derlenen kelimeler, Niğde ilinin Dünderli kasabasına ait söz varlığını içermektedir. Söz varlığı, *Derleme Sözlüğü*’nde yer almayan sözcükler ve *Derleme Sözlüğü*’nde bulunan ama anlamları farklı olan sözcükler olarak sınıflandırılmıştır. Aynı zamanda sözcükler; deyimler, isimler, sıfatlar, zarflar, ünlemler vb. şekilde başlıklar halinde sıralanmıştır. Tespit edilen kelimelerde ağız araştırmalarında kullanılan çeviri yazı işaretlerine de yer verilmiştir. Ağız çalışmasında elde edilen söz varlığının yanında kaynak kişiler belirtilmiş ve çalışmanın sonunda ‘*kaynak kişiler*’ başlığı altında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Tespit edilen söz varlığı hakkında tanık cümlelerle çalışma zenginleştirilmiştir.

Kaynak kişilerden yapılan derleme sonucunda *Derleme Sözlüğü*’ne kazandırılan 82 adet sözcüğün tasnifi şu şekildedir:

A. Derleme Sözlüğü’nde Bulunmayan Sözcükler

1. Deyimler:

buyrun gayfe içmeye: Söze, nişana ve düğüne davet etmek. (K1, K3, K6)

Oğlan sözlüyok ya buyrun gayfe içecek.

canı perk olmak: Sağlam, dayanıklı. (K1, K3)

Oğlan yire düşdü de hiç ses itmedi canı perk olmuş.

cin eniğini azdıрмаğ: Dağınık, karışık (ev için). (K2, K3)

Çocuğlar cin eniğini azdırmış ğızım evin haline bağ.

çalıyı çekmek: Bir işi vakitlice halletmek. (K3)

Oğlum bir an evvel çalımızı çekelim.

çıkmasını atmağ: Kızın ya da erkeğın nişanlısından ayrılması, nişandan vazgeçmesi. (K1, K3)

Ya oğlan atar ya da ğız atar çıkmasını.

doğuz delānlısı olmağ: Sorumsuz, gece eve geç gelen ve sabah geç kalkan kişi. (K1, K3)

Gece yatmaz sabah ğalkmaz doğuz delānlısı olduñ iyice.

eskisi küllā olmağ: ‘Güle güle giy’ anlamında kullanılan bir ifade. (K1, K3)

Yeni pırtı alıyoğ ya giydirioğ o da seviniyor ya eskisi küllā olsun dirik.

ğılığını azdıрмаğ: Suratını ekşitmek. (K1, K3)

Hoşlanmadı insanı ğörüñce ğılığını azdırıvırıyor.

ğaleşe yapmağ: Kalabalık bir şekilde oturup neşeli sohbet etmek. (K1, K3)

Buğün de amma ğaleşe yaptığ uyğumuz dağılıvirdi.

ğayra kalem çalmamağ: İyi bir şeylerden bahsetmemek, iyi hareketlerde bulunmamak. (K1,K3)

Osman Ali’ye bağ hiç ğayra kalem çalıyor mu?

hebbinin danası: Somurtan kişi. (K1, K3, K4)

Hebbinin danası gibi ğeziyor.

içiñe çakal ğaçmağ: Kuşkulanmak, şüphelenmek, endişelenmek. (K2, K3)

Çocuğları ğormeyince içime çakal ğaçtı.

iliğini kesmek: Üzölmek, canı sıkılmak. (K1, K3)

Sen de amma paracı çıktıñ iliğimi kesme adam.

iştahundan yanına varılmamağ: Hevesli bir şekilde iş görmek. (K1, K3)

Oğlan everecem diye iştahundan yanına varılmıyor.

mada ğezdirmek: Kişinin her yemeğē mana bulması, yemeğē beğenmemesi. (K1, K3)

Yimiyor içi onu almıyor işde mada ğezdiriyor.

muttan bulmuşa dönmek: Çok sevinmek. (K1, K3)

Bir de eve geldim ki gızım tüm işleri görmüş nasıl muttan bulmuşa döndüm.

pırtı görmek: Gelin için alışveriş yapmak. (K1, K2, K3)

Pırtı sözcüğü DS’de (bkz. DS-XII) giysi anlamında bulunmaktadır ama buradaki anlam biraz farklıdır. Bu sebeple bu kavramı yeni bir ifade olarak almak doğru olacaktır.

Bizim gızı virince pırtı görmeye geldiler.

saf geçmek: Unutmak. (K1, K3)

Bir işin başına varacın ya unutuyoñ ona saf geçmek dirik.

sittinin iti gibi: Sevimsiz, çirkin. (K1, K3, K5)

Bahsana nasıl da sevimsiz sittinin iti gibi sırtarıyor.

tandırdan kıoyup külleden çekmek: Bekar kızların evlendikleri zaman zor işlerle karşılaşacaklarını anlatan bir ifade. (K1, K2, K3)

Ğızım gızım bu gördüğün işde ne var da yarın tandırdan gör külleden çekeller.

yedi gışığı yirine dikmek: Derleyip toplamak. (K2, K3)

Evini topla, düzenle yedi gışığı yirine dik öyle otur.

yol dağıtmağ: Davetiye dağıtmak. (K1, K2, K3, K4)

Bu adet eski dönemlerde pazen dağıtılarak yapılırdı. Günümüzde ise artık yerini davetiye dağıtmaya bırakmıştır.

Düğünlere gelinsin diye yol dağıtvirirdik.

2. Adlar:

2.1. Bitki/Hayvan Adları:

ğóngóbelek: Kelebek. (K1, K3)

Ğóngóbelek eve girinci güve yapar.

hacı leylek: Leylek. (K1, K3)

Leyleğin büyüğü olur ya ona hacı leylek dirik.

keFçik: Ekinin toplandıktan sonra kalan sap kısmı. (K1, K3, K5, K6)

DS’ye baktığımızda kelime, birçok yörede firez (DS-V: 1. Ekin 2. Yeni çıkmağa başlamış ekin 3. Biçilmiş tarlada kalan tahıl kökleri, ekin) olarak geçer.

Ekinin tarlada galan sapına keFçik dirik.

kevrame: Ayçiçeği çekirdeği. (K1, K3, K4, K5)

Kevrameyi yimekten tarlada işi bitiremezdik.

2.2. Mekân Adları:

içeri ev: Evde depo olarak kullanılan oda. (içer ev) (K1, K2, K3)

Ekmeğimizi, unumuzu, yağımızı koyduğumuz yere içeri ev dirik.

ilāre: Yayla. (K1, K3, K5, K6)

İlāreye çıkardık geyun otlatmaya.

köfeklik: Tarla. (K1, K3, K4)

Ekin tarlasının adı köfeklik babamın var ıdı.

naynas: Bir köy ismi. (K1, K3)

Var burda köyün adı Naynas.

tahıldağ: Toprak tarla. (K1, K3, K6)

Tahıldağ da ekin ektiğimiz, biçtiğimiz tarlanın adı.

2.3. Elişi/Oya Adları:

göbekli oya: Bir tür boncuklu yazma oyası. (K2, K3)

Göbekli oya örmesi de zordur evladım.

tren yolu oyası: Düz bir şekilde olan bir tür boncuklu yazma oyası. (K2, K3)

Düzümüş ya tren yolu oyası dirik.

tutlu oyası: Salkım salkım olan bir tür boncuklu yazma oyası. (K2, K3)

Tutlu oya da var saklım saklım.

zikzaklı oya: Zikzaklı olan bir tür boncuklu yazma oyası. (K2, K3)

He zikzaklı oya onu da ördüm.

2.4. Diğer Adlar:

elmanın eşşā: Elmanın çöpü, artığı. (K1, K3)

Ğız elmanın eşşānu da ısıyor.

gedik dolduran: Çocuk. (K2, K3)

Çabuğ gelivir ğızım gedik dolduraña bağ.

hırılı: Kavga. (K1, K3, K5)

Bazı ağışamları hırılı oluvirirdi işde.

ilāşı: Ayıp. (K2, K3)

Şuraları bi toplayıvirelim ğızım ilāşı.

ilişgirik: Sucuk. (K1, K3)

Sucuğa ilişgirik dirik.

kesinti: Doğum yapmış bir kadının aradan belli bir süre geçtikten sonra doğan çocuğu. (K1, K3)

Belli bir süre sonra olan çocuğa kesinti dirik işde.

mazinlik: Tatlı düzenbaz. (K1, K2, K3)

Şaka idiyor bahsana mazinlik pişinde.

mercimek āacı: Etli butlu olmayan, zayıf çocukları severken kullanılan bir ifade. (K1, K2, K3)

Mercimek āacı diye severik biz çocuğu.

nohut dalı ğadar: Çocukların boyu için söylenen bir sevgi sözcüğü. (K1, K2, K3)

Sizin oğlan da nohut dalı ğadar ğalmış.

tarla kessā: Çocuk. (K2, K3)

Çit ördük de tarla kessā yine yirinde durmuyo.

yiğnicek: Yerinde duramayan, dik başlı kimse. (K1, K3)

Bizim yiğnicek daldı bahçeye hiç bişiy biraħmadı.

3. Sıfatlar:

depbaz: Hilekar. (K1, K2, K3)

Ne depbaz kişi öncüt virdim borçlu çıkdım.

4. Fiiller:

çıştahlanmak: Kibirlenmek, kendini beğenmek. (K1, K3)

Aman sen de nasıl çıştahlanıyoñ.

çomlaşmak: Bir araya gelmek, toplanmak. (K1, K2, K3)

Baħ hele oraya çomlaştılar lafımızı ittiler.

falaqlamak: Fırlatmak, fırlatıp atmak. (K1, K3)

Şöle falaqlayıp atıvirdi çöpü.

ğırçılmak: Kopmak. (K1, K2, K3)

İp ğırçıldı bağlayıvirelim.

keleşlenmek: Kibirlenmek, kendini beğenmek. (K1, K3)

Keleşlenmek dimin ki kibirlenmeye geliyor.

mittirdemek: Sürekli hareket etmek, kıpırdamak. (K1, K2, K3)

Çocuħ oynuyor ya otur ğayri mittirdeyip duruyoñ dirik.

pertelmek: Yaşlanan, kocayan kimse, yaşlanmak. (K1, K3, K4)

Gül ablañ da baya pertelmiş, yüzü çökmüş.

salaklanmak: 1. Yataktan kalkmamak, yatakta oyalanmak. 2. Bir iş başında oyalanmak. (K1, K3, K6)

İşin başında salaqlantıyor bahsana.

yimsinmek: Beğenmek. (K1, K2, K3)

Ağzımız sarmadı, yemeği pek yimsinmedik.

5. Zarflar:

çiçen çiçen: Yağmurun yağması. (K1, K3, K4)

Çoş güzel atıvirdi yāmur çiçen çiçen.

içesine: İçine sinmek. (K1, K3, K5)

Bizim yapıdımız içesine olsun.

vızadan: Hızlı bir şekilde. (K1, K3)

Vızadan gidiyor, vızadan geliyor.

6. Beddualar:

doñlar çalasica: ‘Çok soğuklara gelesin’ anlamında kullanılan bir beddua. (K1, K3, K6)

Doñlar çalasica bu aḥşam eve gelme imi.

ğarartısı ırilasica: ‘Boyun bosun devrilsin’ anlamında kullanılan bir beddua. (K1, K3, K6)

Bi ölemedi ğarartısı ırilasica.

yañara gelesice: ‘Kötü hastalığa yakalanasın’ anlamında kullanılan bir beddua. (K1, K3, K6)

Benim ğaynanam kızınca yañara gelesin diye bedduā iderdi.

7. Ünlemler:

abaraa/bara: Çok büyük, çok şaşırtıcı anlamlarında kullanılan bir ünlem. (K2, K3)

Abaraa! Ğuzum sen de başğa başğa yirlere gitmissin.

durheri: Biraz bekle anlamında kullanılan bir ünlem. (K2, K3)

Durheri! Ben arḥada ğaltyom ya.

hattaaz: Hayret bir şey anlamında kullanılan bir ünlem. (K2, K3)

Daha çok kadınların kullandığı bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hattaaz! Sen bizim ğoca ğarının ğızı mıstıñ?

B. Derleme Sözlüğü’nde Bulunan Ama Anlamı Farklı Olan Sözcükler

Bu bölümde bulunan sözcük sayısı az olduğu için sınıflandırma yapılmaması uygun görülmüştür.

1. Adlar:

bozaran: Temmuz. (K1, K4, K5)

(krş. DS-II: Ağustos, Haziran)

Bozaranda ekerik gışın yirik gızum.

deplek: Tarladaki ekinlerin bulunduğu sıra. Cızı (bkz. DS-III: 1. Tohum ekmek için pullukla açılan yer, karık 2. Tarlada su yolu) sözüne karşılık gelen bir ifadedir. (K1, K3, K5)

(bkz. deblek, Krş. DS-IV: 1. Dümbelek, darbuka 2. Önüne bakmadan dik-katsizce yürüyen 3. Hovarda)

Sazala'da cızı dirler biz deplek dirik.

dümbüldek: Darbuka. (K1, K2, K3, K6)

(bkz. dümbek, Krş. DS- IV: Tef)

Dümbüldekçi geldi bizim düğüne de.

ğamga: Yara kabuğu. (K1, K3, K5)

(krş. DS-VIII: Yonga, iri talaş, ağaç kabuğu, ağaç kırıntısı)

Ğamgayı galdırırsañ yara iyileşmez.

ğfır: Elmanın içindeki beyaz kurt. (K1, K2, K3)

(krş. DS-VI: Ani ölüm)

Elmayı yir ya ğfır diye bi ğurt.

ğoncolos: Karabasan. (K1, K3, K4)

(krş. DS-VI: Hortlak)

Ğoncolos basıncı yürām daralıvirdi.

ilaançe: Leğen. (K2, K3)

(krş. DS-VII: Karavana)

İlaançeyi getir de hamur yuuralım gızum.

kürtüñ: Kambur. (K1, K2, K3, K4)

(krş. DS-VIII: 1. Çığ 2. Yeni yağın yumuşak kar 3. Sertleşmiş buz tutmuş kar 4. Palan, semer 5. Çalılık, dikenlik yer 6. Suyun sürükleyip getirdiği çubuk, dal vb. şeyler)

Kürtünüñü çıkartma dik yörü biraz.

marzıman: Adamın irisi. (K1, K3, K5, K6)

(krş. DS-IX: Erkek eşek)

Seniñ çocuğ ııcığ marzıman gibi ben diim.

mekik: Oya yapılan alet. (K2, K3)

(krş. DS-IX: 1.Kandil günleri yapılan lokma tatlısının büyüğü 2. Pala-mutbalığının küçüğü)

Aldığ da mekik öğrenemedim oñunla yazma oyası örellerdi.

şişirdek: Pompa. (K1, K2, K4)

(krş. DS-12: Balon)

Bizim dedede esgiden ğalma şişirdek var _ umuş.

töskel: Bir çeşit ekmek. Şepe'nin (bkz. DS-X: Mayasız hamurdan yapılan sac ekmeği) biraz daha incesine denir. (K2, K3)

(krş. DS-X: 1. Dikkatsiz, beceriksiz 2. Patavatsız 3. Yolsuz birleşmelere aracılık eden 4. Alıngan, kavgacı)

Burda şepe, yoħsa biz töskel idecik dirik.

2.Sıfatlar:

çontuk: Bir ayağın aksaması, topallık. (K1, K3, K5, K6)

(krş. DS-III: Kör bir aygıtla kesilen ağaç parçası)

Çontuk çoculuğ zor yürüyor, āsıyor he.

dalaşsız: İyi insan, kin gütmeyen kimse. (K1, K3, K5)

(krş. DS-IV: Nikâhsız)

Dalaşsız ğadınım işde ben yine yapıviriyom.

mıymıntı: Mızımız. (K1, K3, K4)

(krş. DS-XII: 1. Kararsız 2. Kuşkulu)

İşimi gendim ğórúvirrim disāne şō mıymıntı geline.

3. Fiiller:

ıĝranmak: Toplanmak. (K1, K3, K4)

(krş. DS-VII: Sallanmak)

Halamın oĝlu ölivirince bütün kóy Hanöne ıĝrandı.

kellenmek: Zayıflamış, kilo vermiş kişi. Zayıflamak. (K1, K3, K5, K6)

(krş. DS-VIII: Gerilemek, durgunlaşmak, kötüleşmek)

Yi biraz boĝazıña kellendiñ iyice.

Sonuç

Türkiye'nin çeşitli yörelerinde kullanılan bazı kelimeler onu kullanan insanların bu hayattan göçmesiyle unutulup gitmektedir. *Derleme Sözlüğü* incelendiğinde hâlen birçok yöreye ait çalışmanın eksik olduğu görülmektedir. Biz de bu çalışmayla Niğde ilinin Dünderli kasabasına ait söz varlığından edinebildiğimiz kadarını kayda geçirmiş bulunmaktayız.

Araştırmanın sonucunda kaydedilen ve *Derleme Sözlüğü*'nde bulunmayan sözcük sayısı 65; *Derleme Sözlüğü*'nde bulunup anlamı farklı olan sözcük sayısı ise 17'dir. Bu çalışmada 22 deyim, 60 söz ve söz grubu olmak üzere toplamda 82 söz varlığı *Derleme Sözlüğü*'ne kazandırılmıştır.

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

ă	kısa a
á	a-e arası ünlü
ā	uzun a
â	yuvarlak a
đ	yarı incelmış ünlülerle kullanılan ünsüz
ë	kısa e
é	kapalı e
ē	uzun e
F	f-v arası ünsüz
ǧ	art damak g'si
ǧ̃	patlayıcı gırtlak g'si
ǧ̄	orta damak g'si
ħ	hırıltılı h
ī	uzun ı
í	ı-i arası ünlü
ĩ	kısa ı
î	uzun i
ķ	art damak k'si
ķ̄	orta damak k'si
κ	patlamasını kaybetmiş ön damak g'si
Κ̄	patlamasını kaybetmiş art damak k'si
ĺ	yarı incelmış ünlülerle hece kuran ince l
ñ	genzel orta ve art damak n'si
ń	ince n ünsüzü
ó	ö ~ o arası ünlü
ō	uzun o
õ	kısa o
ȭ	uzun õ
P	p~b arası ünsüz
S	s ~ z arası ünsüz
ţ	yarı incelmış ünlülerle hece kuran ince t
τ	t~d arası ünsüz
ú	ü'den kalınlaşmış ü ~ u arası ünlü
ū	uzun u
ũ	kısa u
ũ̄	uzun ü
ú	u~ ü arası ü'ye daha yakın ünlü

İŞARETLER

- ˘ ünlüler üzerinde uzunluk işareti
- ˘ 1. ünlüler üzerinde kısalık işareti
- 2. iki kelime arasında bağlantı işareti (ulama)
- ° 1- düz ünlüler üzerinde yuvarlaklaşma işareti
- 2- ünsüzler altında sesin düşmeye yakın olduğunu gösterir
- ' kendisinden sonra gelen hecenin vurgu işareti
- ˘ 1. kalın ünlüler üzerinde yarı inceltme işareti
- 2. ünsüzler üzerinde telâffuz noktasının geriye kaydığını gösteren işaret

KISALTMALAR

Agm: Adı geçen makale

Bkz: Bakınız

DS: Derleme Sözlüğü

Krş: Karşılaştırınız

KAYNAKLAR

- Biray, Nergis. “Denizli Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar.” *Turkish Studies*, c. 4, no. 8, 2009, ss. 747-776.
- Cankaya, Mahir. “Erzincan Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar.” *Turkish Studies*, c. 8, no. 9, 2013, ss. 899-910.
- Çifci, Musa, ve Önder Sezer. “Derleme Sözlüğüne Katkılar (Emirdağ/Burunarkaç Köyü).” *Turkish Studies*, c. 13 no. 15, 2017, ss. 241-264.
- Demirci, Metin. “Derleme Sözlüğü’ne Osmaniye, Düziçi Ağzından Katkılar”. *TEKE Dergisi*, c. 6, no. 3, 2017, ss. 1360-1383.
- Erdem, Mehmet Dursun. “Ağız Sözlükçülüğü Üzerine”. *Turkish Studies*, c. 8, no. 13, 2013, ss. 95-102.
- Erdoğan, Songül. “Niğde Yöresi Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar.” *TÜBAR*, no. 40, 2016, ss. 69-82.
- Gülensoy, Tuncer, ve Ahmet Buran. *Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler 1*. TDK Yayınları, 1994.
- Karahan, Leyla. *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. TDK Yayınları, 2017.
- Koraş, Hikmet. “Derleme Sözlüğüne İlaveler.” *TÜBAR*, no. 12, 2002, ss. 171-208.
- Korkmaz, Zeynep. “Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar.” *TDAY Belleten*, no. 40, 1976, ss. 143-172.
- Kuşdemir, Ayşegül. “Tokat ve Yöresi Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar I.” *TULLIS*, c. 5, no. 1, 2020, ss. 39-55.
- Özden, Muharrem. “Bilecik Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar.” *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, c. 5, no. 11, 2017, ss. 273-315.
- Uysal, İdris Nebi. “Himmetli (Niğde-Merkez) Köyü Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar.” *ERDEM*, no. 1, 2018, ss. 139-156.
- Üstüner, Ahat. *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri*. TDK Yayınları, 2000.
- Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü* (<https://sozluk.gov.tr/>)
- Yıldız, Muharrem, ve Yusuf Özsoy. “Bartın Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar.” *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, no. 1, 2016, ss. 141-150.

KAYNAK KİŞİLER

Ali UZUNTAŞ, Dünderlı Kasabası, 1964, Ortaokul, Emekli. (K1)

Emine GÜLER, Dünderlı Kasabası, 1987, Lise, Ev Hanımı. (K2)

Kifayet UZUNTAŞ, Dünderlı Kasabası, 1973, Okuryazar değil, Ev Hanımı. (K3)

Kürşat GÜLER, Dünderlı Kasabası, 1985, Lise, İşçi. (K4)

Mustafa UZUNTAŞ, Dünderlı Kasabası, 1957, Lise, Emekli. (K5)

Osman GÜLER, Dünderlı Kasabası, 1953, Ortaokul, Çiftçi. (K6)

ESKİ TÜRKÇEDEKİ *İT*- (DEVLET, BODUN, TÖRÜ DÜZENİ KURMAK, DEVLETİ VE MİLLETİ YAŞATMAK, DÜZENE KOYMAK) FİİLİ ÜZERİNE

Öz: Orhun Yazıtlarının dili anlatıcılarının en yüksek düzeyde devlet adamı olmasından ötürü ifade ettiği kavramların karşılığı olarak içerdiği kelime kadrosu bakımından “devlet dili” sayılmaktadır. Hem kelime boyutunda hem de kalıp sözlerin kullanılmasında dilin bu yönü çok belirgindir. İncelendiğinde bu metinlerde halkın günlük hayatı, yaşama biçimi ve hatta değer yargılarına ilişkin sözlerden çok bir devlet başkanının kullanabileceği sözlerle karşılaşılmasının asıl sebebi budur. Örneğin bu anlatımlarda halkın çok fazla kullandığı kargış ve alkışlar hiç yer almamıştır. Bunun yanında birleşik fiil ve deyimlerin bol bol kullanılmış olması da bu durumun bir göstergesidir. Kelime boyutundaki farklılıklardan biri de yine o döneme ve Bilge Kağan’a özgü olan *it*- “devlet, bodun, törü düzeni kurmak; devleti ve milleti korumak, yaşatmak ve ilerlemesini sağlayacak yasal düzenlemeler yapmak” fiilinin varlığıdır. Bu fiil bu anlamıyla Bilge Kağan anlatımlarında on bir kez, (Köl Tigin’de 10 kez, Tonyukuk metinlerinde ise yalnız bir kez kullanılmıştır. Bu çalışma ile *et*- yardımcı fiilinden ayrıca var olan bu fiil ve ondan türemiş kelimelerin incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Orhun Türkçesi, *it*- Fiili, Devlet Dili.

On the Verb *It* in Old Turkish (To Establish a State, Bodun, Lawful Order, to Keep the State and Nation Alive, to Put in Order)

Abstract: The language of the Orkhon Inscriptions should be counted as “official language” in terms of the fact that the narrators are the highest level statesmen and as for the vocabulary of the concepts it expresses. This aspect of the language is very evident both in word size and in the use of formulaic words. When examined, this is the main reason why we encounter words that the head of a state can use rather than words about daily life, lifestyles and even values of people in these texts. For example, in these narratives, confusion and applause that the public used a lot of did not take place at all. In addition, the abundant use of compound verbs and idioms is an indicator of this situation. One of the differences in word size is the existence of the verb *it*-, which is unique to that period and to Bilge Kagan. This verb means to establish state, bodun, lawful order, to protect the state and the nation, to keep them alive and to make legal arrangements that will ensure their progress. This verb is used eleven times in Bilge Kagan narratives (10 times in Kol Tigin) and only once in Tonyukuk texts with this meaning. In this study, it is aimed to examine this verb and the words derived from it, which also exists apart from the auxiliary verb *et*-.

Keywords: Old Turkish, Orkhon Turkish, Verb *it*-, Official Language.

TÜRKÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
50. SAYI / VOLUME
2021-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Doç. Dr.
Mahmut SARIKAYA

Kırşehir Ahi Evran Üni.
Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

msarikaya@ahievran.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2197-0124

Gönderim Tarihi
Received
22.10.2021

Kabul Tarihi
Accepted
16.11.2021

Atıf
Citation
Sarıkaya, Mahmut. “Eski Türkçedeki *İt*- (Devlet, Bodun, Törü Düzeni Kurmak, Devleti ve Milleti Yaşatmak, Düzene Koymak) Fiili Üzerine.” *Türkük Bilimi Araştırmaları*, no. 50, 2021, ss. 151-163.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Orhun Yazıtları, devlet hayatını devlet büyüklerinin ağzından anlatan metinlerdir. Bu bakımdan Orhun Yazıtlarının dili “devlet dili”, “resmî dil”, “kültür dili” olarak nitelenebilir. Orhun ve Yenisey yazıtlarının tümü bu açıdan göz önünde bulundurulursa bu dilin aynı zamanda yüzyıllarca kullanılarak işlenmiş olduğu, bütün yapıları, birimleri, kurallarıyla oturmuş bir yazı dili, kültür dili olduğu, Köktürkler dönemine kadar kendi kanunları çerçevesinde birçok değişme ve gelişmeler geçirdiği ve bu yolda gelişmesini sürdürmekte olduğu açıklıkla görülür. Bengü taşlara yazılmış olarak günümüze gelen bu dil, daha sonra çok geniş alanlara yayılacak ve dünyanın büyük kültür ve medeniyet dillerinden biri hâline gelecektir. Bu yönüyle Köktürklerden kalma bu metinlerdeki dilin her yapı ve birimi Türk dilinin, hem ortaya çıktığı dönemden önceki durumunu hem daha sonraki dönemlerini aydınlatan hazine değerindedir. Sınırlı boyutta malzeme sunsa da bu değerine ve önemine bağlı olarak Orhun Türkçesi üzerinde çok durulmuş, bu metinler ve bu metinlerin dili üzerine geniş bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bundan sonra da devam edeceği açıktır.

Bu çalışmada, Orhun Türkçesinin “devlet dili” olduğunu gösteren yapı ve birimlerinden biri olan *it-* fiili ele alınarak incelenmeye çalışıldı. Bu fiil, bugüne kadar birçok araştırmacı tarafından *ét-* yardımcı fiilinden ayrılmadan, tanınmadan ve tanıtılmadan ele alındı ve her ikisine aynı anlam verilerek geçiştirildi... Oysa bunların biri yardımcı fiil olarak kullanılan bir unsur iken diğeri başlı başına ayrı bir fiildir ve özellikle Orhun Türkçesinde çok özel, önemli ve geniş anlamlar ifade etmiştir.

ét- yardımcı fiilinin *kapalı e*’li olarak günümüze geldiğine bakarak onun başlangıçtan beri *kapalı e*’li olduğu kabul edilebilir. *it-* fiilinin ise, başından beri *i*’li olduğunu kabul etmek gerekir. Birbirinden tamamen ayrı olan bu iki morfemin ses yapılarındaki bu farkın korunmuş olması dilde “karışıklıktan kaçma” yasaının bir sonucudur.

Bu yazının konusu olan *it-* fiili Bilge Kağan anlatımında önemli bir yer tutmaktadır. Bu fiil, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında devlet, bodun ve törü düzeni kurmak; devleti ve milleti korumak, yaşatmak ve ilerlemesini sağlayacak yasal düzenlemeler yapmak işleriyle ilgili olarak kullanılmıştır. Bilge Kağan’ın anlayışına göre Tanrı’nın yaratma eylemi de böyle bir “düzen kurma” işidir. Dolayısıyla bu fiil ve bundan türemiş kelime ailesi Orhun Türkçesinde hem devlet millet hayatı hem de din ile ilgili terminolojide önemli bir yer tutmaktadır. Orhun Türkçesinden sonraki dönemlerde *it-* fiilinin bu alan dışında başka işlerle ilgili “yapmak, oluşturmak, düzenlemek” anlamlarında kullanıldığı, özellikle de “süs, süsleme, süslenmek” alanlarını da ifade ettiği görülmektedir.

İnceleme

it- fiilinin ünlüsü kimi yerde “*i*” kimi yerde “*é*”, kimi yerde ise “*e*” olarak gösterilmiştir. Hüseyin Namık Orkun (806), Muharrem Ergin (127) ve Reşid Rahmeti Arat (*Kutadgu Bilig III – İndeks* 207) bu sesi gösteren harfi “*i*” olarak okumuşlar. von Gabain ise “*i*” ve “*é*” olarak göstermiştir (276).

Mehmet Ölmez bu fiil ve türemişlerinin ilk sesini *kapalı e* olarak göstermiştir:

ét-, “düzenlemek, örgütlemek, yoluna koymak”; *étin*- “(kendini) düzenlemek, örgütlemek, örgütlenmek, yoluna koymak”; *étit*- “düzenlemek, düzenletmek, örgütlemek, yoluna koymak” ve *étiz*- “yaptırmak” (350). Ali Akar da “*e*” olarak göstermiştir: *ét*- “düzene sokmak” (140). Ölmez ile Akar’ın bu fiilin ünlüsünü *kapalı e* olarak görüp (*é*) harfiyle göstermelerinde son zamanlarda yapılan “Türkçede *kapalı e*” tartışmasının (Doğan ve Öztürk 129-142) ve *ét*- yardımcı fiilinin etkili olduğu görülmektedir.

Gabain eserinde Eski Türkçe döneminden beri *kapalı e*’li olarak kullanılan *ét*- yardımcı fiilini iki şekilli olarak göstermiştir: *it*-, *ét*- “etmek, yapmak” (276). Görüldüğü gibi burada *ét*- “etmek, yapmak” yardımcı fiili gösterilmiş, bu yazıya konu olan *it*- fiilinin ayrılığı tespit edilmemiştir.

Muharrem Ergin *it*- “tanzim etmek, düzenlemek, düzene sokmak; yapmak etmek, teşkilatlandırmak, tertip etmek” anlamlarıyla bu yazının konusu olan *it*- fiilini göstererek bu fiil için doğru ve kapsayıcı bir açıklama yapmıştır. Fakat Ergin’in de bu açıklamaya “yapmak, etmek” anlamını katarak *ét*- yardımcı fiilini bu fiilden ayırmadığı görülmektedir (127).

İbrahim Taş (Clauson 61b; Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri* 21; Dankoff ve Kelly 29; Erdal 600; Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri* 95) kaynaklarını göstererek *ét*-, *it*- “yapmak, etmek, eylemek, kılmak; düzenlemek, yoluna koymak, hazırlamak” anlamlarını vermiş ve *ét*- yardımcı fiilinin anlamını noktalı virgülle ayırmış, buna rağmen sözü edilen yardımcı fiille fiili ayrı olarak ele almamış, bu fiilin Orhun Türkçesindeki durumunu *ét*-, *it*- “düzene sokmak, düzenlemek, örgütlemek”; Yenisey yazıtlarındaki durumunu da *ét*- “tertiple ve tanzim etmek, düzenlemek” biçiminde ayrıca belirtmiştir. (197).

Hatice Şirin bu fiil ile yardımcı fiili yine tek bir fiil olarak ele almış ve 6 madde hâlinde karşılık vermiştir: *it*- / *et*- **1.** etmek, **2.** bodun ve törü düzeni kurmak, **3.** asker konuşlandırmak, **4.** mimari yapı kurmak **5.** takdir etmek, **6.** (Tengri) nizam vermek, düzenlemek. Görüldüğü üzere birinci maddede verilen karşılık dışındaki karşılıkların hepsi yazıtlardaki *it*- anlamlarına uygundur, birinci maddedeki anlam ise *ét*- yardımcı fiilinin karşılığıdır. Bu karışıklığın yanında yardımcı fiilin de *kapalı e*’li olduğu göz ardı edilmiştir.

Şirin, bu dönemde *it-* fiilinin türemişlerinin de kullanıldığını göstermiştir:

itin-* / *etin- “1 edinmek, temin etmek” anlamını verdikten sonra konumuz ile ilgili olan fiilin anlamını “2 (el ve törü) kurulmak, düzenlenmek, örgütlenmek” olarak eklemiştir.

itit-* / *etit- “1. yaptırmak” anlamını verdikten sonra konumuz ile ilgili olan fiilin anlamını, “2. (*örgin* sözüyle birlikte) kurdurmak, inşa ettirmek” olarak vermiştir.

ittür- fiili için de “1. yaptırmak, ettirmek” dedikten sonra “2. dağınık bir topluluğu örgütlemek” anlamını vermiştir (Şirin 730).

Yukarıdan beri adını ve çalışmalarını andığımız bilim adamlarının, onlardan yaptığımız alıntılarda görüldüğü üzere, bu yardımcı fiille fiilin yazımı konusunda da açık ve net olmadıkları görülmektedir.

Ahmet Bican Ercilasun bu alandaki önerimli eserinin sözlüğünde *ét-* yardımcı fiiline hiç yer vermemiş, *it-* fiili ve türemişlerini şöyle göstermiştir:

it- “örgütletmek, teşkilatlandırmak düzenlemek; ***itgüçi*** “yapıcı, inşaat ustası”; ***itin-*** “örgütlenmek” (*Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları* 680-681).

Orhun Türkçesinde “ülkeyi düzenlemek, tanzim etmek, millet hayatını düzene koymak; devlet ve millet hayatını geliştirip ilerletecek yasal düzenlemeler yapmak” anlamında çok geniş bir kullanıma sahip olan *it-* fiili ile ilgili inceleme, konunun o dönem için boyutlarını ve önemini ortaya koymaktadır. Bunun için *it-* fiilinin Orhun Türkçesinde kullanımını irdelemekte yarar var:

Bu inceleme sırasında Orhun Türkçesine ait örnekler Ergin 2015’ten alınarak eğik biçimde yazıldı, sonra bunların karşılıkları tırnak içinde kelime kelime verildi. Her iki metinde/cümlede gösterilen yapı ve birimler koyu yazıldı. Örnek alınan yapı ve birimlerin yazıtlardaki yerleri parantez içinde (KT: Köl Tigin, BK: Bilge Kağan, T1: Tonyukuk 1. Taş, T2: Tonyukuk 2. Taş) kısaltmalarıyla; devamında taşlar üzerindeki yerleri (D: Doğu, B: Batı, G: Güney K: Kuzey, GD: Güneydoğu, GB: Güneybatı, KD: Kuzeydoğu yüzü) kısaltmalarıyla ve taşlardaki satır numaraları (koyu olarak) verildi.

it- fiili yukarıdaki anlamıyla Köl Tigin Yazıtı’nda on kez, Bilge Kağan Yazıtı’nda ise on bir kez kullanılmıştır. Bu fiilden türemiş *itgüçi* ismi ve *itin-* fiili ise bu yazıtların her birinde birer kez kullanılmıştır (Tekin, *Orhon Yazıtları* 144-145). Tonyukuk yazıtlarında ise *it-* fiili yalnız bir kez kullanılmış, o da *kapalı e* ile yazılarak gösterilmiştir: *ét-* “düzene sokmak.” (Akar 140). Bu durum, kelimenin yaşatıp yansıttığı kavramın Bilge Kağan’ın bulunduğu konumla ilgili olduğunu ve bu yüzden onun dilinde çok önemli bir yere sahip olduğunu gösterir. Bunun başlıca sebebi bu yazıtlarda

bizzat Bilge Kağan tarafından, atalarının ve kendisinin devlet millet yolunda yaptığı hizmetlerin anlatılıyor olmasıdır.

Aşağıdaki cümlelerde *it*- fiiliyle Türk milletinin ülkeye hâkim kılınması ve devlet millet hayatının yeniden düzenlenmesi ifade edilmiştir:

ilgerü kadirkan yışığ aşa bodunuğ ança kondurtumuz ança itdimiz “Doğuda Kadirkan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, öyle **düzene koyduk**” (KT D. 21; BK D 17); *kurıgaru kengü tarmanğa tegi türük bodunuğ ança kondurtumuz ança itdimiz* “Batıda Kengü Tarman’a kadar Türk milletini öyle kondurduk öyle **düzene koyduk**” (KT D. 21); *kurıgaru kengü tarmanğa tegi türük bodunuğ ança kondurtumuz ança itdimiz* “Batıda Kengü Tarman’a kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle **düzene koyduk**” (BK D. 17-18).

Burada *it*- “düzenlemek, tanzim etmek” fiilinin *olur*- “hükümdar olmak”, *tut*- “hâkim olmak”, *kondu*- “yerleştirip hâkim kılmak”, *kağan*- “kazanmak, elde etmek, ulaşmak”, *igiti*- “(Kağan) bodunu beslemek, doyurmak, bakıp yetiştirmek, refah seviyesini yükseltmek, kalkındırmak”, *törüğ it*- “yasal düzene oturtmak” gibi fiillerle birlikte kullanılmış olması dikkat çekicidir. Çünkü bu fiillerin ifade ettiği eylemler tamamen devlet yönetimi işiyle ve *it*- “düzenlemek, tanzim etmek” fiilinin anlamıyla ilgilidir:

olurupan türük bodunuğ ilin törüsün tutabirmiş, itbirmiş “Kağan olarak/yönetme erkini ele alarak Türk milletinin ülkesine hâkim olmuş, hayatını ele **alıvermiş, düzenleyivermiş**” (KT D. 1; BK D 3); *ilig tutup törüğ itmış* “ülkeye hâkim olup yasal düzene oturtmuş” (KT D 3; BK d 4); *(ë)kin ara idi oksuz kök türük [iti] ança olurur ermiş* “İkisi arasında kesintisiz Kök Türk varlığı, Kök Türk hayatı öylece **hâkimmiş**” (KT D 2-3; BK D 4). *kurıgaru kengü tarmanğa tegi türük bodunuğ ança kondurtumuz ança itdimiz* “Batıda Kengü Tarman’a kadar Türk milletini öyle kondurduk öyle **düzene koyduk**” (KT D. 21); *kağanım kağan eçim kağan olurtuğında tört bulungdağı bodunuğ nençe itmış nençe yaratmış [erser]* “babam kağan, amcam kağan olup tahta çıktığında dört taraftaki milletleri nasıl **düzenlemiş**, nasıl **yerleştirmişse...**” (BK K 8-9); *ança kağanmış itmış ilimiz törümüz erti* “Öyle **kazanılmış, düzene sokulmuş** ilimiz töremiz vardı” (KT D. 22-1) *eçim kağan olurupan türük bodunuğ yiçe itdi, [yiçe] igitti* “Amcam kağan hükümdar olarak Türk milletini yeniden **tanzim etti, besledi**” (KT D. 16); *sarığ altunun, ürüing kümüşin, kırğaklığ kutayın, kinlig işgitisin, öz-lük atın adğırın, kara kişin, kök teyengin türüküme, bodunuma kağanu birtim, iti birtim*. “sarı altınını, ak gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, millette kazanıverdim, **düzenleyiverdim**” (BK. K. 11-12).

Bilge Kağan bunu, kimi yerde *it-* fiili yanında *yarat-* fiilini de kullanarak dile getirmiştir:

eçümüz apamız tutmuş yir sub idisiz bolmazun tiyin az kırkız bodunuğ itip yaratıp “Ecdadımızın tutmuş olduğu yer su sahipsiz olmasın diye Az, Kırgız milletini **düzene sokup**” (KT D. 19). *kögmen yir sub idisiz kal-mazun tiyin az kırkız bodunuğ itip yaratıp keltimiz*. “Ecdadımızın tutmuş olduğu yer su sahipsiz olmasın diye Az, Kırgız milletini **düzene sokup** geldik” (KT D. 20; BK D 17); *tengri yarlıkaduk için özüm olurtukuma tört bulungdaki bodunuğ idim, yaratdım [kultum]* “Tanrı karar verip buyurduğu için kendim hükümdar olduğumda dört taraftaki milletleri **düzene soktum, uyumlu kıldım** (BK K 9).

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre ülkede yönetme yetkisini ele alan muktendir olmalı, düzeni sağlamalı, devlet ve millet hayatının gerektirdiği düzenlemeyi yapmalıdır.

Aşağıdaki cümleden de anlaşıldığı üzere o dönemde bağımsız bir devlete sahip olmak gerektiği bilincine ulaşıldıktan sonra ilk yapılması gereken iş “örgütlenme”dir. Bu örgütlenmenin ilk adımı silahlı örgüt kurmaktır ve bu da *it-* fiiliyle ifade edilmektedir. Bunu yapamayanların bağımsız devlete sahip olması mümkün değildir. Türk milleti Tabgaç Kağan tahakkümünden kurtulmayı düşünür fakat kendisini **tanzim ve tertip edemediğinden/örgütlenemediğinden** bunu başaramaz:

yağı bolup itinü yaratunu umaduk yana içikmiş “Düşman olup kendisini **tanzim ve tertip edemediğinden/örgütlenemediğinden** yine teslim olmuş” (KT D. 10).

Köktürklere göre Tanrı'nın yaratma ve kâinata düzen verme eylemi de onun *it-* eylemidir. Tanrı'nın yaratma, düzen verme iradesi ve işi ancak kendisine özgü, özel ve kutsal bir hak ve yetkidir. Bu anlayış Bilge Kağan ağzından yine *it-* fiiliyle ifade edilmiştir:

üze türük tengrisi türük ıduķ yiri subı ança itmiş “Yukarıda Türk tanrısı Türk kutsal yerini suyunu / kâinatı **kendince yaratıp tanzim etmiştir**” (KT D. 11).

Burada vurgulanan yaratmanın hukukudur. Bunun hilafına hareket etmek (İslâmî dönem terimiyle) “hakkı inkâr” ve “zulümdür”. Bu da “gay-retullah’a dokunur”. Çünkü Türk milleti bütün hizmetini vermesine rağmen Çin kağanı vicdansızca Türk milletini öldürmeyi, Türk soyunu, kökünü kazıyarak yok etmeyi irade etmişti ve yok etmeğe doğru gitmekteydi. Tanrı, Tanrılığının bir gereği olarak bu gidişe müdahale etmiş ve Türk milletine kurtuluş yolu açmıştır; çünkü o, yarattığının bir kısmı olan Türk milletini *Tabgaç Kağan*'ın keyfini, sadizmini ya da zalimliğini tatmin etmesi

için yaratmamıştır; o, her şey gibi Türk milletini de “kendince” yaratmıştır...

Bilge Kağan asi olan, isyan ederek ayrı baş çeken, uyumsuzluk gösteren halkın ya da etnik grupların askerî müdahale ile tepelenmesi, yenilmesi ve devlete millete bağlı hâle getirilmesini de *it-* fiili ile ifade etmiştir:

tölis tarduş [bodunuğ anda itmiş] “Tölis Tarduş milletini orada **düzene sokmuş**” (KT D. 13; BK D 12); *soğdağ bodun iteyin tiyin yinçü ögüzüg kēçe temir қапıғқа теги сүледимиз* “Soğdak milletini **düzene sokayım** diye İnci ırmağını geçerek Demirkapı’ya kadar ordu sevk ettik” (KT D. 39).

Kimi durumlarda bu devlet hizmeti *yaratmak boşgürmek* ikilemesiyle ifade edilmiştir. Buradaki tekrarı oluşturan kelimelerin *it-* fiiliyle yakın anlamlı oluşu da dikkat çekmektedir:

eçüm apam törüsinçe yaratmış, boşgürmüş “ceddimin soyumun, atalarımın töresince **yaratmış, yetiştirmiş**” (KT D 12 3-4).

Orhun Türkçesinden sonra hiçbir dönemde *it-* fiili bu dönemdeki anlamıyla ve bilge Kağan’ın kullandığı gibi kullanılmamıştır.

Uygur Türkçesinde *it-* fiilinin kullanım alanı genişleyerek “kendi güzelliğini yeniden düzenlemek, bezenmek, süslenmek” anlamlarını da ifade etmiş ve kelimenin yeni türemişleri ortaya çıkmıştır:

itmek “Düzenlemek, tertip ve tanzim eylemek, süslemek, hazırlamak, etmek”; *itdürmek* “ettirmek, tertip ve tanzim etmek, düzenlemek”; *itiglig* “donatılmış, mücehhez, hareketli”; *itilmek* “Yapılmak, donatılmak, tekemmül etmek, gelişmek, süslenmek”; *itinmek* “Süslenmek, hazırlanmak” (Caferoğlu 100-101).

Uygur Türkçesinde Caferoğlu’nun tespit ettiği *itmek* “süslemek” ve *itinmek* “süslenmek” gibi anlamların Orhun Türkçesinde de kullandığı hâlde Bilge Kağan ve Tonyukuk anlatımında yer almamış olabileceği düşünülebilir. Fakat Orhun Türkçesinde *bediz* “resim, heykel, nakış, şekil, süs, bezek”; *bedizçi* “resimci, ressam, nakkaş, heykelci”; *bedize-* “resimlemek, resim yapmak, nakış yapmak, heykel yapmak, süslemek, bezemek”; *bedizet-* “resimletmek, nakış yaptırmak, süsletmek, tezyin etmek” kelimelerinin kullanılmış olması (Ergin 119) bu ihtimali zayıflatmaktadır.

Uygur Türkçesi döneminde *it-* fiilinde ayrıca *t > d* değişmesi görülmeye başlamıştır:

idig “süs, bezek, ziynet”; *idilmek* “süslenmek, süslenilmek, donanmak” (Caferoğlu 89).

Kemal Eraslan da Uygur Türkçesindeki *it-* fiili ve bu fiilden türemiş kelimeleri geniş ölçüde tespit etmiş ve bu kelimelerin “güzelliğini yeniden düzenlemek, bezemek, süslenmek” anlamında kullanılışlarının örneklerini vermiştir:

it- “yapmak, tanzim etmek, donanmak, saygı göstermek”; *itig* “süs”; *itiglig* “donanmış”; *itigsiz* “donanmamış”; *itil-* “yapılmak, donatılmak”; *itin-* “süslenmek”; *itin- yaratın-* “süslenmek, donanmak” (574-575).

Zamira Gulcalı, “Aç Bars” Hikâyesi içinde *etig* “süs, dekorasyon” ismi ile *etin-* “hazırlanmak” fiilini göstermiştir (198). Tabii, burada fiilin e’li değil, i’li olarak gösterilmesi daha uygun olurdu.

Son olarak İsmail Doğan ve Zerrin Usta’nın yayımladıkları *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı* adlı eserde de *it-* fiilinin Orhun Yazıtlarındaki anlamları yanında süslemek anlamı da tespit edilmiştir:

it- “düzene sokmak, çekip düzenlemek; süslemek, donatmak” (157).

Orhun ve Yenisey yazıtlarının yazıldığı dönemlerde bu kelime ailesinin “süslemek”, “süslenmek” “makyaj yapmak” anlamlarında kullanılıp kullanılmadığı konusunda elde bir bilgi yoktur; belki de Orhun ve Yenisey Türkçesiyle gelen metinlerin ve o metinlerde ifade edilen alanların devlet yönetimi ve millet hayatıyla ilgili ve yalnız o alanla sınırlı olması bu sonucu doğurmuştur.

Karahanlı döneminde bu kelimenin “süslemek”, “makyaj yapmak” gibi kullanım alanlarına iyice yayıldığı görülmektedir.

Kaşgarlı’da *it-* fiilinin iki tane türemişi tespit edilmiştir:

etilgen “her zaman düzelen” (*itilgen* olmalı M.S.); *itegü* değirmende dönen taşın üzerine bindirilen ağaç parçası; unun biraz kalın olması istenirse taş, bununla biraz yukarı kaldırılır, ince olması istenirse aşağı indirilir” (Caferoğlu 41-51). Anlaşıldığı üzere aslında ‘düzenleyen’ demektir.

it- fiiline Arat, “yapmak, etmek, eylemek, kılmak; düzenlemek, yoluna koymak” karşılığını vermiş (*Kutadgu Bilig III – İndeks* 207). Bu açıklamadaki “yapmak, etmek, eylemek, kılmak” anlamları *ét-* yardımcı fiilinin görev ve fonksiyonuyla ilgilidir. “düzenlemek, tanzim etmek” ise *it-* fiiliyle ilgilidir.

Kutadgu Bilig’de *it-* fiilinin şu türemişleri vardır ve bunlar çok sık kullanılmışlardır:

itegüci “tanzim edici, düzenleyici; tanzim eden, düzenleyen”; *itig* “hazırlık, hâl, usul, düzen, süs”; *itil-* “düzelme, yapılmak, yoluna girmek”; *itin-* “hazırlanmak, tamamlanmak; süslenmek, düzene koymak, çare bulmak” (*Kutadgu Bilig III – İndeks* 208-209).

Kutadgu Bilig aslında klâsik şiirin mesnevi tarzında yazıldığı hâlde şair kaside türünün nesib bölümü gibi bir giriş yazmış ve burada ilkbahar mevsimini “nevruz” ile birlikte tasvir etmiştir. Böylece bu bölüm hem bahariye, hem nevruziye, hem de ıydiyye olarak adlandırılabilir olmuştur. Şair bu bölümde canlanmakta olan tabiatı süslenmekte olan bir hanıma benzeterek temsilî istiare yaparcasına *it-* fiilini türemiş kelimeleriyle “düzenlemek, tanzim etmek, makyaj yapmak, süslenmek” anlamında çokça kullanmıştır. Mustafa Argunşah ile Gülden Sağol Yüksekaya Karahanlıca için hazırladıkları bölümün ilk örnek metin olarak Kutadgu Bilig’in bu bölümünü (Kutadgu Bilig - Mısır Nüshası, 16) almışlardır (413).

Bu bölümün ilk beytinde *it-* fiilinden türemiş *itgü* “süs, süslenme, bezek, bezeme, bezenme” ismi şöyle kullanılmıştır:

toğardın ese keldi öngdün yeli

ajun itgüğe açtı uşmağ yolu

Birinci mısradaki *ese kel-*: birleşik fiildir; *toğar*: “doğu”; *öngdün yeli*: “şark rüzgârı” anlamında kullanılmıştır. Arat, *Kutadgu Bilig İndeksi*’nde *it-* fiiline “yapmak, etmek, eylemek, kılmak; düzenlemek, yoluna koymak, hazırlamak” anlamlarını vermiştir (207).

Bu durumda mısra şöyle anlaşılmalıdır:

“Dünya, süslenmek için/süslemeye Cennet yolu açtı”.

Ayrıca ikinci beyitte geçen: *bezenmek tiler dünyâ* ifadesi de bu anlamı yeniden ve daha açık vurgulamaktadır.

Bölümün ikinci beyiti şöyledir:

yağız yer yıpar toldı kâfûr kêtib

bezenmek tiler dünyâ körkin itib

Buradaki *körk* kelimesi Arat’ta: “güzellik, süs” olarak gösterilmiştir (*Kutadgu Bilig III – İndeks 200*). Beyitte, kara yerden ağır *kâfûr* kokusunun gittiği, bunun yerine yıpar “misk” kokusu dolduğu ve dünyanın güzelliğini yeniden düzenleyerek bezenmek dilediği ifade edilmiştir.

Görülüşü gibi burada *it-* fiili “güzelliğini düzenlemek, makyaj yapmak, süslenmek” anlamlarında kullanılmıştır.

Aşağıdaki iki beyitteki *bezen-*, *tonan-*, *itin-* fiilleri de bu anlamda kullanılmıştır:

koğurmuş yıgaclar tonandı yaşıl

bezendi yipiün al, sarığ, kök, kızıl

“Kurumuş, koflaşmış ağaçlar yeşil renkli elbiseler giyerek donandı; al, sarı, yeşil, kıvıll (renkli) ipliklerle (işlenmişçesine) süslendi”.

yazı, tağ, kır, oprı töşendi yadıp

itindi kolt, kaşı, kök, al kèdip

“ovalar, dağlar, kıvıllar, vadiler (yaygılar) yayarak döşendi; (bu güzeliin/tabiatın) varlığının her yeri **süslendi**”.

Ahmet B. Ercilasun *Kutadgu Bilig Grameri*'nde *it-*, *itin-* fiilleriyle *itingü*, *itig* isimlerini, kullanıldığı bağlamı gösterir ifadelerle almıştır:

itingü kerek men yarınkı itig “Yarın yapılacak düzenleme için hazırlık yapmam gerek” (150); *yarın bolğu işke bu küin it itig* “yarın olacak işe bugünden hazırlık yap” (72); *ilin itmiş ötrü bayumış kara/ kara baylıkın kılmış özge tura* “Memleketini tanzim etmiş sonra halk zengin olmuş; halkın zenginliğini kendisine kalkan yapmıştır (100); *ölürin bilip kılmış özke itig/bitip kodmuş atın tirigke bitig* “öleceğini bilerek kedisine hazırlık yapmış, adını kitaplara geçirerek yaşayanlara bırakmıştır (101); *bezenip kör itnip köngülüğ alır* “O bezenip süslenerek gönlü alır” (71).

Kıpçak Türkçesinde *it-* fiilinden türemiş *itil-* fiili İsa için “yaratılmak, Tanrı tarafından yaratılmak” anlamında kullanılmıştır:

çın tengriden etilmey, Atağa tözdeş tu[v]up turur “Gerçek Tanrıdan **yaratılmadan** (kendiliğinden var olan) Baba ile aynı özden olandır...” (Argunşah ve Güner 393).

Bu çalışmanın baş kısmında *it-* fiilinin Orhun Yazıtlarında da Tanrı'nın yaratma eylemiyle ilgili olarak kullanılmış olduğu tespit edilmişti:

üze türük tengrisi türük iduğ yiri subı ança itmiş “Yukarıda Türk tanrısı Türk kutsal yerini suyunu / evrenini kendince **yaratıp tanzim etmiştir**” (KT D. 11).

Ayrıca *itme* “alıştırma, idman, egzersiz” ismi ve *itmele-* “alıştırma yapmak, uygulama yapmak, egzersiz yapmak” (Argunşah ve Güner 373) fiilinin de bu fiilden türemiş oldukları açıktır.

İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin'de *it-* fiilinden türemiş *itil-* “yapılmak” (Toparlı 543) fiili tespit edilmiştir. *tağı kaçan kim ağacdan ayak, çanak itilse* “ve ağaçtan kadeh, çanak yapıldığı zaman” (Toparlı 417b 2).

Bu örnekler *i/è* ve *t/d* dönüşümlü harfleriyle yazılmış olarak *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*'nde de tespit edilmiştir (Toparlı vd. 70, 77, 106, 116, 117).

Harezm Türkesinde *it*- fiilinden türemiş *itgü* isminin “süs” anlamıyla kullanılmaya devam ettiği görülmektedir: *itgü* “süs” (Yüce 121).

Kıyasü'l Enbiyâ'da *it*- “düzenlemek, tertip etmek” anlamıyla tespit edilmiştir (Ata 277).

Bu tarihî akış, Orhun Türkçesindeki *it*- “devlet, bodun, törü düzeni kurmak; devleti ve milleti korumak, yaşatmak ve ilerlemesini sağlayacak yasal düzenlemeler yapmak” fiilinin anlamı daha sonra “*kurmak, tanzim ve tertip etmek, düzenlemek, ıslah etmek*” gibi kelime ve ifadelerle karşılanmıştır. Bu fiilin “güzelliğini düzenlemek, makyaj yapmak, süslemek, süslenmek” anlamı ise daha çok yine Eski Türkçedeki *bediz, bedize*-kelimelerinden gelen *bezek, bezemek, bezenmek; süs, süslemek, süslenmek* kelimeleriyle karşılanmış, ayrıca Azerbaycan Türkçesindeki *özüne düzen vermek* ve Kerkük Türkçesindeki “*Özüv bezen, özüv düzen, özüv gel...*” ifadeleriyle dile getirilir olmuştur.

Sonuç

Orhun Türkçesinde *ét*- yardımcı fiilinden başka bir de *it*- “devlet, bodun, törü düzeni kurmak, devleti ve milleti yaşatmak, düzene koymak” fiili vardı. Annamaria von Gabain gibi kimi bilginler *it*- fiilinin farkına varmamış ve onu *ét*- yardımcı fiilinden ayırıp göstermemişlerdir. Bunda, *it*- fiilinin Türk dilinin hiçbir döneminde Orhun Türkçesindeki bu anlamıyla ve bu genişlikte kullanılmamış olmasının etkisi vardır, denilebilir. Orhun Türkçesinde bu kadar geniş bir kullanma alanı bulmasında ise Bilge Kağan'ın kağan olmasının ve söz konusu metinlerde onun, yaptığı iş ve hizmetleri anlatıyor olmasının etkisi büyüktür. Nitekim Bilge Kağan bu fiili on bir kez kullanmışken aynı dönemin devlet adamı olmasına rağmen Tonyukuk yalnız bir yerde kullanmıştır.

Köktürklere göre Tanrı'nın yaratma ve kâinata düzen verme eylemi de onun *it*- eylemidir. Tanrı'nın yaratma, düzen verme iradesi ve işi ancak kendisine özgü, özel ve kutsal bir hak ve yetkidir. Bu anlayış Bilge Kağan ağzından yine *it*- fiiliyle ifade edilmiştir.

Uygur Türkçesinden başlayarak *it*- fiilinin kullanım alanının genişlediği ve “her türlü yapmak, düzenlemek” ve “süslemek, süslenmek” anlamlarında da kullanıldığı görülmektedir.

Karahanlı döneminde yazılmış Kutadgu Bilig bir siyasetname olmasına ve içinde devlet ve millet hayatıyla ilgili pek çok konunun işlenmiş olmasına rağmen bu fiil orada da daha çok “her türlü yapmak, düzenlemek” ve “süslemek, süslenmek” anlamlarında kullanılmıştır.

Kıpçak Türkçesinde *it-* fiilinden türemiş *itil-* fiili “yaratılmak, Tanrı tarafından yaratılmak” anlamında kullanılmış, fakat Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesi sahasında Orhun Türkçesi dönemindeki anlamıyla kullanıldığına rastlanmamıştır.

it- “devlet, bodun, törü düzeni kurmak, devleti ve milleti yaşatmak, düzene koymak” fiili ve ondan türemiş kelimelerin Orhun Yazıtlarındaki bu kullanım sıklığı, devlet ve millet hayatıyla ilgili olarak bu metinlere yansıyan terminolojinin bir kısmını oluşturmaktadır; bu da hem Orhun Yazıtlarının hem de Orhun Türkçesinin Türk dili tarihindeki çok özel yerine ve önemine bir kez daha işaret etmektedir.

KAYNAKLAR

- Akar, Ali. *Bilge Tonyukuk Yazıtı*. Ötüken Yayınları, 2020.
- Arat, Reşid Rahmeti. *Kutadgu Bilig III – İndeks*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979.
- Arat, Reşid Rahmeti. *Kutadgu Bilig II*. Çeviri, 4. Baskı. Türk Tarih Kurumu. 1988.
- Argunşah, Mustafa, ve Galip Güner. *Codex Cumanicus*. Kesit Yayınları, 2015.
- Argunşah, Mustafa, ve Gülden Sağol Yüksekaya. *Karahanlıca Harezmiye Kıpçakça Dersleri*. Kesit Yayınları. 2017.
- Ata, Aysu. *Kıyasü'l Enbiyâ II – Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
- Caferoğlu, Ahmet. *Divanü Lûgat-it-Türk Dizinini*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etimological Dictionary of Pre Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press, 1972.
- Dankoff, Robert, ve James Kelly. *Mahmûd al-Kâşgarî: Compendium of the Turkic Dialects (Dîvân Lûgat at-Türk) III, Sources of Oriental Languages and Literatures 7. -Turkish Sources VII*. Cambridge, 1985.
- Doğan, İsmail, ve Zerrin Usta. *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı*. Altınpost Yayınları, 2014.
- Doğan, İsmail, ve Abdulkadir Öztürk. *Sorunları ve Tartışmalarıyla Türkçe*. Gece Kitaplığı, 2016.
- Eraslan, Kemal. *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Kutadgu Bilig Grameri*. Gazi Üniversitesi Yayınları, 1984.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. Dergâh Yayınları, 2016.
- Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon. I-II*. Wiesbaden Turcologica 9, 1991.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*. 49. Baskı, Boğaziçi Yayınları, 2015.
- Gabain, Annamaria von. *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
- Gulcalı, Zamira. *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan “Aç Bars” Hikâyesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Eski Türk Yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1987.

- Ölmez, Mehmet. *Orhun-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*. BilgeSu Yayınları, 2015.
- Şirin, Hatice. *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Türk Dil Kurumu Yayını, 2016.
- Taş, İbrahim. *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Tekin, Talât. *Orhon Türkçesi Grameri*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9. 2000.
- Tekin, Talât. *Orhon Yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.
- Toparlı, Recep. *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992.
- Toparlı, Recep, vd. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.
- Yüce, Nuri. *Mukaddimetü'l Edeb*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.

HAFTALIK GAZETE

Öz: Basın yayın hayatı bir devrin siyasi ve sosyal yapısına tanıklık etmesi bakımından önemlidir. II. Meşrutiyet'in sonlarına doğru, Millî Edebiyat fikrinin edebiyat camiasında kendini iyice hissettirdiği sıralarda, isminden de anlaşılacağı üzere yedi günde bir yayımlanan *Haftalık Gazete*, mevcudiyetini sadece sekiz ay devam ettirebilmiştir (27 Haziran 1918-30 Ocak 1919). Varlık gösterdiği süre boyunca gazetenin her sayısında edebî eserlere yer verilmiştir. 1911 senesinde yayımlanan Yeni Lisan makalesinin yarattığı etkiden sonra Fecr-i Âti edebî zümresinin "Sanat sanat içindir." düsturunun aksine başlayan dilde sadeleşme, halk edebiyatı kaynaklarına yönelme ve pek çok alanda olduğu gibi sanatta da millîleşmeyi arzulayan bir zihniyet değişimi yaşanmıştır. Bu değişim aşamasında hemen hemen her edebî türden eserin bulunduğu *Haftalık Gazete*'de eski ve yeni bir aradadır. Bu sebepten *Haftalık Gazete*'nin edebî alanda net bir çizgisi vardır demek biraz zordur. Yine de bir tercih yapmak zorunda kalınırsa inceleme sırasında karşılaşılan bazı açıklamalar, fikir yazıları, bizlere gazetenin genel yaklaşımının Millî Edebiyat çizgisine daha yakın olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Haftalık Gazete*, II. Meşrutiyet, I. Dünya Savaşı, Fecr-i Âti, Millî Edebiyat.

Haftalık Gazete

Abstract: Press is important in terms of witnessing the political and social structure of an era. Towards the end of the Constitutional Monarchy II, when the idea of National Literature became a part of the literary community, the *Haftalık Gazete* (*Weekly Newspaper*), publishing every seven days as its name suggests, was able to survive for only eight months. (June 27, 1918- January 30, 1919) During its career, it included literary works in all of its issues. After the impact created by the Yeni Lisan article published in 1911, as many other fields were experienced, simplification in language, a tendency toward folk literature sources and a change of mentality desiring nationalization in art emerged as opposed to the idea of Fecr-i Ati 'Art for art's sake'. During this change, the old and the new was together in the *Haftalık Gazete* (*Weekly Newspaper*) where almost all literary works could be found. Therefore, it is difficult to say that the *Haftalık Gazete* (*Weekly Newspaper*) had a clear vision in the literary field. However, if we have to make a choice, some of the statements and articles we encountered during our analysis show us that the general approach of the newspaper was closer to the National Literature.

Keywords: *Haftalık Gazete*, Constitutional Monarchy II, World War I, Fecr-i Ati, National Literature.

Giriş

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
50. SAYI / VOLUME
2021-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Öğr. Gör. Esra TOPÇU

Başkent Üni.
Türkçe Eğitimi Uygulama ve
Araştırma Mer. (BÜTEM)

etopcu@baskent.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2418-1294

Gönderim Tarihi

Received

02.03.2021

Kabul Tarihi

Accepted

22.10.2021

Atf

Citation

Topçu, Esra. "Haftalık Gazete."
Türk Lük Bilimi Araştırmaları, no.
50, 2021, ss. 165-184.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

İnsanlığın en önemli keşiflerinden olan yazı, asırlarca bize sonsuz kaynaklar sunmuş, tarihe tanıklık etmemizi sağlamıştır. Bu tanıklıkta hiç şüphe yoktur ki süreli yayınlar, bizler için en iyi rehberlerden biri olmuştur. Devirlerin zihniyetlerinin yazıyla bulunduğu bu kaynaklar pek çok araştırmada olduğu gibi edebiyat araştırmaları için de birer hazine mahiyetindedir.

II. Meşrutiyet Devri Türk basın hayatı açısından önemlidir. 23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen ve cumhuriyetin ilanına kadar devam eden bu süreçte sansürün kaldırılması, çok partili demokratik hayata geçilmesi gibi faktörler basında da kendisini hissettirmiştir. Özellikle sansürün kaldırılması ile oluşan hürriyet havası içinde birçok gazete ve dergi yayımlanmış, yazarlar görüşlerini açıklama imkânı bulmuştur. Adeta hiçbir kısıtlayıcı etken olmayan bu dönem bir yıl sürmüştür. 1909'da çıkarılan Basın Kanunu ile gazete ve dergi yayımlanması belli bir düzene koyulmuştur. 1913 yılına gelindiğinde ise bu dergi ve gazete bolluğunun düşüşe geçtiği görülmüştür (Polat, *Rübab Mecmuası* 19). I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ortaya çıkan zorluklar da ilerleyen zamanlarda bu düşüşü artırmıştır denilebilir.

Yaşanan bu düşüşün ve savaş zamanlarının ortasında, Millî Edebiyat cereyanının hâkim olduğu bir süreçte hayat bulan *Haftalık Gazete*, 1918 yılının ortalarında yayın hayatındaki yerini almıştır. Bu çalışmada, *Haftalık Gazete*'nin tanıtıcı şekil bilgileri verilmiş, daha sonra yönetim kadrosuna, yazar kadrosuna, muhtevasına ve edebî faaliyetlerine temas edilerek gazetenin Türk basın ve kültür hayatındaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Şekil Bilgileri:

Haftalık Gazete'nin ilk sayısı 27 Haziran 1918/1334 tarihinde çıkarılmıştır. 31 numaralı son sayısı ise 30 Ocak 1919/1335 tarihini taşımaktadır. Gazetenin yayın hayatından neden çekildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat özellikle son sayılarda birçok yazıya sansür uygulanması gazetenin siyasi sebeplerden dolayı kapatıldığına işaret ediyor olabilir.

Gazetede Hicri, Rumi ve Miladi olmak üzere üç takvim de kullanılmıştır. Başlık altında bulunan 1336 sayısı Hicri, 1334 sayısı Rumi ve 1918 sayısı Miladi yılı karşılamaktadır. *Haftalık Gazete* 8 ay, 3 günlük bir ömre sahiptir. Adından da anlaşılacağı gibi yedi günde bir çıkarılan *Haftalık Gazete*'nin bazı sayılarında ise bu yayımlanma süresi değişiklik göstermiştir. Gazetenin 8. sayısı 7. sayıdan iki gün sonra, 9. sayısı 8. sayıdan 10 gün sonra, 20. sayısı 19. sayıdan 8 gün sonra, 21. sayısı 20. sayıdan 6 gün sonra ve son olarak 26. sayısı 25. sayıdan 14 gün sonra yayımlanmıştır.

Haftada bir defa 12 sayfa olarak yayımlanan gazete, 21. sayıdan 25. sayıya kadar 8 sayfa olarak yayımlanmıştır. Gazete, 21. sayının 6. sayfasında “Kâğıt fıkdanı sebebiyle bu nüshamız sekiz sahife olarak neşredilmiştir.” açıklamasını yaparak okurlarına durumu izah etmiştir.

Gazetenin başlığı *Haftalık Gazete*’dir. 31 sayı boyunca başlık klişesi değişmemiştir. Başlığın sağ ve sol taraflarında manşet haberler dikdörtgen kutular içinde verilmiştir. Başlık altı yazısında gazete kendisini “Siyasi, içtimai, edebî ve musavver” olarak tanıtmıştır. Başlık ve başlık altı yazısının altında, iki çizgi arasındaki satırda, gazetenin senesi, adedi, idarehanesi ve tarihi verilmiştir. 27. sayıdan itibaren idarehanenin adresi kaldırılmış ve başlık altı yazısı daha önce idarehane adresinin olduğu yere yazılmıştır. Ayrıca 27. sayıya kadar kendisini musavver olarak da tanıtan gazeteden bu ibare çıkarılmış, yerine ahlaki ibaresi konulmuştur: “Siyasi, içtimai, edebî, ahlaki olup perşembe günleri intişar olunur.”

Haftalık Gazete'nin ikinci sayı kapağı

Haftalık Gazete üç sütundan oluşmaktadır. Belli bir yazı düzeni olan gazetede, makaleler, haberler, edebî yazılar, şiirler, vb. belirli başlıklar altında verilmiştir. Siyaset Tezkiresi, Hafta Muhturası, İhtisat ve Mütalaat, Sulh Etrafında, Fikirler Muharebesi, İlim ve Sanat, Hadisat ve Matbuat, Afakiyat, Haftalık Gazetenin Hasbihâli, Dâhilî Hayatımız, Ticaret Piyasası, Borsa Haberleri, İlanat ve Haftalık Gazetenin Abone ve İlan Şartları bu başlıklardan en çok öne çıkanlardır. Gazetenin 12. sayının 7.

sayfasındaki sütununa Ecnebi Neşriyatı başlığı eklenmiştir. Gazete eklediği bu yeni başlığın içeriğini şu sözlerle açıklamıştır: “Bu nüshamızdan itibaren bu umumi serlevha altında bir sütun-ı mahsus açıyoruz; dost, düşman ve bitaraf matbuatın en mühim meseale ait şayanı dikkat makaleleri harfiyen tercüme edilip bu kısma derç olunacaktır.”

Abone ve ilan şartlarının verildiği sütunda gazetenin, yurt dışında da yayımlandığını görülmektedir. Fiyatı yurt içi ve yurtdışı olarak belirlenmiştir. Gazetenin sahibi daha çok coğrafyacı kimliği ile ön plana çıkan Faik Sabri [Duran]'dır. Bunun yanında gazetenin idarehanesi ve posta adresi de bu bölümde belirtilmiştir. Gazetenin abone ve ilan şartları ile adresi şöyledir:

Abone Şartları:

Nüshası 5 kuruştur.

Osmanlı memleketleri için:

Seneliği 250 kuruş

Altı aylığı 135 kuruş

Ecnebi memleketleri için:

Seneliği 50 mark

Altı aylığı 26 mark

İlan şartları:

Mahiyetine göre eshabı ile kararlaştırılır.

Posta adresi:

Yeni postahane, posta kutusu numara: 440

Sahib-i imtiyaz ve müdür-i mes'ul: Faik Sabri [Duran]

İSTANBUL - EVKAF MATBÂSİ

Yönetim Kadrosu:

Haftalık Gazete'nin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Faik Sabri [Duran]'dır. Gazetenin başyazarı bilinmemektedir. Başmakaleler *Haftalık Gazete* imzası ile yayımlanmıştır. Bazı sayılarda ise makalenin altında Mehmet Ata imzası bulunmaktadır.

Bu isimlerden Faik Sabri [Duran] (1882/7 Mayıs 1943) daha çok coğrafyacı kimliği ile tanınmaktadır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü ve Türkiye Coğrafya Kurumunun kurucularından olan Duran, 1901'den 1906'ya kadar İstanbul'da çıkan çeşitli gazete ve dergilerde çalıştıktan sonra 1906'da istibdadın baskısı nedeniyle Paris'e kaçmıştır. 1908'de Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle yurda dönen Faik Sabri, 1909'da Maarif Nezaretinin açtığı sınavı kazanarak bir kez daha Paris'e gitmiş ve Sorbon Üniversitesinde coğrafya eğitimi almıştır. Bir yandan eğitimine devam ederken bir yandan da Avrupa'da birçok yere seyahat et-

miş ve izlenimlerini yazarak Avrupa Mektupları başlığı altında *Şehbal* dergisiyle, *İkdam* gazetesine göndermiştir. Yazdığı kitaplar ve hazırladığı *Hayat* ansiklopedisi ile ilim dünyamıza katkı sağlamıştır <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/faik-sabri-duran> (Erişim: 21.12.2020).

21 Kasım, 28 Kasım, 12 Aralık 1918/1334 ve 9 Ocak, 23 Ocak 1915/1335 tarihli baş makalelerde imzası olan Mehmet Ata'nın 1882-1933 yılları arasında yaşamış olan ve daha çok Ürgüp, Karaağaç, Karaman Kaymakamlıkları, Sivas Vilayeti Mektupçuluğu, Maraş Mutasarrıflığı, TBMM Niğde Mebusu gibi siyasi vazifeleri ile ön plana çıkan Mehmet Ata Bey (Dalan 2018:2) olma ihtimali yüksektir. Yazarın Siyaset Tezkiresi sütununda yazmış olduğu yazıların içeriği ve 28 Kasım 1918 tarihli gazetede Yusuf Remzi'nin Mehmet Ata Bey'in *İkdam* gazetesinde yayımlanan makalesinden ilham alarak *Haftalık Gazete*'de bir yazı yazmış olması bu fikri destekler niteliktedir.

Yazar Kadrosu:

Haftalık Gazete yazar kadrosu bakımından zengindir. Yerli ve yabancı yazarların yazılarına yer verilen gazetede yazarların bazıları isimlerinin tamamını kullanmış, bazıları sadece rumuz ile yetinmiş ve bazıları da müstear isim kullanmıştır. Gazetede bulunan yüzün üzerindeki yazı ise imzasızdır. Ayrıca gazetenin *Haftalık Gazete* imzasıyla yayınladığı yazılar da bulunmaktadır ki bu yazıların çoğu gazetenin her sayısının birinci sayfasındaki Siyaset Tezkiresi sütunundadır. Gazetede kadın yazarlara da yer verilmiştir. Yazarların isimleri yerli yazarlar, yabancı yazarlar, rumuz ve müstear isimler başlıkları altında tablolştırılmıştır.¹

YERLİ YAZARLAR	YABACI YAZARLAR	RUMUZ VE MÜSTEAR İSİMLER
Abdullah Cevdet [Doktor]	Daven Mccasy	Abdulkaki El- Mevlevi
Ali Haydar [Emir Alpagut]	Doktor Obset	A (Elif). M.
Ali Kâmi [Akyüz]	Edouard Barette	A(Elif). Fahri [Ahmed Fahri]
Avram Galanti [Bodrumlu] (4 Ocak 1873- 8 Ağustos 1961), Yahudi asıllı Türk eğitimci, siyaset adamı ve Türk milliyetçisidir. Geniş bilgi için bkz: https://islamansiklopedisi.org.tr/galanti-avram , (Erişim: 01.03.2021).	Fetali Han Hoyski (7 Aralık 1875-19 Haziran 1920), Avukat, Rus İmparatorluğu Devlet Meclisi üyesi ve daha sonra 1918'de kurulan bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilk başbakanıdır. Geniş bilgi için bkz: Mustafaev 208.	A.(Elif) H. / A(Elif). Hikmet [İsmail Hikmet Ertaylan]
Cemil Bülent	Gabriel Hannoto	A (Elif). Hasib
Cemil Süleyman [Alyanakoğlu]	George Hanson	A (Elif). Münir

¹ İsminin çok duyulmadığı düşünülen yazarların bir kısmı hakkında Edebî Faaliyetler bölümünde bilgi verilmeye çalışılmış, kimlik bilgileri kesinleştirebilen bir kısmı içinse, ana malzemenin dışında kalması sebebiyle yalnızca açıklama yapılması uygun görülmüştür.

Emin Ali [Çavlı]	Leon Troçki (7 Kasım 1879 – 21 Ağustos 1940), 1917 Rus Devrimi, Sovyetler Birliği'nin kurulması ve alt yapısının oluşturulmasındaki önemli isimlerden biridir. Geniş bilgi için bkz: https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/trockilev-leon-trotsky-1879-1940/ , (Erişim: 05.06.2021).	Babadağlı
Fuat Hulûsi [Demirelli]	Zolf (Hariciye Nâzırı)	M. A(Elif)
H. Zafer Musa		M. Rüstü [Mehmet Rüstü]
Lütfiye Halit		Mahmut
Mahmud Mesud		R. H(Hı).
Mediha Muzaffer		S(Sad). R.
Mehmet Ali		S(Sin). S(sad).
Mehmet Arif		Seyyah
Mehmet Ata		Sünühî
Mehmet Başhampa Mehmet Başhampa, Teşkilat-ı Mahsusa üyesidir. Geniş bilgi için bkz: Yüksel 127.		Salih
Mehmet Vahdettin		Şevket
Melahat Hüsamettin		T. H(Ha).
Mihriban		Y. M.
Mithat Cemal [Kuntay]		Y. R. [Yusuf Remzi]
Münir Süleyman [Çapanoğlu]		Zenun [Ziyetullah Nuşirevan] Rusya Türklerinden olan ve I. Dünya Savaşı öncesinde İstanbul'a gelip Dârülfünûn'da öğrenim gören Ziyetullah Nuşirevan, Mayıs 1916'da İstanbul'da kurulan Rusya'da Sâkin Türk Tatarlarının Haklarını Müdafaa Cemiyeti'nin yöneticilerindendir ve Türk Yurdu dergisinin yazarları arasındadır. Geniş bilgi için bkz: Akçam 10.
Necati Salim		
Osman Behçet		
Osman Nuri [Özpay] (1878-7 Aralık 1935), Hukukçu, Hudâvendigâr Vilâyeti Davavekilleri Cemiyeti (Bursa Barosu'nun öncü örgütü) kurucu başkanı, Bursa'da Kuvâ-yi Milliye'nin önderlerinden, Sivas Kongresi delegesi ve milletvekili. Geniş bilgi için bkz. http://bgc.org.tr/ansiklopedi/ozpay-osman-nuri.html , (Erişim: 01.03.2021).		
Reşat Nuri [Güntekin]		
Reşid Süreyya [Gürsey]		
Rumbeyoğlu Fahrettin [Fahreddin Reşad Bey] (1867-1943), Devlet adamı, Petersburg Büyüklü Elçisi (1914). Geniş bilgi için bkz: Çakmak 1-27.		
Sadrazam Tevfik [Ahmet Tevfik Okday] (11 Şubat 1845-8 Ekim 1936), Osmanlı devlet adamı ve son Osmanlı sadrazamıdır. Geniş bilgi için bkz. https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-tevfik-pasa , (Erişim: 01.03.2021).		
Sebahat Hüsamettin		
Şükûfe Nihal [Başar]		

Tevfik Fikret	
Yusuf Remzi	

Muhtevası:

Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında yayımlanan *Haftalık Gazete*'nin muhtevasını daha çok siyasi haberler oluşturmaktadır. Yurt içinden ve yurt dışından güncel haberlerin ağırlıklı olduğu *Haftalık Gazete*'de yine güncel meselelerle ilgili makaleler ve tenkit yazıları da bulunmaktadır. Gazetede ki siyasi konulardan öne çıkanları şu şekilde sıralayabiliriz:

Birinci Dünya Savaşı'nın gidişatı
Edirne- Meriç meselesi
Barışa yönelik gelişmeler
Wilson İlkeleri
Önemli yabancı devlet adamlarının beyanatları
Bolşevik Rusya'nın durumu
Şimalî Kafkasya ve petroler
Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kritik dönem
Barış için yapılan antlaşmalar (Brest Litovsk, Mondros Mütarekesi vb.)
Türkçülük, Osmanlıcılık, İslamcılık fikirleri
Framasonluk vb.

Gazetenin edebî muhtevası İlim ve Sanat sütunu başta olmak üzere Küçük Hikâyeler, Harp İhtisasları, Şathiyyat, Fikir Muharebesi sütunlarında yer almıştır. Bu sütunlarda hikâye, şiir, şiir/operet, tiyatro ve edebiyatla alakalı makaleler bulunmaktadır. Gazetede bulunan bir başka sütun ise biyografilerdir. Raspoutine, George Clemenceau, Cleopatra ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin biyografilerine gazetede yer verilmiştir. Bunlardan başka sohbet tarzında *Haftalık Gazete*'nin genel durum değerlendirmesi yaptığı *Haftalık Gazete*'nin Hasbihâli sütununda ayrıca dönemin önemli yerli ve yabancı devlet adamlarıyla yapılan röportajlar bulunmaktadır.

Haftalık Gazete'de ilan ve reklamlara da yer verilmiştir. Hemen hemen bütün sayılarında İlanat sütununu görmek mümkündür. Tek başlık altında toplanan bu ilanlar ilan ve reklam olmak üzere iki alt başlığa ayrılarak incelenmiştir:

Reklam başlığı altına arsa tanıtımları, eczane adresleri, muayenehane reklamları, ilan vermek isteyenler için kiralık sütun reklamları ile *Haftalık Gazete*'nin abone ve ilan şartları vardır.

İlan başlığı altında ise kitap ve dergilere ait tanıtım yazıları ile tebrik ve kutlamalar bulunmaktadır. O dönemde yayımlanan ve gazetede tanıtımı yapılan kitap ve mecmualarından bazıları şunlardır:

Âşık Garip

Halk Kütüphanesinin Kıymetli Neşriyatı: *Türk Kadını, Talebe Defteri, Çocuk Dünyası, Şarkın Sultanları*

Rehber-i Hayat

Tahlilî ve Tetkiki Tarih-i İslam ve Tarih-i Edyan

Evkaf Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı

Turuk ve Mezâhib-i İslamiye Tarihi

Süleyman Paşazade Sâmî Beyin Külliyyat-ı Âsârı

Dünkü Bugünkü Yarınki Kadın

Kadınlar Dünyası

Bahçıvan Mecmuası, vb.

Haftalık Gazete'de fotoğraflar, karikatürler ve haritalar olmak üzere görsel malzemeler de bulunmaktadır. Fotoğraflar çoğunlukla yerli ve yabancı devlet adamlarına aittir. Karikatürlerde ise Rus memurlar ironik bir şekilde tasvir edilmiştir. Haritalar kısmında ise Cenubi Kafkasya'da yeni kurulmuş olan hükümetler, coğrafi ve etnografi haritalar, Kars, Ardahan ve Batum'un da içinde bulunduğu Ermeni Heyet-i Murahhaslarının Cevapnamesi'ne ait harita, on senede İstanbul'da yanan yerlerin haritası ve Mehmet Ali'nin *Cihan Açlığı* yazısına ait; açlık sınırı, yarı açlık sınırı gibi alanların belirtildiği haritalar bulunmaktadır.

Gazetede bulunan yazıların türlerine göre toplamı aşağıda verilmiştir:

GAZETEDEKİ YAZI VE GÖRSELLERİN TÜRÜ	TOPLAM SAYISI
Biyografi	5
Deneme	6
Fıkra	1
Fotoğraf	49
Haber	97
Haber/Yorum	90
Harita	5
Hikâye	5
Karikatür	3
Makale	143
Makale/Röportaj	1
Makale/Tenkit	1
Mektup	2
Roman Tefrikası	1
Röportaj	5
Sohbet	11
Şarkı	2
Şiir	24
Şiir/Operet	1
Tenkidi Makale	4
Tenkit	3
Tiyatro (Tefrika)	1

Edebî Faaliyetler:

Haftalık Gazete, sekiz aylık yayın hayatında edebî türlere yer vermeyi ihmal etmemiştir. Yukarıda paylaştığımız tabloyu incelediğimizde edebî türler içerisinde şiir (24) türünün öne çıktığını görmekteyiz. Ayrıca şarkı (2) ve şiir/operet (2) türlerini de şiir grubuna dâhil edebiliriz. Şiirin hemen ardından gazetede hikâye (5) ve roman tefrikasını (1) görmek mümkündür. Bunların yanı sıra manzum yazılmış bir tiyatro tefrikası, tenkidî makaleler, deneme yazıları, biyografiler de edebî faaliyetleri destekleyici türden gazetede bulunan yazılardır.

Haftalık Gazete, yayın hayatına başladığı sırada *Genç Kalemler* dergisinde Yeni Lisan makalesinin yayımlanmasının üzerinden yedi yıl geçmiş, Millî Edebiyat düşüncesi iyiden iyiye edebiyatta kendini hissettirmeye başlamış ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına yaklaşıldığı bu dönemde savaşın tezahürleri edebî eserlerdeki yerini almıştı. Bunlarla beraber, eskisi kadar olmasa da Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âti şiir estetiği hâlâ bazı şairlerin şiirlerinde kendini göstermekte, divan şiiri tarzında eserlere de rastlanmaktaydı.

Servet-i Fünûn tarz ve üslubu ile yazdığı şiirlerle *Haftalık Gazete*'de yer alan isimlerden ilki Şükûfe Nihal [Başar]'dır. İlk dönem şiirlerinde Tevfik Fikret'in genç şair üzerinde derin bir tesiri vardır. Bu öyle bir tesirdir ki şaire göre "Rûbab'ın bir beyiti dört kitaba bedeldir" [Şükûfe Nihal 1935: 37, (Arslan, 1995: 34'ten)]. *Haftalık Gazete*'deki şiirlerinden birisi Uzletin (S: 21, s. 6)² başlığı altında "Tevfik Bey Merhuma" ithafıyla yayımlanmıştır. Tevfik Fikret'in kabrini ziyaret ettikten sonra hissettiklerini anlattığı şiirin ilk kıtası şöyledir:

*Yâdın dilimizde, elemin gözlerimizde;
Geldik heyecanlarla ademgâhına biz de...
Yorgun ve ağır çıktık uzun, gamlı yokuştan;
Sorduk seni evvel şu hazin nağmeli kuştan:
Bigâne ötüşlerle cevap verdi, çekildi;
Gördük ki senin yâdına âgâh değildi.*

Gazetede Şükûfe Nihal'e ait 5 adet şiir bulunmaktadır. Şairin mısralarına hayat veren kelimeler, terkipler, işlediği konular ve üslup Edebiyât-ı Cedîde şiirine uygun ve daha önce de belirttiğimiz gibi özellikle Fikret etkisindedir. Aruz vezni ile yazılan bu şiirlerden dördü 1334/1918, bir tanesi 1329/1913 tarihini taşımaktadır. Bu şiirlerin içinde en sade üslupla

² *Haftalık Gazete*'nin atıfta bulunulan sayılarını belirtmek için "S", sayfa numaralarını belirtmek için ise "s" harfi kullanılmıştır.

yazılmış olanı şairin annesine ithaf etmiş olduğu “Sustum” (S: 22, s. 3) şiiridir:

*Odamin gamlı uzletinde bugün
Ağlıyorken hayatıma küskün
Eski bir hatırayla sustum da
Hep çocukluk uyandı yâdında.
On yıl evveldi; tıpkı bir kelebek
Gibi cevval ve şendim... Eğlenmek
En büyük derdim, en büyük emelim;
Gülmeyen bir hayata muğberdim.*

1919 yılında Şükûfe Nihal, *Yıldızlar ve Gölgeler* isimli şiir kitabını çıkarmıştır. *Haftalık Gazete*'de yayımlanan şiirlerinin de içinde olduğu bu kitapta bazı şiirlerin başlıklarının değiştiği görülmektedir. Gazetede “Şam” başlığı ile yayımlanan şiir “Hurafe”, “Tesir” başlığı altında yayımlanan şiir “Muazzez Vatanım İstanbul'a”, “Uzletin” başlığı altında yayımlanan şiir de “Hicran” başlığı ile kitaptaki yerini almıştır.

Gazetede ismine rastladığımız bir diğer şair Tevfik Fikret'tir. Haziran 1912'de Tevfik Fikret'in kaleminde İttihat ve Terakki yönetimini yerdiği Hân-ı Yağma şiiri can bulurken, Osmanlı Devleti art arda savaşlarda ağır darbeler almış, Meclis-i Mebusan, İttihat ve Terakki tarafından kapatılmıştı. Şiirin yazılmasından altı yıl sonra, 8 Kasım 1918'de, “Han-ı Yağma” (S: 20, s. 10) bir kez daha okurlarla buluştu:

*Yiyin efendiler yiyin, bu han-ı iştiha sizin,
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin!*

Tabii bu şiir tesadüfen *Haftalık Gazete*'nin sütunlarında yer almamıştır. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, 8 Kasım 1918'de Ahmet İzzet Paşa'nın kabinesiyle birlikte istifa etmesi gibi yaşanan siyasi olaylara bir tepki olması bakımından Han-ı Yağma şiirinin özellikle tercih edildiği düşünülmektedir.

Gazetede Fecr-i Âti Edebî Beyanname'si'nde imzası olan Mehmet Rüştü'ye ve Şehabettin Süleyman'ın tesiri ile Fecr-i Âti şairlerinin izinden giden Osman Behçet'e ait şiirleri görmek mümkündür.

Mehmet Rüştü'nün “Bir dakikam geçmiyor yâd u hayâlinden uzak” mısraı ile başlayan “Terennüm” (S: 16, s. 8) şiiri, Osman Behçet'in “Dışarıda fırtınalar kükrüyor, deniz coşmuş” mısraı ile başlayan ve dört bölümden oluşan “Hicran Sahneleri” (S: 27-30, s. 7, 7, 8, 5) şiiri Fecr-i Âti şiirinin tabiattan beslenerek, marazi bir hassasiyetle meydana getirdiği duygu dünyasını yansıtmaktadır.

Gazetede dikkat çeken şiiirlerden birkaçı da A. Hasib imzası ile yazılmış olanlardır. Kullanılan vezinler, terkipler ve mazmunlar gibi öğeler bakımından değerlendirildiğinde şiiirlerin klasik divan şiiiri geleneğine yakın bir anlayışla yazıldığı görülmektedir. Zaten yazar da şiiir başlıklarında “gazel”i tercih etmiştir: “Bu da Böyle Bir Gazel” (S: 29, s. 8), “Buna da Gazel Diyelim” (S: 30, s. 5) ve “Vadi-i Gazel” (S 31, s. 5). “Buna da Gazel Diyelim” şiiirinin ilk beyitleri şöyledir:

*Hep sitemler yağdırırsın dide-i gammazından
Zevk alırsın merhametsiz işvelerden, nazlardan*

*Durmuyor bir dalda bir an her gönülle oynuyor
Sevgilim aşkın da elan bıkmamış pervazdan*

Abdülbâki el’Mevlevî imzası ile *Haftalık Gazete*’de “Gülbün” (S: 24, s. 5) ve “Yetim-i Hayat” (S: 25, s. 7) başlıklı iki adet şiiir neşredilmiştir. Sade bir Türkçe ile yazılan bu şiiirlerde ümitsiz bir ruh hâlinin, karamsarlığın kendini gösterdiğini görmekteyiz. Sultanahmet, Aralık 1334 tarihi ile yayımlanan Gülbün şiiirine bakalım:

*Koşar, uçar, dolaştır gülistana naz ederek
İpek kanatlı, melek yüzlü bir güzel kelebek.
Annesi, sevdiği, yâri bahar bir de çiçek,
Sanır ki bin sene ömrü sefa ile geçecek*

*Fakat ne çare geçer mevsim-i bahar; heva
Serinletir ve gelir şiddetle vakt-i şita,
Ne gül kalır ne çiçekler ne zevk ü şevk ü sefa
Eser o sevgili mahlûka rüzgâr-ı fena*

*Budur netice-i âlem budur hayat-ı beşer;
Güler, gezer, sevinir sonra mahvolur ve gider.*

Haftalık Gazete’de Şükûfe Nihal’den başka şiiirleri yayımlanan kadın şiiirler vardır. Bu isimlerden ikisi *Kadınlar Dünyası* dergisinde de şiiirleri olan Lütfiye Halit ve Sabahat Hüsamettin’dir. Zeki Sarıhan *Millî Mücadelede Maarif Ordusu* kitabında 20 Mayıs 1919 Üsküdar Mitingindeki konuşmacılardan birinin Üsküdar Sanayi Mektebi Fransızca Öğretmeni Sabahat Hanım olduğunu belirtmiştir (Sarıhan 343). *Haftalık Gazete*’deki kadın yazarların öğretmen ve öğrencilerden oluştuğu dikkate alınırsa Sabahat Hüsamettin Hanım’ın, Sarıhan’ın kitabında yer verdiği Fransızca Öğretmeni Sabahat Hanım olma ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir.

Sabahat Hüsamet'in Fecr-i Âti şiirine yakın bir üslup ve hece vezniyle aşka dair yazdığı ve Fuat Hulûsi'ye ithaf ettiği şiiri "Sevenler" (S: 24, s. 5) başlığını taşımaktadır:

*Şafak soldu ufukta, yeni haleler doğdu
Yıldızların nurunu ye'se, melale boğdu
Yürüdüler kumlarda sonra birden duruldu
Şuh ve nazan sesleri hayattan neş'e sordu.*

Lütfiye Halit'in "Anneciğime" (S: 30, s. 5) ve "Netice" (S: 26 s. 7) isimleriyle yayımlanan iki şiiri vardır. Sade bir Türkçe ile kaleme alınan bu şiirlerden Netice şiiri hece ölçüsü ile yazılması ve Millî Edebiyat şiir anlayışını yansıtmaması bakımından önemlidir. Vatani için acı çeken bir şairin sesi yükselmektedir şiirde:

*Kim aç koydu kızanını, kızını!
Kurt ağzına teslim etti kuzunu?
Her tarafta sildi senin izini?
Evlatların kimin için ağladı?
Feryatları hangi kalbi dağladı?*

Daha çok deniz harp tarihi yazarlığı ile tanıdığımız Ali Haydar Emir [Alpagut]'un "Ergün" (S: 4, s. 9) şiiri Birinci Dünya Savaşı'nın acı sonuçlarına değinen eleştirel bir şiirdir. Düz yazıya yakın bir üslupta dörtlükler hâlinde yazılan ve sık sık anjanbmanlara yer verilen şiirden bazı mısralara bakalım:

*Yıkılıyor, yıkıldıkça yıkanlar yükseliyor!
Şehitlerin ruhu ki, yetimlerin feryadı
Gibi her an yükseliyor! Onların itiyadı
İnsanlık alçaldıkça yükseliyor... Bu destur,*

*İşte arzın sinesine al kanlarla yazıldı;
(...)
On beş milyon erkek öldü! On beş milyon erkeğin
Elli milyondan çok familyası, efradı vardı;
Bugün onlar aç, çıplak, sefil, hamisiz kaldı.
Bir muazzam hükümetin nüfusuna muadil*

*Olan bunca milyonların hâli hangi yüreğin
Hangi melun iradenin hükmü ile karadı?
(...)*

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in ilanına kadar siyasi ve toplumsal alanda Balkan Harbi ve akabindeki I. Dünya Savaşı gibi yaşanan büyük sıkıntılar, pek çok şairin tavırlarında değişikliğe sebep olmuş ve bu şairler ferdiyetçi sanat anlayışından yer yer uzaklaşmıştır.

Şiir dünyasına ilk adım attığı dönemde empresyonist şiirler kaleme alan, Fecr-i Âti Encümeni şairlerinin poetik tavrına yakın durarak benzer şiirler yazan Fuat Hulûsi [Demirelli], (Şen 112) az önce bahsedilen sebeplerden dolayı şiir anlayışında değişikliğe giden şairlerden biri olmuştur.

Poetik tavrındaki değişikliği yansıttığı şiirlerinden “İstikrah” (S: 9, s. 10) ve Heyhat (S: 29, s. 8) *Haftalık Gazete*’de okurlarla buluşmuştur.³ “Ey bekleyen güneş! Acaba bir hayal misin? / Dünyaya hükmeden yine vahşet, nifak ve şer...” mısralarını barındıran Heyhat şiiri dönemim ümitsiz, kasvetli zihniyetini yansıtmaktadır. İstikrah şiiri de yine Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı yıkımdan bahsetmektedir.

(...)

*Vatan, eyvah, mâtemhâne oldu,
Dul, öksüz âhi feryatla doldu,
Teessürler, telehhüflerle ağlar gördüm eflâkı
Zekâ mutlak bu vahşetten halas eyler dedim, hani.*

Şiirlerine ek olarak Fuat Hulûsi’nin *Haftalık Gazete*’de “Kaçırılan Fırsat” (S: 16, s. 8) isimli bir şarkısı bulunmaktadır. İki kıtadan oluşan “anlamadım” redifli Kaçırılan Fırsat’ın ilk dördüğü şöyledir:

*O tebessümdeki mânayı neden anlamadım?
“Gel!” demişsin göz ucuyla bana sen, anlamadım.
Güzelim vashını vâd etmişken anlamadım.
“Gel!” demişsin göz ucuyla bana sen, anlamadım.*

Yine Fuat Hulûsi’ye ait olan “Âşık Garip Opereti” (S: 13,14, s. 10-11, 10)’nden bazı bölümler de bir takdim yazısı ile gazetenin iki sayısında tefrika edilmiştir. *Haftalık Gazete* imzasını taşıyan yazı şu şekildedir:

Bir milletin hürriyetini, zihniyet-i medeniyesini tebarüz ettiren en mühim âbidât, hiç şüphe yok ki avam-ı destanları, semaları, nefesleri, manileri, masalları ve misalleridir. Anadolu halkının hissini, heyecanını elan terennüm eden eserlerle acemâne divaneler, ne Frankâne manzumeler, hatta ne de sözü Türk fakat özü, ilhamı, fikri ecnebi olan Yeni Mecmua’nın, Türk Yurdu’nun hece vezinli şiirleridir; belki Âşık Ömerler, Köroğulları, Tahirle Zühreler, Kerem’le Ashılar, Âşık Garipler, Yunus Emreler, Nasrettin Hocalar’dır. Ruhîyat-ı millîyemizi tespit etmeye çalıştığımız şu son zamanlarda bu vâdide en ziyade muvaffak olan filozof Rıza Tevfik Bey’in nefesleridir.

³ Fuat Hulûsi, yukarıda bahsedilen Heyhat ve İstikrah şiirleri ile Kaçırılan Fırsat şarkısını şiir kitaplarına almamıştır.

Kızıl Elma ve Yeni Hayat nazmı Ziya Gökalp Bey daha ziyade sunidir, ceberridir, ahenksizdir. Köprülüzade Fuad Bey Nasrettin Hoca'yı nazmetmekte muvaffak olamamıştır. Aslındaki ruhu, kuvveti, tadı kaybetmiştir. Ancak Fuad Bey eski eserlerimizi yenilemek için bir fikir vermiştir ki takdire şayandır.

İşte bu nüshamıza bir parçasını derç ettiğimiz manzume eski Âşık Garip'in yeni bir numunesidir. Muhterem Hulûsi Bey silsile-i vakayi'-i ifa ve efkâr-ı asliyeyi mümkün mertebe muhafaza etmekle beraber avam zihniyetine göre ve daha güzide ve tirâşîde bir üslup ile eda etmiş ve kâh hece kâh aruz vezinlerine müracaat eylemiştir. Manzumenin operet şeklinde bestelenmesi vuzuh-ı sahne edilmesi mükerrerdir. Biz bu parçayı derç etmekle millî şairlerimizi ve tiyatrocularımızı ikaz ve beyan-ı mütâlaâta davet etmek istiyoruz.

Türk Milliyetçiliğinin uyanış yılları olan bu dönemde kaleme alınan bu cümleler adeta Millî Edebiyat anlayışının kısa bir özeti.

Gazetede Şevket imzasıyla “Na-kâmım” (S: 30, s. 5) şiirini görmekteyiz. “Bir hazân pek elemli sertâser” mısraıyla başlayan şiir sevdiğini söyleyemeyen bir âşığın hislerini anlatmaktadır. A(hmet) Fahri'nin “Aşk Yuvasında” (S: 31, s. 5) şiiri “Siyah, siyah her şey, her gölge siyah” mısraıyla başlamaktadır. Bu şiirde ise ölen eşin/sevgilinin ardından tarumar olan bir yuvadan bahsedilmektedir. Son olarak gazetede yazarı ve başlığı bulunmayan bir şarkı daha vardır.

Haftalık Gazete'de bir tane roman tefrikası vardır. Honore de Balzac'tan İsmail Hikmet [Ertaylan]'ın çevirisi *Köy Hekimi* (S: 30, 31 s. 6-7, 6) gazetenin kapanmasıyla sadece iki sayı tefrika edilebilmiştir. Ertaylan tercümesine başlamadan önce “Bir İki Söz” başlığı altında Âşiyân'da yaptıkları toplantılardan birinde Tefvik Fikret'in *Köy Hekimi* adlı eseri onlara nasıl anlattığını aktarmıştır:

(...) *Bir akşam yine toplanmıştık. Balzac'tan bahs açıldı. Fikirlerinde suûbet ve şiddeti, muhayyilesindeki kabiliyet ve kuvveti anlattı. Büyük muharrir... “Köy Hekimi”ni okumuştun. “İşte memleket için faydeli bir kitap, bunu tercüme etsenize. Siz gençler böyle lüzumlu eserleri lisanımıza nakle çalışmalısınız.” dedi. (...)*

Yazısının sonunda yıllar sonra bu tercümeyi neden yaptığını açıklayan Ertaylan, *Köy Hekimi* tercümesinin önemini ve hitap edeceği zümreyi şu sözleriyle ifade etmiştir:

(...) *Öyle zannediyorum ki “Köy Hekimi” köylerimizden başlayarak vilayetlerimize kadar yükselen aksam-ı idarenin başlarında bulunan zevata bir nümûne-i emsâl olacaktır. Memleketine hizmet,*

kardeşlerine muavenet etmek isteyen genç idare memurları bu kiptan bir hayli istifade edeceklerdir. Bu emniyye-i samimiyetle “Köy Hekimi”ni her suretle muhtac-ı tedavi köylerimizin, nahiye ve kazalarımızın, sancak ve vilayetlerimizin imdadına koşacak genç idare memurlarımıza ithaf ediyoruz.

Haftalık Gazete’de toplam beş hikâye vardır. Bunlardan Cemil Bülent imzasını taşıyan “Bir Mektup” (S: 25-31, s. 5-6, 10-11, 10-11, 11, 11-12, 12, 11) tefrika olarak yedi sayı devam etmiştir. Bedia ve Safiye isimli iki kadının birbirlerine gönderdikleri mektuplardan oluşan bir hikâyedir. “Topal” (S: 21, s. 4) ismindeki hikâye İnas Darülfünunundan Mihriban imzasını taşımaktadır. Oldukça yalın bir dille yazılan bu hikâye sonradan topal olan bir gencin ıstırabını anlatmaktadır. Yusuf Remzi “Amade-i Sevinç” (S: 24, s. 6) hikâyesinde ise fakirlikle mücadele eden bir adamın duygu ve düşüncelerine yer vermiştir. Bir diğer hikâye “Şair Kalbi” (S: 21, s. 3) ismiyle tercüme edilmiştir. Hikâyenin konusu Lotus çiçeğine hayran olan bir şairin hisleri ve tabiat algısıdır. Yazarının müellifi Henry Tskiyeviç, mütercimi de A. Münir’dir.

Fecr-i Âti topluluğu üyelerinden Cemil Süleyman [Alyana-koğlu]’nun Haftalık Gazete’de “İshak Kuşu” (S: 26, s. 8) hikâyesi bulunmaktadır. Küçük ve sakin bir köyün tasviri ile başlayan bu hikâye daha sonra karamsar bir havaya bürünmüştür. Hikâye, köydeki huzur ve sükûn ile hikâyenin başkışisi olan doktorun duygu dünyasındaki huzursuzluk, yorgunluk arasında bir tezat oluşturularak devam etmiş, İngilizlerin işgalinden sonra köyün hâli betimlenerek son bulmuştur. Cemil Süleyman’ın duygu dünyasını oluşturan umutsuzluk, trajedi, hayal kırıklıkları bu hikâyede de mevcut olmakla birlikte eski üslubuna nispeten burada daha sade bir dil kullanmıştır.

II. Meşrutiyet’in getirdiği özgürlük, pek çok alanda olduğu gibi kendini tiyatrodan da göstermiştir, Millî Edebiyat döneminde de bu çalışmalar devam etmiştir. Savaş yıllarının gölgesinde çeşitli sıkıntılar yaşanırken, Türkçülük/milliyetçilik düşüncesi, vatanın mukaddesliği gibi dönemin önem arz eden konuları tiyatro metinlerinde işlenmeye başlanmıştır. Bu tiyatrolardan birisi de Haftalık Gazete’de tefrika edilen İsmail Hikmet [Ertaylan]’ın “Falcı” (S: 6-10, s. 9-10, 9-10, 9-10, 9, 11-12) eseridir. Manzum yazılmış tezli bir dram olan Falcı, genç bir askerin hayatından kesitler sunmaktadır.

*-Anan öldüyse bak asıl anamız bu mübarek anan, vatan!
Azmi anasına bakarak gözlerinin yaşını siler, hıçkırıklar içinde:
-Yaşasın!
Derken hilâlin solgun necatı arasında perde iner.*

diyalogu ile son bulan eserde vatan kavramının önemi, insanın yaşayabileceği en acı durumlardan bir tanesi olan bir annenin ölümüyle anlatılmaya çalışılmış ve vatan aşkının her şeyden üstün olduğu vurgulanmıştır. Metnin zihniyeti, dönemin sosyal ve siyasi şartlarının edebiyattaki bir tezahürüdür.

Gazetede bir diğer tiyatro eseri Mithat Cemal [Kuntay]'ın “28 Kânun-ı Evvel”idir (S: 16, s. 7). Üç perdeden oluşan bu eser, Çanakkale Savaşı'nı anlatan ilk eserlerden biri olması bakımından önemlidir. *Haftalık Gazete*'de metnin tamamı yoktur. Tanıtım amacıyla eserden bazı bölümlere İlim ve Sanat sütununda yer verilmiş ve şu sözlerle okuyuculara takdim edilmiştir:

Genç şairlerimiz içinde belîğ ve muhteşem üslubuyla temeyyüz eden Mithat Cemal Bey biraderimiz “28 Kânûn-ı Evvel” unvanı altında Çanakkale zaferini bir aşk-ı samimi ile mecz eden manzum bir tiyatro vücuda getirdiler. Edebiyatımızın adeta hiss ü hâşâktan ibaret kalan sahne-i ahire-sinde bir verd-i nâz getiren itriyle meşâmm-ı icbâl ve iştiyaka ifaza-ı ruh eden bu eser için söyleyebileceğimiz bütün sözlere âtîde nakledeceğimiz birkaç parçasının şahâdet edeceği belagât-ı ifadeyi tercih ediyoruz:

Reşat Nuri Güntekin, İlim ve Sanat sütununda “Memleketimizde Temaşa” (S: 2, s. 5), “Marazi Edebiyat Hakkında” (S: 9, s. 5) ve “İlhamın Yardımcıları-İtihatlar ve Münebbihler” (S: 8, s. 7-8) makaleleri ile okuyucularla buluşmuştur.

“Memleketimizde Temaşa” yazısında Reşat Nuri kısaca tiyatronun tarihine değinerek Avrupa'daki öneminden bahsetmiştir. Bizde tiyatronun gelişmediğini söyleyen Reşat Nuri, eski usul temaşa ve eğlence usullerini eleştirerek Avrupalı tiyatro ile ne kadar farklı olduğunu dile getirmiş, daha sonra Darülbedayinin sergilediği oyunu överek gerçek anlamda bir tiyatro izlediklerinden bahsetmiştir. Yazısında temas ettiği bir diğer konu ise sahnelenen bu eserlerin yabancı kaynaklardan tercüme eserler olduğu ve bizim yazarlarımızın bu konuda eksik kaldığıdır. Reşat Nuri'ye göre tiyatro sadece bir eğlence aracı olmamalı aynı zamanda ahlaki ve düşündürücü de olmalıdır. Bu düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

Bir eserin ilk ve en mühim vazifesi hoşça gitmek olduğunda şüphe etmiyoruz. Fakat bu cihet eserin ayrıca ahlaki ve fikrî kıymeti olmasına, mesail-i içtimaiye ve ruhiyeye ait bazı hakikatleri ortaya atmasına mâni teşkil edemez. Öyle eserler biliyoruz ki hem eğlendirirler hem de derin derin düşündürürler, zihni bir takım faydalı tefekkürlerle meşgul ederler. Her halde Dariübedayi Heyet-i Edebîyesinin bu ciheti de nazar-i dikkatten dûr tutmayacağını ümit etmek isteriz.

“Marazi Edebiyat” yazısında şiir hakkındaki düşüncelerini paylaşan Reşat Nuri, kelimelerin öneminden bahsederek şiiri bir ressamın tablosuna benzetmiştir. Ona göre nasıl ki bir ressam hayalini renklerle tasvir ediyorsa bir şair için de kelimeler böyledir. İlhamın Yardımcıları yazısında ise biraz insan psikolojisine değinen yazar, insanların üzerinde tabiat gibi olumlu ve yaratıcı etkileri olan şeyler ile yıkıcı etkileri olan enfiye, kokain, kahve gibi maddelerden bahsetmiştir.

Tanzimat Dönemi’nde başlayan klasik edebiyat eleştirileri, devamında aruz vezninin sorgulanmasına sebep olmuştur. Uzunca bir süre devam eden bu tartışmalar Millî Edebiyat anlayışının ön plana çıktığı dönemde de mevcuttu. Bu dönemde hece vezninin popüleritesini artırmış olması ve pek çok şairin hece vezni ile şiirler yazmış olmasına rağmen, hece-aruz tartışmalarında bir nihayete varılamamıştı. Bu tartışmaya ek olarak bir de aruzun artık yetersiz kaldığını, hece vezninin de ahenksiz olduğu düşünen ve bu sebeple yeni bir vezne ihtiyaç olduğunu iddia edenler mevcuttu. Nâzım H. Polat, *Külliyatına Girmemiş Yazılarıyla Ömer Seyfettin* kitabında aruzdan hareket etmekle birlikte yeni bir vezin, yeni bir armoni arayışı denilebilecek iki teşebbüs olduğundan ve bunların Enis Behiç [Koryürek] ve Reşid Süreyya [Gürsoy]’a ait olduğundan bahseder (51). Aruzun ve hecenin karışımı ile yeni bir vezin icat edilebileceğini düşünen Reşid Süreyya [Gürsoy] böylelikle dönem içerisindeki vezin tartışmalarında yerini alır. Bunlardan bir tanesi de *Haftalık Gazete*’de karşımıza çıkmaktadır. Reşid Süreyya, Ziya Gökalp’ın *Yeni Mecmua*’da yayımlanan son makalesinde aruz vezninin Türkçeye yabancı olduğunu söylemesini kabul etmemiş ve karşılığında Fikirler Muharebesi sütununda “Ziya Gökalp Bey’e” (S: 9, s. 7) başlıklı eleştirisini kaleme almıştır. Reşid Süreyya’ya göre Ziya Gökalp ve hece veznini savunan diğer şairler yanlıgı içindedirler. Verdiği örneklerle aruzun Türkçeye uygun olduğunu söyleyen Reşid Süreyya, “Tekrar rica ediyorum, Türkçemize aruzun neresi yabancıdır, lisaniyatla ispat buyurunuz.” diyerek yazısının sonunda Ziya Gökalp’tan bir cevap beklediğini belirtmiştir.

Haftalık Gazete fikir yazıları bakımından oldukça zengindir. İsmail Hikmet [Ertaylan], “Bizde Maarif ve İhtiyac-ı Memleket (I-II)” (S: 7, 12, s. 7, 9) makalesinde Meşrutiyet’ten önce çok ilgilenilmeyen maarifin Meşrutiyet’ten sonra da gereken ilgiyi görmediğinden, bir memleket için maarifin ne demek olduğunun anlaşılmadığından bahsetmiştir.

Ali Kâmi [Akyüz], savaşın gölgesi altında kalan ilim ve fennin sesini işittiremediğinden, bir taraftan yapıcı olan bu ilim ve fennin diğer taraftan ortaya koyduğu savaş malzemeleri sebebiyle nasıl yıkıcı bir hâl aldığından ve Darülfünun ilm-i hayvanat müderrisi Zarnick Bey’den “Âlimlere Borcumuz” (S: 14, s. 8) yazısında bahsetmiştir.

Fatih'te İstanbul'un işgal edilmemesi için yapılan mitingdeki konuşmacılardan biri olan İnas Darülfünunu mezunu Mediha Muzaffer Hanım'ın (Altınkaynak 3) *Haftalık Gazete*'de geçmiş ve insanın hâllerini anlattığı "Mâzi ve Beşer" (S: 17, s. 4) başlıklı deneme türündeki yazısı mevcuttur.

Melahat Hüsamettin Hanım, Bezmi Âlem Kız Sultanisi İngilizce öğretmenidir (Sarhan 165). Gazetede "Tahsil ve Terbiyenin Ahlak ve Kavim Üzerine Tesiri" (S: 24, s. 2) yazısı insanlığın kadim tarihinden, taklit ederek öğrenmeden, eski medeniyetlerden ve yaşayabilmek, gelişebilmek için mutlak surette eğitime ihtiyaç olduğundan bahsetmektedir.

Ayrıca Yusuf Remzi'nin kadınların hukuku ve meziyetleri etrafında çıkan karışıklıklardan bahsettiği ve *Kadın* isimli bir kitaptan alıntılar yaptığı "Kadın" (S: 29-30, s. 4-5, 2-3) yazısı, Osman Nuri'nin bir milletin ileri medeniyet düzeyine nasıl ulaşacağını anlattığı "Bir Millet Âlem-i Medeniyette Nasıl İleri Gider?" (S: 15, s. 3) ve fen tahsilinin amaçlarının ne olduğundan ve bir ülkenin gelişmesine ne gibi katkıları olduğundan bahsettiği "Fen Tahsilinden Maksat Nedir?" (S: 16, s. 6) yazıları, yazarının isminin bulunmadığı fakat yıldız şeklindeki imzasıyla, cemiyetlerdeki fikir hareketlerinden, Ziya Gökalp'ın düşüncelerinden ve Türkçülük fikrinin yanında Osmanlılık fikrine de ihtiyaç olduğundan bahsedilen "Türkçülük-Osmanlılık" (S: 3, 26, 28, s. 4, 6, 4-5) yazıları gibi *Haftalık Gazete*'de dönemin önem arz eden pek çok konusu hakkında yazılmış makalelere ve denemelere rastlamak mümkündür.

Sonuç

1918-1919 yılları arasında çıkarılan *Haftalık Gazete*'nin basın ve kültür hayatımızdaki yerine baktığımız zaman karşımıza ilk çıkan unsur I. Dünya Savaşı gibi dünya tarihinde önem arz eden bir savaşın sonunda yaşananlara belgelerle tanıklık etmesidir. Bu süreç içinde ülkemizin ve diğer devletlerin durumları, barışa yönelik gelişmeler, milletlerin savaştan sonraki durumları gazetede önemli yer tutmaktadır. Bunun yanında II. Meşrutiyet sonrası ülkenin durumu, yayın hayatındaki değişimler de gazetede yer almıştır. Kısa sayılabilecek bir ömre sahip olan *Haftalık Gazete*'de edebî ve kültürel faaliyetlere her sayıda yer verilmiştir.

Edebî faaliyetler açısından değerlendirildiğinde *Haftalık Gazete*, Fecr-i Âti ve Millî Edebiyat çizgisinin ortasındadır denilebilir. Fakat genel olarak gazetenin zihniyeti değerlendirilirse millîleşme ve muasırlaşma gibi dönemin öne çıkan fikirlerinin gazetede hâkimiyetini görmek mümkündür.

Sonuç olarak Türk basın ve kültür hayatında *Haftalık Gazete*'nin 1918-1919 yıllarına, siyasi, içtimaî ve edebî olarak yakından tanıklık ettiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

- Altınkaynak, Yasemin. *Millî Mücadele Romanında Kadın Tipleri*. 2004. Ankara Ü, Yüksek lisans tezi.
- Akçam, Alper. “Cumhuriyet Eğitim ve Kültür Politikalarında Dış Türklerin Etkisi” <http://alperakcam.com.tr/makale/turkculuk.pdf> (Erişim: 03.01.2021).
- Arslan, Fatih. *Şükûfe Nihal Başar (Hayatı-Eserleri)*. 1995. Fırat Ü, Yüksek lisans tezi.
- Aşır, Ayşe. “Duran, Faik Sabri.” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2018. http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/faik-sabri-duran_ (Erişim: 21.12.2020).
- Ayıışığı, Metin. “İzzet Paşa, Ahmet.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001. <https://islamansiklopedisi.org.tr/izzet-pasa-ahmed>, (Erişim: 06.01.2021).
- Bali, Rifat N. “Galanti, Avram.” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996. <https://islamansiklopedisi.org.tr/galanti-avram>, (Erişim: 01.03.2021).
- Beydilli, Kemal. “Ahmet Tevfik Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1986. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-tevfik-pasa>, (Erişim: 01.03.2021).
- Benhür, Çağatay, ve Doğan Can Aktan. “Troçki, Lev”, *Atatürk Ansiklopedisi*, R-Z Maddesi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2021. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/trocki-lev-leon-trotsky-1879-1940/> (Erişim: 05.06.2021).
- Bursa Gazeteciler Cemiyeti, “Özpay, Osman Nuri”, O-Ö Maddesi, <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/ozpay-osman-nuri.html>, (Erişim: 01.03.2021)
- Başar, Şükûfe Nihal (1335/1919), Yıldızlar ve Gölgele, Türk Kadını ve Talebe Defteri Mu'essisi, Evkaf Matbaası, İstanbul.
- Çakmak, Aydın. “Petersburg Sefir-i Kebir Vekili Rumbeyoğlu Fahreddin Bey'in Siyasi Faaliyetleri.” Editör Osman Köse, *Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya*, Berikan Yayınevi, 2020, ss. 1-27.
- Dalan, Mustafa Ersagun. *Mehmet Ata Bey Siyasi Hayatı ve Fikirleri (1882-1933)*. 2018. Ordu Ü, Yüksek lisans tezi.
- Gürsoy, Ülkü. *II. Meşrutiyet Dergileri Üzerine Bir Araştırma*. 1991. Gazi Ü, Doktora tezi.
- Haftalık Gazete* (1336), Evkaf Matbaası, İstanbul.
- Korkmaz Mehmet. “Ali Haydar Emir Alpagut: Hayatı ve Eserleri.” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, no. 35, 2019, ss. 57-77.
- Mustafayev, Beşir. “Resulzade Hükümeti Dönemi ve Yaşanan Terör Olayları (1918-1920).” *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, no. 11/2, 2013, ss. 208.
- Polat, Nâzım Hikmet. *Külliyatına Girmemiş Yazılarıyla Ömer Seyfettin*. Arma Yayınları, 1998.
- Polat, Nâzım Hikmet. *Rübab Mecmuası*. Akçağ Yayınları, 2005.
- Sarıhan, Zeki. *Millî Mücadelede Maarif Ordusu*. Tarihçi Kitapevi Yayınları, 2013.

- Sarıtaş, Süheyla. “Osman Behçet.”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2019. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/osman-behcet> (Erişim: 03.01.2021).
- Şen, Cafer. *Fuat Hulûsi Demirelli'nin Poetikası ve Şiirleri*. Kurgan Edebiyat Yayınları, 2017.
- Şengül, Abdullah. “Çanakkale Savaşlarını Anlatan İlk Tiyatro Eseri: 28 Kânunuevvel.” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, c. 12, no. 16, 2014, ss. 115-129.
- Yılmaz, Sabanur. *Devrin Kadın Edebiyatına Katkısı Bakımından Kadınlar Dünyası Dergisi*. 2009. İstanbul Ü, Yüksek lisans tezi.
- Yivli, Oktay. “Alyanakoğlu, Cemil Süleyman.” Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2019. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/cemil-suleyman>, (Erişim: 09.01.2021).
- Yüksel, Çağdaş. *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa*. 2019. Pamukkale Ü, Doktora tezi.

DİK KELİMESİNİN SEMANTİK ÇEŞİTLENMELERİ ÜZERİNE

Öz: İnsanların her kavram için yeni bir kelime türetmeleri mümkün değildir. Zira dildeki kelimeler sınırlı iken adlandırılması gereken nesne, olay, olgu ve kavramlar sınırsız sayıdadır. Bu da yeni kavramların bir kısmının mevcut kelimelerle açıklanmasını mecbur kılar. Bu sayede kelimelerin anlamlarında çeşitlenmeler meydana gelir. Kelimelerin farklı kullanımları, dilin değişik görünümündeki biçimleri, zaman içerisinde kazandıkları yeni anlamları; anlambilim açısından önemli veriler sunar. *Dik* kelimesi için Türkçe Sözlük'te verilen anlamların neredeyse tamamının sıfat kapsamında yer alması, kelimenin niteleyici yönünü ortaya koymaktadır. Temel anlamıyla “yatay bir düzleme göre yer çekimi doğrultusunda bulunan, eğik olmayan”ı ifade eden kelime, zaman içerisinde çeşitli anlam ilgileri ile farklı kullanımlar, yeni anlamsal boyutlar kazanmıştır. Bu anlamların bazılarının olumsuz, bazılarının olumlu nitelikler olması ilgi çekicidir. *Dik* kelimesi ile geometri, astronomi, zooloji, hattatlık ve müzik alanında terimlerin türetildiği de görülmektedir. Bu makalede *dik* kelimesinin Türkçede hangi bağlamlarda kullanıldığı, anlam ve ifade bakımından ne şekilde çeşitlendiği ve bu çeşitlenme ile kelimenin hangi anlam boyutlarını kazandığı üzerinde durulacaktır. Bu maksatla, *dik* kelimesiyle oluşturulmuş birleşik kelime ve fiiller ile deyimler incelenecek; olumsuz ve olumlu anlamlar yüklenmiş sözlük birimleri belirlenecektir. Standart Türkiye Türkçesini temel alan eşzamanlı bir çalışma olduğundan Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçeleri, Anadolu ağızları ile argo gibi özel diller yazının kapsamının dışında bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dik*, Anlambilim, Sözlükbilim.

On the Semantic Variations of the Word *Dik*

Abstract: It is not possible for people to derive a new word for every concept. Actually, while words in language are limited, objects, events, facts and concepts that need to be named are unlimited. This requires some of the new concepts to be explained in existing words. In this way, variations in the meanings of words occur. Different uses of words, forms of language in various dimensions, and new meanings they have gained over time provides important data in terms of semantics. The fact that all of the meanings given in the Turkish Dictionary for the word *dik* are included as adjective emphasizes the descriptive aspect of the word. The word, which basically means located in the direction of gravity with respect to a horizontal plane, not leaning, has gained different uses and new semantic dimensions with various meanings over time. It is interesting that some of these meanings are negative and some have affirmative qualities. It is also seen that terms related to the fields of geometry, astronomy, zoology, calligraphy and music are also derived from the word *dik*. In this article, it will be focused on in which contexts the word *dik* is used in Turkish, how it diversifies in terms of meaning and expression, and which meaning dimensions the word gains with this variation. For this purpose, compound words, verbs and idioms formed with the word *dik* will be examined; dictionary units with negative and positive meanings will be determined. Since it is a simultaneous study based on Standard Turkish, historical and contemporary dialects of Turkish, Anatolian dialects and special languages such as slang are excluded from the scope of the article.

Keywords: *Dik*, Semantics, Lexicology.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
50. SAYI / VOLUME
2021-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazarlar Corresponding Authors

1) Arş. Gör. Dr.
İbrahim YILMAZ

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

ibrahim.yilmaz@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5690-2634

2) Arş. Gör. Dr.
Arife Ece EVİRGEN

Gazi Üni.
Gazi Eğitim Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi
Anabilim Dalı

a.ecetombul@gazi.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5211-8962

Gönderim Tarihi Received

27.10.2021

Kabul Tarihi Accepted

23.11.2021

Atf

Citation

Yılmaz, İbrahim, ve Arife Ece Evirgen. “*Dik* Kelimesinin Semantik Çeşitlenmeleri Üzerine.” *Türk Lük Bilimi Araştırmaları*, no. 50, 2021, ss. 185-198.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Kavramlarla onları karşılayan kelimeler arasındaki bağın rastlantıya ve toplumsal uzlaşmaya dayalı olduğu ve kelimeler ile onları meydana getiren sesler arasında doğrudan bir ilişki bulunmadığı görüşü, dil bilimi çevrelerinde kabul görmektedir. Bu yargı, daha çok kelimelerin temel anlamları ile işaretleyicileri arasındaki ilişkinin nedensizliğini ifade etmek için kullanılır. Zamanın akışı içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçlara göre kelimelerin ve kavramların içeriği genişleyebilir ve değişebilir (Erkman Akerson 190). Dillerin doğal gelişim aşamalarının birer parçası olan bu dil farklılaşmaları, genellikle tarihî ve toplumsal nedenlere bağlıdır. Anlatımı kolaylaştırmak, etkili kılmak için kullanılan metaforlar da kelimelere yeni işlevler ve anlam boyutları kazandırabilir. Bir kavramdan diğerine benzetme yoluyla aktarmalar yapmak ve nesnelere, durumların, olayların anlatımında bilinen bir kavramdan yola çıkarak onunla çeşitli yönlerden ilgiler kurmak; bir diğer adlandırma biçimidir (Aksan, *Anlambilim* 30; Erkman Akerson 190). Adlandırmanın bu yönünde nedensizlik ilkesinden söz edilemez.

Eski Türkçe döneminden bu yana Türkçenin söz varlığında bulunduğu bilinen *dik* kelimesi; tarihî süreç içerisinde kazandığı yan anlamlar, birleşik sözler ve deyimlerdeki görünüşleri ile oldukça ilgi çekicidir.

Yöntem

Çalışmanın odak noktası, Türkiye Türkçesinin standart dili olduğundan ilgili sözlük biriminin Türkçenin tarihî lehçelerindeki durumuna, bugünkü Türk lehçelerindeki kullanımına temas edilmemiş, Anadolu ağızlarındaki görünüm ve çeşitlenmelerle argo gibi özel diller makalenin kapsamına alınmamıştır. *Dik* kelimesinin anlam boyutlarını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada standart Türkçe için Türk Dil Kurumunca yayımlanan *Türkçe Sözlük* (TS) esas alınmıştır. TS ile aynı amaçla hazırlanan *Kubbealtı Lugatı* (KL) ve *Ötüken Türkçe Sözlük*'ün (ÖTS) incelenmesi, TS ile bu sözlükler arasında -varsa- dikkat çekici farklılıkları ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. *Dik*'in Türkiye Türkçesindeki anlam boyutlarının bütün yönleriyle ortaya konulması için ilgili kelime ile oluşturulmuş sözlük birimlerinin tamamı çalışmaya dâhil edilmiştir. *Dik* kelimesine yapım eklerinin getirilmesiyle oluşturulmuş “dikiz” gibi sözlük birimleri ise çalışmanın kapsamının dışında bırakılmıştır. Sözlük birimlerinin anlamı *Türkçe Sözlük* esas alınarak tablolaştırılmıştır. Başvurulan sözlüklerdeki madde başlarında veya tanımlarda ciddi farklılıklar varsa bu durum dipnotlarda belirtilmiştir.

Dik Kelimesinin Türkçe Sözlük'teki Görünümü

Dilin bir göstergeler dizgesi olduğu görüşü, Ferdinand de Saussure'ün geliştirdiği kurama dayanır. Varlıklar ve kavramlar (gösterilen) ile onları işaretleyen (gösteren) kelimeler arasında doğrudan bir bağ olmadığını, kelimelerin ilgili kavramın zihindeki çağrışımlarını temsil ettiğini söyleyen Saussure'ün bu görüşü, bütün kelimeler için geçerli değildir. Zira sadece bazı

kelimeler gerçekten nesnelere gösterir. Kelimelerin kalan kısmı ise, daha temel olan kullanımdan türetilerek elde edilen şekillerde kullanılır (Palmer 46). Dillerin tarihî süreçleri içerisinde, toplum hayatı ile sıkı sıkıya bağlı olan bazı değişimler sonucu kelimelerin anlamlarında da birtakım çeşitlenmeler meydana gelebilir (Aksan, *Anlambilim* 51).

Kelimelerin *çekirdek anlamlarına* ek olarak *çevresel anlamlarının* da bulunması, dildeki “anlam halkaları”na işaret eder (Başkan 36). Kelimelerin temel anlamları olarak da adlandırabileceğimiz çekirdek anlamlarının yanı sıra zaman içerisinde çevresel anlamlarının da ortaya çıkması; dilin canlı bir yapı olmasının getirdiği imkânlar ile insanların yeni olay, kavram, nesne ve durumları adlandırma ihtiyaçlarından ortaya çıkmıştır.

Türkçenin anlatım ve adlandırma süreçlerinde benzetmelere ve bunlardan oluşan aktarmalara sıkça başvurduğunu belirten Aksan, buradan hareketle Türkçeyi “somut anlatım dili” olarak niteler (*Türkçenin Gücü* 46). Yeni bir kavram için adlandırmalar yapılırken var olan başka kavramlardan faydalanılması, Türkçenin doğal anlatım yollarından biridir (Öztürk ve Öncül 184-185). *Dik* kelimesinin sözlük anlamlarının neler olduğu, zaman içerisinde hangi anlamları yüklediği, oluşan anlam çeşitlenmelerinde kelimenin hangi yönlerinin vurgulandığı araştırılacak, *dik* ile yapılan adlandırmalarda belirleyici olan anlam ilişkileri ortaya konulacak, kelimenin anlam halkaları açığa çıkarılacaktır. Bu amaçla, *dik* sözlük birimi ve *dik* ile oluşturulmuş deyim, birleşik fiil ve birleşik kelimeler gibi söz öbekleri incelenecektir.

Kelimenin ilgili sözlüklerdeki tanımları ve semantik çeşitlenmeleri aşağıdaki gibidir:

TS'de “ <i>Dik</i> ” Maddesi	Semantik Çeşitlenme
1. <i>sıfat</i> Yatay bir düzleme göre yer çekimi doğrultusunda bulunan, eğik olmayan.	Doğrultu, Yön
2. <i>sıfat</i> Yatık durmayan, sert: <i>Dik saç</i>	Sertlik, Katılık
3. <i>sıfat</i> Sert, kalın, tok (ses): “ <i>Sesi dik ve küstahtı, söylediklerini aşağı salonda bekleyen komşular işittiler.</i> ” - Atilla İlhan	Yüksek (ses)
4. <i>sıfat</i> Sert (bakış).	Öfke

5. <i>sıfat</i> Ters, aksi (söz).	Aksilik, Kabalık
6. <i>sıfat</i> Kaba, yersiz (davranış): "Kaba denilecek kadar ani ve dik bir davranışla halasını bıraktı ve kalktı." - Halide Edip Adivar	Aksilik, Kabalık
7. <i>sıfat</i> , matematik Birbirine dikey olan doğrulardan oluşmuş: <i>Dik açı. Dikdörtgen. Dik yamuk.</i>	Doğrultu, Yön

Tablo 1: TS'de *Dik* Maddesi

KL'de "Dik" Maddesi	Semantik Çeşitlenme
1. Bulunduğu yere göre insanın ayakta durma biçimine benzer şekilde dosdoğru vaziyette duran, bir tarafa doğru eğikliği olmayan: " <i>Dik bir direk.</i> " " <i>Dik boru.</i> "	Doğrultu, Yön
2. Düz bir yere göre yükseliş veya iniş meyli fazla olan: " <i>Dik merdiven.</i> " " <i>Dik kaya.</i> " " <i>Dik bayır.</i> " <i>Yol uzun, dik ve zahmetlidir</i> (Yakup K. Karaosmanoğlu). <i>Dar ve dik bir uçurum</i> (Enis B. Koryürek).	Doğrultu, Yön
3. Katı ve sert olduğu için eğilmeden duran: " <i>Dik yaka.</i> " " <i>Dik saç.</i> " " <i>Dik kumaş.</i> " <i>Uzun ve müdevver burnu, kılları dik kaşları, çekik gözleriyle bir yırtıcı kuşa benzeyen çehresi...</i> (Sâmi-paşazâde Sezâî).	Katılık, Sertlik
4. <i>meç.</i> Sert, haşin: " <i>Dik baş.</i> " " <i>Dik mizaç.</i> " " <i>Dik adam</i> " " <i>Dik sözlü.</i> " <i>Nizâmi, bir kadına karşı gösterdiğim bu dik muâmeleden incinerek...</i> (Safiye Erol).	Öfke
5. <i>mus.</i> Mûsikîmizde perde isimlerinin önüne gelen ve o perdedeyi bir veya üç koma tizleştiren terim.	Tiz (ses)
6. (Ses için) Tiz: <i>Bir tekkede dikçe başladığı bir ilâhînin meyânını arkadaşlarının okuyamamaları üzerine yalnız olarak okuduğu esnâda boğazından rahatsız olmuş, birkaç ay sonra da bu yüzden vefat etmiştir</i> (Sâdeddin N. Ergun).	Tiz (ses)
7. <i>mat.</i> Birbirini 90° açı yapacak şekilde kesen: " <i>Dik doğrular.</i> " " <i>Dik düzlemler.</i> " " <i>Dik fonksiyonlar.</i> "	Doğrultu, Yön

Tablo 2: KL'de *Dik* Maddesi

ÖTS'de "Dik" Maddesi	Semantik Çeşitlenme
1. Yatay bir eksene göre yer çekimi doğrultusunda duran; eğik olmayan.	Doğrultu, Yön
2. (Yol, yamaç için) eğimi çok az olan; çok yokuş.	Doğrultu, Yön
3. <i>mat.</i> Aralarında 90 derece açıklık bulunan.	Doğrultu, Yön
4. Sert.	Katlılık, Sertlik
5. Aksi, ters.	Aksilik, Kabalık
6. Dik olarak; dik açı yapar biçimde.	Doğrultu, Yön
7. <i>zf.</i> Hırçın ve ters biçimde.	Öfke
8. <i>is. müz.</i> Türk müziğinde önüne geldiği perde adını bir veya üç koma tiz yapan terim.	Tiz (ses)

Tablo 3: ÖTS'de *Dik* Maddesi

Dik sözlük biriminin TS ve KL'de yedi, ÖTS'de ise sekiz farklı anlamı yer almaktadır.

KL ve ÖTS'de de ikinci sırada verilen "eğimi çok az olan, meyli fazla olan" anlamına TS'de rastlanmamaktadır.

KL'de beşinci, ÖTS'de sekizinci anlam olarak verilen "Türk müziğinde önüne geldiği perde adını bir veya üç koma tiz yapan" şeklindeki terime TS'de yer verilmemiştir.

Dik sözlük biriminin TS'de üçüncü sırada, sesin niteleyicisi olarak verilen "sert, kalın, tok" anlamı KL'deki açıklamayla çelişmektedir, bu konu aşağıda ayrıca değerlendirilmiştir.

Kelimenin zarf olarak belirtilen tek anlamı ÖTS'deki "hırçın ve ters biçimde"dir ve bu anlam diğer sözlüklerde yer almamaktadır.

Sözlüklere bakıldığında, *dik* kelimesinin çoğunlukla sıfat olarak tanımlandığı görülmektedir. ÖTS'deki yedinci anlam ise zarf türündedir. Kelimenin sözlüklerde yalnızca sıfat ve zarf türünde gösterilmesi niteleyicilik yönünü ifade etmektedir.

Kelimenin TS'deki ilk/temel anlamı, "Yatay bir düzleme göre yer çekimi doğrultusunda bulunan, eğik olmayan"dır. Kelimenin ikinci anlamı, yine *doğrultu, yön* odak noktasından hareket edilerek oluşmuştur. Matematik terimi olarak kullanılan yedinci anlamda ise yine temel hareket noktasının *yatay düzlem göre konum (doğrultu, yön)* olduğunu ve kelimenin ilk anlamıyla aynı perspektiften değerlendirildiği görülmektedir.

Güçlü ve (bazen de) edebî bir etki sağlamak amacıyla kelimelerin aslında olmaları gerekenden başka bağlantılar için de kullanılmaları *eğretileme* olarak adlandırılır (Porzig 89). Kelimeler; zaman içinde anlam daralması, anlam genişlemesi, başka anlama geçiş, anlam iyilenmesi, anlam kötülenmesi gibi değişimlere uğrayabilir (Aksan, *Dilbilim ve Türkçe Yazıları* 73)¹. *Dik* de “Yatay bir düzleme göre yer çekimi doğrultusunda bulunan, eğik olmayan” anlamının dışında başka anlamları işaretlemek için de kullanılmıştır.

Kelimenin kazandığı yan anlamlar ele alındığında, *dik* kelimesinin daha ziyade olumsuz² olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Kelimenin ikinci ve dördüncü anlamları *sert* kavramına vurgu yapmaktadır. Ancak, ikinci anlamda kastedilen *sert*, nesnenin yapısını belirtip “yumuşak karşıtı, katı, kolayca eğilip bükülemeyen”e; dördüncüdeki *sert* ise “hırçın, öfkeli, hiddetli”ye işaret eder. Söz konusu ikinci anlam nötr iken dördüncü anlamda olumsuzluk ön plandadır.

Kelimenin “ters aksi, (söz)” biçiminde tanımlanan beşinci ve “kaba, yersiz (davranış)” altıncı anlamları ise olumsuzdur.

Birleşik Kelime, Birleşik Fiil ve Deyimlerde *Dik* Sözlük Birimi

Oluşumlarında adlandırmadan ziyade ilişki ifadesinin daha önemli rol oynaması, toplumun duygusal, sosyal deneyimlerini içlerinde barındırmaları ve yüksek birer anlatımsallık değeri taşımaları; deyimleri anlam incelemelerinde önemli bir konuma taşır (Hacızade 27). Aynı durum, zaman içerisinde çeşitli benzetme ve aktarmalarla kalıplaşan birleşik kelime ve fiiller için de geçerlidir.

Sözlük Birimi	Tanım	Sözlük	Semantik Çeşitlenme
dik âlâsı	<i>a, tkz</i> genellikle hoş karşılanmayan bir durumun aşırılığını anlatan bir söz (TS)	TS, KL, ÖTS, ADS	Aksilik, Kabalık
dikbaşlı	1. <i>s., mec.</i> İnatçı, bildiğinden dönmeyen, büyüklerinin sö-	TS ³ , ÖTS, KL,	1. İnatçılık 2. Kibir

¹ Anlam değişimlerini tamamen insan merkezli bir bakış açısıyla psikolojik, ahlaki ve duygusal olarak sınıflandırmanın dilbilim ilkelerine uygun düşmediği, bunların *başka anlama geçiş, anlam daralması* ya da *anlam genişlemesi* gibi dilbilim mantığına uygun değişimlerden ibaret olduğu, dolayısıyla *anlam iyileşmesi* ve *anlam kötüleşmesi* kullanımlarının doğru olmadığı yönünde görüşler mevcuttur (Çolak, *Sözlükbirimlerin Anlamı İyileşir ya da Kötüleşir mi?* 922).

² Çalışma sıkça kullanılan *olumlu* ve *olumsuz* ifadeleri yapı bakımından olumlu-olumsuz olmayı değil; ilgili anlamların toplum hafızasındaki karşılığının iyi-kötü olmasını kastetmektedir.

³ TS’de *dikbaşlılık* ayrı bir madde başı olarak yer almaktadır.

	zünü dinlemeyen, boyun eğmeyen (kimse), dik kafalı 2. kurumlu (TS)	ÖTS ⁴ , SDS ⁵ , ADS	
dik bir nazar	sert bir bakış (SDS)	SDS	Öfke
dik dik bakmak	çok sert bir biçimde, sert sert, öfkeli öfkeli bakmak (TS)	TS, KL ⁶ , ÖTS ⁷ , SDS ⁸ , ADS	Öfke
dik duruşlu	1. <i>sf.</i> vücudu düzgün yapılı olan 2. <i>mec.</i> düşüncesinden, söylediğinden, yaptığından vazgeçmeyen (TS)	TS ⁹	1. Güzellik 2. Şahsiyetlilik/İlkeli-lik
dikkafalı	<i>şifat, mecaz</i> dikbaşı (TS)	TS, KL ¹⁰ , ÖTS ¹¹ , SDS ¹² , ADS ¹³	İnatçılık
dikine	1. <i>zf.</i> dikey olarak diklemesine 2. <i>mec.</i> inadına	TS, KL, ÖTS,	1. Doğrultu/Yön 2. İnatçılık
başı dik	1. <i>sf., mec.</i> onurlu, gururlu 2. <i>sf., mec.</i> cesur, yürekli (TS)	TS, ÖTS ¹⁴	1. Şahsiyetlilik/İlkeli-lik 2. Cesaret
dik duvara tırmanmak	çok yaramazlık etmek (ÖTS)	ÖTS	Doğrultu, Yön
diki dikine	1. inadına 2. bütünüyle aksine (ÖTS)	ÖTS, SDS	1. İnatçılık 2. Aksilik, Kabalık

⁴ ÖTS’de *dik başlılık etmek* şekli de yer almaktadır.

⁵ SDS’de *etmek* fiiliyle, *dik başlılık etmek* biçimindedir.

⁶ KL’de *bakmanın* dışında; *söylemek, bağırarak, konuşmak...* fiilleriyle de kullanıldığı belirtilmiştir.

⁷ ÖTS’de *dik dik* ayrı bir madde olarak “öfkeli ve oldukça sert bir şekilde” anlamında verilmiştir.

⁸ *süzme* fiiliyle kullanıldığı da belirtilmiştir.

⁹ TS’de *dik duruşluluk* ayrı bir madde başı olarak yer almaktadır.

¹⁰ KL’de *dik kafalı* şeklinde ayrı bir madde başı olarak yer almaktadır.

¹¹ ÖTS’de *dik kafalı* şeklinde yer almaktadır. Ayrıca, *dik kafalılık*: aksilik etmek ve bu davranışta direnmek.

¹² SDS’de *dik kafalı*. Ayrıca, *dik kafalılık*: aksilik göstermek, bir konuda ayak diremek.

¹³ *dik kafalı*

¹⁴ ÖTS’de *baş* maddesinin içinde, *başı dik tutmak* “onurlu görünmek” ve *başı dimdik* “onurunu korumasını bilmiş olarak; onurlu” biçiminde yer almaktadır (ÖTS 486).

dikine tıraş	a. karşısındakini sınırlendirecek biçimde söylenen yalan, aşırı palavra (TS)	TS, KL, ÖTS ¹⁵ , ADS, SDS	Aksilik, Kabalık
dik ses	yüksek perdeden çıkan ses (ÖTS)	ÖTS	Tiz (ses)
dik söz	aksi, sert ve kaba söz (ÖTS)	ÖTS ¹⁶ , SDS ¹⁷	Aksilik, Kabalık
burnunun dikine/doğrusuna gitmek	öğüt dinlemeyerek kendi bildiği gibi davranmak (TS)	TS, ADS ¹⁸ , SDS ¹⁹ , KL ²⁰	İnat

Tablo 4: *Dik* Kelimesiyle Oluşturulmuş Sözlük Birimleri

Terim	Anlam	Sözlük	Semantik Çeşitlenme
dik açı	a., mat. birbirini kesen iki doğru- nun oluşturduğu açılar eşit oldu- ğunda, bu açılardan her biri (TS)	TS, KL, ÖTS	Doğrultu, Yön
dik açıklık	a., gök b. bir gök cisminin gök eş- leğinden olan açısız uzaklığı, yükselim (TS)	TS	Doğrultu, Yön
dik biçme	a., mat. eksenini tabanına dikey olan biçme (TS)	TS, ÖTS	Doğrultu, Yön
dikdörtgen	1. a., mat. açıları dik olan paralel kenar, mustatıl 2. sf. bu biçimde olan (TS)	TS, KL ²¹ , ÖTS	Doğrultu, Yön
dikgen	a., mat. birbiriyle veya kesim noktasındaki teğetleriyle dik açı yapacak biçimde kesişen (TS)	TS, ÖTS ²²	Doğrultu, Yön
dikkuyruk	a., hay. bil. bir tür ördek (TS)	TS	Doğrultu/, Yön

¹⁵ ÖTS’de “kasıtlı olarak verilen sıkıntı” anlamı verilmiştir.

¹⁶ Ayrıca, *dik sözlü*: Sözüünü esirgemeyen; doğrudan doğruya söyleyen; kırıncı ve incitici sözler söyleyen.

¹⁷ SDS’de *dik sözlü*: ukala, kendi bildiğinden şaşmayan; huzursuz.

¹⁸ ADS’de *dikine gitmek* biçimiyle de yer almaktadır.

¹⁹ SDS’de *burnunun dikine/doğrusuna/doğrultusuna gitmek*.

²⁰ KL’de *dikine gitmek*.

²¹ KL ve ÖTS’de ayrı bir madde başı olarak yer almaktadır.

²² ÖTS’de ayrı bir madde başı olarak yer almaktadır.

dik rüzgar	<i>a. den.</i> geminin yoluna karşı esen yel (TS)	TS, ÖTS	Doğrultu, Yön
dik silindir	<i>a., mat.</i> eksenine tabanına dikey olan silindir (TS)	TS, ÖTS	Doğrultu, Yön
dik üçgen	<i>a., mat.</i> kenarlarından birisi birbirine dikey, bir açısı doksan derece olan üçgen (TS)	TS, KL, ÖTS	Doğrultu, Yön
dik yamuk	<i>a., mat.</i> kenarlarından bir tabanlarına dik olan yamuk (TS)	TS, ÖTS	Doğrultu, Yön
dik yazı	<i>hat.</i> Yukarıdan aşağı veya aşağıdan yukarı satırlara dik olarak yazılan yazı (ÖTS)	ÖTS	Doğrultu, Yön

Tablo 5: *Dik* Kelimesiyle Oluşturulan Terimler

***Dik* Kelimesinin Semantik Çeşitlenmeleri**

“Kelimelerin tasarımlara, duygulara, çağrışımlara, kültürel ve kişisel deneyimlere yönelik anlamları da vardır ve bunların hiçbiri statik değildir.” (Çolak, *Türkçede Yan Anlamı Temel Anlam Durumuna Geçen Sözlükbirimler* 3). *Dik* kelimesi ve bu kelime ile oluşturulmuş sözlük birimleri incelenmiş ve on bir semantik çeşitlenme tespit edilmiştir:

1. Doğrultu/Yön:

*Dik*in temel anlamındaki belirleyici unsur olan *yatay düzleme göre konum*, özellikle ilgili kelime ile oluşturulmuş terimlerde karşımıza çıkmaktadır: *dik açı*, *dik açıklık*, *dik biçme*, *dikdörtgen*, *dikgen*, *dikkey*, *dikkuyruk*, *dik rüzgâr*, *dik silindir*, *dik üçgen*, *dik yamuk*, *dik yazı*.

Dik ile oluşturulmuş zarflarda da doğrultu/yön, belirleyici unsurdur: *dikine*.

Yatay düzleme göre konum, birtakım deyimlerde de anlam ilişkisinin hareket noktasıdır: *dik duvara tırmanmak*.

2. Sertlik, Katılık

Dik’in çeşitli bağlamlar içinde kazandığı anlam çeşitlenmelerinden biri “sertlik, katılık”tır. Varlıkların fiziki hâllerine işaret ederek eğilip bükülemeyecek kadar sert olma durumunu anlatan *dik*, sözlüklerde verilen örneklerde saç, yaka, kumaş gibi kelimelerin niteleyicisi durumundadır: *dik saç*, *dik yaka*, *dik kumaş*.

3. Yüksek (Ses)

Dik sözlük biriminin “ses”i nitelemek için kullanımı, iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır: *Tiz (ses)* ve *yüksek (ses)*. Kelimenin Türkiye

Türkçesi için hazırlanan sözlüklerde temas edilmeyen *yüksek* (*ses*) anlamını da işaretlediğini düşünüyoruz.

TS’de kelimenin üçüncü anlamı olarak verilen “sert, kalın, tok (*ses*)” açıklaması ile KL’de altıncı maddede verilen “(Ses için) Tiz” anlamları arasındaki zıtlık dikkat çekicidir. KL’de beşinci, ÖTS’de sekizinci maddelerde sunulan ve bir müzik terimi olan anlamların birbirleriyle ve KL’de sözü edilen altıncı anlam ile uyum gösterdiği görülmektedir. Bu durum, çeşitli müzik terimleri sözlüklerinin incelenmesiyle açığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla taranan müzik alanına ilişkin sözlüklerin tamamında *dik*’in “ince, tiz (*ses*)” ile ilişkilendirildiği görülmüştür. TS’de “ses”in niteleyicisi olarak verilen anlamın hem bahsi geçen sözlüklerdeki anlamlar ile çelişmesi hem de ilgili madde için sunulan “*Sesi dik ve küstahtı, söylediklerini aşağı salonda bekleyen komşular işittiler.*” örneğinin daha çok “sesin şiddeti” ile ilgili olması bu anlamın yerinde olup olmadığı konusundaki kuşku artırmaktadır. Özbek tarafından hazırlanan sözlükte “tiz, ince” anlamlarına ek olarak verilen “yüksek” anlamının (59) TS’deki örnekle uyduğunu düşünüyor ve daha önce ifade ettiğimiz gibi TS’de “ses”in sıfatı olarak kullanılan *dik*’in “ses”i alçaklık-yükseklik düzleminde nitelediğini ve “yüksek” kavramını işaretlediğini düşünüyoruz. Bu sebeplerden dolayı TS’de verilen “sert, kalın, tok (*ses*)” açıklamasının yerinde olmadığı kanaatindeyiz.

“*Sesi dik ve küstahtı, söylediklerini aşağı salonda bekleyen komşular işittiler.*” örneğinin düşündürdüğü bir diğer nokta, *dik* ile kastedilen sesin şiddetinin/yüksekliğinin “rahatsız edici boyutta” olduğudur. Buradan hareketle, *dik*’in bu anlam çeşitlenmesinde pejoratif (kötüleyici, olumsuz) bir kullanıma sahip olduğu söylenebilir.

4. Tiz (Ses)

Dik kelimesinin semantik çeşitlenmelerinden biri de “tiz”dir. “Ses”in niteleyicisi olarak kullanılan ve Türkiye Türkçesi sözlüklerinde yer almayan *yüksek* anlamına yukarıda değinilmiş, *tiz* ile *yüksek*’in birbirinden farklı iki semantik çeşitlenme olduğu açıklanmıştı. TS ve ÖTS’de sunulmayan “tiz (*ses*)” anlamı, KL ve müzik terimleri üzerine yazılan sözlüklerde karşımıza çıkmaktadır. “(Ses için) Tiz” açıklamasının yanı sıra “Türk müziğinde önüne geldiği perde adını bir veya üç koma tiz yapan”ı işaretleyen terim anlamı da bu anlam çeşitlenmesinin içerisinde değerlendirilmiştir. Yüksek sesi karşılayan *dik*’teki pejoratif çağrışım, tiz (*ses*) anlam çeşitlenmesinde görülmez.

5. Öfke

Dik kelimesinin semantik açıdan yüklendiği boyutlardan bir diğeri “öfke”dir. TS’de “bakış”ın niteleyicisi olarak verilen “sert” anlamı, KL’de “sert, haşın” olarak ifade edilmiştir. ÖTS’de zarf türünde kullanıldığı bildirilen ve “hırçın ve ters biçimde” olarak verilen anlam da *öfke* başlığında değerlendirilmelidir. *Dik bir nazar, dik dik bakmak* örnekleri, bu anlamın

deyim ve birleşik kelimelerde de canlı olduğunu göstermektedir. Bu anlam çeşitlenmesinin pejoratif bir karşılığı vardır.

6. Aksilik, Kabalık

TS’de verilen “ters, aksi (söz)” ve “kaba, yersiz (davranış)” anlamları, *dik* sözlük biriminin altıncı anlam çeşitlenmesini oluşturmaktadır. Öfke anlam çeşitlenmesinde hırçınlık, haşinlik ve (mecazi anlamdaki) sertlik baskın iken; burada aşırılık ve kabalık ön plandadır. *Dik âlâsı, diki dikine, dik söz, dikine tıraş* gibi sözlük birimlerinde de aynı anlam çeşitlenmesi söz konusudur. *Dik* kelimesinin aksilik, kabalık anlamı kattığı örnekler pejoratif çağrışımlar içermektedir.

7. İnatçılık

Dik kelimesi ile bağdaştırılan bir diğer anlam, “inatçılık”tır. İnatçılık; *dikbaşlı, dik kafalı, dikine, diki dikine* gibi kalıplaşmış ifadelerde görülen pejoratif bir anlam çeşitlenmesidir.

8. Kibirlik

Dik sözlük biriminin pejoratif karşılıklarından bir diğeri de “kibirlik”tir. Bu kullanımın yalnızca *dikbaşlı* birleşik kelimesinde görülmesi ve bu ifadenin de ikinci anlamı olması, kullanım alanının nispeten seyrek olduğunu düşündürmektedir.

9. Güzellik

Dik kelimesinin estetik bakımdan düzgünlüğü, güzelliği işaretleyen kullanımı; *dik duruşlu* ifadesinde karşımıza çıkmaktadır. İlgili yapının ilk anlamı “vücutu düzgün yapılı olan” şeklinde açıklanmıştır. Bu anlam çeşitlenmesi, *dik* kelimesinin olumlu çağrışımına örnektir.

10. Şahsiyetlilik/İlkelilik

Dik’in olumlu çağrışımlarından bir diğeri olan şahsiyetlilik/ilkelilik; *dik duruşlu* yapısında ikinci, *başı dik* örneğinde ise ilk anlam olarak karşımıza çıkmaktadır.

11. Cesaret

Dik ile bağdaştırılan olumlu anlam bileşenlerinden bir diğerine *başı dik* ifadesinin verdiği “cesaret” anlamında rastlanılmaktadır. Cesaretin ikinci anlam olması, kullanım alanının nispeten seyrek olduğunu düşündürmektedir.

Nötr Çağrışıma Sahip Semantik Çeşitlenmeler	Olumlu Çağrışıma Sahip Semantik Çeşitlenmeler	Olumsuz Çağrışıma Sahip Semantik Çeşitlenmeler
Doğrultu, Yön Sertlik/Katılık	Güzellik Şahsiyetlilik/İlkelilik	Yüksek (Ses) Öfke

Tiz (Ses)	Cesaret	Aksilik, Kabalık İnatçılık Kibirlik
-----------	---------	---

Tablo 6: *Dik* Kelimesinin Semantik Çeşitlenmelerinin Çağrışımları

Nötr Çağrışıma Sahip Birimler	Olumlu Çağrışıma Sahip Birimler	Olumsuz Çağrışıma Sahip Birimler
dikine dik ses	dik duruşlu başı dik	dik âlâsı dikbaşı dik bir nazar dik dik bakmak dik kafalı dikine diki dikine dikine tıraş dik söz burnunun dikine gitmek

Tablo 7: *Dik* Kelimesiyle Oluşturulmuş Sözlük Birimlerinin Çağrışımları

Sonuç

Anlam çeşitliliği, metafor zenginliği ve geniş kullanım alanı ile *dik*, anlam bilim açısından ilgi çekici veriler sunan bir sözlük birimidir. Kelimenin sözlüklerde çok sayıda anlamına temas edilmesi, kalıp ifadeler ve deyimlerdeki anlam çeşitlenmeleri; birbirinden oldukça farklı çağrışımlarının olduğunu göstermektedir. Tespit edilen on bir anlam çeşitlenmesinin altısı olumsuz, üçü ise olumlu anlamları işaretlemektedir. *Dik* ile oluşturulmuş söz öbeklerinin onu olumsuz, ikisi olumlu anlamdadır. Kelimenin temel anlamı ve müzik terimi olarak kullanılan *tiz* anlamlarının çağrışımı ise nötrdür.

Kelimenin temel anlamından hareketle müzik, matematik, astronomi, zooloji, hattatlık alanlarında çok sayıda terimin oluşturulduğu dikkat çekmektedir.

Dik kelimesinin temel anlamından hareket edilerek bir ördek türüne (*dikkuyruk*) ad verildiği, yani *dik* kelimesinin canlıları adlandırmada da kullanıldığı görülmektedir. Türkiye Türkçesi ağızları, bugünkü Türk lehçeleri ve terim sözlükleri incelendiğinde benzeri adlandırmalara tesadüf edilmesi muhtemeldir.

İlgili kullanımın ve diğer sözlüklerin incelenmesiyle, TS’de verilen “Sert, kalın, tok (ses)” anlamına temkinle yaklaşılması gerektiği görülmüştür.

“Kaba, öfkeli, aksi, inatçı, kibirli olma” gibi çağrışımlara sahip olan kelimenin *dik duruşlu*, *başı dik* gibi sözlerde olumlandığı görülmektedir. *Dik* kelimesinin hem insani kusurları ve hem de meziyetleri ifade eden söz öbeklerinde kurucu unsuru olarak rol alması, ilgi çekicidir. Semantik çeşitlenmelerin sayısının ve olumsuz anlamları işaretleyen söz öbeklerinin olumlu anlam ifade edenlere kıyasla sayıca fazla olması; *dik*’in toplum hafızasındaki çağrışımının daha ziyade olumsuz olduğunu ortaya koymaktadır.

KISALTMALAR

a. ad

ADS Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü

den. denizcilik

DS derleme sözlüğü

gök b. gök bilimi

hat. hattatlık

hay. bil. hayvan bilimi

KL Kubbealtı Lügatı

mat. matematik

mec. mecaz

ÖTS Ötüken Türkçe Sözlük

SDS Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü

sf. sıfat

tkz teklifsiz konuşmada

TS Türkçe Sözlük

zf. zarf

KAYNAKLAR

Aksan, Doğan. *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*. Multilingual Yayınları, 2004.

Aksan, Doğan. *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Engin Yayınevi, 2009.

Aksan, Doğan. *Türkçenin Gücü*. Bilgi Yayınevi, 2009 .

Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II Deyimler Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.

Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lügatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. Kubbealtı Neşriyat, 2011.

Başkan, Özcan. *Dilde Yaratıcılık*. Multilingual Yayınları, 2006.

Baydu, Uğur. *Müzik Terimleri Sözlüğü*. Akıl Fikir Yayınları, 2016.

Çağbayır, Yaşar. *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı: Ötüken Türkçe Sözlük*. c. II. Ötüken Yayınları, 2007.

Çolak, Gülcan. “Sözlükbirimlerin Anlamı İyileşir ya da Kötüleşir mi?” *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*. 2019.

Çolak, Gülcan. “Türkçede Yan Anlamı Temel Anlam Durumuna Geçen Sözlükbirimler”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, c. 5, no. 1, 2020, ss. 1-21.

Duygulu, Melih. *Türk Halk Müziği Sözlüğü*. Pan Yayıncılık, 2014.

Erkman Akerson, Fatma. *Dile Genel Bir Bakış*. Multilingual Yayınları, 2008.

Gazimihal, Mahmut R. *Musiki Sözlüğü*. Milî Eğitim Basımevi, 1961.

Hacızade, Naile. *Sözümün Canı Var: Azerbaycan Türkçesi Temelinde Deyimbilim Sorunları*. Çizgi Kitabevi Yayınları, 2013.

İmer, Kamile; Kocaman, Ahmet ve Özsoy, A. Sumru. *Dilbilim Sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2019.

- Palmer, Frank Robert. *Semantik: Yeni Bir Anlambilim Projesi*. Fol Kitap, 2020.
- Porzig, Walter. *Dil Denen Mucize*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
- Öztürk, Seyfullah ve Öncül, Vildan. “Adbilimi Açısından Eşek Sözlük Birimi”. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, c.6, no: 14, 2017, ss.183-192.
- Özbek, Mehmet. *Türk Halk Müziği El Kitabı I: Terim Sözlüğü*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Öztuna, Yılmaz. *Türk MüsİKİSİ Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000.
- Yurtbaşı, Metin. *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*. Excellence Publishing, 2012.

Yayın Tanıtımı: Orhan Yavuz-Mevlüt Gülmez, *Maksadî, Kemâlât (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Palet Yayınları, 2018. ISBN: 978-605-2338-98-8, 1. Baskı, 569 s.

Türkler İslam dairesine girdikten sonra İslami öğretileri konu alan dinî, tasavvufî yüzlerce eser meydana getirmiştir. Genel itibarıyla insanın bilgi ve ahlak bakımından olgunluğunu konu alan Kemâlât da bu çerçevede değerlendirilecek eserler içinde yer alır.

Akademik hayatının kemâl dönemini yaşayan hocamız Prof. Dr. Orhan YAVUZ ve öğrencisi Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt GÜLMEZ tarafından 2018 yılında ortak yayımlanan eser; *giriş, inceleme, metin, dizin* ve *tıpkıbasım* bölümlerinden müteşekkildir.

Giriş bölümünde (11-32) eserin müellifi, eserin adı, yazılış sebebi ve konusu, eserde geçen hikâyeler ile ilgili bilgiler verilmiştir. Buna göre: Maksadî, Balkanlarda yetişmiş, Türkçe eserler veren bir şairdir. Kaynaklarda eser ve yazarı hakkında pek bilgi yoktur. Eser 114 varaktır ve her varakta 13 satır bulunmaktadır. Harekesiz nesih hat ile yazılmıştır. Şiirler mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün kalıbındadır. Eserde konu başlıkları, ayetler, hadisler Arapça ve Farsça beyitler kırmızı mürekkeple yazılmıştır (14-15). Miladi 1616 yılında Maksadî tarafından kaleme alınan Kemâlât kırk ayet, kırk hadis, kırk hikâye türünde bir eser kabul edilebilir. Çünkü eser kırk babdan meydana gelmiştir. Şair her bölümde ayrı bir mevzu ele almış, konu ile ilgili birkaç beyit inşa ettikten sonra ayetlerle konuyu delillendirmiş ve her babın sonunda konunun iyi anlaşılması için manzum bir hikâye anlatmıştır. Bu yönüyle eser üslup bakımından kırk hadis türünün ilk örneği olan *Nehcü'l-Ferâdis*'i anımsatmaktadır:

TÜRLÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
50. SAYI / VOLUME
2021-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Doç. Dr. Mehmet YASTI

Necmettin Erbakan Üni.
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

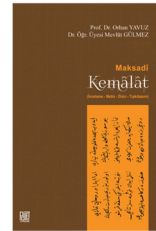
mehmetyasti42@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6339-6872

Atf

Citation

Yastı, Mehmet. "Yayın Tanıtımı: Maksadî, Kemâlât (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 50, 2021, ss. 199-203.

YAYIN TANITIMI
BOOK REVIEW

Çü **kırk bāb** üstine kıldum işāret
Sülük ehline hoş kıldum beşāret

Çü her bābı ki ben kıldum tamāmet
Münāsib yazdum anda bir hikāyet

Eserde geçen bab başlıkları şöyledir:

Der-beyān-ı bābhā-yı kitāb
Ki tahrīr oldı evvel bāb-ı fıtrat

Yazıldı rütbet-ile bu kitāba
Yigirmi bir[de] tahrīr oldı ihlāş

Neden halk eyledi eşyāyı hazret
İkinci bābını fehm eyle iy cān

Bu bāb içre tezekkür oldılar hāş
Yigirmi iki bāb[d]a diñle kāl

Hakikatde nedür hem aşl-ı insān
Üçüncü bāb hem yazıldı meşrūh

Çü yazdum nicedür kesb-i halāl
Yigirmi üçde bāb-ı istikāmet

Nedür kalb ü nedür nefis [ü] nedür
rūh
Dağı **dördüncü** bāb-ı imān

Yazıldı kim-durur ehl-i selāmet
Yigirmi dörd[d]e teslim ü rızāyı

Niçe olmak gerek kişi müselmān
Beşüncü bāb anuñ bāb-ı tevbe

Çü tahrīr eyledüm ehl-i şafāyı
Yigirmi bişde tahrīr oldı ahlāk

İnābetle nedür hem bāb-ı evbe
Yazup **altıncı** bābda ictihādı
Añılsun müctehidüñ anda adı
Yidinci bābı anuñ bāb-ı 'uzlet

Ki ma 'lüm ola kimdür dōst-ı Hallāk
Yigirmi altıda şıdk ile taşdıķ
Yazıldı eyle meşnūmını taħkīķ
Yigirmi yidide yazdum çü şevķı

Nice itmek gerek 'ālemde halvet
Sekizinci bāb hem bāb-ı haseddür

Nice 'āşık ider rūhānı zevķı
Yigirmi sekize şükr ü sipāşı

Şakınmak gerek andan fi'l-i beddür
Toķuzuncı bāb bil ğıybetdür anuñ

Çü tahrīr eyledüm urdum esāşı
Yigirmi toķuza yazdum şehāyı

Eger 'ārif iseñ hıfz it lisānuñ
Kibir bābı-durur **onuncı** bāb hem

Niçe eyler olara Haķ 'atāyı
Edeb bābı **otuzuncıda** meşrūr

Hazer kılmak gerekdür kişi muħkem
Hem **on birinci** bābı ħubb-ı dünya

Hayā ehli olur 'ukbāda mesrūr
Otuz birincide yazıldı tevħid

İder 'āķıl olanlar andan ibā
On ikinci bābı şamtdur anla

Sa 'ādet aña kim eyleye taħmīd
Otuz ikinci bāb ma 'rifetdür

'Abes kaoli ne söyle sen ne diñle
On üçüncide yazdum bāb-ı fakrı

İki 'ālemde maḳbūl bir şıfatdur
Otuz üçüncisi bāb-ı muhabbet

Zihî devlet idenler aña fahrı
Hem on dördüncisi bāb-ı recādur

Tarîḳ içre nedür 'ışk-ı meveddet
Otuz dördüncisi bāb-ı firāset

Recā bulur şu kim ehl-i du'ādur
Bükāyı kıldum **on biş** bāba meşṭūr

Nedür fehm ü nazār nedür kerāmet
Otuz bişüncide yazdum semā'ı

Olur giryān olan 'ālemde maḡfūr
On altıncısıdur bāb-ı kanā'at

Hōş elhānuñ çü vardur istimā'ı
Otuz altıncıda yazdum müürîdi

Riyāzet ehline budur şınā'at
Tevekküldür hem **on yidinci** babı

Tarîḳuñ kim-durur hem münferîdi
Otuz yidüncide yazıldı rü'yā

Hak'uñ ğayrımdan itmez ictinābı
Belādur **on sekizüncisi** bābuñ

Niçe zāhir olursa lîki eşyā
Otuz sekizde hem bāb-ı meşîhat

İden şabrı bulur zevkım sevābuñ
Yazıldı **on toḡuzıncıda** taḡvā

Olara virdi Hak' ilm ü fazîlet
Otuz toḡuzda daḡı ıñılāḡat

Budur dergāh-ı Hak'da fi'l-i akvā
'Ubüdiyyet çü **yigirminci** bāba

Meşāyih içre olan i'tibārāt
Yazup **kırkıncı** da ḡatmin kitābuñ (s.
16-18)

Eserde geçen hikāyelerden birisi şöyledir: **Hikāye** (34a/4)

Azazil (Şeytan) o kadar ibadet etmiş ki dil onu beyan etmede aciz kalır. Göğün her katında biner yıl ibadet ederek Allah'a yakınlaşmıştır. Onun yerde ve gökte secde etmediği yer yoktur. İlim ve irfanda kemâle ermiş, meleklerin başı olmuştur. Anlaşılması güç ilimleri tahsil eylemiş, bütün melekler ondan ders almıştır. İbadetle Hakk'a yakınlaşmış, derecesi, itibarı o derece artmıştır.

Azazil, kibir ve gururla:

– Yerde ve gökte benden daha bilgili yoktur. Benim kadar kim ibadet etmiştir? İlim ve olgunluk bana mahsustur. Hak, fazilette benim seviyemde kimseyi yaratmadı. Hak Âdem'i yaratarak, meleklerle secde

etmelerini emreyledi. Hepsi secde etti. Şeytan secdeden kaçındı. Hak Teâlâ şeytana:

– *Niçin secde etmedin, niçin tazim etmedin bu vücudu? diye sorar.*

Şeytan:

– *Âdem'in aslı toprak, benim ise aslım ateştir. Ona secde etmeğe utanırım. Ben ondan her yönüyle daha üstünüm. Benim bedenim ateştir, onunki ise topraktır. Ben ona baş eğmem diyerek yüz çevirir. Hak Teâlâ onu lanetler ve reddeder. Onu dergâhından sürer, lanet tasmaşını boy-nuna takar. Kibir ile ettiği amellerin hepsi zayi olur. Her iki cihanın da kötüsü hâline gelir. Cennete ermiş iken kibri yüzünden makamı cehennem olmuştur (25).*

İnceleme bölümünde (33-47) metinde tespit edilen Eski Anadolu Türkçesine ait kelimeler (ag-: yüksel-; baş: yara; bölen-: toz toprak içinde yatıp yuvarlanmak; çigzin-: dön-; kezin: defa; özdek: kök; uyalık: tembellik; yatlu: kötü...); metinde geçen deyim ve atasözleri (ayubını yüzine ur-; boyun ver-; dilinden düşme-; el çek-; gözi doy-; yola getir-; Söz gümüşse sükut altındır... gibi) tespit edildikleri cümle içinde gösterilmiştir (33-44). Eser bu bakımdan barındırdığı Türkçe söz varlığı, deyim ve atasözleriyle bu alanda yapılacak olan sözlük çalışmalarına katkı sunacaktır. Bu bölümde ayrıca eski Anadolu Türkçesinin şekil bilgisi öğeleri örnekleriyle sıralanmıştır; -ısar (Gelecek zaman eki); -Up (Öğrenilen geçmiş zaman görevindeki zarf-fiil eki); -Updl (Öğrenilen geçmiş zaman hikâyesi); -gil/ -gil (Emir eki); -melü (sıfat-fiil eki), -mAdIn/-UbAn/-IcAK (zarf-fiil eki), -ven (Bildirme birinci teklik şahıs eki); -gür (ettirgenlik eki)... gibi (44-47).

Metin bölümünde (53-277) yazma Latin harfleriyle transkript edilmiştir. Eserin varak numaraları verilmiş, şiirler beşer beşer numaralandırılmış, ayrıca beyit numaraları tek tek belirtilmiştir. Şiirlerin vezinleri her şiirin başında italik olarak gösterilmiştir. Hadis-i şerifler ve ayetler Arap harfleri ile yazılmış, anlamları dipnotlarda açıklanmıştır. Yer yer metin tamirine gidilmiştir (54).

Dizin bölümünde (280-451) öncelikle (280) dizinde tertibinde uyulan kurallar 9 madde hâlinde yazılmıştır. Eserde geçen kelimeler metin bağlamında anlamlandırılmıştır. Kelimelerin hangi dilden oldukları (Ar./Far.); Türkçe eklerle gövde oluşturan kelimeler (Ar.+Tr./Far.+Tr.) şeklinde belirtilmiştir. Kelimelerin -varsa- aldığı çekim ekleri alfabetik olarak sıralanmıştır. Karışma durumu olan ekler

için *sfe*, *bhe*, *iye* şeklinde kısaltmalar kullanılmıştır. Metin tamiri yapılarak sonradan eklenen kelimeler dizinde [] köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

Tıpkıbasım bölümü (453-568) çalışmaya ayrıca değer katmıştır. Çalışmanın *İnceleme* ve *Metin* bölümlerinde belirtilen hususiyetlerin araştırmacılardan tarafından da görülmesi ve değerlendirilmesi sağlanmıştır.

Bu çalışma, Türk dilinin sözcüklüğü, ses ve şekil bilgisi, deyim ve atasözleri varlığı ile ilgili yapılacak olan çalışmalara katkı sunacak mahiyettedir. Böyle bir eserin Türklük bilimine kazandırılmasında emeği geçen kıymetli hocam Prof. Dr. Orhan YAVUZ ve Doç. Dr. Mevlüt GÜLMEZ'e emeklerinden dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Yayın Tanıtımı:

Hasan Çelik, *Tâhirü'l-Mevlevî Divan Edebiyatı Yazıları (Birinci Kitap), Edebî Türler, Şekiller ve Edebiyat İstilahları Şerhler ve Tercümeler. Tartışmalar*, Büyüyenay Yayınları, 2020.

Hasan Çelik, *Tâhirü'l-Mevlevî Divan Edebiyatı Yazıları (İkinci Kitap), Edebî Bahisler, Nesre Tahviller, Şerhler*. Büyüyenay Yayınları, 2021.

Tâhirü'l-Mevlevî (Tâhir Olgun), yaşadığı dönem itibariyle (1877–1951) Türk edebiyatının köklü değişimlerine tanıklık etmiş; Türk kültürü ve edebiyat tarihine şair, yazar, gazeteci, müderris, edebiyat tarihçisi, Mevlevî dedesi ve mesnevî-hân kimlikleriyle geride pek çok eser bırakmıştır. Tâhir Olgun'un, basılı eserlerinin yanı sıra kendi çıkardığı dergi ve döneminin süreli yayınlarında yayımladığı makaleler Türk edebiyat tarihine katkı sağlayacak niteliktedir. Türk kültür tarihinin ortak mirası olan bu yapıtlar ile süreli yayınlarda yayımlanmış fakat döneminde kitaplaştırılmamış eserler gün ışığına çıkmayı beklemektedir. Bu eserleri önemli kılan ise pek çoğunun birincil kaynak niteliği taşımasıdır. Edebiyat ve tarih alanında yapılan çalışmaların en çok ihtiyaç duyduğu birincil kaynakların eski harfli olmaları ve ulaşılabilirliğinin sınırlı olması araştırmacıların karşılaştığı sorunlardır. Türk kültür ve edebiyat tarihinde birincil kaynak niteliği taşıyan Tâhir Olgun'un dönemin süreli yayınlarında kalmış makaleleri Hasan Çelik tarafından *Tâhirü'l-Mevlevî Divan Edebiyatı Yazıları (Birinci Kitap), Edebî Türler, Şekiller ve Edebiyat İstilahları Şerhler ve Tercümeler, Tartışmalar* (2020), *Divan Edebiyatı Yazıları (İkinci Kitap), Edebî Bahisler, Nesre Tahviller, Şerhler*, Büyüyenay Yayınları (2021) adıyla derlenerek Büyüyenay Yayınları aracılığıyla kitaplaştırılmıştır.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
50. SAYI / VOLUME
2021-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Özlem YAYGIN

ozlemyaygin22@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9533-3104

Atf

Citation

Yaygın, Özlem. "Yayın Tanıtımı: Tâhirü'l-Mevlevî Divan Edebiyatı Yazıları I-II." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 50, 2021, ss. 205-208.

YAYIN TANITIMI
BOOK REVIEW

Tâhirü'l-Mevlevî Divan Edebiyatı Yazıları - Birinci Kitap; Tâhir Olgun'un *Mahfil, Beyanu'l-hak, Sebiliü'r-reşad, İslam Yolu, Konya, Bilgi Yurdu, Çığır, Varlık, Kurun* ve *Hak* gazetelerinde edebiyat üzerine yayımladığı makaleleri ile diğer bazı yazılarının derlemesiyle elde edilmiştir. Kitabı yayına hazırlayan Hasan Çelik "Sözbaşı" kısmında bu yazılardan sadece *Şair Nev'î ve Sûriye Kasidesi*'nin daha önceden kitaplaştırılmış diğer yazıların bahsi geçen süreli yayınların tek tek taranması sonucu elde edildiğini belirtmektedir. Ayrıca kitapta yer alan yazıların aslına -mutlak mutabık- kalınarak günümüz alfabetine aktarıldığı, ekleme, eksiltme ve sadeleştirilme yapılmadığı beyan edilmiştir. Vezin gereği manzumelerde uzatma işaretlerinin kullanıldığına dikkat çekilmiş ve ihtiyaç duyulan kavram, terim, deyim ve tabirler hakkında açıklayıcı dipnotlara yer verilmiştir. Gerekli görülen yerlerde kullanılan açıklayıcı dipnotların yanı sıra Tâhir Olgun'un alıntı yaptığı kaynak eserler hakkında verdiği bilgilerin -çoğu zaman eser adı ile sınırlı olması sebebiyle- orijinal kaynağına ulaşıldığı, alıntının eserin hangi cildinden, hangi sayfasından yapıldığı tespit edilerek günümüz usulüne göre dipnot olarak verildiği özellikle belirtilmiştir. Bu bağlamda kitap, Tâhir Olgun'un yazılarının ilk kez toplu bir hâlde yayımlanmasının yanı sıra orijinalliği bozulmadan zenginleştirilmiş ve güncellenmiş bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Tâhirü'l-Mevlevî Divan Edebiyatı Yazıları - Birinci Kitap'ın içeriğini oluşturan makalelerin ortak tarafı, "edebiyat" merkezli olmalarıdır. Bununla birlikte, Tâhirü'l-Mevlevî imzası taşıyan ve süreli yayınlarda unutulması istenmeyen yazılar da kitaba dâhil edilmiştir. "Edebi Türler, Şekiller ve Edebiyat İstilahları, Şerh ve Tercümeler, Tartışmalar, Ekler" başlığını taşıyan beş ana bölüm, içeriğine göre tasnif edilen makalelerden oluşmaktadır.

"Edebî Türler, Şekiller ve Edebiyat İstilahları" adını taşıyan bölüm edebiyat lügati meselesi ile başlamaktadır. Tâhir Olgun'un tecrübesinden ve bilgisinden istifade edilerek çıkarılmak istenen edebiyat lügati için yapılan yazışmalarda, komisyon üyeleri arasında yaşanan tartışmaları ve resmî kurumların çıkardığı engelleri birinci ağızdan öğrenilmektedir. Bununla birlikte bu bölüm, önceki yüzyılda başlayan Cumhuriyet döneminde de devam eden dilde sadeleştirme meselesine, Tâhir Olgun'un penceresinden bakma imkânı sunmaktadır (27). Tahir Olgun'un, örnekler kullanarak divan edebiyatına ait istilahlara başka deyişle terimlerin anlamları, kullanım biçimleri alfabetik bir sıra ile yine birinci bölümde yer almaktadır.

“Şerh ve Tercümeleler” adını taşıyan ikinci bölüm, edebiyatın son temsilcilerinden ve divan sahibi olan Tâhir Olgun’un, Türk ve İran şiirlerinin farklı nazım türlerinden seçtiği edebî metinlerin şerhlerine ayrılmıştır. Bu bölümde yer alan yazılar divan şiiri üzerine yapılan çalışmalara yeni bilgiler sunmaktadır. “Tartışmalar” bölümünün adından da anlaşılacağı üzere Tâhir Olgun’un dâhil olduğu edebî tartışmalar ve bunların taraflarına ait cevaplar yer almaktadır. Tâhir Olgun ile Sadettin Nüzhet Ergun arasında cereyan eden tartışmanın konusu on altıncı yüzyılın önemli şairi *Bâkî*’nin biyografisi üzerinedir. Sadettin Nüzhet Ergun, Tâhir Olgun’un *Bâkî*’ye *Dair* isimli çalışmasında tahmini bir bilgiyi kaynak göstermeksizin kesin bilgi olarak aktarmasının yanı sıra tespit ettiği diğer eksiklerden ve hatalardan bahsetmektedir. Buna karşılık Tâhir Olgun da kendisine yöneltilen eleştirilere Sadettin Nüzhet’in hatalarına dikkat çekerek cevap vermektedir. Diğer bir tartışmanın taraftarı ise Şehabettin Süleyman’dır. Dönemin edebiyat sahasında cereyan eden tartışma örneklerinin yer aldığı bölüm, dönemin edebiyat sahasının atmosferini, eleştiri anlayışını ve karşıt görüşlerin tavrını açıkça görme, anlama imkânı sunmaktadır.

Divan edebiyatının unutulmaya yüz tuttuğu yıllarda, bu geleneği gerek yazdığı şiirleriyle ve gerekse makaleleriyle canlı tutmaya çalışan Tâhirü’l-Mevlevî’nin “Divan Edebiyatının Acıklı Sonu” başlıklı şiiriyle başlayan İkinci Kitap, Tâhirü’l-Mevlevî’nin bu konudaki hassasiyetini de ortaya koyan ve bunun manzum bir şekilde ifade edilmiş hâlidir.

Tâhirü’l-Mevlevî Divan Edebiyatı Yazıları - İkinci Kitap; edebiyat alanında yapılan çalışmalarda doğru ve yeni bilgiler ancak orijinal eseri ve özellikle süreli yayınları tekrar tekrar gözden geçirilmesiyle elde edilebilir. Bu usulde yapılmayan çalışmalar edebiyat alanında tekrar silsilesi olarak karşımıza çıkmaktadır. *Birinci Kitap*’ta olduğu gibi *İkinci Kitap* da süreli yayınların taranması sonucu elde edilen yazıların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Yayına hazırlayan Hasan Çelik, ilk kitapta olduğu gibi ikinci kitapta da metinlerin orijinalliği, kaynak gösterimi imlâ kuralları gibi konularda aynı hassasiyeti göstermiş ve “Sözbaşı” kısmında çalışma usulü hakkında gerekli bilgileri aktarmıştır. Kitapta ilk defa okuyucusuyla buluşan yazıların dışında daha önce farklı çalışmalara konu olmuş yazılar belirtilmiştir.

Tâhirü’l-Mevlevî Divan Edebiyatı Yazıları - İkinci Kitap’ta *İ’tisâm*, *Peyâm*, *Peyâm-Sabah Edebî Nüsha*, *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebîlü’r-reşâd*, *Açık Söz*, *İslâm Yolu* ve *Bilgi Yurdu* gazete/dergiler taranarak Tâhirü’l-Mevlevî imzalı edebî yazılar bir araya getirilmiştir. Kitabın içeriğini oluşturan Divan edebiyatı hakkındaki yazıların yanı sıra Yeni Türk edebiyatına dair tespit edilen yazılar da kitaba dâhil edilmiştir. Kitap

“Edebî Bahisler, Nesre Tahviller, Şerhler, Ekler” başlığını taşıyan dört bölümden oluşmaktadır.

“Edebî Bahisler” bölümünde Tâhir Olgun’un, edebiyat tarihinde önemli isimleri ve eserleri hakkında kaleme aldığı on dört yazı bulunmaktadır. Farklı süreli yayınlardan elde edilen bu yazılarda Hamdullah Hamdi, Şeyh Galip, Yunus Emre, Molla Câmî, Sürûrî, Gubârî, İskender Çelebi gibi eskiler yanında Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal ve Mehmet Âkif gibi kendi dönemlerinin önemli isimleri ve eserleri hakkında örnekler yer almaktadır.

“Şerhler” bölümünde farklı dönemlerin şairlerine ait farklı nazım türlerinden seçilmiş örneklere yer verilmiştir. Edebî metinlerin yazıldığı dönem ile okurun dönemi arasında zamana bağlı olarak değişen estetik algı, edebî ve kültürel farklılıklar metin şerhleri aracılığıyla açıklanmaktadır. Dolayısıyla edebî metinler üzerine yapılan şerhler dönemin edebî zevki, şiir dili, kelime kadrosu ve sanat anlayışı gibi pek çok konuda aydınlatıcı olmuşlardır. Zira metin şerhinin yapılabilmesi için bilinmesi gereken kuralların yanı sıra kültürel birikimi de sahip olunması gerekmektedir. Divan edebiyatını en iyi bilenlerden biri olduğu kabul edilen Tâhir Olgun’un şerhlerinin günümüz çalışmalarına sağlayacağı katkı önemlidir.

“Ekler” bölümünde yer alan “Yine Habis Bir Eser Hakkında” başlıklı yazıda ahlaka aykırı bulduğu yayınları; Mehmet Rauf’un *Zambak*, Osman Şefik’in *İzdivaç Mektupları* isimli eserlerinden örneklerle eleştirmektedir.

Süreli yayınlarda dağınık bir hâlde bulunan Tâhir Olgun’un yazılarının büyük kısmı Büyüyenay Yayınları aracılığıyla ilk kez yeni harflerle okuyucu karşısına çıkmış ve edebiyat araştırmacılarının istifadesine sunulmuştur. Gösterdiği titizlik ve hassasiyet Hasan Çelik’in bundan sonraki çalışmalarına referans olacak niteliktedir.